Factsheet: Bijzonder Onderwijs **3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord staat: "Dit kabinet vergroot de vrijheid van onderwijs; het stichten van scholen op basis van de belangstelling van ouders en leerlingen wordt vergemakkelijkt, ook als zij niet behoren tot een bestaande richting. Deze modernisering beoogt de vrijheid van onderwijs te vergroten, niet de vrijheid van richting te beperken. Daarbij worden de plannen van nieuwe scholen voortaan vooraf getoetst op wettelijke deugdelijkheidseisen (onder andere ten aanzien van leerlingen die extra ondersteuning behoeven, de afstemming van het onderwijs op het niveau van de leerling en de bestuurlijke inrichting) en de wettelijke burgerschapsopdracht (zoals het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie. De deugdelijkheidseisen worden beschreven in objectieve en proportionele eisen."

2. Focus debat en standpunt OCW

Het gaat vaak over de spanning die er is tussen de verschillende basiswaarden: vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van onderwijs. Dit zijn – naast gelijkwaardigheid - belangrijke waarden in onze samenleving. Scholen moeten invulling geven aan de wettelijke verplichtingen rondom burgerschap, sociale veiligheid en de kerndoelen, waaronder die met betrekking tot seksualiteit en seksuele diversiteit. De formulering van deze opdrachten biedt scholen ruimte voor een eigen invulling, zolang het onderwijs is gericht op respectvol omgaan met diversiteit en het erkennen en herkennen daarvan.

Lopende projecten:

- N.a.v. een Nieuwsuur-uitzending in september 2019 over lesmethoden op islamitische scholen, heeft MBVOM de inspectie verzocht om onderzoek te doen naar hoe scholen invulling geven aan de onderwerpen waarover de morele opvattingen in de samenleving (sterk) afwijken van die van de school. Uit het onderzoek komt naar voren dat zes scholen een herstelopdracht hebben gekregen en veertien scholen de aanbeveling de burgerschapsopdracht te verbeteren. Naar aanleiding van het onderzoek zijn schriftelijke vragen gesteld. Deze worden in samenwerking met de directies PO, VO en de Inspectie naar de TK verzonden.
- In een gesprek met een journalist van het Nederlands Dagblad heeft u kenbaar gemaakt belangstelling te hebben voor een bezoek aan een christelijke MBO school. Dit bezoek is in samenwerking met de VGS, waar we (doorlopend) mee in gesprek zijn, voorbereid en zou in maart 2020 plaatsvinden. Door de huidige coronamaatregelen is dit werkbezoek tot nader orde uitgesteld.
- OCW financiert het project 'Stil Verdriet' van Theater AanZ: een voorstelling speciaal voor leerlingen in het protestants-christelijk vo, over homoseksualiteit binnen het christelijk geloof. Na de voorstelling volgt een gesprek over deze thema's in de klas. Er is ook altijd sprake van een training voor de docenten van de school waar de voorstelling gegeven wordt.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- Naar aanleiding van het debat over de aanscherping van de burgerschapsopdracht zijn door directie PO gesprekken gevoerd met profielorganisaties. [redacted]
- In reactie op het themaonderzoek Burgerschap van de inspectie is door verschillende gereformeerde scholen een klacht ingediend tegen de inspectie.
- In februari 2020 is door Pointer en KRO-NCRV een onderzoek gepubliceerd waaruit naar voren komt dat 1 op de 5 Reformatorische scholen afwijzende verklaringen over LHBTI's hanteren. Het gaat daarbij om de dunne scheidslijn tussen niet de persoon zelf afwijzen die LHBTI is, maar de 'levenswijze'.

4. Facts & Figures

- OCW ondersteunt de activiteiten van de christelijke LHBTI-alliantie LCC+. De activiteiten zijn gericht op netwerkversterking, deskundigheidsbevordering, voorlichting op scholen en agendering.
- In de periode 2018-2021 worden de activiteiten van Homo in de klas voortgezet. Hierbij doen gastsprekers hun verhaal en kunnen scholieren daarnaast online persoonlijke verhalen van christelijk LHBTI'ers vinden.

Factsheet: Wetsvoorstel Verduidelijking burgerschapsopdracht in het funderend onderwijs [nummer in spreekschets]

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord staat: "Er is een zorg dat het voor scholen mogelijk is om de burgerschapsopdracht niet uit te voeren zoals die bedoeld is. De algemene burgerschapsopdracht in de wet wordt daartoe verduidelijkt, zodat de inspectie scherper kan toetsen en handhaven. Het doel is en blijft dat een school in al haar uitingen handelt in lijn met de democratische rechtstaat." Met het wetsvoorstel Verduidelijking burgerschapsopdracht in het funderend onderwijs wordt hier uitvoering aan gegeven. Het wetsvoorstel ligt op dit moment bij de Raad van State (RvS)voor advies.

2. Focus debat en standpunt OCW

Het debat focust zich op de vrijheid die scholen enerzijds hebben om zelf invulling te geven aan de burgerschapsopdracht en de verplichting anderzijds om de basiswaarden van de democratische rechtstaat te respecteren. Burgerschapsonderwijs is nauw verbonden met levensbeschouwelijke of pedagogische grondslag van scholen en raakt daarom aan de vrijheid van onderwijs.

U kunt aangeven dat in dit wetsvoorstel:

- de heersende eenzijdige visie met een focus op de vrijheid van onderwijs plaats maakt voor een meerzijdige visie die alle grondrechten in acht neemt. De niet-onderhandelbare basiswaarden van onze democratische rechtsstaat vormen het uitgangspunt. Een school die zich jegens de overheid op die vrijheid beroept en binnen een publiek bestel bekostiging aanvraagt, erkent daarmee het constitutionele kader van de staat. Een enkelzijdig beroep op de vrijheid van onderwijs volstaat dan niet. In het onderwijs zullen steeds ook de andere grondrechten tot uitdrukking moeten worden gebracht en hun onderlinge begrenzing. Een bepaalde (religieuze) grondslag zal geen rechtvaardiging vormen voor onderwijs waarin kennis en respect voor deze waarden niet actief worden onderwezen.
- Het onderwijs zich in ieder geval moet richten op:
  - de ontwikkeling van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat en de mensenrechten en het bijbrengen van de sociale en maatschappelijke competenties die leerlingen in staat stellen om deel uit te maken van en bij te dragen aan de samenleving.
  - van bevoegde gezag wordt verwacht dat zij zorgdraagt voor een schoolcultuur waarin alle bij het onderwijs betrokken personen handelen in overeenstemming met deze waarden en voor het bieden van een oefenplaats voor leerlingen.
- De inspectie meer handelingsruimte krijgt bij het toezicht op burgerschapsonderwijs, onder andere om bekostigingssancties op te leggen.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Er is breed draagvlak voor aanscherping van de burgerschapsopdracht zodat scholen beter weten wat van hen verwacht wordt. De confessionele partijen en met name de SGP zullen het belang van vrijheid van onderwijs benadrukken.

4. Facts & Figures

Uit onderzoek blijkt dat het burgerschapsonderwijs zich onvoldoende ontwikkelt. Scholen vinden burgerschapsonderwijs belangrijk, besteden er aandacht aan, maar de kwaliteit van het onderwijs loopt zeer uiteen (inspectie 2016). De kennis en overige competenties van Nederlandse leerlingen zijn lager dan in vergelijkbare landen (ICCS 2016).

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

Planning • Het wetsvoorstel ligt sinds januari 2019 bij de RvS • In de MR is afgesproken dat het wetsvoorstel nogmaals langs komt zodra we het advies van de RvS hebben verwerkt. Hopelijk kan de schriftelijke behandeling in de TK nog voor de zomer plaatsvinden. • Een logisch moment voor inwerkingtreding is dan aanvang nieuwe schooljaar (1 aug 2020). Scholen hebben dan een klein jaar om zich voor te bereiden op de nieuwe wettelijke verplichtingen (o.a. uitwerking in schoolplan).

Factsheet: burgerschapsopdracht **3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord staat: "Er is een zorg dat het voor scholen mogelijk is om de burgerschapsopdracht niet uit te voeren zoals die bedoeld is. De algemene burgerschapsopdracht in de wet wordt daartoe verduidelijkt, zodat de inspectie scherper kan toetsen en handhaven. Het doel is en blijft dat een school in al haar uitingen handelt in lijn met de democratische rechtstaat." Met het wetsvoorstel Verduidelijking burgerschapsopdracht in het funderend onderwijs wordt hier uitvoering aan gegeven. Het wetsvoorstel ligt op dit moment bij de Raad van State (RvS)voor advies.

Planning:

- Het wetsvoorstel ligt sinds januari 2019 bij de RvS
- In de MR is afgesproken dat het wetsvoorstel nogmaals langs komt zodra we het advies van de RvS hebben verwerkt. Hopelijk kan de schriftelijke behandeling in de TK nog voor de zomer plaatsvinden.
- Een logisch moment voor inwerkingtreding is dan aanvang nieuwe schooljaar (1 aug 2020). Scholen hebben dan een klein jaar om zich voor te bereiden op de nieuwe wettelijke verplichtingen (o.a. uitwerking in schoolplan).

2. Focus debat en standpunt OCW

Het debat focust zich op de vrijheid die scholen enerzijds hebben om zelf invulling te geven aan de burgerschapsopdracht en de verplichting anderzijds om de basiswaarden van de democratische rechtstaat te respecteren. Burgerschapsonderwijs is nauw verbonden met levensbeschouwelijke of pedagogische grondslag van scholen en raakt daarom aan de vrijheid van onderwijs.

U kunt aangeven dat in dit wetsvoorstel:

- de heersende eenzijdige visie met een focus op de vrijheid van onderwijs plaats maakt voor een meerzijdige visie die alle grondrechten in acht neemt. De niet-onderhandelbare basiswaarden van onze democratische rechtsstaat vormen het uitgangspunt. In het onderwijs zullen steeds ook de andere grondrechten tot uitdrukking moeten worden gebracht en hun onderlinge begrenzing. Een bepaalde (religieuze) grondslag zal geen rechtvaardiging vormen voor onderwijs waarin kennis en respect voor deze waarden niet actief worden onderwezen.
- Het onderwijs zich in ieder geval moet richten op:
  - o de ontwikkeling van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat en de mensenrechten en het bijbrengen van de sociale en maatschappelijke competenties die leerlingen in staat stellen om deel uit te maken van en bij te dragen aan de samenleving.
  - o van bevoegd gezag wordt verwacht dat zij zorgdraagt voor een schoolcultuur waarin alle bij het onderwijs betrokken personen handelen in overeenstemming met deze waarden en voor het bieden van een oefenplaats voor leerlingen.
- De inspectie meer handelingsruimte krijgt bij het toezicht op burgerschapsonderwijs, onder andere om bekostigingssancties op te leggen.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Er is breed draagvlak voor aanscherping van de burgerschapsopdracht zodat scholen beter weten wat van hen verwacht wordt. De confessionele partijen en met name de SGP zullen het belang van vrijheid van onderwijs benadrukken.

4. Facts & Figures

Uit onderzoek blijkt dat het burgerschapsonderwijs zich onvoldoende ontwikkelt. Scholen vinden burgerschapsonderwijs belangrijk, besteden er aandacht aan, maar de kwaliteit van het onderwijs loopt zeer uiteen (inspectie 2016). De kennis en overige competenties van Nederlandse leerlingen

zijn lager dan in vergelijkbare landen (ICCS 2016).

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

Factsheet: Christelijke LHBTI-alliantie

1. Beknopte samenvatting onderwerp

- In de periode 2018 t/m 2021 (40 maanden) steunt OCW de activiteiten van de christelijke LHBTI alliantie met een meerjarige projectsubsidie ter hoogte van €366.500,--.Dit samenwerkingsverband bestaat uit: het Landelijk KoördinatiePunt groepen kerk en homoseksualiteit (LKP), vereniging ChristenQueer, Contrario, CHJC, European Forum of LGBT Christan Groups, Verscheurd.nl en Homo in de Klas.
- Activiteiten bestaan uit: netwerkversterking, deskundigheidsbevordering, voorlichting op scholen en agendering.
- Activiteiten richten zich op: jonge LHBTI-ers in reformatorische en evangelische geloofsgemeenschappen, ouders van LHBTI-ers, christelijke LHBTI-ers die op een later moment in hun leven uit de kast komen, christelijke LHBT-organisaties in Europa, kerkelijke gemeenschappen en regenbooggemeenten in de zogenaamde 'bible belt'.

2. Focus debat en standpunt OCW

-

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

-

4. Facts & Figures

- *Negatieve* opvattingen over homo- en biseksualiteit naar sociaaldemografische kenmerken, in casu behorend tot christelijke geloofsgemeenschap en/of partij:

		2006	2010	2012	2014	2016/17
Politieke partij/stemmer						
	CDA	nb	nb	16	11	7%
	ChristenUnie	nb	nb	47	22	nb
Religie						
	Rooms-katholiek RK	17%	7	8	5	6%
	Protestantse Kerk PKN/Samen op Weg	28%	18	17	17	16%
	geen religie	7%	4	4	2	3%

bron: Leefsituatie Index (SLI) - bevolking 18 jaar en ouder, 2006-2016 - SCP.
Homo-ec/algemeen/AO Plenair 2019/190328 30 ledendebat LHBTI 16 mei.docx

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- Regenboogstembusakkoord toezegging: alle elementen uit het regenboogstembusakkoord

zo snel als mogelijk uit te voeren. In voortgangsrapportage 2019 is de actuele stand van zaken gegeven bij de uitvoering van het regenboogstembusakkoord.

Factsheet: Onderwijs – kerndoelen en kwalificatiedossier

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord is opgenomen: "In het onderwijs, onder meer bij de opleiding van docenten en in het mbo, wordt de positie van LHBTI verbeterd."

2. Focus debat en standpunt OCW

In het debat zal wellicht worden gevraagd naar de stand van zaken van de aanscherping van de kerndoelen/curriculumherziening en de aanpassing van de kwalificatie-eisen voor het mbo op het punt van seksuele en genderdiversiteit. U kunt aangeven dat:

- De kwalificatie-eisen burgerschap voor het mbo inmiddels zijn gewijzigd, zodanig dat voor iedereen duidelijk is dat aandacht moet worden besteed aan acceptatie van etnische, religieuze, seksuele en gender diversiteit.
- Deze aangescherpte burgerschapsopdracht gaat in in het aankomende collegejaar.
- Met de MBO-Raad is afgesproken dat zij de scholen dit voorjaar informeert over de wijziging en over wat van mbo-scholen wordt verwacht. Via de MBO-Raad en Stichting School en Veiligheid (SSV) worden scholen verwezen naar beschikbaar voorlichtingsmateriaal en lesaanbod. Ook biedt SSV veel trainingen aan in het mbo, gericht op het vergroten van de vaardigheden van docenten om om te kunnen gaan met botsende opvattingen (Dialogen onder druk).
- De curriculumherziening po/vo ligt op schema: dit najaar leveren de ontwikkelteams de bouwstenen aan voor de aanscherping van de kerndoelen, waaronder het kerndoelonderdeel seksualiteit en seksuele diversiteit.
- Het COC en Rutgers zijn, samen met een vertegenwoordiging van leerlingen, aanwezig geweest bij de sessies van de ontwikkelteams.
- In het Reformatorisch Dagblad van 7 mei jl. wordt gesteld dat u 'gendergelijkheid aan de man brengt via het onderwijs'. U kunt aangeven dat het bestrijden van stereotypen de keuzevrijheid van leerlingen juist vergroot, er wordt hen niets opgedrongen. Het uitgangspunt is dat op school iedereen de ruimte krijgt om zijn of haar talenten te ontwikkelen en de vrijheid heeft om te worden wie hij of zij is. De burgerschapsopdracht van scholen en het kerndoelonderdeel seksualiteit en seksuele diversiteit zijn daar ook op gericht. Ze gaan over het erkennen en respecteren van het *bestaan* van diversiteit.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Betreft onderdelen uit regeerakkoord, waarvoor breed draagvlak is in de Kamer.

4. Facts & Figures

- Uit het inspectie-onderzoek uit 2016 bleek, uit een landelijk representatieve steekproef, dat 95% van de scholen aandacht besteedt aan (een deel van) het kerndoelonderdeel seksuele ontwikkeling, seksuele weerbaarheid en seksuele diversiteit. Als alleen gekeken wordt naar seksuele diversiteit besteedt ongeveer 85% van de scholen hier aandacht aan.
- De inspectie gaf wel aan dat de aandacht vaak incident-gedreven is en niet altijd verankerd in het beleid van de school (voor sociale veiligheid).
- De aanscherping van het kerndoelonderdeel zou ertoe moeten leiden dat scholen duidelijker weten wat van hen wordt verwacht op dit punt. Hetzelfde geldt voor het onderdeel weerbaarheid (wensen en grenzen, relationele aspecten van seksualiteit).

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

De wijziging van de kwalificatie-eisen mbo is een uitvoering van de motie Van Dijk/Van den Hul van 19 april 2018 (Kamerstukken II, 30 420, nr. 274).

Factsheet: Aanpak verbeterpunten n.a.v. LHBT-monitor

1. Beknopte samenvatting onderwerp

SCP heeft in mei 2018 de opvattingen gepeild onder de bevolking over homoseksualiteit en transgender personen. In december 2018 heeft het SCP gepeild hoe het met het welbevinden en veiligheid van LHBT-ers staat ten opzichte van cisgender heteroseksuelen (heteroseksuele mensen die zich het gender voelen dat zij bij de geboorte op basis van de geslachtskenmerken hebben toegewezen gekregen) op de terreinen veiligheid, gezondheid en werk.
In december 2018 heeft het SCP de Tweede Kamer een technische briefing gegeven over deze uitkomsten.
Uit de IGLA Europe Rainbow Index 2019 blijkt dat Nederland op het gebied van sociale acceptatie van homoseksualiteit Europees gezien tot de top behoort. Op het gebied van wetgeving en beleid is Nederland opgeschoven van een middenpositie naar de kopgroep (ILGA Europe Rainbow Index 2019)

2. Focus debat en standpunt OCW

Kamerfracties hebben vooral vragen over waarom biseksuelen en transgenderpersonen relatief slechter scoren op welbevinden en subjectieve veiligheid en waarom - ondanks de hoge acceptatiegraad onder de bevolking - transgender personen en biseksuele mannen en vrouwen zich onveiliger voelen dan hetero- en homomannen en lesbische vrouwen.

Standpunt OCW:
Ondanks de verbetering van de leefsituatie van LHBTI's op een aantal terreinen, is deze nog steeds slechter dan die van de overige bevolking.
Die verschillen kunnen worden verklaard door het minderheidsstress syndroom (een samenstel van ervaren discriminatie, afwijzing en pesten en de verwachting afgewezen te worden, waakzaamheid tot en met verbergen van eigen homoseksualiteit).

Huidige maatregelen OCW:
- Het kabinet werkt aan de uitvoering van het regenboog stembusakkoord, zowel op terrein van juridische gelijkheid, als sociale veiligheid en acceptatie.
- Regenboogsteden aanpak.
- Steun aan landelijk netwerk van christelijke LHBTI-personen, de alliantie Verandering van binnenuit gericht op biculturele gemeenschappen, de sportalliantie,
- Op onderwijsterrein: zie factsheet onderwijs
- Steun van de organisatie Gender Talent om transgender personen via coaching en werkervaringsplaatsen te ondersteunen op de arbeidsmarkt.

Maatregelen die OCW kan toezeggen n.a.v. de LHBT-monitors:
(1) Onderzoek naar de mogelijkheid om ook vragen in bevolkingsonderzoeken op te nemen betreffende de opvatting over intersekse personen.
(2) Onderzoek de mogelijkheid om in bevolkingsenquêtes ook vragen toe te voegen over de status van transgender personen (welzijn/gezondheid).
(3) Onderzoek naar mogelijkheid verklaringen te vinden voor het verschil tussen onveiligheidsgevoelens en de feitelijk gemeten onveiligheid onder LHBT's.
(4) In gesprek met belangenorganisatie van biseksuelen om verder maatregelen te verkennen.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Tijdens de technische briefing zijn verbeterpunten aangedragen dor het SCP. Zoals het ontwikkelen, testen meetinstrumenten over de houding van de bevolking ten aanzien van intersekse personen.

4. Facts & Figures

Zie persberichten SCP - 17 mei 2018 & 21 december 2018

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

13 juni 2018 heeft u de Kamer geïnformeerd over uw reactie op de SCP LHBT-monitor naar de opvattingen van het publiek over seksuele en genderdiversiteit. (30.420 – Nr. 292)

Factsheet: Nashville-verklaring en acceptatie van homoseksualiteit en gender diversiteit in levensbeschouwelijke kringen

1. Beknopte samenvatting onderwerp

Bevordering van sociale acceptatie in levensbeschouwelijke en biculturele kringen is een van de speerpunten van het Emancipatiebeleid 2018-2021.
In de Nederlandse Nashville-verklaring wordt een hardvochtig en onbarmhartig standpunt ingenomen tegen homoseksuelen en transgender personen.
Volgens de SCP LHBT-monitor zijn Nederlanders met een levensbeschouwelijke achtergrond steeds positiever gaan denken over homoseksuelen en transgender personen.

2. Focus debat en standpunt OCW

Standpunt (bron antwoorden OCW/JenV/BZK/MP/DEF/BZK op Kamervragen 26-02-2019):
In Nederland mag iedereen, altijd en overal, zichtbaar zichzelf zijn. Dat is het uitgangspunt van dit kabinet. De Nashville-verklaring is hiermee niet in overeenstemming. De inhoud daarvan druist in tegen de kernboodschap van het kabinet en die van het overgrote deel van de kerkgemeenschappen in Nederland, die juist de verbinding en de dialoog zoeken om geloof, seksuele gerichtheid en genderidentiteit met elkaar te verbinden. Het kabinet heeft dan ook afstand genomen van de Nashville-verklaring.
In onze Grondwet worden de godsdienstvrijheid en de vrijheid van meningsuiting beschermd, maar is ook een verbod op discriminatie opgenomen. Daar waar de vrijheid van meningsuiting in relatie tot de godsdienstvrijheid in botsing komt met de vrijheid om niet gediscrimineerd te worden, is het uiteindelijk aan de rechter om te bepalen welke weging in een dergelijk geval dient te worden gehanteerd. De Algemene wet gelijke behandeling is op het pamflet zelf niet van toepassing, omdat deze wet niet ziet op publieke meningsuitingen. Alleen als het pamflet of het gedachtengoed dat daarin wordt beschreven een rol zou spelen bij de werving en selectie van personeel of het aannemen van leerlingen op scholen, zou dat mogelijk anders kunnen zijn.

Huidige maatregelen OCW:

- Naast alle initiatieven van kerken en geloofsgemeenschappen zelf, ondersteun ik verschillende initiatieven gericht op LHBTI-jongeren met een religieuze achtergrond. Specifiek voor christelijke LHBTI's is de alliantie van christelijke LHBTI-netwerken vorig jaar gestart met activiteiten (voorlichting, lotgenotencontact en deskundigheidsbevordering) gericht op: jonge LHBTI's in reformatorische en evangelische geloofsgemeenschappen, ouders van LHBTI's, christelijke LHBTI's die op een later moment in hun leven uit de kast komen. Voorts richt de alliantie zich op christelijke LHBT-organisaties in Europa. kerkelijke gemeenschappen en regenbooggemeenten in de zogenaamde bible belt. In deze alliantie werken samen: het Landelijk KoördinatiePunt groepen kerk en homoseksualiteit (LKP), vereniging Christen Queer, European Forum of LGBT Christan Groups en Verscheurd.nl.
- Daarnaast ondersteunt het Ministerie van VWS de aanpak van depressie en zelfdoding onder LHBTI-jongeren door 113 Zelfmoordpreventie, Movisie en COC. De activiteiten richten zich op: ondersteunen van ouders met toegankelijke informatie en handvatten om het gesprek aan te gaan en het actualiseren van de website iedereenisanders.nl in samenspraak met jongeren. Verder bestaat die aanpak uit masterclasses en onlinetraining voor professionals en het inzetten van het GSA-netwerk van het COC om scholen te bereiken.

Nieuwe maatregelen die OCW n.a.v. Nashville kan toezeggen:

(1) Verkennen of en hoe we een extra impuls aan regenbooggemeenten in de bible belt kunnen steunen voor het bespreekbaar maken van homoseksualiteit en genderdiversiteit en doorbreken van sociaal isolement van gelovige LHBTI-ers. Dordrecht en Zwolle hebben

hiervoor al belangstelling getoond. OCW gaat andere regenbooggemeenten in de biblebelt consulteren.

(2) Steun aan voorlichtingsinitiatieven gericht op scholen met gereformeerde grondslag.

(3) Onderzoek doen naar verschillen in welzijn en gezondheid onder LHBT's in orthodoxe-religieuze geloofsgemeenschappen en herhaling van eerder (SCP-) onderzoek naar de sociale acceptatie van homoseksualiteit in katholieke, protestantse en moslimkringen.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Bijna kamerbrede afkeuring van Nederlandse Nashville-verklaring.
SGP verklaart voorstander van de verklaring.

4. Facts & Figures

Negatieve opvattingen over homo- en biseksualiteit naar sociaaldemografische kenmerken, in casu behorend tot christelijke geloofsgemeenschap en/of partij:

		2006	2010	2012	2014	2016/17
Politieke partij/stemmer						
	CDA	nb	nb	16	11	7%
	ChristenUnie	nb	nb	47	22	nb
Religie						
	Rooms-katholiek RK	17%	7	8	5	6%
	Protestantse Kerk PKN/Samen op Weg	28%	18	17	17	16%
	geen religie	7%	4	4	2	3%

bron: Leefsituatie Index (SLI) - bevolking 18 jaar en ouder, 2006-2016 - SCP.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

Factsheet: Onderwijs en LHBTI **3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord is opgenomen: "In het onderwijs, onder meer bij de opleiding van docenten en in het mbo, wordt de positie van LHBTI verbeterd."

2. Focus debat en standpunt OCW

Er is in het onderwijs de laatste jaren veel geregeld (zie hieronder bij 'facts & figures'). Een volgende stap is onderwijsprofessionals de benodigde handvatten aan te reiken zelf met deze thema's aan de slag te gaan (zie factsheet 'leraren(opleidingen)') en de focus te verleggen van vo en mbo naar po en ho.

Lopende trajecten:

- U ondersteunt het project 'Aan het begin van de regenboog' (primair onderwijs), waarbij het COC o.a. Paarse Vrijdag (11 december 2020) voor het po organiseert.
- Het COC lanceert op 9 oktober de 'onderwijsstandaard': een "keurmerk" voor scholen m.b.t. seksuele en genderdiversiteit. Scholen kunnen zich op uiteenlopende thema's steeds verder ontwikkelen en dat is terug te zien op de website. Leerlingen hebben daarin het laatste woord en bepalen of een doel behaald is.
- U ondersteunt het project 'Stil verdriet'van Theater AanZ dat op 1 oktober in première is gegaan. Voor meer informatie hierover, zie de factheet Bijzonder Onderwijs.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- Betreft onderdelen uit Regeerakkoord, waarvoor breed draagvlak is in de Kamer. N.B: Het doel om deze kabinetsperiode het kerndoelonderdeel seksualiteit en seksuele diversiteit aan te scherpen (Regeerakkoord) wordt niet gehaald.
- Ook het COC wil de komende tijd meer aandacht besteden aan het primair (en hoger) onderwijs.

4. Facts & Figures

- De kennisbasis voor de pabo's en tweedegraadslerarenopleidingen is herzien en daarmee is de acceptatie van seksuele en genderdiversiteit hierin opgenomen.
- In het mbo zijn de kwalificatie-eisen burgerschap gewijzigd, zodat voor iedereen duidelijk is dat aandacht moet worden besteed aan o.a. acceptatie van etnische, religieuze, seksuele - en genderdiversiteit.
- Het kerndoelonderdeel seksualiteit en (respectvolle omgang met) seksuele diversiteit geldt voor po en de onderbouw van het vo. De bouwstenen voor curriculumherziening po/vo zijn aangeboden aan MBVOM. Voor het kerndoelonderdeel seksualiteit en seksuele diversiteit is met name het (nieuwe) ontwikkelgebied burgerschap relevant. Er is een wetenschappelijke curriculumcommissie geïnstalleerd die onafhankelijk advies zal geven over de vernieuwing van het funderend onderwijs.
- Om de positie van lhbti-leerlingen zelf te versterken, ondersteunt u de alliantie Gedeelde Trots, Gedeeld Geluk. De GSA's (Gender and Sexuality Alliances) zijn onderdeel van deze alliantie en hebben vorig jaar met Paarse Vrijdag 1000 scholen bereikt. De GSA's zijn een bewezen effectieve interventie die zorgen voor een sociaal veiliger klimaat op school. Ongeveer 85% van de VO-scholen en steeds meer mbo-scholen hebben een GSA.

Factsheet: Regenboogpunten Regeerakkoord **2 (LBHTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord staat vermeld dat in Nederland iedereen gelijkwaardig is en dat je de vrijheid hebt om te houden van wie je wilt en om zichtbaar jezelf te kunnen zijn. Waar die vrijheid wordt beknot, er gediscrimineerd wordt of zelfs mensen niet veilig zijn, treedt de overheid actief op. Aan het begin van deze kabinetsperiode sloten acht politieke partijen het regenboogakkoord.

2. Focus debat en standpunt OCW

De Kamer heeft de afgelopen tijd meermaals gevraagd hoe het staat met de uitvoering van de regenboogpunten uit het regeerakkoord. Bij 4. Volgt een stand van zaken. U kunt aangeven dat veel van de regenboogpunten uitgevoerd zijn, op de overige worden momenteel stappen gezet. Zo ligt het initiatiefwetsvoorstel Bergekamp c.s. om LHBTI-rechten te verankeren in artikel 1 van de Grondwet nu ter lezing voor in de Eerste Kamer en wordt de reacties uit de internetconsultatie over het wetsvoorstel deelgezag en draagmoederschap momenteel verwerkt.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Er is breed draagvlak voor deze thema's in de Kamer. Onderwerpen als meerouderschap en draagmoederschap liggen gevoelig bij CU en met name SGP.

4. Facts & Figures

- De behandeling van het initiatiefvoorstel tot aanvulling van de Algemene wet gelijke behandeling ter verduidelijking van de rechtspositie van transgender- en intersekse personen
  - Met ingang van 1 november 2019 is dit punt uitgevoerd, doordat de Wet verduidelijking rechtspositie transgender personen en intersekse personen in werking is getreden.
- Aanvulling van artikel 1 van de Grondwet
  - De TK heeft 30 juni jl. ingestemd met het initiatiefwetsvoorstel Bergkamp c.s. om LHBTI-rechten te verankeren in artikel 1 van de Grondwet. Aan de verboden discriminatiegronden die al in artikel 1 genoemd werden, wordt naast 'seksuele gerichtheid' ook 'handicap' toegevoegd. Het initiatiefwetsvoorstel ligt nu ter lezing voor in de Eerste Kamer. Het voorlopig verslag wordt zeer binnenkort verwacht.
- Herijking ouderschap
  - Met JenV is in juli 2019 een kabinetsreactie op het rapport van de Staatscommissie herijking ouderschap naar de Kamer gestuurd. Het wetsvoorstel over deelgezag en een wetsvoorstel over draagmoederschap zijn in internetconsultatie geweest en de reacties worden momenteel verwerkt.
- Aanpassing wetboek van strafrecht
  - Met ingang van 1 januari 2020 is de Wet herwaardering strafbaarstelling actuele delictsvormen in werking getreden.
- Onnodige geslachtsregistratie wordt waar nodig beperkt
  - Mede namens MRB en de Stas BZK is een Kamerbrief over de voortgang van de aanpak van onnodige sekseregistratie naar de EK en TK gestuurd. Deze brief beschrijft het afwegingskader onnodige sekseregistratie en de toolbox en gaat in op de uitkomsten van het onderzoek van Stas BZK over de vermelding van het geslacht op paspoorten en identiteitskaarten en de gevolgen van genderneutrale registratie.
  - Gelet op het feit dat de jurisprudentie nog geen eenvormig beeld laat zien, meent MRB ten aanzien van de geboorteakte dat het wenselijk is de nadere ontwikkelingen af te wachten, alvorens tot eventuele wetswijziging over te gaan. Van ontwikkelingen zal verslag worden gedaan in de voortgangsrapportage wetgevingsprogramma modernisering familierecht.

LHBTI en onderwijs

In het regeerakkoord is opgenomen dat onder meer bij de opleiding van docenten en in het MBO, de positie van LHBTI's verbeterd wordt.

- Lerarenopleidingen

- De lerarenopleidingen hebben gezamenlijk de wettelijke bekwaamheidseisen vertaald naar de kennisbasis voor de pabo en de tweedegraadslerarenopleidingen. In de herijkte kennisbases (ingegaan per leerjaar 2018 – 2019) zijn seksuele diversiteit en genderdiversiteit expliciet geborgd. Stichting School en Veiligheid (SSV) heeft op uw verzoek een database ontwikkeld met materialen die kunnen worden ingezet om aankomende leraren toe te rusten op het gebied van sociale veiligheid.
- Met het lesmateriaal 'De fijne kneepjes van het vak' (SSV) kunnen leerkrachten (in opleiding) pedagogisch vakmanschap ontwikkelen bij het werken aan seksuele integriteit. Het materiaal is in eerste instantie bedoeld voor lerarenopleidingen voortgezet onderwijs, maar is geschikt voor alle sectoren.

➢ MBO
- Voor het mbo zijn de kwalificatie-eisen burgerschap gewijzigd, zodanig dat voor iedereen duidelijk is dat aandacht moet worden besteed aan onder andere seksuele en genderdiversiteit.
- M.b.t. de wijziging van de kwalificatie-eisen burgerschap in het mbo heeft u extra middelen beschikbaar gesteld voor de MBO-Raad, zodat zij de scholen kon informeren over de wijziging en over wat van mbo-scholen wordt verwacht wat betreft voorlichtingsmateriaal en lesaanbod.

Suïcide- en depressiepreventie lhbti-jongeren
Zoals afgesproken in de regenboogpunten van het regeerakkoord ondersteunt u met VWS het voorkomen van depressies en zelfdoding, waarbij speciale aandacht is voor jongeren in de schoolsetting en lesbiennes, homoseksuelen, biseksuelen, transgender- en intersekse personen:
- Samen met jongeren is de informatie- en hulpwebsite Iedereenisanders.nl geactualiseerd en is een gedeelte voor ouders toegevoegd. Hier staan tips over hoe ouders het gesprek met hun kind kunnen aangaan en hoe zij hun kind kunnen steunen. Daarnaast zijn masterclasses en online trainingen ontwikkeld voor professionals en vrijwilligers die met jongeren werken.
- VWS is daarnaast in samenspraak met OCW en het COC in oktober 2019 de jongerencampagne #kweetnie gestart, gericht op het bespreekbaar maken van twijfels over seksuele oriëntatie of genderidentiteit. Binnen de jongerencampagne is specifiek aandacht voor religieuze jongeren en voor transgender jongeren.

Buitenlandbeleid
In de regenboogpunten van het regeerakkoord is ook aandacht voor de positie van LHBTI's in het buitenland, zoals afgesproken heeft dit uw aandacht en trad u meermaals actief op:
- Samen met gelijkgestemde collega's heeft u steun verleend aan de Europese LHBTI-netwerkorganisaties en de uitwisseling van goede wetgevings- en praktijkvoorbeelden verder gestimuleerd.
- Op initiatief van OCW ondersteunen nu ook andere overheden in Europa de Europese LHBTI-netwerken met activiteiten gericht op lotgenotencontact, deskundigheidsbevordering en voorlichting.
- Het door de Nederlandse overheid opgerichte Europese LHBTI Focal Points Netwerk is op initiatief van OCW en met steun van gelijkgezinde lidstaten per 2020 ingebed bij de SOGI-Unit van de Raad van Europa.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

In de voortgangsrapportage emancipatie van juni 2020 heeft u aangegeven hoe het staat met de uitvoering van de regenboogonderdelen in het regeerakkoord.

Factsheets LHBTI (bijlage)

1. LHBT monitor
2. LHBTI en religie
3. Regenboogsteden

Factsheet: LHBT monitor **2 (LHBTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

- Het SCP heeft in mei 2018 opvattingen gepeild onder de Nederlandse bevolking over homoseksualiteit en transgender personen. In december 2018 heeft het SCP gepeild hoe het met het welbevinden en veiligheid van LHBT's staat ten opzichte van cisgender heteroseksuelen (heteroseksuele mensen die zich het gender voelen dat zij bij de geboorte op basis van de geslachtskenmerken hebben toegewezen gekregen) op de terreinen veiligheid, gezondheid en werk.
- Belangrijke uitkomsten uit de LHBT-monitor: er is geen verschil meer tussen de veiligheid van homomannen/lesbische vrouwen en heteropersonen. Wel voelen LHBT's zich (wat) onveiliger. Voor biseksuele en transgenderpersonen is ook het welzijn lager.
- In december 2018 heeft het SCP de Tweede Kamer een technische briefing gegeven over deze uitkomsten.
- Uit de IGLA Europe Rainbow Index 2019 blijkt dat Nederland op het gebied van sociale acceptatie van homoseksualiteit Europees gezien tot de top behoort. Op het gebied van wetgeving en beleid is Nederland opgeschoven van een middenpositie naar de kopgroep.

2. Focus debat en standpunt OCW

- Kamerfracties hebben vooral vragen over waarom biseksuelen en transgenderpersonen relatief slechter scoren op welbevinden en subjectieve veiligheid en waarom - ondanks de hoge acceptatiegraad onder de bevolking - transgender personen en biseksuele mannen en vrouwen zich onveiliger voelen dan hetero- en homomannen en lesbische vrouwen.
- Het kabinet is zich hier bewust van en geeft hier gevolg aan. Zo werkt het kabinet aan de uitvoering van het regenboog stembusakkoord en regenboogsteden (zie factsheets *Regenboogonderdelen Regeerakkoord* en *Regenboogsteden*).
- Daarnaast steunt OCW het landelijke netwerk van christelijke LHBTI-personen (zie factsheet *Christelijke alliantie*), de alliantie Verandering van binnenuit gericht op bi-culturele gemeenschappen en de sportalliantie. Ook steunen we de alliantie Gedeelde trots, gedeeld geluk (COC, TNN en NNID) gericht op sociale veiligheid en sociale acceptatie.
- En we financieren een project om transgender personen via coaching en werkervaringsplaatsen te ondersteunen op de arbeidsmarkt. Ook op onderwijs gebeurt al veel (zie factsheet Onderwijs PM)
- Verder kunt u nog toezeggen in gesprek te gaan met de belangenorganisatie van biseksuelen 'Bi+' om verdere maatregelen te verkennen. Het toegezegde onderzoek naar de verklaringen van het lagere welzijn en (psychische) gezondheid van biseksuele wordt hierin meegenomen (zie ook factsheet Biseksuelen).

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Tijdens de technische briefing zijn verbeterpunten aangedragen dor het SCP. Zoals het ontwikkelen en testen van meetinstrumenten over de houding van de bevolking ten aanzien van intersekse personen.

4. Facts & Figures

Ondanks de verbetering van de leefsituatie van LHBTI's op een aantal terreinen, is deze nog steeds slechter dan die van de overige bevolking. Deze verschillen kunnen worden verklaard door het minderheidsstress syndroom (een samenstel van ervaren discriminatie, afwijzing en pesten en de verwachting afgewezen te worden, waakzaamheid tot en met verbergen van eigen homoseksualiteit).

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

U heeft in het debat n.a.v. de LHBT-monitors het volgende toegezegd:

(1) Onderzoek naar de mogelijkheid om ook vragen in bevolkingsonderzoeken op te nemen betreffende de opvatting over intersekse personen. Kenniscentrum seksualiteit Rutgers heeft hiertoe onlangs de opdracht gekregen.

(2) Onderzoeken van de mogelijkheid om in bevolkingsenquêtes ook vragen toe te voegen over

de status van transgender personen (welzijn/gezondheid). N.B. Dit is afhankelijk van de uitkomst van het overleg met het SCP.

(3) Opnemen van transgender jongeren in het komende SCP jongerenonderzoek (tot nu toe alleen LHB). Dit rapport komt in 2020 uit.

13 juni 2018 heeft u de Kamer geïnformeerd over uw reactie op de SCP LHBT-monitor naar de opvattingen van het publiek over seksuele en genderdiversiteit. (30.420 – Nr. 292)

Factsheet: LHBTI en Religie **2 (LHBTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

- De acceptatie van seksuele en genderdiversiteit ligt lager in sommige religieuze gemeenschappen. Met name de gereformeerde en evangelische gemeenten en onder moslims. Onderzoek van het SCP laat zien dat ook in de deze gemeenschappen de acceptatie toeneemt, maar er is nog steeds een duidelijk verschil met de rest van de samenleving. Daarom ondersteunt de sociale acceptatie en sociale veiligheid van LHBTI's in deze gemeenschappen (van binnenuit en van onderop). Deze opvattingen zijn in de afgelopen tien jaar tijd wel minder negatief geworden
- OCW steunt een alliantie van christelijke LHBTI-organisaties om te zorgen voor netwerkversterking, deskundigheidsbevordering, voorlichting op scholen en agendering.
- Wijdekerk is gestart in het najaar van 2016 en heeft sinds november 2017 rechtspersoonlijkheid. Dit platform is een initiatief van een groep christenen, zelf of nauw betrokken bij LHBT's, die vinden dat iedereen, ongeacht geaardheid, zichzelf moet kunnen zijn binnen zijn of haar kerk/gemeente. Het wordt niet financieel gesteund door OCW, maar werkt wel nauw samen met de alliantie van christelijke organisaties.

2. Focus debat en standpunt OCW

Terugkijkend op de Nederlandse Nashville-verklaring van begin 2019 kan gesteld worden dat deze ook nadrukkelijk positieve effecten heeft gehad: (a) spontane solidariteitsbetuigingen, (b) regenboogvlaggen in het land in geloofsgemeenschappen, bij kerken en stadhuizen en (c) diverse wethouders van gemeenten in de *bible belt* die bij het ministerie aankloppen en werk willen maken van inclusie en sociale acceptatie en gevraagd om steun.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

-

4. Facts & Figures

Percentage dat negatieve opvattingen heeft over homo- en biseksualiteit:

	2006	2010	2012	2014	2016/17
Politieke partij					
CDA	nb	nb	16%	11%	7%
ChristenUnie	nb	nb	47%	22%	nb
Religie					
Rooms-Katholiek	17%	7%	8%	5%	6%
Protestantse Kerk PKN/Samen op Weg	28%	18%	17%	17%	16%
Geen religie	7%	4%	4%	2%	3%

Bron: Leefsituatie Index (SCP)

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- OCW heeft een motie aangenomen om de mogelijkheid te verkennen of opnieuw een meting kan worden gedaan (door het SCP) naar de acceptatie van homoseksualiteit en genderdiversiteit in levensbeschouwelijke kringen.
- Tijdens het AO Kindermishandeling van VWS heeft de Tweede Kamer een motie aangenomen waarin de regering wordt verzocht diepgaand en onafhankelijk onderzoek te laten doen naar conversietherapie met als doel mensen te genezen van hun homo- of biseksualiteit. Bij de uitvoering van deze motie is VWS in de lead en zijn zowel OCW als JenV betrokken. De eerste resultaten van dit onderzoek worden begin 2020 verwacht.
- De vaste Kamercommissie van OCW heeft gevraagd om een nadere uitwerking van de motie waarin de regering wordt verzocht om met een wetsvoorstel te komen met als doelen een ieder die de seksuele oriëntatie of genderidentiteit va een ander probeert te veranderen, te onderdrukken of uit te wissen, te bestraffen. De ministers van VWS en JenV informeren de Kamer binnenkort per brief over de voortgang van beide moties.

Factsheet: Regenboogsteden **2 (LHBTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

OCW werkt samen met 54 regenbooggemeenten in een aanpak op lokaal LHBTI-beleid. Het speerpunt van de regenbooggemeenten is het bevorderen van sociale acceptatie van LHBTI-personen. De gemeenten richten zich op verschillende terreinen, zoals scholen, zorg, veiligheid van ouderen, sport, door bijvoorbeeld het geven van voorlichting over seksuele diversiteit.
In het najaar is gemeente Haarlemmermeer ingestapt in de samenwerking, waarmee de samenwerking gegroeid is van de eerder gecommuniceerde 53 naar 54.

2. Focus debat en standpunt OCW

- Kamerfracties hebben vooral vragen over het uitbreiden van het aantal Regenboogsteden.
- Zowel Kamerfracties als gemeenten buiten de G50 vragen zich af waarom alleen de G50 is uitgenodigd en of gemeenten buiten de G50 ook Regenbooggemeente kunnen worden. OCW werkt samen met de gemeenten uit de G50, omdat:
  - Er beperkte financiële middelen voor gemeenten beschikbaar zijn.
  - Met de G50 OCW een zo groot mogelijk en landelijk dekkend bereik heeft gerealiseerd waardoor zoveel mogelijk inwoners worden bereikt.
- Het staat andere gemeenten vrij zich te melden als Regenbooggemeente. Zij moeten hier wel zelf middelen voor vrij maken. Een enkele daarvan, zoals Heerhugowaard heeft zich inderdaad bij OCW gemeld, maar niet alle gemeenten die op eigen initiatief Regenboogbeleid maken, melden zich bij OCW.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- Kamerleden Bergkamp (d'66) en Özütok (GroenLinks) hebben in november 2018 Kamervragen gesteld of er meer gemeenten kunnen aansluiten bij de regenbooggemeenten.
- 11 van de 12 provincies zijn Regenboogprovincie (Friesland doet niet mee). De meeste zoeken nog naar hun rol daarin, omdat sociaal beleid niet standaard een onderdeel is van provinciebeleid.

4. Facts & Figures

- Regenbooggemeenten ontvangen €20.000 per jaar van 2019 t/m 2022. De G4 ontvangen €50.000 per jaar voor dezelfde periode. De gemeenten leggen het equivalent in cofinanciering bij.
- Movisie ondersteunt de regenbooggemeenten en er is landelijke monitoring van de sociale acceptatie van lhbt-personen door het SCP.
- Deze samenwerking tussen gemeenten en het ministerie van OCW is succesvol en effectief. Dit blijkt uit een externe evaluatie, maar ook uit de reacties van de lokale zelforganisaties en instellingen. Het blijkt dat naarmate gemeenten langer meedoen in de samenwerking, zij breder kunnen inzetten op beleidsdoelen en zij met meer verschillende organisaties samenwerken. Mede dankzij de cofinancieringseis kunnen gemeenten meer geld en fte inzetten op LHBTI-beleid en neemt de politieke aandacht voor LHBTI-beleid toe.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

In het VAO discriminatie, 13 maart 2019, is motie Van den Boer (30950, nr. 1660) aangenomen. De motie verzoekt zowel het Charter Diversiteit als de regenboogsteden onder de aandacht te brengen van alle lagen van het openbaar bestuur in Nederland.
Stand van zaken: Samen met het ministerie van SZW informeert OCW de gemeenten via het gemeentefonds. Provincies zijn geïnformeerd via het Interprovinciaal Overleg (IPO). De waterschappen zijn geïnformeerd via een item in de nieuwsbrief van de unie van waterschappen.

Factsheets onderwijs (bijlage)

1. Meisjes en techniek
2. Burgerschap (oud)
3. Inspectieonderzoek lesmethoden (Wilma, vo)
4. Meer mannen naar de pabo (Bette, ho&s)
5. Sociale veiligheid en diversiteit in lerarenopleidingen (Bette, ho&s)

Factsheet: Meisjes en techniek **3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

Hoewel het aandeel vrouwen in zorg, dienstverlening en administratie iets is gedaald en hun aandeel in technische beroepen en ICT iets is toegenomen, bestaan er nog steeds grote verschillen tussen het aantal meisjes en jongens in bepaalde studierichtingen. Nog steeds kiezen meisjes minder vaak voor techniek.

2. Focus debat en standpunt OCW

- 'Ik streef ernaar dat iedere leerling de ruimte heeft om het eigen talent te ontwikkelen en om een studierichting te kiezen die past bij de eigen capaciteiten en interesses. Ik vind dat dit onvoldoende het geval is.'
- VHTO, het expertisecentrum voor meisjes en vrouwen in (bèta)techniek, werkt met Atria, Emancipator en de NVR in de alliantie Werk.en.de Toekomst aan het doorbreken van stereotypering in het onderwijs, bij de overheid en op de arbeidsmarkt. Elk jaar wordt Girlsday georganiseerd: een landelijk initiatief om in samenwerking met bedrijven en scholen jonge meisjes kennis te laten maken met bèta, techniek en ICT. Dit wordt komend jaar (deels) gefinancierd door de Alliantie Werk en Toekomst. Update activiteitenplan
- Alle acties in het Techniekpact zijn gericht op alle jongeren en dus ook op meisjes. Daarnaast worden ook in de regionale samenwerkingen binnen Techniekpact activiteiten ontplooit gericht op specifiek meisjes. Bijv. in Overijssel en Zeeland.
- Meer meisjes in mbo Techniek': een actieplan van VHTO en MBO raad dat wordt gesubsidieerd door het ministerie van OCW. Twintig mbo scholen gaan in 2017-2019 aan de slag met het specifiek werven en behouden van meisjes voor hun technische opleiding, aan de hand van de uitkomsten van een genderscan die wordt uitgevoerd door VHTO. Ook vormen zij een lerend netwerk van ambassadeurs van 'Meer meisjes in mbo Techniek'.
- In het kader van de intensivering op het technisch vmbo van dit kabinet worden vmbo-scholen in alle regio's in Nederland verplicht een gezamenlijk plan te maken waarmee de kwaliteit en de dekkendheid van het technisch vmbo wordt gewaarborgd. Binnen die plannen is ook expliciet ruimte om de middelen in te zetten op het aantrekken van bepaalde groepen leerlingen, waaronder in het bijzonder ook meisjes. Binnen het plan 'Meer meisjes in mbo Techniek', waarmee VHTO bezig is, is ook ruimte om 4 regioplannen voor het technisch vmbo van advies hierover te voorzien.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- Van den Hul, Özütok en Van Weyen hebben 29 april tijdens een plenair debat over de positie van jonge vrouwen op de arbeidsmarkt, een motie ingediend die aangeeft dat het emancipatiebeleid is gediend bij een evenwichtiger verdeling van studiekeuzes tussen jongens en meisjes. Zij verzoeken de regering om initiatieven te ondersteunen om meer jongens te interesseren voor zorg of het onderwijs. Deze motie is in de voortgangsrapportage afgedaan.
- NWO heeft speciale aandacht voor vrouwelijke onderzoekers in de bèta en technische wetenschappen (zij hebben hier €5 mln voor vrijgemaakt).

4. Facts & Figures

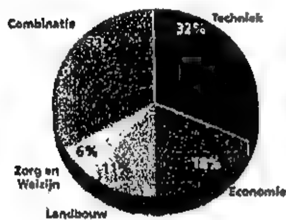
- Vrouwen zijn in Nederland nog steeds ondervertegenwoordigd in de technische sectoren. De ongelijke verdeling komt deels voort uit stereotype studiekeuzen.
- Dat is schadelijk, omdat zij daardoor misschien niet een studie kiezen die bij hun talenten past. Ook voor de samenleving gaat hun talent zo verloren.
- Kinderen worden niet geboren met stereotiepe denkbeelden. Waar 70% van de 6-jarige meisjes een vrouw tekent wanneer je hen vraagt een wetenschapper te tekenen is dit bij 10-jarige meisjes nog maar 25%.
- Meisjes en jonge vrouwen kiezen de laatste jaren wel steeds vaker voor een technische opleiding en werk[1].
- Deze trend is op alle niveaus binnen het voortgezet onderwijs waarneembaar is, maar het sterkst bij **de havo en het vwo.** In 2003/'04 koos op de havo en het vwo 30% van de

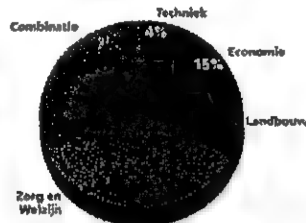
[1] Alle onderstaande cijfers komen uit de Techniekpact monitor: www.techniekpactmonitor.nl

meisjes voor een n-profiel. In het schooljaar 2018/2019 bestond koos 48% van de meisjes voor een natuurprofiel op de havo en het vwo.

- Het aandeel vrouwen dat kiest voor een bètatechnische richting in het **vmbo** (bb/kb/gl) schommelt al sinds de start van de metingen van het Techniekpact (2003/2004) rond de 4%. Ook afgelopen schooljaar (2018/2019) was dat 4%.
- Ook in bèta/technische opleidingen stijgt het aandeel vrouwen. Op de **universiteit** ligt het percentage vrouwen dat kiest voor een bètatechnische opleiding inmiddels op 27%, op het **hbo** om 12% (ten opzichte van 18% en 6% in 2008/2009, dus 10 jaar geleden). In het **mbo** is de stijging het laagst: van 6 procent in 2008/2009 naar 8% in schooljaar 2018/2019.
- Een technische opleiding leidt zeker niet altijd tot een technisch beroep. Op de arbeidsmarkt zijn vrouwen nog steeds ondervertegenwoordigd in traditionele 'mannensectoren' zoals de bouw, industrie en ICT

Jongens 37.624 **Meisjes 32.336**

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- Motie van den Hul vraagt om initiatieven te ondersteunen om meer jongens te interesseren voor zorg of het onderwijs. In de voortgangsrapportage Emancipatie is gemeld dat hieraan uitvoering is gegeven.

Factsheet: Burgerschap **3 (onderwijs)**

Met opmerkingen [RK1]: Kirsten: Misschien toch niet naar M OCW?

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord staat: "Er is een zorg dat het voor scholen mogelijk is om de burgerschapsopdracht niet uit te voeren zoals die bedoeld is. De algemene burgerschapsopdracht in de wet wordt daartoe verduidelijkt, zodat de inspectie scherper kan toetsen en handhaven. Het doel is en blijft dat een school in al haar uitingen handelt in lijn met de democratische rechtsstaat." Met het wetsvoorstel Verduidelijking burgerschapsopdracht in het funderend onderwijs wordt hier uitvoering aan gegeven. Het wetsvoorstel ligt op dit moment bij de Raad van State (RvS)voor advies.

Planning:
- Het wetsvoorstel ligt sinds januari 2019 bij de RvS
- In de MR is afgesproken dat het wetsvoorstel nogmaals langs komt zodra we het advies van de RvS hebben verwerkt. Hopelijk kan de schriftelijke behandeling in de TK nog voor de zomer plaatsvinden.
- Een logisch moment voor inwerkingtreding is dan aanvang nieuwe schooljaar (1 aug 2020). Scholen hebben dan een klein jaar om zich voor te bereiden op de nieuwe wettelijke verplichtingen (o.a. uitwerking in schoolplan).

Met opmerkingen [RK2]: Hebben we het dan over deze zomer? Of is dit nog een oude tekst?

2. Focus debat en standpunt OCW

Het debat focust zich op de vrijheid die scholen enerzijds hebben om zelf invulling te geven aan de burgerschapsopdracht en de verplichting anderzijds om de basiswaarden van de democratische rechtstaat te respecteren. Burgerschapsonderwijs is nauw verbonden met levensbeschouwelijke of pedagogische grondslag van scholen en raakt daarom aan de vrijheid van onderwijs.

U kunt aangeven dat in dit wetsvoorstel:
- de heersende eenzijdige visie met een focus op de vrijheid van onderwijs plaatsmaakt voor een meerzijdige visie die alle grondrechten in acht neemt. De niet-onderhandelbare basiswaarden van onze democratische rechtsstaat vormen het uitgangspunt. In het onderwijs zullen steeds ook de andere grondrechten en hun onderlinge begrenzing tot uitdrukking moeten worden gebracht. Een bepaalde (religieuze) grondslag zal geen rechtvaardiging vormen voor onderwijs waarin kennis en respect voor deze waarden niet actief worden onderwezen.
- Het onderwijs zich in ieder geval moet richten op:
  - de ontwikkeling van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat en de mensenrechten en het bijbrengen van de sociale en maatschappelijke competenties die leerlingen in staat stellen om deel uit te maken van en bij te dragen aan de samenleving.
  - van bevoegd gezag wordt verwacht dat zij zorgdraagt voor een schoolcultuur waarin alle bij het onderwijs betrokken personen handelen in overeenstemming met deze waarden en voor het bieden van een oefenplaats voor leerlingen.
- De inspectie meer handelingsruimte krijgt bij het toezicht op burgerschapsonderwijs, onder andere om bekostigingssancties op te leggen.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Er is breed draagvlak voor aanscherping van de burgerschapsopdracht zodat scholen beter weten wat van hen verwacht wordt. De confessionele partijen en met name de SGP zullen het belang van vrijheid van onderwijs benadrukken.

4. Facts & Figures

Uit onderzoek blijkt dat het burgerschapsonderwijs zich onvoldoende ontwikkelt. Scholen vinden burgerschapsonderwijs belangrijk, besteden er aandacht aan, maar de kwaliteit van het onderwijs loopt zeer uiteen (Inspectie, 2016). De kennis en overige competenties van Nederlandse leerlingen zijn lager dan in vergelijkbare landen (ICCS, 2016).

Factsheet: Inspectieonderzoek naar lesmethoden **3 (onderwijs)**

Factsheet vanuit VO/Burgerschap, contact: Wilma van Hunnik & Jesse Jansen

Aanleiding

MBVOM heeft inspectie verzocht onderzoek te doen, naar aanleiding van de Nieuwsuur-uitzending van 11 september 2019 over lesmethoden die op islamitische scholen worden gebruikt.

Motie Kwint c.s.

Na de behandeling van het wetsvoorstel Meer ruimte voor nieuwe scholen is hierover de volgende motie aangenomen:

De Kamer,
gehoord de beraadslaging,

constaterende dat er scholen zijn die lesmethodes gebruiken die een tegengeluid bieden aan het moderne denken over seksualiteit en seksuele diversiteit of elkaar aankijken als overspel benoemen;

overwegende dat door de overheid bekostigde scholen zich moeten houden aan vastgestelde kerndoelen waaronder het respectvol leren omgaan met verschillen in opvattingen van mensen en seksuele diversiteit;

verzoekt de regering, onderzoek te doen naar de mate waarin lesmethodes in zowel primair als voortgezet onderwijs op het gebied van seksuele diversiteit voldoen aan de kerndoelen en vallen binnen de wettelijke kaders;

verzoekt de regering tevens, te komen met voorstellen tot maatregelen als blijkt dat dit niet het geval is,

en gaat over tot de orde van de dag.

Kwint
Van den Hul
Westerveld
Van Meenen
Beertema

Onderzoek

- De inspectie geeft aan onderzoek te doen naar: hoe scholen invulling geven aan onderwerpen waarover de morele opvattingen in de samenleving (sterk) afwijken van die van de school Daarbij zullen we kijken naar onderwerpen zoals (de afwijzing van) homoseksualiteit, de omgang tussen jongens en meisjes, het bepleiten van afzijdigheid van de samenleving, het voorrang geven aan godsdienstige uitgangspunten ten koste van de Nederlandse Grondwet en andere in het kader van de onderzoeksvraag mogelijk relevante thema's.
- Onderzoek bij circa 80 scholen, waarvan 22 islamitisch. Het betreft een doorsnede van het Nederlandse onderwijs (po, vo, so, mbo) met aandacht voor zowel scholen van specifieke signatuur (reformatorisch, gereformeerd-vrijgemaakt, evangelisch, joods, protestants-christelijk, rooms-katholiek) als algemene bijzondere scholen (zoals vrije scholen) en scholen voor niet-bekostigd onderwijs (zoals zogenaamde democratische scholen). We betrekken ook een groep openbare scholen in het onderzoek. Het onderzoek richt zich op scholen met zowel sterk heterogene als sterk homogene populaties.
- Het rapport wordt in februari 2020 opgeleverd.
- NB – de onderzoeksvraag is voor het islamitisch onderwijs anders geformuleerd dan voor de scholen met een andere richting, zie de onderzoeksvragen in het ambtsbericht.

Ambtsbericht d.d. 9 oktober 2019

Hierbij informeer ik u over het thematisch onderzoek naar burgerschapsonderwijs dat de inspectie zal uitvoeren. De inspectie doet dit onderzoek naar aanleiding van de toezegging van MBVOM in Tweede Kamer aan het begin van het debat over het wetsvoorstel Meer Ruimte voor Nieuwe scholen op 12 september jongstleden (*"...ik kan u hier officieel melden dat ik de inspectie vandaag heb gevraagd om nader onderzoek naar hetgeen gisteren* – in de uitzending van Nieuwsuur van 11 september 2019 - *naar buiten is gekomen, ook in het kader van de burgerschapsopdracht van scholen"*) en de motie van het lid Kwint c.s.- (Kamerstuk 35050-31) over onderzoek of lesmethodes op het gebied van seksuele diversiteit voldoen aan de kerndoelen en de wettelijke kaders.

De inspectie zal onderzoeken hoe scholen invulling geven aan onderwerpen waarover de morele opvattingen in de samenleving (sterk) afwijken van die van de school Daarbij zullen we kijken naar onderwerpen zoals (de afwijzing van) homoseksualiteit, de omgang tussen jongens en meisjes, het bepleiten van afzijdigheid van de samenleving, het voorrang geven aan godsdienstige uitgangspunten ten koste van de Nederlandse Grondwet en andere in het kader van de onderzoeksvraag mogelijk relevante thema's.

We voeren ons onderzoek uit tegen de achtergrond van de wettelijke opdracht van scholen tot bevordering van burgerschap. Daarbij staat centraal in hoeverre de morele opvattingen die scholen uitdragen, passen bij de opdracht tot bevordering van basiswaarden, en in hoeverre mogelijk sprake is van strijdigheid van de inhoud van het onderwijs van scholen met basiswaarden van de democratische rechtsstaat.

Het onderzoek richt zich op islamitische scholen en op scholen van andere richtingen met specifieke godsdienstige opvattingen. Het betreft een doorsnede van het Nederlandse onderwijs (po, vo, so, mbo) met aandacht voor zowel scholen van specifieke signatuur (reformatorisch, gereformeerd-vrijgemaakt, evangelisch, joods, protestants-christelijk, rooms-katholiek) als algemene bijzondere scholen (zoals vrije scholen) en scholen voor niet-bekostigd onderwijs (zoals zogenaamde democratische scholen). We betrekken ook een groep openbare scholen in het onderzoek. Ons onderzoek richt zich op scholen met zowel sterk heterogene als sterk homogene populaties.

We zullen onderzoek doen bij circa 80 scholen, waarvan 22 islamitische scholen. We streven niet naar representatieve uitspraken over de mate waarin bepaalde opvattingen in het Nederlandse onderwijs voorkomen. Wel willen we in ons onderzoek de belangrijkste opvattingen die tot vragen over strijdigheid van het onderwijs met basiswaarden kunnen leiden aan de orde laten komen.

Het onderzoek heeft de volgende focus:

- Welke invulling geven islamitische scholen aan thema's zoals seksuele diversiteit en de omgang tussen jongens en meisjes, en in hoeverre is er mogelijk sprake van strijdigheid van de inhoud van het onderwijs (onder meer het lesmateriaal) met basiswaarden van de democratische rechtsstaat?
- In hoeverre geeft de invulling van dergelijke thema's op scholen van andere richtingen aanleiding tot vragen?
- In hoeverre biedt de vrijheid van onderwijs voldoende duidelijkheid over de ruimte voor scholen om deze thema's in te vullen en over de grenzen die de wet daaraan stelt?

Resultaten
De inspectie zal over de resultaten rapporteren in een openbaar themarapport.
Als daartoe aanleiding is, zullen we aan scholen waar we tekorten hebben aangetroffen herstelopdrachten geven. De betreffende scholen ontvangen dan een toezichtrapport. De bevindingen op scholen waar we ons themaonderzoek uitvoeren als onderdeel van regulier onderzoek rapporteren we in de rapportage van dat reguliere onderzoek.

Tijdpad
Het onderzoek gaat rond 1 november 2019 van start. We zullen u het rapport in de loop van februari 2020 aanbieden. We onderzoeken nog of een tussentijdse rapportage over onze bevindingen over de islamitische scholen mogelijk is. We zijn daar niet optimistisch over, gezien het feit dat alle rapporten voor hoor- en wederhoor aan de afzonderlijke scholen moeten worden voorgelegd.

Publiciteit
Ons voorstel is terughoudend te zijn in de communicatie over dit onderzoek, om het onderzoek (waarvan onaangekondigde bezoeken deel zullen uitmaken) niet in de weg te zitten.

Nieuwsbericht d.d. 6 november 2019 op website inspectie

Breed onderzoek naar burgerschap gestart

Deze week is de inspectie gestart met een onderzoek naar de manier waarop scholen basiswaarden bevorderen, als onderdeel van de wettelijke burgerschapsopdracht van scholen. Het onderzoek richt zich onder meer op hoe scholen invulling geven aan thema's waarover morele opvattingen sterk kunnen verschillen, bijvoorbeeld seksuele diversiteit. De inspectie bezoekt zowel aangekondigd als onaangekondigd een breed scala aan scholen.

De wet schrijft scholen voor dat ze actief burgerschap en sociale integratie bevorderen. Daarnaast moet het onderwijs ervoor zorgen dat leerlingen kennis hebben van en kennismaken met verschillende achtergronden en culturen van leeftijdgenoten. Daarbij moeten scholen ervan uitgaan dat leerlingen opgroeien in een pluriforme samenleving.

Factsheet: Mannen op de pabo **3 (onderwijs)**
Factsheet vanuit HO&S, contact: Bette Berends/ Hansje Amelink

A. Doelstelling

- Stimuleren dat er meer mannen beginnen aan een pabo opleiding, de opleiding goed doorlopen en vervolgens doorstromen naar een baan als leraar in het basisonderwijs.

B. Wat is er tot nu toe gebeurd?

- Oprichting **voorlopersgroep 'Veel meer meester'**: een tweetal pabo's (waaronder Fontys) als kartrekker die hun kennis en ervaringen delen met andere hogescholen. Vanuit OCW wordt meegedacht, maar is nog geen financiële ondersteuning verleend.
- **Initiatiefnota CU 'Kerels voor de klas'**: voorgestelde maatregelen om de pabo en het beroep als leraar voor mannen aantrekkelijker te maken.
- Er zijn veel lokale initiatieven om meer mannen te trekken. Één hiervan is de **'Meestert!'** beweging. De initiatiefnemers van 'Meestert', twee zelfstandige ondernemers, hebben de ambitie hiervan een **landelijke beweging** te maken. Zij hebben een sterke relatie met de CU.
- OCW heeft aan de TK gecommuniceerd dat om de instroom in de pabo, de doorstroom én de uitstroom naar de arbeidsmarkt van mannen te bevorderen de **overheid, opleidingen, besturen en scholen** gezamenlijk aan zet zijn.
- Tijdens het AO Leraren op 8 februari 2017 heeft (toenmalige) M **toegezegd:** *Ik ben bereid om te bekijken of ik nog meer kan doen, maar dat wil ik doen als de verschillende groepen gezamenlijk optrekken Ik ga niet allemaal kleine initiatiefjes ondersteunen Maar als zij dit samen gaan doen en een gedegen plan maken om de urgentie de komende tijd te blijven voelen en concrete maatregelen te nemen, dan wil ik ze graag ondersteunen '*
- Tijdens de **begrotingsbehandeling** in november 2017 is in de beantwoording van de schriftelijke vragen het volgende opgenomen:
'...*Toen is toegezegd dat als de verschillende groepen gezamenlijk optrekken en samen een gedegen plan maken, bekeken zal worden op welke wijze wij dit kunnen ondersteunen Graag gaan wij met de Meestert-groep en de pabo's in gesprek, wat ons betreft aan de hand van hun plan voor een gezamenlijke aanpak Aan de hand van dit plan zal ik kijken hoe ik dit indien nodig kan ondersteunen '*
- Tijdens het AO Leraren op 21 februari en op 11 oktober 2018 zijn bovenstaande toezeggingen herhaald.
- Inzet OCW is dat wij de opleidingen, besturen en scholen **geen particuliere initiatieven**, zoals de 'Meestert' beweging, gaan voorschrijven. Zij moeten zelf overtuigd zijn of en met welke initiatieven zij willen samen werken.
- Daarnaast is uit gesprekken die OCW heeft gevoerd tijdens **een rondgang langs de pabo's,** gebleken dat Pabo's zelf al erg veel initiatief nemen om meer mannen te trekken naar de opleiding en hen succesvol de opleiding te laten doorlopen. Dit gebeurt via gerichte voorlichting, de inrichting van het studieprogramma (geen kleuterstage in het eerste jaar) en door community building (mannendagen en studiegroepen).

C. Wat gaan we de komende tijd doen? Wat bereiken we daarmee?

- Vanuit OCW hebben wij meegelezen en gedacht op een plan van de pabo's (trekker Fontys/NHL Stenden). Dit plan is gericht op de drie pijlers instroom, doorstroom en

uitstroom. Dit betekent dat alle relevante partijen die hierbij betrokken zijn, ook moeten worden aangehaakt, zoals o.a. de opleidingen, (lokale) initiatieven en de schoolbesturen.

- Meer mannen op de pabo is een vliegwiel voor de discussie over diversiteit en inclusie op de lerarenopleiding. Het plan is er dan ook op gericht om de discussie in de toekomst te verbreden. Dit vraagt ook om een uitbreiding van de expertise en partijen die betrokken zijn bij het plan.
- Onderdeel van het plan is ook de plek die verschillende (lokale) initiatieven gericht op 'mannen in het po-werkveld' (waaronder ook de 'Meestert' beweging) in de samenwerking kunnen krijgen.
- **Op 4 november wordt het plan gepresenteerd tijdens een conferentie op de Christelijke Hogeschool Ede. Het LOBO, met voortrekker Fontys, en de PO-raad leiden de alliantie. Stichting Meestert! Werkt nauw met hen samen en speelt een belangrijke rol in de uitwerking.**
- **Er wordt gestart met aandacht voor meer mannen op de pabo. Dit is de start van een gesprek/plan voor meer diversiteit en inclusiviteit op de pabo.**
- **OCW steunt de alliantie financieel (€182.628) en via denkkracht van ambtenaren. Dit is een opstartbudget. De alliantie kan dit bedrag over drie jaar uitsmeren.**
- **Daarnaast zullen de alliantie partijen zelf ook middelen inzetten en de alliantie verduurzamen.**
- Er kan ook een relatie gelegd worden tussen meer mannen naar de pabo en de aanpak van het lerarentekort. Immers, meer mannen betekent (hopelijk) meer leraren. Er kan daarom binnen de regionale aanpak lerarentekort voor worden gekozen om, met de daarvoor beschikbaar te stellen middelen, ook in te zetten op het bereiken van meer mannen voor de pabo en voor het leraarschap.

D. Hoeveel leraren, scholen, opleiders, samenwerkingsverbanden, e.d. doen mee?

- De alliantie bestaat uit de 17 Pabo's, met Fontys als voorloper, de PO-raad en de Meestert! Beweging.

E. Hoeveel geld investeert OCW?

- 182.628,00, kan worden uitgegeven in drie jaar.

F. Instroom mannen in de pabo

Eerstejaars B Opleiding tot leraar Basisonderwijs naar geslacht
2012 t/m 2018

							Studiejaar
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Geslacht							
Man	1.536	1.719	1.802	1.275	1.457	1.711	1.752
Vrouw	6.519	5.789	5.711	3.852	4.209	4.280	4.890
Totaal	7.055	7.508	7.513	5.127	5.666	5.991	6.642

Domein: Actuele Opleiding
Excl. Ad opleidingen en ITEPS

Factsheet: Sociale veiligheid, diversiteit en inclusie in lerarenopleidingen

3 (onderwijs)

Factsheet sociale veiligheid, diversiteit en inclusie in lerarenopleidingen

A. Context thema sociale veiligheid

- Lerarenopleidingen leiden op tot de bekwaamheidseisen. Deze bekwaamheidseisen worden door de beroepsgroep opgesteld en door de minister bij wet vastgelegd. De eisen omvatten de vakinhoudelijke, vakdidactische en de pedagogische bekwaamheid.
- De lerarenopleidingen vertalen de bekwaamheidseisen naar de kennisbasis voor de pabo en de tweede- en eerstegraadslerarenopleidingen. De individuele lerarenopleidingen geven zelf handen en voeten aan deze eisen in hun curriculum.
- Het toezicht op de lerarenopleiding wordt gehouden door de NVAO.
- In de lerarenopleiding wordt de basis gelegd voor de competenties die een leraar nodig heeft voor het realiseren en borgen van een sociaal veilige leeromgeving op scholen.
- Belangrijk is dat scholen een gedragen visie hebben op het onderwerp en dat deze visie ook op de lerarenopleiding bekend is en wordt overgedragen aan de toekomstige leraar.
- Samenwerking en een goede relatie tussen school en lerarenopleiding speelt dus een belangrijke rol. Het schoolbestuur is verantwoordelijk voor goed HRM-beleid, die zorgt voor de inzet van trainingen en begeleiding van leraren en versterking van de aandacht voor sociale veiligheid op school. De schoolleider speelt hier vaak een cruciale rol.

B. Ontwikkelingen 2014 - 2019

- Naar aanleiding van een geconstateerde handelingsverlegenheid van leraren op het gebied van pesten, seksualiteit en seksuele diversiteit en het signaleren van kindermishandeling, gaf OCW opdracht voor het starten van een project rondom sociale veiligheid op pabo's en tweedegraads lerarenopleidingen.
- In 2013 – 2014 heeft Stichting School & Veiligheid (SSV), in samenspraak met LOBO en ADEF, inzichtelijk gemaakt op welke manier pabo's en tweedegraads lerarenopleidingen aankomende leraren toerusten op het gebied van sociale veiligheid in het algemeen en pesten, seksualiteit en seksuele diversiteit in het bijzonder.
- Na de verkenning is SSV, in samenspraak met LOBO en ADEF gestart (2014 – 2015) met een gemeenschappelijk kader waarbinnen lerarenopleidingen meer gestructureerde aandacht hebben voor sociale veiligheid.
- De **richtlijn** 'Competentieprofiel sociale veiligheid' is ontwikkeld. Doel van de richtlijn is een handvat bieden aan lerarenopleidingen om hun curriculum kritisch door te lichten. Met de richtlijn krijgen zij bouwstenen aangereikt om sociale veiligheid vorm te geven en te borgen binnen de school en bouwstenen die betrekking hebben op de dagelijkse praktijk.
- Daarnaast is er een **digitale database** geopend met methoden, materialen en goede praktijken die kunnen worden ingezet om aankomende leraren toe te rusten op het gebied van sociale veiligheid. De database heeft als doel om lerarenopleidingen te inspireren en om bredere kennisdeling mogelijk te maken. Ook kan de database worden gebruikt in de nascholing van zittende leraren.
- **Als vervolg hierop heeft SSV in 2019** een handreiking 'pedagogische vakmanschap seksuele integriteit' ontwikkeld, bestemd voor leraren en lerarenopleidingen. **Deze handreiking is opgeleverd** en bestaat uit vier video's van klassensituaties en een educatieve handreiking. Binnenkort (okt.2019) gaat OCW in gesprek met SSV over de handreiking en het plan om.in gesprek te gaan met lerarenopleiders. SSV heeft contact met de **werkgroep Generieke Kennisbasis** om via die weg ook een betere toegang/contact te krijgen bij de opleidingen.
- De universitaire lerarenopleidingen hebben aangegeven de richtlijn te kunnen gebruiken wanneer er onderdelen in het curriculum aan de orde zijn die behoren bij de voor dit thema relevante bekwaamheidseisen leraar VHO ("SBL-competenties").

- **In leerjaar 2018/2019** is er gestart met de herijkte kennisbasis voor pabo's en tweedegraadslerarenopleidingen waarin kennis en vaardigheden op het gebied van sociale veiligheid (waaronder pesten, kindermishandeling en seksuele diversiteit) expliciet zijn meegenomen.

C. Diversiteit en inclusie in de lerarenopleidingen

Woorden MOCW tijdens AO Leraren 11 oktober 2018:
Tegen de heer Azarkan zeg ik dat diversiteit voor de klas mij zeer aan het hart gaat. Ik heb er geen pakket maatregelen voor op de plank liggen, maar ik ga in gesprek met de opleidingen en dan kom ik erop terug wat we daaraan kunnen doen. Ik deel uw opvatting dat diversiteit belangrijk is; man, vrouw, culturele achtergrond. De samenleving moet voor de klas staan.

Actie MOCW:
Op 11 februari is de minister op werkbezoek ge weest bij de Tweedegraadslerarenopleiding van de HvA om te spreken over diversiteit en inclusie. Tijdens dit werkbezoek is er gesproken over de volgende punten:
- De diverse instroom van studenten. Hoe zorg je dat iedereen zich thuis voelt bij een opleiding en hoe bereik je een diverse groep tijdens bijvoorbeeld voorlichting.
- Hoe is het onderwerp diversiteit ingebed in de tweedegraadslerarenopleiding
- Hoe ga je om met een diverse klas. Hoe bespreek je bijvoorbeeld gevoelige onderwerpen als seksuele en genderdiversiteit.

Studenten gaven aan dat er met name aandacht wordt besteed aan het creëren van een veilige sfeer in de klas en dat deze competentie onderdeel is van het beoordelingskader van de stage. Alleen zo kun je ingewikkelde onderwerpen bespreken met leerlingen. Daarnaast is aandacht en een visie van de school zelf erg belangrijk om deze competenties te ontwikkelen, ook na je studie.

Na de zomer 2019 schuift MOCW aan bij een vergadering van ADEF (vertegenwoordigers van de tweedegraadslerarenopleidingen) waar er breed wordt gesproken over met name het thema 'de diverse instroom van studenten'.

D. Vragen, moties en toezeggingen

Vraag VD Hul (PvdA) over LHBTI's nav brief COC aan de minister (14/12/2018):

Bent u bereid om ervoor te zorgen dat alle scholen in hun lessen voortaan wel positieve aandacht besteden aan LHBTI's, om het onderwerp verplicht te stellen op alle docentenacademies en om te zorgen voor aandacht voor LHBT's in antipestprogramma's, zoals de LHBTI-belangenorganisatie COC u vraagt?

Antwoord:
Op het terrein van de lerarenopleidingén is al het nodige gebeurd: de kennisbases voor de pabo's en tweedegraadslerarenopleidingen zijn aangepast en met ingang van dit collegejaar in werking

getreden. Aandacht voor seksuele en genderdiversiteit is nu goed verankerd. Als vervolg hierop zal Stichting School en Veiligheid volgend jaar een handreiking 'pedagogische vakmanschap seksuele integriteit' ontwikkelen, bestemd voor leraren en lerarenopleidingen. Voor het hoger- en wetenschappelijk onderwijs gelden geen eisen vergelijkbaar met de kerndoelen in het funderend onderwijs of de kwalificatiedossiers in het mbo. Bij de universitaire lerarenopleidingen is in algemene zin overigens wel veel aandacht voor sociale veiligheid. De VU organiseert bijvoorbeeld twee keer per jaar een diversiteitsmiddag, waarin ook aandacht is voor seksuele diversiteit. Ik blijf graag in gesprek met eerstegraadslerarenopleidingen en universitaire lerarenopleidingen om de urgentie van dit onderwerp op de agenda te houden.

Motie VD Hul seksuele vorming (19/04/2018)
verzoekt de regering, de verankering van de vaardigheden rondom seksuele vorming, weerbaarheid en diversiteit inclusief lhbt-acceptatie te stimuleren in de eerstegraads lerarenopleidingen, universitaire leraren-opleidingen en de nascholing voor het bestaande docentencorps,

Actie HO&S:
Onder de aandacht gebracht van VH en VSNU. Zie antwoord hierboven (zit voor 2e graads lero's in kennisbasis en blijft punt van aandacht voor ULO's). **Voor uitgebreide reactie ICL zie hieronder.**

Reactie OCW (28-05-2019):

- Voor de pabo's en tweedegraadslerarenopleidingen is de kennisbasis vorig jaar herzien. Acceptatie van seksuele en genderdiversiteit is daarin opgenomen.

- Met stichting School en Veiligheid (SSV) heb ik besproken hoe de handreiking seksuele integriteit die ontwikkeld wordt voor pabo's en tweedegraadslerarenopleidingen, kan worden ingezet voor ulo's en eerstegraadslerarenopleidingen. SSV bekijkt of een aanpassing nodig is. Het betreft een training die gebruikt kan worden als bijscholing, maar ook in Lerarenopleidingen. De training is gericht op houding en handelen van docent, bij bijvoorbeeld homofoob of seksueel grensoverschrijdend gedrag.

- De VSNU/ICL en Vereniging Hogescholen hebben positief gereageerd op de inzet van de handreiking van SSV. Zij erkennen ook het belang van dit onderwerp en verschillende opleidingen bieden ook verdiepingsmodules en intervisiebijeenkomsten aan voor hun studenten. Deze zijn niet verplicht.

- Na- en bijscholing voor docenten is niet verplicht. Voorstellen hierover in het kader van het Lerarenregister heeft de Kamer afgewezen. Dat betekent dat ook lhbti-acceptatie niet verplicht kan worden opgenomen in bijscholing. Wel organiseren collega Slob en ik via SSV ieder jaar de lerarenconferentie *Met alle respect!* waarin binnen het kader van sociale veiligheid aandacht is voor (trainingen op het gebied van) seksuele integriteit, waaronder acceptatie van seksuele en genderdiversiteit.

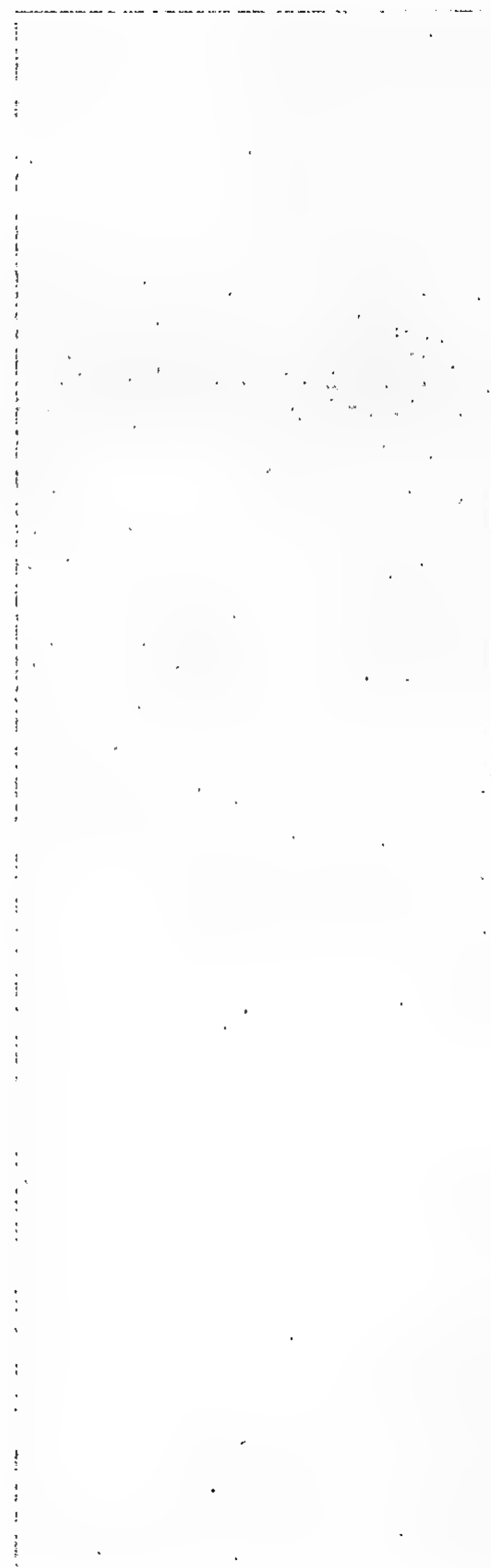
Motie Westerveld over Kindermishandeling (maart 2018):

verzoekt de regering om, met de lerarenopleidingen in overleg te treden met als doel dat alle afgestudeerden hebben geleerd hoe zij kindermishandeling herkennen en hoe ze hiermee om moeten gaan,

Reactie (aanbiedingsbrief Veiligheidsmonitor 21/12/2018)
Het thema kindermishandeling is verankerd in de herijkte kennisbases 2018/2019 van de Pabo en de Tweedegraadslerarenopleidingen. Bij een inventarisatie in april 2018 van de Vereniging Hogescholen is gebleken dat de Pabo's aandacht besteden aan kindermishandeling. Elke Pabo geeft hier zelf invulling aan, bijvoorbeeld door samenwerking met een GGD of via een eigen module. Voor de Tweedegraadslerarenopleidingen is het thema kindermishandeling verankerd in het bredere concept sociale veiligheid. Docenten in opleiding leren thema's die te maken hebben met sociale veiligheid, zoals de thuissituatie van leerlingen, te signaleren en daar, waar nodig, effectief naar te handelen. Onderdeel hiervan is de Wet Meldcode, waarbij de opleidingen met elkaar hebben afgesproken dat deze wordt behandeld in het curriculum van de opleidingen. **Voor uitgebreide reactie ICL zie hieronder.**

Uitgebreide reactie ICL over motie Westerveld en Motie VD Hul

- De universitaire lerarenopleidingen besteden aandacht aan diverse aspecten die gerelateerd zijn aan sociale veiligheid en individuele verschillen tussen leerlingen (en docenten): omgaan met diversiteit en (culturele) verschillen, pubers, zorgleerlingen, het herkennen van armoede en sociale dynamiek in de klas (incl. pesten). Vraagstukken rondom individuele verschillen, zoals geaardheid, geloofsovertuigingen etc. komen vaak ook bij intervisiebijeenkomsten aan bod. De lerarenopleidingen besteden ook aandacht aan de opvoedkundige taak van de docent en waar de grenzen van deze taak liggen. De universitaire lerarenopleidingen geven aan dat het herkennen van complexe problematiek zoals kindermishandeling flinke expertise vraagt, en docenten dit er niet zomaar bij kunnen of ook mogen doen. De ICL leden geven aan dat het van belang is dat docenten bij vermoedens, twijfels of zorgen weten waar ze terecht kunnen en zo de personen of instanties met de juiste expertise weten te vinden.
- **Een aantal universitaire lerarenopleidingen besteedt daarnaast ook specifiek aandacht aan kindermishandeling en/of lhbti-discriminatie**, bijvoorbeeld als onderdeel van een vak, werkcollege, of als casus of observatieopdracht. De VU organiseert bijvoorbeeld twee keer per jaar een diversiteitsmiddag waarin ook aandacht wordt besteed aan de positie van lhbti's binnen scholen. Bij een van die bijeenkomsten wordt een jonge ervaringsdeskundige gevraagd te vertellen over zijn/haar coming out, en hoe een school en de leerlingen daar het beste op kunnen reageren.
- **Er is bereidheid om hier in ICL verband aandacht aan te besteden en waar nodig gezamenlijk op te trekken.** Daarover heeft echter nog geen besluitvorming plaatsgevonden. De al beschikbare lesmodules kunnen daarbij als voorbeeld worden gebruikt. Diverse ICL-leden hebben al wel aangegeven het van belang te vinden om dat in een breed kader te doen, en aandacht te besteden aan allerlei mogelijke individuele verschillen (en dat dus niet te willen beperken tot alleen lhbti-acceptatie).
- Tegelijkertijd geven ICL leden aan dat de ruimte in de universitaire lerarenopleiding beperkt is. **Een aantal ICL leden heeft ook gesuggereerd dat het thema sociale veiligheid beter binnen de school zou kunnen worden opgepakt.**

Factsheets LHBTI

1. Biseksuelen
2. Regenboogonderdelen Regeerakkoord
3. Transgender personen

Factsheet: Biseksuelen **2 (LHBTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

Uit onderzoek, van onder andere het SCP, blijkt dat de situatie van biseksuele personen en voornamelijk heteroseksuelen met biseksuele ervaringen kwetsbaar is. Dat geldt met name op het gebied van gezondheid en veiligheid. Tegelijk zijn de onderzoeken naar biseksuele personen vaak gebaseerd op (te) kleine steekproeven. De groep is te klein, maar ook te beperkt beschreven om in de huidige opzet goed mee te nemen in bevolkingsstudies.

2. Focus debat en standpunt OCW

In het debat kunt u aangeven wat u doet om biseksuelen en personen met biseksuele ervaringen te ondersteunen:

- U ondersteunt voor 5 jaar de Alliantie Gedeelde trots, gedeeld geluk van COC, TNN en NNID om samen te werken aan de sociale veiligheid en sociale acceptatie van LHBTI's.
- U hebt toegezegd kwantitatief onderzoek naar de (psychische) gezondheidsproblemen van personen met biseksuele ervaringen, bijvoorbeeld een vertaling van een onlangs uitgekomen Australisch onderzoek naar de Nederlandse situatie.
- U bent met het veld in gesprek over het uitzetten van een meer kwalitatief onderzoek naar de ervaringen van personen met biseksuele ervaringen. Waar lopen zij tegenaan en waar hebben zij behoefte aan?
- U bent met het veld in gesprek over manieren van netwerkvorming op dit gebied

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- Afgelopen zomer is de stichting Bi+ opgericht. Deze stichting richt zich op personen met biseksuele ervaringen en wil seksuele diversiteit belichten, o.a. door wetenschappelijk onderzoek, stimulering debat, meer aandacht en zichtbaarheid van biseksuele personen organiseren. Reden hiervoor is dat bij andere organisaties de aandacht voor personen met biseksuele ervaringen niet als aparte groep wordt meegenomen.
- Inmiddels zijn er binnen de andere organisaties wel geluiden te horen dat personen met biseksuele voorkeuren als groep te weinig worden meegenomen.

4. Facts & Figures

LHBT-monitor 2018 van het SCP:

- Biseksuelen rapporteren op bijna alle aspecten een slechte leefstijl/gezondheid en de verschillen zijn dan ook redelijk groot.
- Zo heeft een op de vijf biseksuele personen obesitas, in vergelijking met een op de acht heteroseksuelen.
- 11% van de heteroseksuelen kan als psychisch ongezond worden gezien en 8% een depressie heeft gehad in het jaar voorafgaand aan de enquête, liggen deze percentages met 26% en 18% onder die van de biseksuelen.
- Ook het aandeel biseksuelen dat een slechte gezondheid ervaart en/of tenminste één langdurige aandoening heeft, ligt een stuk hoger dan onder heteroseksuele personen.
- Vanuit dat perspectief is het niet verwonderlijk dat biseksuelen vaker contact hadden met een huisarts in de maand voorafgaand aan de enquête en met een psycholoog in het voorafgaande jaar.

LHB-werknemers hebben een slechtere werksituatie
LHB-werknemers hebben een minder goede positie op het werk. Ze ervaren bijvoorbeeld meer ongewenst gedrag en conflicten. LHB's rapporteren ook meer burn-outklachten en zijn minder tevreden met hun werk dan heteroseksuele personen. De verschillen tussen bi en heteroseksuele werknemers lijken wat groter dan die tussen lesbische/homoseksuele en heteroseksuele werknemers.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- Toezegging (debat 16 mei) tot een kwantitatief onderzoek naar de (psychische) gezondheidsproblemen van personen met biseksuele ervaringen, bijvoorbeeld een vertaling

van een onlangs uitgekomen Australisch onderzoek naar de Nederlandse situatie.

- Motie Sjoerdsma/Van den Hul (19 april 2018, Kamerstukken II, 30 420 nr. 273) vroeg om een Actieplan Veiligheid LHBTI's. Op 2 april 209 heeft de minister van J&V dat Actieplan mede namens u naar de Kamer gestuurd. De focus van het Actieplan is de sociale veiligheid, vandaar dat ook de maatregelen op dit gebied uit de voortgangsrapportage emancipatie hierin zijn opgenomen. In de maatregelen op het gebied van politie en OM gaat J&V vooral uit van een mainstream benadering.

Factsheet: Regenboogonderdelen Regeerakkoord **2 (LHBTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

- De uitvoering ligt grotendeels op schema, zie punt 4 voor een stapsgewijze uitwerking per onderdeel.
- Er blijft veel draagvlak voor dit dossier bestaan.

2. Focus debat en standpunt OCW

De Kamer zal vragen hoever de uitvoering is van de regenboogonderdelen in het regeerakkoord. De uitvoering ligt op schema. De wijziging van de Algemene wet gelijke behandeling (Awgb, initiatief TK) is 1 november jl. in werking getreden en het voortouw voor wijziging van artikel 1 grondwet (GW) ligt bij de Kamer.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Er is breed draagvlak voor deze thema's in de Kamer. De onderwerpen meerouderschap en draagmoederschap liggen wel gevoelig bij CU en met name SGP. Vergelijkende met de discussies in de coalitie om te komen tot een kabinetsreactie op de aanbevelingen van de Staatscie herijking ouderschap.

4. Facts & Figures

Gelijke behandeling

- *Verbod trans- en intersekse discriminatie (Awgb):* EK heeft het voorstel op 12 maart 2019 aangenomen. Met ingang van 1 november 2019 is de Wet versterking rechtspositie transgender en intersekse personen in werking getreden.
- *Meerouderschap*: Kabinetsreactie op de aanbevelingen van de Staatscie. herijking ouderschap is op 12 juli jl. naar de TK gestuurd. Dit betrof onder meer aanbevelingen op het terrein van meerouderschap, meeroudergezag, nationaal en internationaal draagmoederschap en een register ontstaansgeschiedenis. Momenteel worden de wetsvoorstellen draagmoederschap en deelgezag gemaakt die naar verwachting voor de zomer van 2020 aan de TK zullen worden gezonden. Op 14 november jl. was het AO herijking ouderschap.
- *Aanpassing wetboek van strafrecht*: Wetsvoorstel herwaardering strafbaarstelling actuele delictsvormen (bevat o.m. verhoging van de strafmaxima voor het delict aanzetten tot geweld, haat en discriminatie) is 21 mei jl. met algemene stemmen aangenomen door de TK.
- *Aanpak onnodige geslachtsregistratie*: In november 2019 ontvangen de TK en de EK een Voortgangsrapportage aanpak onnodige sekseregistratie. Hierin staat de stand van zaken vermeld van de totstandkoming van het afwegingskader onnodige sekseregistratie en de toolbox. Tevens wordt ingegaan op de uitvoering van het onderzoek van BZK over de vermelding van het geslacht op paspoorten en identiteitskaarten en gender neutrale registratie. Over de uitkomsten van de genoemde onderzoeken, de totstandkoming van de instrumenten en de vervolgstappen worden de Tweede Kamer en de Eerste Kamer in het voorjaar van 2020 nader geïnformeerd.
- *Artikel 1 Grondwet*: Het initiatief voor de wijziging van de Grondwet om 'handicap' en 'hetero- of homoseksuele gerichtheid' toe te voegen als non-discriminatiegrond ligt bij de Tweede Kamer. Oorspronkelijk wetsvoorstel is overgenomen door Bergkamp, Özütok en Van der Hul. Het plenair debat over dit wetsvoorstel staat gepland in week 49.

LHBTI en onderwijs

In het regeerakkoord is hierover het volgende opgenomen: "In het onderwijs, onder meer bij de opleiding van docenten en in het MBO, wordt de positie van LHBTI's verbeterd." De uitvoering van dit onderdeel ligt op schema (zie ook factsheets *Kerndoelen en kwalificatiedossier* en *Lerarenopleidingen*).

Suïcide en depressiepreventie LHBTI-jongeren

VWS ondersteunt (met een kleine bijdrage van OCW) het initiatief van 113 Zelfmoordpreventie,

Movisie en COC Nederland. De focus ligt op het ondersteunen van ouders, samen met de jongeren actualiseren van de online hulp en informatie, online trainingen van professionals en vrijwilligers en het inzetten van het GSA-netwerk van het COC om scholen te bereiken. Het project loopt tot en met 2020. Op 11 oktober jl. heeft VWS de jongerencampagne Kweetniet gestart, gericht op het doorbreken van het taboe onder jongeren over twijfels over seksuele oriëntatie en genderidentiteit

Buitenlandbeleid
Tijdens de IDAHOT-bijeenkomst in Oslo is gesproken over het mogelijk instellen van een nieuw comité voor de aanpak van discriminatie, diversiteit en inclusie (alle gronden) binnen de Raad van Europa. U heeft uw collega's in Europa opgeroepen om de Europese LHBTI netwerken (financieel) te ondersteunen. De minister van Buitenlandse Zaken rapporteert over de inzet op LHBTI-gelijkheid in de mensenrechtenrapportage 2019.

Evaluatie transgenderwet (juridische geslachtsaanpassing)
Dit is *geen* onderdeel van het regeerakkoord, maar wordt hier vaak bij aangehaald. Op 19 juni heeft het AO met de minister van rechtsbescherming plaatsgevonden. De Kamer heeft ingestemd met de belangrijkste punten: het afschaffen van de deskundigenverklaring waardoor geslachtswijziging een eenvoudige administratieve procedure wordt. En jongeren onder de 16 jaar kunnen straks hun juridisch geslacht wijzigen, zij het via een verzoek aan de rechter. Dit geldt voor zowel transgenders als intersekse personen. Voor het eind van het jaar brengt JenV het wetsvoorstel in consultatie (Raad van State).

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

In de voortgangsrapportage emancipatie van 14 maart heeft u aangegeven hoe het staat met de uitvoering van de regenboogonderdelen in het regeerakkoord.

Factsheet: Transgender personen **2 (LHBTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

Uit onderzoek, onder andere uit de LHBT-monitor van het SCP, blijkt dat de situatie van transgender personen kwetsbaar is. Dat geldt met name op het gebied van veiligheid en werk. Tegelijk zijn de onderzoeken, onder andere van TNN naar transgender personen nu gebaseerd op gelegenheidssteekproeven, en daardoor niet representatief. Dit komt doordat de groep te klein is om goed te kunnen worden meegenomen in de bevolkingsstudies.

2. Focus debat en standpunt OCW

In het debat kunt u aangeven wat u doet om transgender personen te ondersteunen:

- U ondersteunt voor 5 jaar de Alliantie Gedeelde trots, gedeeld geluk van COC, TNN en NNID om samen te werken aan de sociale veiligheid en sociale acceptatie van LHBTI's. Daarbij hoort onder andere het versterken van de lokale infrastructuur van de transgendergemeenschap, onderzoek naar de veiligheid van transgender personen en het vergroten van de meldings- en aangiftebereidheid.
- U ondersteunt het project TransgenderWerkt gericht op coaching en werktoeleiding voor transgender personen die, vaak vanwege de transitie, lange tijd zijn uitgevallen uit het arbeidsproces.
- U geeft uitvoering aan de motie Bergkamp: u laat een onafhankelijk onderzoek doen naar de eventuele knelpunten voor transgender personen op de arbeidsmarkt met bestaande verlofregelingen zoals in de Wazo, Ziektewet e.d.; en mogelijke oplossingen hiervoor. De uitkomsten van het onderzoek worden medio 2020 verwacht.

In het debat kunt u verder aangeven wat u doet om het onderzoek naar transgender personen te verbeteren:

- U bent met het SCP in gesprek om te bezien of zij, eventueel samen met Vlaamse onderzoekers, vragen naar genderdiversiteit beter kunnen meenemen in grote bevolkingsonderzoeken. **N.B.:** op dit moment loopt er een discussie tussen OCW en SCP over het takenpakket. U kunt hier dus geen toezeggingen doen.
- In het LHBT jongerenonderzoek van het SCP zullen de transgender jongeren worden meegenomen. Dit rapport komt begin 2020 uit.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- Vanuit TNN zullen waarschijnlijk de onderwerpen veiligheid en arbeidsmarkt/transitieverlof bij Kamerleden onder de aandacht worden gebracht. In het Actieplan Veiligheid LHBTI's (naar aanleiding van de motie Sjoerdsma/Van den Hul) staan vooral maatregelen die J&V nu al neemt.
- COC en TNN dringen aan op extra veiligheidsmaatregelen zoals een volwaardige externe rol voor Roze in blauw, gespecialiseerde rechercheurs, een verplichte leerlijn op de politieacademie en verhoging van de strafmaxima. Over een volwaardige rol van Roze in Blauw, de leerlijn voor de politie en een onderzoek naar de ervaringen met gespecialiseerde rechercheurs zijn moties aangenomen. Deze moties liggen primair op terrein JenV.

4. Facts & Figures

Uit: 'Overal op je hoede' onderzoek van TNN naar geweld tegen transgenderpersonen in Nederland (gelegenheidssteekproef, 2019):

In de afgelopen 12 maanden:

- Werd 14% van de transgender personen die deelnamen minimaal 1 keer mishandeld of daarmee bedreigd;
- Maakte 1 op de 5 niet-fysiek seksueel grensoverschrijdend gedrag mee;
- Maakte 40% in huiselijke sfeer incidenten mee zoals psychisch geweld. 7% maakte fysiek huiselijk geweld mee.

Uit: LHBT-monitor 2018 van het SCP:

- Transgender personen hebben een slechtere sociaaleconomische positie.
- Transgenderjongeren worden vaker gepest en hebben thuis vaker te maken met verwaarlozing of mishandeling.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- Motie Sjoerdsma/Van den Hul (19 april 2018, Kamerstukken II, 30 420 nr. 273) vroeg om een Actieplan Veiligheid LHBTI's. Op 2 april 209 heeft de minister van J&V dat Actieplan mede namens u naar de Kamer gestuurd. De focus van het Actieplan is de sociale veiligheid. Om die reden zijn de maatregelen op dit gebied uit de voortgangsrapportage emancipatie hierin zijn opgenomen. In de maatregelen op het gebied van politie en OM gaat J&V vooral uit van een mainstream benadering.
- Motie Bergkamp c.a. (30 420, nr. 324) is aangenomen. In de motie wordt de regering verzocht om een onderzoek uit te voeren naar ervaringen in het buitenland met de inzet van gespecialiseerde rechercheurs bij discriminatie en hierbij ook in gesprek te gaan met belangenorganisaties, politie en OM.
- Motie Westerveld/Van den Hul (2 april 2019, Kamerstukken II, 29240, nr. 97) verzoekt de regering de ervaringen van transgenderscholieren op kwalitatieve wijze mee te nemen in de schoolmonitor als de steekproef niet toereikend is om conclusies te kunnen trekken. Deze groep zit al in de Monitor sociale veiligheid in en rond scholen en dat zal zo blijven in toekomstige monitors. Een monitor heeft het karakter van een periodieke 'thermometer' en leent zich niet voor kwalitatief onderzoek. Met het SCP is daarom afgesproken dat transgender jongeren worden meegenomen in het komende rapport Jongeren en seksuele oriëntatie (begin 2020).
- Motie Bergkamp (16 mei 2019, Kamerstukken II, 30420, nr. 307) verzoekt de regering de belemmeringen voor transgender personen op de arbeidsmarkt in kaart te brengen, te kijken in hoeverre er een knelpunt is met bestaande verlofregelingen en mogelijkheden te onderzoeken om de arbeidsmarktpositie van deze groep te verbeteren. (Zie punt 2)

Factsheets onderwijs

1. Kerndoelen en kwalificatiedossier
2. Bijzonder onderwijs
3. Leraren en lerarenopleidingen
4. Stereotypering in lesmateriaal

Factsheet: Kerndoelen en kwalificatiedossier **3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord is opgenomen: "In het onderwijs, onder meer bij de opleiding van docenten en in het mbo, wordt de positie van LHBTI verbeterd."

2. Focus debat en standpunt OCW

Mbo:

In het debat kan worden gevraagd naar de aanscherping van de kerndoelen/curriculumherziening en de aanpassing van de kwalificatie-eisen voor het mbo op het punt van seksuele en genderdiversiteit. U kunt aangeven dat:

- De kwalificatie-eisen burgerschap voor het **mbo** zodanig zijn gewijzigd dat voor iedereen duidelijk is dat aandacht moet worden besteed aan acceptatie van etnische, religieuze, seksuele en genderdiversiteit. De aangescherpte burgerschapsopdracht is dit collegejaar ingegaan.
- De MBO Raad heeft scholen geïnformeerd over de wijziging en over wat van hen wordt verwacht. Via de MBO Raad en Stichting School en Veiligheid (SSV) worden scholen verwezen naar beschikbaar voorlichtingsmateriaal en lesaanbod.

Po/vo:

- De bouwstenen voor curriculumherziening **po/vo** zijn op 11 oktober aangeboden aan minister Slob, met een advies over de 9 ontwikkelgebieden. Voor het kerndoelonderdeel seksualiteit en seksuele diversiteit is met name het (nieuwe) ontwikkelgebied burgerschap relevant.
- In november stuurt MBVOM mede namens u een reactie naar de Kamer. In de conceptreactie staat over het advies: "In lijn met het regeerakkoord ligt er een basis waarmee de kerndoelen voor techniek, burgerschap en seksuele diversiteit kunnen worden aangescherpt".
- Wanneer u de kritiek krijgt dat u 'gendergelijkheid aan de man brengt via het onderwijs' kunt u aangeven dat het bestrijden van stereotypen de keuzevrijheid van leerlingen juist vergroot, er wordt hen niets opgedrongen. Het uitgangspunt is dat op school iedereen de ruimte krijgt om zijn of haar talenten te ontwikkelen en de vrijheid heeft om te worden wie hij of zij is.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Betreft onderdelen uit Regeerakkoord, waarvoor breed draagvlak is in de Kamer. **N.B:** doordat de adviezen van Curriculum.nu nog moeten worden uitgewerkt tot conceptkerndoelen (advies is nog vrij abstract en algemeen) wordt het doel om deze kabinetsperiode het kerndoelonderdeel seksualiteit en seksuele diversiteit aan te scherpen, niet gehaald.

4. Facts & Figures

- Uit inspectie-onderzoek uit 2016 bleek, uit een representatieve steekproef, dat 95% van de scholen aandacht besteedt aan (een deel van) het kerndoelonderdeel seksuele ontwikkeling, weerbaarheid en diversiteit. Als alleen gekeken wordt naar seksuele diversiteit is dit 85%.
- De inspectie gaf wel aan dat de aandacht vaak incident-gedreven is en niet altijd verankerd in het beleid van de school (voor bijvoorbeeld sociale veiligheid).
- De aanscherping van het kerndoelonderdeel moet ertoe leiden dat scholen duidelijker weten wat van hen wordt verwacht op dit punt. Hetzelfde geldt voor het onderdeel weerbaarheid (wensen en grenzen, relationele aspecten van seksualiteit).

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

De wijziging van de kwalificatie-eisen mbo is een uitvoering van de motie Van Dijk/Van den Hul van 19 april 2018 (Kamerstukken II, 30 420, nr. 274).

Factsheet: Bijzonder Onderwijs **3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord staat: "Dit kabinet vergroot de vrijheid van onderwijs; het stichten van scholen op basis van de belangstelling van ouders en leerlingen wordt vergemakkelijkt, ook als zij niet behoren tot een bestaande richting. Deze modernisering beoogt de vrijheid van onderwijs te vergroten, niet de vrijheid van richting te beperken. Daarbij worden de plannen van nieuwe scholen voortaan vooraf getoetst op wettelijke deugdelijkheidseisen (onder andere ten aanzien van leerlingen die extra ondersteuning behoeven, de afstemming van het onderwijs op het niveau van de leerling en de bestuurlijke inrichting) en de wettelijke burgerschapsopdracht (zoals het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie. De deugdelijkheidseisen worden beschreven in objectieve en proportionele eisen."

2. Focus debat en standpunt OCW

Het debat gaat vaak over de spanning die er soms is tussen de verschillende basiswaarden. De vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van onderwijs zijn – naast gelijkwaardigheid - belangrijke waarden in onze samenleving. Scholen moeten invulling geven aan de wettelijke verplichtingen rondom burgerschap, sociale veiligheid en de kerndoelen, waaronder die met betrekking tot seksualiteit en seksuele diversiteit. De formulering van deze opdrachten biedt scholen ruimte voor een eigen invulling, zolang het onderwijs is gericht op respectvol omgaan met diversiteit en het erkennen en herkennen daarvan.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Brieven Verus, ISBO, VGS en LVGS:

- Op 18 juni heeft u een gezamenlijke brief ontvangen van Verus (Vereniging voor katholiek en christelijk onderwijs), ISBO (De Islamitische Schoolbesturen Organisatie), VGS (Vereniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs) en LVGS (het Landelijk Verband van Gereformeerde Schoolverenigingen) over het onderzoek van hoogleraar Judi Mesman naar representatie en stereotypering in lesmateriaal (zie ook factsheet stereotypering in lesmateriaal).
- De organisaties drukken u daarbij op het hart om de vrijheid van het onderwijs in acht te nemen en als overheid op dit gebied niets voor te schrijven. In zowel het AO Sociale veiligheid van 27 maart 2019 als het AO Emancipatie op 18 juni heeft u aangegeven dat u niet over de inhoud gaat, maar dat u wel het debat wilt stimuleren. In de reactie op deze brief geeft u dat nogmaals aan.
- Inmiddels hebben Verus, ISBO, VGS en LVGS gereageerd op uw brief. Zij stellen vragen over de volgende passage: 'Naar mijn idee is het van belang dat scholen een balans vinden tussen de vrijheid van onderwijs en de basiswaarden van de democratische rechtstaat. Ik zie dat er een tendens is waarbij de eenzijdige visie met een focus op de vrijheid van onderwijs, wordt aangevuld met meer visies die alle grondrechten in acht nemen.' Zij vragen zich af wat u bedoelt met een 'eenzijdige visie' en met de gesignaleerde tendens en waar u die terug ziet. En hoe u de visie die zij hebben op de vrijheid van onderwijs (zoals bijv. naar voren gebracht tijdens het ronde-tafelgesprek over artikel 23 van de Grondwet in de TK op 4 september jl.) taxeert. Een voorstel voor een reactie hierop wordt op dit moment voorbereid door DE in samenwerking met VO en gaat binnenkort via M.BVOM de lijn in.

4. Facts & Figures

- OCW ondersteunt de activiteiten van de christelijke LHBTI-alliantie LCC+ met een meerjarige projectsubsidie ter hoogte van €366.500,-. Deze alliantie bestaat uit: het Landelijk KoördinatiePunt groepen kerk en homoseksualiteit (LKP), vereniging ChristenQueer, Contrario, CHJC, European Forum of LGBT Christan Groups, Verscheurd.nl en Homo in de Klas. De activiteiten zijn gericht op netwerkversterking, deskundigheidsbevordering, voorlichting op scholen en agendering.
- In de periode 2018-2021 worden de activiteiten van Homo in de klas voortgezet. Hierbij doen gastsprekers hun verhaal en kunnen scholieren daarnaast online persoonlijke verhalen van christelijk LHBTI'ers vinden.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

Er zijn drie nieuwe ontwikkelingen/ initiatieven op dit terrein:

- Naar aanleiding van de Nieuwsuur-uitzending van 11 september 2019 over lesmethoden die op islamitische scholen worden gebruikt, heeft MBVOM de inspectie verzocht om onderzoek te doen. Dit onderzoek is inmiddels gestart en richt zich op hoe scholen invulling geven aan onderwerpen waarover de morele opvattingen in de samenleving (sterk) afwijken van die van de school. Hierbij wordt onder andere gekeken naar (de afwijzing van) homoseksualiteit, de omgang tussen jongens en meisjes, het bepleiten van afzijdigheid van de samenleving en het voorrang geven aan godsdienstige uitgangspunten ten koste van de Nederlandse grondwet. Dit onderzoek vindt plaats bij circa 80 bijzondere scholen (po, vo, so, mbo), waarvan 22 islamitisch. Het rapport wordt in februari 2020 opgeleverd.
- In een gesprek met een journalist van het Nederlands Dagblad heeft u kenbaar gemaakt belangstelling te hebben voor een bezoek aan een christelijke MBO school. In samenwerking met de VGS, waar we (doorlopend) mee in gesprek zijn, wordt een werkbezoek voorbereid aan de gereformeerde MBO school.
- OCW financiert het project 'Stil Verdriet' van Theater AanZ (in samenwerking met de protestant-christelijke scholen, Stichting School en Veiligheid en Homo in de Klas). Stil Verdriet wordt een voorstelling speciaal voor leerlingen in het protestants-christelijk voortgezet onderwijs, over homoseksualiteit binnen het christelijk geloof. Na de voorstelling volgt een gesprek over deze thema's in de klas. Er is ook altijd sprake van een training voor de docenten van de school waar de voorstelling gegeven wordt. De première van de voorstelling is op 5 maart 2020.

Factsheet: Leraren en lerarenopleidingen **3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

- In het regeerakkoord staat over LHBTI-emancipatie in lerarenopleidingen opgenomen: "In het onderwijs, onder meer bij de opleiding van docenten en in het mbo, wordt de positie van LHBTI verbeterd."
- Over meer mannen/inclusie & diversiteit in lerarenopleidingenstaat in het regeerakkoord opgenomen: "We differentiëren in de lerarenopleidingen. Er komen specialisaties die zich richten op jongere en oudere (tot en met de onderbouw in het vmbo) kinderen en op vakgericht lesgeven in het beroepsonderwijs. Het beroep van onderwijzer wordt hierdoor aantrekkelijker, zowel voor mannen als voor vrouwen."

2. Focus debat en standpunt OCW

Lerarenopleidingen en bijscholing docenten:

Voorheen is meermaals gevraagd wat u gaat doen om LHBTI-acceptatie op te nemen in de universitaire lerarenopleidingen (ulo's) en eerstegraadsopleidingen (zie aangenomen motie).

- Voorop staat dat hoger onderwijsinstellingen zelf de inhoud van het curriculum bepalen. Voor pabo's en tweedegraadsopleidingen is de kennisbasis voor leraren inmiddels herzien en daarin is seksuele en genderdiversiteit opgenomen.
- In het debat kunt u aangeven dat Stichting School en Veiligheid (SSV) een handreiking seksuele integriteit heeft ontwikkeld voor pabo's/tweedegraadsopleidingen, die ook kan worden ingezet voor ulo's en eerstegraadsopleidingen.
- U kunt ook aangeven dat er in oktober 2020 een congres voor onderwijsprofessionals wordt georganiseerd door SSV met financiële steun van DE. Het hoofddoel van het congres is onderwijsprofessionals binnen het primair en voortgezet onderwijs op een positieve wijze aan het denken te zetten over hun onbewuste vooroordelen en wat voor effect deze hebben op leerlingen.
- Na- en bijscholing voor docenten is overigens niet verplicht, voorstellen voor een Lerarenregister heeft de Kamer zelf afgewezen. Dat betekent dat ook LHBTI-acceptatie niet verplicht kan worden opgenomen in bijscholing. Wel organiseert OCW via SSV ieder jaar de lerarenconferentie *Met alle respect!*, waarin aandacht is voor (trainingen op het gebied van) seksuele integriteit, waaronder acceptatie van seksuele en genderdiversiteit.

Meer diversiteit/mannen voor de klas:

Naast dat het vanuit emancipatoir oogpunt goed is dat er meer mannen/-diversiteit voor de klas komt, kan het net als het vergroten van de deeltijdfactor (zie factsheet deeltijdwerk) ook bijdragen aan het tegengaan van het lerarentekort.

- Om meer diversiteit voor de klas te krijgen is de Alliantie Divers voor de Klas opgericht. In eerste instantie zetten zij in voor meer mannen voor de klas, dat wil zeggen meer mannen die beginnen aan een pabo-opleiding, de opleiding goed doorlopen en vervolgens doorstromen naar een baan als leraar in het basisonderwijs.
- Het LOBO, met voortrekker Fontys, en de PO-raad leiden de alliantie. Stichting Meestert! Werkt nauw met hen samen.
- OCW steunt de alliantie financieel (€182.628) en via denkkracht van ambtenaren.
- Ook in de imagocampagne 'Werken in het onderwijs', die momenteel wordt ontwikkeld door OCW in samenwerking met de partijen aan de landelijke tafel lerarentekort, wordt bewust rekening gehouden met diversiteit, om zo een divers publiek aan te spreken

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- PvdA en GL hebben het standpunt van het COC overgenomen dat LHBTI-acceptatie een onderdeel moet worden van de ulo's en eerstegraadslerarenopleidingen en van de na- en bijscholing. De VSNU/ICL heeft informeel gereageerd op het standpunt van het COC: in algemene zin is er aandacht voor sociale veiligheid, maar ulo's hebben een vol curriculum en ICL leden geven aan hier vooral ook een rol te zien voor de school (na- en bijscholing).
- De VSNU/ ICL en Vereniging Hogescholen hebben positief gereageerd op de inzet van de handreiking van SSV. Zij erkennen het belang van dit onderwerp.

- Tijdens de begrotingsbehandeling OCW is de motie van Kuzu aangenomen waarin de regering verzocht wordt om in het primair onderwijs een doel te stellen om te komen tot een evenwichtige man-vrouwverhouding bij leerkrachten en de Kamer daarover in het voorjaar van 2020 te informeren, tezamen met voorstellen hoe deze doelen bereikt gaan worden.

4. Facts & Figures

Lerarenopleidingen:

- Bij wet is vastgelegd aan welke bekwaamheidseisen een startende leraar moet voldoen. Deze bekwaamheidseisen worden door de lerarenopleidingenberoepsgroep vertaald naar de kennisbases en individuele instellingen geven daar weer invulling aan in hun curricula.
- Voor de tweedegraadslerarenopleidingen is seksuele diversiteit expliciet opgenomen bij de hoofdstukken over diversiteit, school in de pluriforme maatschappij, pedagogische functie van de school en ontwikkelingstheorieën waaronder seksuele ontwikkeling. Bij die laatste worden ook 'genderthema's' en 'heteronorm' als belangrijke aspecten genoemd. Bij de generieke kennisbasis voor de pabo's zijn de thema's opgenomen bij 'identiteitsontwikkeling' (gender) en bij sociale veiligheid en burgerschapsvorming (genderdiversiteit en seksuele diversiteit).
- SSV heeft op verzoek van OCW het project Toegerust op Sociale Veiligheid uitgevoerd, samen met de onderwijsraden en de koepels van de lerarenopleidingen (LOBO en de ADEF) om te stimuleren dat dit thema wordt verankerd in de lerarenopleidingen. Een van de uitkomsten van het project is dat de kennisbases voor tweedegraadslerarenopleidingen en voor de pabo's zijn geactualiseerd. De implementatie vond dit collegejaar plaats (2018/2019). Voor eerstegraadsleraren geldt dat ze vaak een al tweedegraads opleiding hebben gedaan, daarom is destijds besloten dat ze minder relevant waren voor het project van School en Veiligheid.
- Bij de universitaire lerarenopleidingen is het thema seksuele diversiteit tot nu toe niet aan de orde geweest. Destijds is de afweging gemaakt dat het curriculum van de ulo's door de beperkte tijd (dit is een eenjarige of tweejarige opleiding) onvoldoende ruimte bood voor het project van SSV. Daarnaast speelt mee dat deze docenten veelal in de bovenbouw (havo/vwo) lesgeven, waar de kerndoelen seksualiteit en seksuele diversiteit niet gelden.

Meer mannen/diversiteit voor de klas:

- Instroom in de pabo:

Eerstejaars B Opleiding tot leraar Basisonderwijs naar geslacht 2012 t/m 2018

	Studiejaar						
Geslacht	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Man	1.536	1.719	1.802	1.275	1.457	1.711	1.752
Vrouw	5.519	5.789	5.711	3.852	4.209	4.280	4.890
Totaal	**7.055**	**7.508**	**7.513**	**5.127**	**5.666**	**5.991**	**6.642**

Domein: Actuele Opleiding
Excl. Ad opleidingen en ITEPS

- Op dit moment is 85% van de leraren in het basisonderwijs vrouw en 15% man.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- De Motie Van den Hul/Westerveld verzoekt de regering zich ervoor in te spannen dat LHBTI-acceptatie ook een verplicht onderdeel wordt binnen de universitaire en eerstegraadslerarenopleidingen, als ook binnen de bijscholingsprogramma's.
- Tijdens de begrotingsbehandeling OCW is de motie van Kuzu aangenomen waarin de regering verzocht wordt om in het primair onderwijs een doel te stellen om te komen tot een evenwichtige man-vrouwverhouding bij leerkrachten en de Kamer daarover in het voorjaar van 2020 te informeren, tezamen met voorstellen hoe deze doelen bereikt gaan worden.

Factsheet: Stereotypering in lesmateriaal **3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

Judi Mesman heeft met haar onderzoeksteam vanuit de Universiteit Leiden onderzoek gedaan naar representatie en stereotypering in lesmateriaal. Het Ministerie van OCW heeft geen inhoudelijke of financiële bijdrage geleverd aan het onderzoek. Het ministerie van OCW heeft wel een rol gespeeld bij het in contact brengen van de uitgeverijen met Mesman, nadat de directeur van de GEU (de brancheorganisatie van aanbieders van leermiddelen en toetsen) met veel interesse over het onderzoek van Mesman hoorde. Dit was dus op initiatief van de uitgeverijen zelf. Daarnaast heeft het ministerie van OCW een financiële bijdrage van € 10.000 geleverd aan de Universiteit Leiden voor een expertmeeting op 13 juni jl., waarin Mesman de resultaten van het onderzoek met de uitgeverijen heeft besproken.

2. Focus debat en standpunt OCW

Voorop staat dat u zich als minister van OCW niet bezighoudt met de inhoud van lesmateriaal, gezien de vrijheid van het onderwijs zijn uitgevers hierin autonoom. Vanuit emancipatoir oogpunt is het daarnaast belangrijk dat leerlingen de ruimte hebben om te kunnen worden wie zij willen worden, zonder dat zij worden beperkt door impliciete, stereotiepe beelden.

Verder is het goed om te zien dat uitgeverijen zelf initiatief hebben genomen op dit thema door hun lesmateriaal beschikbaar te stellen voor het onderzoek van de universiteit Leiden.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- De uitgevers hebben vanaf het begin meegewerkt aan het onderzoek van Mesman, omdat zij benieuwd waren naar de resultaten. De uitgevers gaan de resultaten van het onderzoek bespreken met hun auteurs, zodat in de toekomst de in de rapporten genoemde onbewuste stereotypering kan worden vermeden.
- Op 14 november jl. heeft u Kamervragen over de onderzoeken ontvangen van Van den Hul (PvdA), deze zijn zowel aan u als aan M.BVOM gericht. Zij vraagt o.a. naar een beoordeling van het onderzoek en naar uw toezegging tijdens het AO Emancipatie van 18 juni jl. om met uitgeverijen in gesprek te gaan. U kunt hierbij verwijzen naar de expertmeeting over de onderzoeksresultaten die gefinancierd is door OCW. De beantwoording van de vragen wordt op dit moment voorbereid door DE in overleg met VO en zullen u z.s.m. via BVOM bereiken. Van den Hul roept u op de vragen voor het WGO van 2 december te beantwoorden, de verwachting is dus dat ze tijdens het WGO nogmaals terugkomt op dit thema.
- Er is veel media-aandacht geweest voor de onderzoeken. Opvallend is het artikel dat op 13 november verscheen op www.geziningevaar.nl, genaamd 'Betrapt: academisch rapport tegen 'genderstereotypering' in schoolboeken is besteld door D66-minister Van Engelshoven'. Zoals gezegd heeft u deze onderzoeken niet gefinancierd en er is ook geen inhoudelijke bemoeienis geweest met de onderzoeken. Zij trekken deze conclusie doordat u in de Emancipatienota 2018 hebt gezegd: "Zoals toegezegd tijdens een Algemeen Overleg met uw Kamer op 31 januari 2018 zal ik stereotypering in leermiddelen bespreken met uitgevers en andere betrokkenen. De overheid kan en wil op dit gebied niet iets voorschrijven, maar kan wel een debat stimuleren." Daarnaast verwijzen ze naar een passage uit de Voortgangsrapportage: "De Universiteit Leiden doet momenteel onderzoek naar representatie en stereotypering in lesmateriaal. Dit naar aanleiding van een gesprek tussen Judi Mesman (hoogleraar Maatschappelijke Vraagstukken en decaan van de Leiden University College The Hague), brancheorganisatie De GEU en de aangesloten educatieve uitgeverijen. De uitgeverijen hebben hun medewerking toegezegd en lesmateriaal beschikbaar gesteld. Uitkomsten van dit onderzoek worden in de zomer van 2019 verwacht en besproken met de educatieve uitgeverijen en hun brancheorganisatie De GEU." Uit deze passage wordt de conclusie getrokken dat u voor de uitvoering van het onderzoek Judi Mesman benaderd hebt. Dat klopt niet, het betreft een onafhankelijk onderzoek dat Mesman/de Universiteit Leiden op eigen initiatief hebben uitgevoerd.

4. Facts & Figures

Samenvatting onderzoeken Judi Mesman:

- Mesman heeft onderzoek gedaan naar representatie en stereotypering op gender en etniciteit in alle Nederlandse schoolboeken voor de vakken wiskunde en Nederlands (33) die gebruikt

worden in de brugklas vmbo, havo en vwo;

- De ondervertegenwoordiging en stereotypering die Mesman met haar onderzoeksteam vond was vooral impliciet en subtiel aanwezig, overduidelijke stereotypen zijn bijna niet gevonden. Mesman geeft aan dat uit eerdere wetenschappelijke onderzoeken is gebleken dat kinderen juist gevoelig zijn voor deze subtiele, verstopte boodschappen.
- Uit dit onderzoek blijkt dat vrouwen systematisch zijn ondergerepresenteerd in boeken voor de vakken Nederlands en wiskunde, zowel in de tekst als op afbeeldingen;
- Personages met een beroep zijn in de boeken vaker man dan vrouw en mannelijke personages hadden een veel grotere diversiteit aan beroepen;
- Personages met een ouderrol of huishoudelijke taken zijn iets vaker vrouw dan man in vergelijking met de totale representatie van vrouwen en mannen;
- Er waren geen duidelijke genderverschillen voor personages met intellectuele of sportieve activiteiten (al dan niet in groepsverband);
- Representatie van LHBTI-groepen was volledig afwezig;
- Personages met een beroep hebben minder vaak een niet-Westerse achtergrond en hebben beroepen met gemiddeld een lagere maatschappelijke status;
- Professionele sporters en beroemdheden in het algemeen waren vaker zwarte personages dan op grond van het totale aandeel zwarte personages in de boeken verwacht werd;
- Mesman geeft in haar onderzoeken aan dat schoolboeken in beeldvorming slechts één van de vele 'spelers' zijn, ook ouders, leerkrachten en commercie en media dragen hieraan bij. Het is aan te moedigen dat met name professionele organisaties en branches die te maken hebben met de ontwikkeling van jeugd bewust afwegingen maken en geïnformeerde beslissingen nemen over de normen die zij wel of niet willen uitdragen.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

Tijdens het AO Emancipatie van 18 juni jl. heeft u aangegeven in gesprek te willen met uitgeverijen over dit thema.

Factsheet: Kerndoelen en kwalificatiedossier **3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord is opgenomen: "In het onderwijs, onder meer bij de opleiding van docenten en in het mbo, wordt de positie van LHBTI verbeterd."

2. Focus debat en standpunt OCW

In het debat zal wellicht worden gevraagd naar de stand van zaken van de aanscherping van de kerndoelen/curriculumherziening en de aanpassing van de kwalificatie-eisen voor het mbo op het punt van seksuele en genderdiversiteit. U kunt aangeven dat:

- De kwalificatie-eisen burgerschap voor het mbo inmiddels zijn zodanig gewijzigd dat voor iedereen duidelijk is dat aandacht moet worden besteed aan acceptatie van etnische, religieuze, seksuele en genderdiversiteit.
- Deze aangescherpte burgerschapsopdracht gaat in het aankomende collegejaar in.
- Met de MBO-Raad is afgesproken dat zij de scholen dit voorjaar informeert over de wijziging en over wat van mbo-scholen wordt verwacht. Via de MBO-Raad en Stichting School en Veiligheid (SSV) worden scholen verwezen naar beschikbaar voorlichtingsmateriaal en lesaanbod. Ook biedt SSV veel trainingen aan in het mbo, gericht op het vergroten van de vaardigheden van docenten om om te kunnen gaan met botsende opvattingen (Dialogen onder druk).
- De curriculumherziening po/vo ligt op schema: dit najaar leveren de ontwikkelteams de bouwstenen aan voor de aanscherping van de kerndoelen, waaronder het kerndoelonderdeel seksualiteit en seksuele diversiteit.
- Het COC en Rutgers zijn, samen met een vertegenwoordiging van leerlingen, aanwezig geweest bij de sessies van de ontwikkelteams.
- In het Reformatorisch Dagblad van 7 mei jl. wordt gesteld dat u 'gendergelijkheid aan de man brengt via het onderwijs'. U kunt aangeven dat het bestrijden van stereotypen de keuzevrijheid van leerlingen juist vergroot, er wordt hen niets opgedrongen. Het uitgangspunt is dat op school iedereen de ruimte krijgt om zijn of haar talenten te ontwikkelen en de vrijheid heeft om te worden wie hij of zij is. De burgerschapsopdracht van scholen en het kerndoelonderdeel seksualiteit en seksuele diversiteit zijn daar ook op gericht. Ze gaan over het erkennen en respecteren van het *bestaan* van diversiteit.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Betreft onderdelen uit Regeerakkoord, waarvoor breed draagvlak is in de Kamer.

4. Facts & Figures

- Uit het inspectie-onderzoek uit 2016 bleek, uit een landelijk representatieve steekproef, dat 95% van de scholen aandacht besteedt aan (een deel van) het kerndoelonderdeel seksuele ontwikkeling, seksuele weerbaarheid en seksuele diversiteit. Als alleen gekeken wordt naar seksuele diversiteit besteedt ongeveer 85% van de scholen hier aandacht aan.
- De inspectie gaf wel aan dat de aandacht vaak incident-gedreven is en niet altijd verankerd in het beleid van de school (voor sociale veiligheid).
- De aanscherping van het kerndoelonderdeel zou ertoe moeten leiden dat scholen duidelijker weten wat van hen wordt verwacht op dit punt. Hetzelfde geldt voor het onderdeel

weerbaarheid (wensen en grenzen, relationele aspecten van seksualiteit).

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

De wijziging van de kwalificatie-eisen mbo is een uitvoering van de motie Van Dijk/Van den Hul van 19 april 2018 (Kamerstukken II, 30 420, nr. 274).

Factsheet: Lerarenopleidingen **3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord is opgenomen: "In het onderwijs, onder meer bij de opleiding van docenten en in het mbo, wordt de positie van LHBTI verbeterd."

2. Focus debat en standpunt OCW

De focus in het debat zal liggen op wat u gaat doen om LHBTI-acceptatie op te nemen in de universitaire leraren opleidingen (ulo's) en eerstegraadslerarenopleidingen (zie aangenomen motie). Voor de pabo's en tweedegraadslerarenopleidingen is de kennisbasis vorig jaar herzien. Acceptatie van seksuele en genderdiversiteit is daarin opgenomen.

- In het debat kunt u aangeven dat u in gesprek bent met de Vereniging Samenwerkende Universiteiten (VSNU) en Vereniging Hogescholen (VH).
- Met stichting School en Veiligheid (SSV) is besproken dat de handreiking seksuele integriteit die zij nu ontwikkelt voor pabo's en tweedegraadslerarenopleidingen, ook kan worden ingezet voor ulo's en eerstegraadslerarenopleidingen. SSV bekijkt of daar een aanpassing voor nodig is. Het betreft een training, waarin aan de hand van filmpjes (met educatieve richtlijn), verschillende dilemma's/oefensituaties worden voorgelegd. Zoals reageren op homofoob gedrag van leerlingen en seksueel grensoverschrijdend gedrag. De training is gericht op houding en handelen van docent, niet op het geven van seksuele voorlichting. De training daarmee ook geschikt voor docenten in de bovenbouw en ulo's.
- Na- en bijscholing voor docenten is niet verplicht. Voorstellen hierover in het kader van het Lerarenregister heeft de Kamer zelf afgewezen. Dat betekent dat ook LHBTI-acceptatie niet verplicht kan worden opgenomen in bijscholing. Wel organiseert OCW via SSV ieder jaar de lerarenconferentie *Met alle respect!* waarin binnen het kader van sociale veiligheid aandacht is voor (trainingen op het gebied van) seksuele integriteit, waaronder acceptatie van seksuele en genderdiversiteit.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

PvdA en GL hebben het standpunt van het COC overgenomen dat LHBTI-acceptatie een onderdeel moet worden van de ulo's en eerstegraadslerarenopleidingen en van de na- en bijscholing.

4. Facts & Figures

<u>Pabo's en tweedegraadslerarenopleidingen</u>:

- Hoger onderwijsinstellingen bepalen zelf de inhoud van het curriculum. Bij wet is vastgelegd aan welke bekwaamheidseisen een startende leraar moet voldoen. Deze bekwaamheidseisen worden door de lerarenopleidingenberoepsgroep vertaald naar de kennisbases en individuele instellingen geven daar weer invulling aan in hun curricula.
- SSV heeft op verzoek van OCW het project Toegerust op Sociale Veiligheid uitgevoerd, samen met de onderwijsraden en de koepels van de lerarenopleidingen (LOBO en de ADEF) om te stimuleren dat dit thema wordt verankerd in de lerarenopleidingen. Een van de uitkomsten van het project is dat de kennisbases voor tweedegraadslerarenopleidingen en voor de pabo's zijn geactualiseerd. De implementatie vond dit collegejaar plaats (2018/2019).
- Voor de tweedegraadslerarenopleidingen is seksuele diversiteit expliciet opgenomen bij de hoofdstukken over diversiteit, school in de pluriforme maatschappij, pedagogische functie van de school en ontwikkelingstheorieën waaronder seksuele ontwikkeling. Bij die laatste worden ook 'genderthema's' en 'heteronorm' als belangrijke aspecten genoemd. Verder is in deze nieuwe versie meer aandacht voor sociale veiligheid en tegengaan van pesten dan voorheen. Bij de generieke kennisbasis voor de pabo's zijn de thema's opgenomen bij 'identiteitsontwikkeling' (gender) en bij sociale veiligheid en burgerschapsvorming (genderdiversiteit en seksuele diversiteit).
- SSV heeft een database ontwikkeld met materialen die kunnen worden ingezet om leraren toe te rusten op het gebied van sociale veiligheid. Als vervolg hierop ontwikkelen ze dit

jaar, ondersteund door OCW, een handreiking pedagogisch vakmanschap seksuele integriteit voor leraren en lerarenopleidingen.

Eerstegraadslerarenopleidingen

- Er zijn twee 'routes' voor eerstegraadsleraar: via een hbo-opleiding voor wie al tweedegraadsdocent is of via een universitaire lerarenopleiding voor wie een master heeft afgerond, maar geen lesbevoegdheid heeft. Omdat de eerstegraads hbo-opleidingen zijn gericht op docenten met al een tweedegraads bevoegdheid, is destijds besloten dat ze minder relevant waren voor het project van School en Veiligheid. Deze docenten hebben dit thema immers in hun tweedegraadsopleiding gehad.
- Bij de universitaire lerarenopleidingen is het thema seksuele diversiteit tot nu toe niet aan de orde geweest. Destijds is de afweging gemaakt dat het curriculum van de ulo's door de beperkte tijd (dit is een eenjarige of tweejarige opleiding) onvoldoende ruimte bood voor het project van SSV. Daarnaast speelt mee dat deze docenten veelal in de bovenbouw (havo/vwo) lesgeven, waar de kerndoelen seksualiteit en seksuele diversiteit niet gelden. (Eerstegraads leraren zijn wel bevoegd om les te geven in het hele tweedegraads gebied.)
- De VSNU/ICL heeft informeel gereageerd op het standpunt van het COC: in algemene zin is er aandacht voor sociale veiligheid, maar ulo's hebben een vol curriculum en ICL leden geven aan hier vooral ook een rol te zien voor de school (na- en bijscholing).

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

Motie Van den Hul/Westerveld, 2 april 2019 (Kamerstukken 29240, nr. 100) verzoekt de regering zich ervoor in te spannen dat LHBTI-acceptatie ook een verplicht onderdeel wordt binnen de universitaire en eerstegraadslerarenopleidingen, alsook binnen de bijscholingsprogramma's.

Factsheet: burgerschapsopdracht **3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord staat: "Er is een zorg dat het voor scholen mogelijk is om de burgerschapsopdracht niet uit te voeren zoals die bedoeld is. De algemene burgerschapsopdracht in de wet wordt daartoe verduidelijkt, zodat de inspectie scherper kan toetsen en handhaven. Het doel is en blijft dat een school in al haar uitingen handelt in lijn met de democratische rechtstaat." Met het wetsvoorstel Verduidelijking burgerschapsopdracht in het funderend onderwijs wordt hier uitvoering aan gegeven. Het wetsvoorstel ligt op dit moment bij de Raad van State (RvS)voor advies.

Planning:

- Het wetsvoorstel ligt sinds januari 2019 bij de RvS
- In de MR is afgesproken dat het wetsvoorstel nogmaals langs komt zodra we het advies van de RvS hebben verwerkt. Hopelijk kan de schriftelijke behandeling in de TK nog voor de zomer plaatsvinden.
- Een logisch moment voor inwerkingtreding is dan aanvang nieuwe schooljaar (1 aug 2020). Scholen hebben dan een klein jaar om zich voor te bereiden op de nieuwe wettelijke verplichtingen (o.a. uitwerking in schoolplan).

2. Focus debat en standpunt OCW

Het debat focust zich op de vrijheid die scholen enerzijds hebben om zelf invulling te geven aan de burgerschapsopdracht en de verplichting anderzijds om de basiswaarden van de democratische rechtstaat te respecteren. Burgerschapsonderwijs is nauw verbonden met levensbeschouwelijke of pedagogische grondslag van scholen en raakt daarom aan de vrijheid van onderwijs.

U kunt aangeven dat in dit wetsvoorstel:

- de heersende eenzijdige visie met een focus op de vrijheid van onderwijs plaats maakt voor een meerzijdige visie die alle grondrechten in acht neemt. De niet-onderhandelbare basiswaarden van onze democratische rechtsstaat vormen het uitgangspunt. In het onderwijs zullen steeds ook de andere grondrechten tot uitdrukking moeten worden gebracht en hun onderlinge begrenzing. Een bepaalde (religieuze) grondslag zal geen rechtvaardiging vormen voor onderwijs waarin kennis en respect voor deze waarden niet actief worden onderwezen.
- Het onderwijs zich in ieder geval moet richten op:
  - o de ontwikkeling van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat en de mensenrechten en het bijbrengen van de sociale en maatschappelijke competenties die leerlingen in staat stellen om deel uit te maken van en bij te dragen aan de samenleving.
  - o van bevoegd gezag wordt verwacht dat zij zorgdraagt voor een schoolcultuur waarin alle bij het onderwijs betrokken personen handelen in overeenstemming met deze waarden en voor het bieden van een oefenplaats voor leerlingen.
- De inspectie meer handelingsruimte krijgt bij het toezicht op burgerschapsonderwijs, onder andere om bekostigingssancties op te leggen.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Er is breed draagvlak voor aanscherping van de burgerschapsopdracht zodat scholen beter weten wat van hen verwacht wordt. De confessionele partijen en met name de SGP zullen het belang van vrijheid van onderwijs benadrukken.

4. Facts & Figures

Uit onderzoek blijkt dat het burgerschapsonderwijs zich onvoldoende ontwikkelt. Scholen vinden burgerschapsonderwijs belangrijk, besteden er aandacht aan, maar de kwaliteit van het onderwijs loopt zeer uiteen (inspectie 2016). De kennis en overige competenties van Nederlandse leerlingen zijn lager dan in vergelijkbare landen (ICCS 2016).

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

Factsheet: Meisjes en techniek **3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

- Hoewel het aandeel vrouwen in zorg, dienstverlening en administratie iets is gedaald en hun aandeel in technische beroepen en ICT iets is toegenomen, bestaan er nog steeds grote verschillen tussen het aantal meisjes en jongens in bepaalde studierichtingen. Nog steeds kiezen meisjes minder vaak voor techniek.

2. Focus debat en standpunt OCW

- Ik streef ernaar dat iedere leerling de ruimte heeft om het eigen talent te ontwikkelen en om een studierichting te kiezen die past bij de eigen capaciteiten en interesses.
- Ik vindt dat dit onvoldoende het geval is en onderneem o.a. onderstaande stappen
- VHTO, het expertisecentrum voor meisjes en vrouwen in (bèta)techniek, werkt met Atria, Emancipator en de NVR in de alliantie Werk.en.de Toekomst aan het doorbreken van stereotypering in het onderwijs, bij de overheid en op de arbeidsmarkt. In 2018 is onder meer Girlsday georganiseerd en het project Beeldenbrekers uitgevoerd. Dit project heeft als doel genderstereotypering in groep 1 en 2 van het basisonderwijs te doorbreken.
- In oktober host OCW een Europese Gender Summit met KNAW, NWO, TNO, VSNU, VH, LNVH, VHTO en de Elsevier Foundation. Hier zal digitalisering/artificial intelligence een van de thema's zijn, om de impliciete bias tegen te gaan in deze vakgebieden.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- Van den Hul, Özütok en Van Weyen hebben 29 april tijdens een plenair debat over de positie van jonge vrouwen op de arbeidsmarkt, een motie ingediend die aangeeft dat het emancipatiebeleid is gediend bij een evenwichtiger verdeling van studiekeuzes tussen jongens en meisjes. Zij verzoeken de regering om initiatieven te ondersteunen om meer jongens te interesseren voor zorg of het onderwijs. Deze motie is in de voortgangsrapportage afgedaan.
- Tijdens de jaarconferentie Techniekpact van het Platform Toekomst voor Technologie 20 mei jl. bleek weer hoe laag de instroom van vrouwen is in het technisch onderwijs en hoe weinig vrouwen in de technische sector werken.
- NWO heeft ook speciale aandacht voor vrouwelijke onderzoekers in de bèta en technische wetenschappen (zij hebben hier €5 mln voor vrijgemaakt).

4. Facts & Figures

- Binnen alle onderwijssoorten zijn vrouwen ondervertegenwoordigd in de bètarichtingen (techniek, ICT, wis- en natuurkunde).
- In 2017/2018 varieerde het aandeel vrouwen in bèta-opleidingen van nog geen 10% binnen de sector techniek in het vmbo tot ruim 40% van de vwo-leerlingen met een NT-profiel (natuur en techniek).
- In Havo en VWO zie je een groot verschil bij de doorstroom richting technisch hoger onderwijs. Dit ligt een stuk lager onder meisjes dan onder jongens (Havo: 21 % van de meisjes t.o. 73% van de jongens. VWO: 52% van de meisjes t.o. 77% van de jongens).
- Van de leerlingen die in het MBO instromen, kiest 29% voor bètatechniek. Dit zijn 8% van de meisjes die op het MBO instromen, t.o.v. 48% van de jongens.
- Op de arbeidsmarkt neemt het aandeel vrouwelijke technische professionals licht toe. In 2018 werkten 201.000 vrouwen in technisch beroep; 39.000 meer t.o.v. 2013. Het aandeel vrouwen is toegenomen naar 13,2% in 2018 ten opzichte van 11,6% in 2013.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- 20 Mei is de monitor Techniekpact verschenen. De cijfers opgenomen in deze facstheet zijn door VHTO aangeleverd en tevens opgenomen in deze monitor..
- Motie van den Hul: initiatieven te ondersteunen om meer jongens te interesseren voor zorg of het onderwijs/ in voortgangsrapportage gemeld dat hieraan uitvoering is gegeven.

Factsheet: Gendergerelateerd geweld **4 (overig)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

Gendergerelateerd geweld is een verzamelterm voor verschillende vormen van geweld die (mede) veroorzaakt worden door ongelijke machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen, en stereoiepe opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid (huiselijk geweld, seksueel geweld, seksuele intimidatie en grensoverschrijdend gedrag). In het emancipatiebeleid wordt de term met name gebruikt als synoniem voor 'geweld tegen vrouwen'.

De afgelopen 1,5 jaar lag de nadruk in het debat vooral op seksueel geweld en seksuele intimidatie, aangezwengeld door de #MeToo-discussie. Seksueel geweld komt overal in de samenleving voor. Zowel in de privésfeer, als in de openbare ruimte; van de straat tot de sport tot de werkvloer.

De aanpak van de verschillende vormen van gendergerelateerd geweld valt onder de verantwoordelijkheid van verschillende departementen. Dit betekent dat wij op dit terrein nauw samenwerken met VWS, J&V e.a..

2. Focus debat en standpunt OCW

- Focus DE op veiligheid van vrouwen in de publieke ruimte (Veilige Steden Aanpak).
- Wanneer het gaat om de preventie van gendergerelateerd geweld wordt snel naar het onderwijs gekeken. Seksuele weerbaarheid is onderdeel van het kerndoel seksualiteit en seksuele diversiteit. In de curriculumherziening wordt dit aspect expliciet meegenomen.
- Integreren van genderperspectief in beleid van o.a. VWS en J&V (gendersensitiviteit).

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- Verschillende Kamerleden (met name PvdA/ van den Hul) willen dat het onderwijs meer doet aan preventie. Er wordt herhaaldelijk gevraagd om meer voorlichting, aandacht voor specifieke vormen van geweld, aanscherping van de kerndoelen etc.
- Rutgers is van mening dat het kabinet onvoldoende werk maakt van de aanpak van seksueel geweld. Volgens hen ontbreekt het aan coördinatie op dit gebied.
- Zowel Kamerleden (m.n. PvdA) als belangenorganisaties (o.a. Rutgers) zijn van mening dat het beleid in Nederland onvoldoende gendersensitief is. Dit komt bij verschillende debatten en AO's (met name bij VWS) naar voren.

4. Facts & Figures

Uit het meest recente prevalentieonderzoek huiselijk geweld van het WODC:

- Eén op de 20 (5,5%) volwassenen heeft in een periode van vijf jaar met een voorval van fysiek en/of seksueel geweld in huiselijke kring te maken heeft gehad.
- Het gaat om 6,2% van de vrouwen en 4,7% van de mannen. Dit zijn in totaal circa 747.000 mensen van 18 jaar of ouder.
- Bijna 20 procent van de slachtoffers heeft structureel fysiek en/of seksueel huiselijk geweld meegemaakt. Het gaat hier om circa 97.000 vrouwen en circa 27.000 mannen.
- Meer dan de helft van het huiselijk geweld (56%) is geweld door de partner of ex-partner. Van de vrouwen heeft 4,0% en van de mannen heeft 2,0% hier naar eigen zeggen in de vijf jaar voorafgaand aan het onderzoek mee te maken gehad. Naar schatting zijn circa 76.000 vrouwen en circa 13.000 mannen in een periode van vijf jaar het slachtoffer van structureel geweld door een partner of (ex-)partner geworden.

Uit het onderzoek van Fundamental Rights Agency, FRA, 2014 (dit is het belangrijkste Europees vergelijkende onderzoek op het gebied van geweld tegen vrouwen):

- 45% van de vrouwen in Nederland heeft sinds haar 15e ooit te maken gehad met fysiek en/ of seksueel geweld.
- 1 op de 10 vrouwen is verkracht.
- 1 op de 4 vrouwen maakte ooit stalking mee;
- 73% van de vrouwen in Nederland geeft aan te maken te hebben gehad met seksuele

intimidatie (sinds 15-jarige leeftijd) .

Uit de Monitor Seksuele Gezondheid van Rutgers (2018):

- Van de vrouwen in Nederland heeft 22% ervaring met seksueel geweld: manuele, orale, vaginale of anale seks tegen de wil en/of gedwongen seks. Dat geldt voor 6% van de mannen.
- Als ook zoenen en seksueel aangeraakt worden tegen de wil meegerekend worden, heeft 53% van de vrouwen en 19% van de mannen dit wel eens meegemaakt. 5% van de vrouwen en 2% van de mannen heeft seksueel geweld meegemaakt voor hun 12e jaar.

Lopende projecten:
DE financiert momenteel verschillende allianties en initiatieven om gendergerelateerd geweld terug te dringen:

- De alliantie Act4Respect van Rutgers en Atria richt zich op de preventie van gendergerelateerd geweld bij jongeren.
- De alliantie Verandering van Binnenuit van Movisie en het Consortium Zelfbeschikking richt zich op acceptatie van gender- en LHBTI-gelijkheid in migranten- en vluchtelingengemeenschappen. Het bestrijden van gendergerelateerd geweld is hier een belangrijk onderdeel van.
- Veilige Steden Aanpak: cofinanciering aan gemeenten om de veiligheid van vrouwen in de openbare ruimte (straat en uitgaansleven) te verbeteren. Het programma zal met drie jaar worden voortgezet en uitgebreid.
- De White Ribbon Campagne van Emancipator (mannen tegen geweld tegen vrouwen) wordt dit jaar voor de 4e maal gefinancierd door DE.
- Femmes for Freedom besteedt in haar project Fier! aandacht aan seksualiteit en zelfbeschikking, gericht op meisjes en vrouwen uit migranten- en vluchtelingengemeenschappen.
- Overige projecten zoals De Nieuwe Toekomst (economische zelfstandigheid van slachtoffers van huiselijk geweld) en Ik ben van mij (tegengaan grensoverschrijdend gedrag bij jongeren).

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- Op 30 januari jl. heeft Kirsten van den Hul om een debat gevraagd over seksuele intimidatie op de werkvloer, specifiek aan u als minister van Emancipatie. Er is ook een brief gevraagd. Het debat is nog ongepland. De brief wordt momenteel in samenwerking met VWS en SZW opgesteld en zal worden verstuurd wanneer er een datum voor het debat is vastgesteld.

Factsheet: Bi+ **2 (LBHTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

Onderzoek wijst uit dat de situatie van biseksuele personen en personen met biseksuele ervaringen en/of gevoelens kwetsbaar is. De lichamelijke, mentale en seksuele gezondheid en veiligheid van bi personen is vaak slechter dan die van heteroseksuele, lesbische en homoseksuele personen, alsmede hun ervaren werksituatie en arbeidspositie. Tegelijkertijd is deze groep in de maatschappij minder zichtbaar, doordat er in de samenleving meestal vanuit wordt gegaan dat iemand óf op mannen óf op vrouwen valt. Onderzoek naar volwassen bi personen heeft nog nooit plaatsgevonden in Nederland. Op basis van landelijk surveys worden ervaringen vergeleken tussen biseksuele, lesbische en homoseksuele mensen, maar is er nauwelijks inzicht in verklaringen voor gevonden de verschillen.

2. Focus debat en standpunt OCW

In het debat kunt u aangeven wat u doet om biseksuelen en personen met biseksuele ervaringen te ondersteunen.

Ondersteuning allianties en stichtingen:

- Alliantie Gedeelde trots, gedeeld geluk van COC, TNN en NNID gericht op de sociale veiligheid en sociale acceptatie van LHBTI's.
- Stichting Bi+ Nederland, die zicht inzet voor een bi-inclusieve samenleving middels gemeenschapsvorming, onderzoek en lobby.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

De stichting Bi+ is opgericht in 2019. Deze stichting richt zich op personen met biseksuele ervaringen en belicht seksuele diversiteit met als doel het realiseren van een inclusievere maatschappij voor personen met biseksuele ervaringen, o.a. door wetenschappelijk onderzoek, stimuleren van debat, meer aandacht en zichtbaarheid van biseksuele personen en netwerkvorming. Reden hiervoor is dat bij andere organisaties de aandacht voor personen met biseksuele ervaringen niet als aparte groep wordt meegenomen. Het netwerk groeit hard omdat er veel behoefte blijkt te zijn vanuit mensen met biseksuele ervaringen.

4. Facts & Figures

Landelijke kennissynthese 2020 door stichting Bi+:

- Naar schatting zijn er ongeveer 1 miljoen biseksuelen en personen met biseksuele ervaringen en/of gevoelens in Nederland.
- Bipersonen geven aan een lagere levenstevredenheid te hebben dan lesbische vrouwen en homomannen.

LHBT-monitor 2018 van het SCP:

- 26% van de bi mensen kan als psychisch ongezond worden gezien. Dit is 17% van de homo mannen en lesbische vrouwen, naast 11% van de hetero mensen.
- Ook het aandeel bi personen dat een slechte gezondheid ervaart en/of tenminste één langdurige aandoening of ziekte heeft, ligt een stuk hoger dan onder heteroseksuele personen.
- Bi personen maken vaker geweld mee, met name het verschil in aanraking met seksueel geweld tussen bi personen en lesbische vrouwen, homoseksuele mannen en heteroseksuelen is groot.
- Bi personen zijn minder vaak open over hun seksuele oriëntatie dan homo en lesbische leeftijdsgenoten.

Bi werknemers hebben een slechtere werksituatie

Bi werknemers hebben een minder goede positie op het werk. Ze ervaren bijvoorbeeld meer ongewenst gedrag en conflicten, meer burn-outklachten en zijn minder tevreden met hun werk dan heteroseksuele personenminder acceptatie en ongelijke kansen in loon, promotie en

ontwikkeling. De verschillen tussen bi en heteroseksuele werknemers lijken groter dan die tussen lesbische/homoseksuele en heteroseksuele werknemers. Daarnaast hebben bi personen een minder zekere arbeidspositie dan lesbische en homoseksuele werknemers, gepaard met en lagere werktevredenheid.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- Toezegging (debat 16 mei 2019) tot een kwantitatief onderzoek naar de (psychische) gezondheidsproblemen van personen met biseksuele ervaringen, bijvoorbeeld een vertaling van een onlangs uitgekomen Australisch onderzoek naar de Nederlandse situatie. Voor uitvoering motie. Dit onderzoek wordt uitgevoerd door Bi+. Voor de uitvoering van dat onderzoek heef Bi+ een contract getekend met RUG en Rutgers en is een consortium opgezet met 9 onderzoekers. De uitkomsten worden verwacht in het voorjaar 2021.
- Bovengenoemd onderzoek wordt aangevuld met een kwalitatief onderzoek naar de ervaringen van personen met biseksuele ervaringen. De uitkomsten van dit onderzoek in het najaar 2021.
- Motie Sjoerdsma/Van den Hul vroeg om een Actieplan Veiligheid LHBTI's. Op 2 april 2019 heeft MJenV dat mede namens u naar de Kamer gestuurd. De focus van het Actieplan is de sociale veiligheid. In de maatregelen op het gebied van politie en OM gaat JenV vooral uit van een mainstream benadering. In juni 2020 is over de voortgang van het Actieplan gerapporteerd in de voortgangsbrief Kabinetsaanpak van discriminatie aan de Tweede Kamer

Factsheet: Transgender personen **2 (LBHTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

Uit de LHBT-monitor van het SCP blijkt dat de situatie van transgender personen kwetsbaar is. Dat geldt met name op het gebied van veiligheid en werk. Doordat de groep te klein is om goed te kunnen meegenomen in bevolkingsstudies, zijn onderzoeken vaak gebaseerd op gelegenheidssteekproeven. Hierdoor zijn onderzoeken niet representatief.

2. Focus debat en standpunt OCW

Om de positie van transgenderpersonen te verbeteren doet u het volgende :

- U ondersteunt de Alliantie Gedeelde trots, gedeeld geluk van COC, TNN en NNID, gericht op het werken aan de sociale veiligheid en sociale acceptatie van LHBTI's.
- Het project TransgenderWerkt gericht op coaching en werktoeleiding voor transgender personen.
- Een project van TNN en Patiëntenorganisatie Transvisie om een online sociale kaart voor transpersonen op te zetten (bijvoorbeeld transvriendelijke huisartsen, maar ook schoonheidsspecialisten e.d.).

Lopende projecten:

- Onafhankelijk onderzoek naar de eventuele ventuele knelpunten met bestaande verlofregelingen zoals in de Wazo, Ziektewet e.d.; en mogelijke oplossingen hiervoor. Het onderzoek is in de eerste helft van 2020 gestart en de resultaten zijn eind 2020 beschikbaar.
- De organisatie van een internationale conferentie over transfobie door o.a. TNN. Hiervoor zullen (internationale) activisten en belangenorganisaties worden uitgenodigd. De conferentie zal i.v.m. covid-19 in het voorjaar van 2021 worden gehouden en niet in het najaar van 2020.
- Om de positie van transgenderpersonen expliciet mee te nemen bij bevolkingsonderzoek zijn de volgende ontwikkelingen gaande:
  - U bent met het SCP in gesprek om te bezien of zij, eventueel samen met Vlaamse onderzoeker, vragen naar genderdiversiteit beter kunnen meenemen in grote bevolkingsonderzoeken. **N.B.:** op dit moment loopt er een discussie tussen OCW en SCP over het takenpakket. U kunt hier dus geen toezeggingen doen.
  - In het LHBT jongerenonderzoek van het SCP dat in 2021 wordt verwacht zal expliciet aandacht komen voor de groep transgender personen.
  - Daarnaast zal in de nieuwe monitor Sociale Veiligheid op scholen gezorgd worden voor het includeren van transgender leerlingen. Hiertoe zal worden samengewerkt met de contactgroep Genderkind en Ouders van de patiëntenorganisatie Transvisie.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Vanuit TNN zullen waarschijnlijk de onderwerpen veiligheid/discriminatie en arbeidsmarkt bij Kamerleden onder de aandacht worden gebracht. In het Actieplan Veiligheid LHBTI's (naar aanleiding van de motie Sjoerdsma/Van den Hul) staan vooral maatregelen die JenV al neemt. COC en TNN dringen aan op extra veiligheidsmaatregelen zoals een volwaardige externe rol voor Roze in blauw, gespecialiseerde rechercheurs, een verplichte leerlijn op de politieacademie en verhoging van de strafmaxima. Over een volwaardige rol van Roze in Blauw, de leerlijn voor de politie en een onderzoek naar de ervaringen met gespecialiseerde rechercheurs zijn moties aangenomen en in uitvoering. Deze moties liggen primair op terrein JenV.

4. Facts & Figures

Overal op je hoede' onderzoek van TNN naar geweld tegen transgenderpersonen in Nederland (gelegenheidssteekproef, 2019). In de periode vóorafgaand aan het onderzoek:

- Werd 14% van de transgender personen die deelnamen minimaal één keer mishandeld of daarmee bedreigd;
- Maakte één op de vijf niet-fysiek seksueel grensoverschrijdend gedrag mee
- Maakte 40% in huiselijke sfeer incidenten mee zoals psychisch geweld. 7% maakte fysiek huiselijk geweld mee.

LHBT-monitor 2018 van het SCP:
- Transgender personen hebben een slechtere sociaaleconomische positie.
- Transgenderjongeren worden vaker gepest en hebben thuis vaker te maken met verwaarlozing of mishandeling.

Monitor discriminatie 2019 met de meldingen transgenderdiscriminatie bij ADV, TNN en College voor de Rechten van de Mens:
- Sinds 2016 is er een stijgende trend in het aantal meldingen bij adv's op basis van genderidentiteit.
- In 2019 was er een stijging van bijna een kwart van het aantal meldingen bij adv en het meldpunt TNN. In november 2019 trad de nieuwe wet Verduidelijking rechtspositie transgender personen en intersekse personen in werking. Ondanks de waargenomen stijging van het aantal meldingen in 2019 is het nog te vroeg om het effect van deze wet te zien op mogelijke meldingsbereidheid van transgender personen van discriminatie of op de ervaren discriminatie in het maatschappelijk verkeer.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- Motie Sjoerdsma/Van den Hul vroeg om een Actieplan Veiligheid LHBTI's. Op 2 april 2019 heeft de minister van JenV dat Actieplan mede namens u naar de Kamer gestuurd. Zie ook de factsheet over biseksuelen.
- Motie Bergkamp c.a. over een onderzoek naar ervaringen in het buitenland met de inzet van gespecialiseerde rechercheurs bij discriminatie is uitgevoerd, zie punt 2.
- Motie Westerveld/Van den Hul verzoekt de regering de ervaringen van transgenderscholieren op kwalitatieve wijze mee te nemen in de schoolmonitor wanneer de steekproef niet toereikend is om conclusies te kunnen trekken, zie punt 2.
- Motie Bergkamp verzoekt de regering de belemmeringen voor transgender personen op de arbeidsmarkt in kaart te brengen, te kijken in hoeverre er een knelpunt is met bestaande verlofregelingen en mogelijkheden te onderzoeken om de arbeidsmarktpositie van deze groep te verbeteren, zie punt 2.
- Motie van het lid Van den Hul c.s. verzoekt de regering de positie van transgender personen expliciet mee te nemen bij bevolkingsstudies zoals de Gezondheidsenquête en de Veiligheidsmonitor, zie punt 2.

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord staat vermeld dat in Nederland iedereen gelijkwaardig is en dat je de vrijheid hebt om te houden van wie je wilt en om zichtbaar jezelf te kunnen zijn. Waar die vrijheid wordt beknot, er gediscrimineerd wordt of zelfs mensen niet veilig zijn, treedt de overheid actief op. Aan het begin van deze kabinetsperiode sloten acht politieke partijen het regenboogakkoord.

2. Focus debat en standpunt OCW

De Kamer heeft de afgelopen tijd meermaals gevraagd hoe het staat met de uitvoering van de regenboogpunten uit het regeerakkoord. Bij 4. Volgt een stand van zaken. U kunt aangeven dat veel van de regenboogpunten uitgevoerd zijn, op de overige worden momenteel stappen gezet. Zo ligt het initiatiefwetsvoorstel Bergekamp c.s. om LHBTI-rechten te verankeren in artikel 1 van de Grondewet nu ter lezing voor in de Eerste Kamer en wordt de reacties uit de internetconsultatie over het wetsvoorstel deelgezag en draagmoederschap momenteel verwerkt.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Er is breed draagvlak voor deze thema's in de Kamer. Onderwerpen als meerouderschap en draagmoederschap liggen gevoelig bij CU en met name SGP.

4. Facts & Figures

- De behandeling van het initiatiefvoorstel tot aanvulling van de Algemene wet gelijke behandeling ter verduidelijking van de rechtspositie van transgender- en intersekse personen
  - Met ingang van 1 november 2019 is dit punt uitgevoerd, doordat de Wet verduidelijking rechtspositie transgender personen en intersekse personen in werking is getreden.
- Aanvulling van artikel 1 van de Grondwet
  - De TK heeft 30 juni jl. ingestemd met het initiatiefwetsvoorstel Bergkamp c.s. om LHBTI-rechten te verankeren in artikel 1 van de Grondwet. Aan de verboden discriminatiegronden die al in artikel 1 genoemd werden, wordt naast 'seksuele gerichtheid' ook 'handicap' toegevoegd. Het initiatiefwetsvoorstel ligt nu ter lezing voor in de Eerste Kamer. Het voorlopig verslag wordt zeer binnenkort verwacht.
- Herijking ouderschap
  - Met JenV is in juli 2019 een kabinetsreactie op het rapport van de Staatscommissie herijking ouderschap naar de Kamer gestuurd. Het wetsvoorstel over deelgezag en een wetsvoorstel over draagmoederschap zijn in internetconsultatie geweest en de reacties worden momenteel verwerkt.
- Aanpassing wetboek van strafrecht
  - Met ingang van 1 januari 2020 is de Wet herwaardering strafbaarstelling actuele delictsvormen in werking getreden.
- Onnodige geslachtsregistratie wordt waar nodig beperkt
  - Mede namens MRB en de Stas BZK is een Kamerbrief over de voortgang van de aanpak van onnodige sekseregistratie naar de EK en TK gestuurd. Deze brief beschrijft het afwegingskader onnodige sekseregistratie en de toolbox en gaat in op de uitkomsten van het onderzoek van Stas BZK over de vermelding van het geslacht op paspoorten en identiteitskaarten en de gevolgen van genderneutrale registratie.
  - Gelet op het feit dat de jurisprudentie nog geen eenvormig beeld laat zien, meent MRB ten aanzien van de geboorteakte dat het wenselijk is de nadere ontwikkelingen af te wachten, alvorens tot eventuele wetswijziging over te gaan. Van ontwikkelingen zal verslag worden gedaan in de voortgangsrapportage wetgevingsprogramma modernisering familierecht.

LHBTI en onderwijs

In het regeerakkoord is opgenomen dat onder meer bij de opleiding van docenten en in het MBO, de positie van LHBTI's verbeterd wordt.

- Lerarenopleidingen
  - De lerarenopleidingen hebben gezamenlijk de wettelijke bekwaamheidseisen vertaald naar

de kennisbasis voor de pabo en de tweedegraadslerarenopleidingen. In de herijkte kennisbases (ingegaan per leerjaar 2018 – 2019) zijn seksuele diversiteit en genderdiversiteit expliciet geborgd. Stichting School en Veiligheid (SSV) heeft op uw verzoek een database ontwikkeld met materialen die kunnen worden ingezet om aankomende leraren toe te rusten op het gebied van sociale veiligheid.
- Met het lesmateriaal 'De fijne kneepjes van het vak' (SSV) kunnen leerkrachten (in opleiding) pedagogisch vakmanschap ontwikkelen bij het werken aan seksuele integriteit. Het materiaal is in eerste instantie bedoeld voor lerarenopleidingen voortgezet onderwijs, maar is geschikt voor alle sectoren.

➢ MBO
- Voor het mbo zijn de kwalificatie-eisen burgerschap gewijzigd, zodanig dat voor iedereen duidelijk is dat aandacht moet worden besteed aan onder andere seksuele en genderdiversiteit.
- M.b.t. de wijziging van de kwalificatie-eisen burgerschap in het mbo heeft u extra middelen beschikbaar gesteld voor de MBO-Raad, zodat zij de scholen kon informeren over de wijziging en over wat van mbo-scholen wordt verwacht wat betreft voorlichtingsmateriaal en lesaanbod.

Suïcide- en depressiepreventie lhbti-jongeren
Zoals afgesproken in de regenboogpunten van het regeerakkoord ondersteunt u met VWS het voorkomen van depressies en zelfdoding, waarbij speciale aandacht is voor jongeren in de schoolsetting en lesbiennes, homoseksuelen, biseksuelen, transgender- en intersekse personen:
- Samen met jongeren is de informatie- en hulpwebsite Iedereenisanders.nl geactualiseerd en is een gedeelte voor ouders toegevoegd. Hier staan tips over hoe ouders het gesprek met hun kind kunnen aangaan en hoe zij hun kind kunnen steunen. Daarnaast zijn masterclasses en online trainingen ontwikkeld voor professionals en vrijwilligers die met jongeren werken.
- VWS is daarnaast in samenspraak met OCW en het COC in oktober 2019 de jongerencampagne #kweetnie gestart, gericht op het bespreekbaar maken van twijfels over seksuele oriëntatie of genderidentiteit. Binnen de jongerencampagne is specifiek aandacht voor religieuze jongeren en voor transgender jongeren.

Buitenlandbeleid
In de regenboogpunten van het regeerakkoord is ook aandacht voor de positie van LHBTI's in het buitenland, zoals afgesproken heeft dit uw aandacht en trad u meermaals actief op:
- Samen met gelijkgestemde collega's heeft u steun verleend aan de Europese LHBTI-netwerkorganisaties en de uitwisseling van goede wetgevings- en praktijkvoorbeelden verder gestimuleerd.
- Op initiatief van OCW ondersteunen nu ook andere overheden in Europa de Europese LHBTI-netwerken met activiteiten gericht op lotgenotencontact, deskundigheidsbevordering en voorlichting.
- Het door de Nederlandse overheid opgerichte Europese LHBTI Focal Points Netwerk is op initiatief van OCW en met steun van gelijkgezinde lidstaten per 2020 ingebed bij de SOGI-Unit van de Raad van Europa.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

In de voortgangsrapportage emancipatie van juni 2020 heeft u aangegeven hoe het staat met de uitvoering van de regenboogonderdelen in het regeerakkoord.

Factsheet: Gendergerelateerd geweld **2 (LBHTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

Gendergerelateerd geweld is een verzamelterm voor verschillende vormen van geweld die (mede) veroorzaakt worden door ongelijke machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen, en stereotiepe opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid (huiselijk geweld, seksueel geweld, seksuele intimidatie en grensoverschrijdend gedrag). In het emancipatiebeleid wordt de term met name gebruikt als synoniem voor 'geweld tegen vrouwen'.

2. Focus debat en standpunt OCW

- De focus vanuit emancipatiebeleid ligt op de veiligheid van vrouwen in de publieke ruimte en tijdens het uitgaan (Veilige Steden Aanpak).
- Bij de preventie van gendergerelateerd geweld wordt snel naar het onderwijs gekeken. Seksuele weerbaarheid is onderdeel van het kerndoel seksualiteit en seksuele diversiteit.
- Integreren van genderperspectief in beleid van o.a. VWS en J&V (gendersensitiviteit).

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- Verschillende Kamerleden (met name PvdA/ van den Hul) willen dat het onderwijs meer doet aan preventie. Er wordt herhaaldelijk gevraagd om meer voorlichting, aandacht voor specifieke vormen van geweld, aanscherping van de kerndoelen etc.
- Rutgers is van mening dat het kabinet onvoldoende werk maakt van de aanpak van seksueel geweld. Volgens hen ontbreekt het aan coördinatie op dit gebied.
- Zowel Kamerleden als belangenorganisaties zijn van mening dat het beleid in Nederland onvoldoende gendersensitief is. Dit komt bij verschillende debatten en AO's (met name bij VWS) naar voren.

4. Facts & Figures

Uit het meest recente prevalentieonderzoek huiselijk geweld van het WODC:

- Eén op de 20 (5,5%) volwassenen heeft in een periode van vijf jaar met een voorval van fysiek en/of seksueel geweld in huiselijke kring te maken heeft gehad.
- Het gaat om 6,2% van de vrouwen en 4,7% van de mannen. Dit zijn in totaal circa 747.000 mensen van 18 jaar of ouder.
- Bijna 20% van de slachtoffers heeft structureel fysiek en/of seksueel huiselijk geweld meegemaakt. Het gaat hier om circa 97.000 vrouwen en circa 27.000 mannen.
- Meer dan de helft van het huiselijk geweld (56%) is geweld door de partner of ex-partner. Van 4% van de vrouwen en 2% van de mannen heeft hier naar eigen zeggen in de vijf jaar voorafgaand aan het onderzoek mee te maken gehad. Naar schatting zijn circa 76.000 vrouwen en circa 13.000 mannen in een periode van vijf jaar het slachtoffer van structureel geweld door een partner of (ex-)partner geworden.

Uit het onderzoek van Fundamental Rights Agency, 2014 (dit is het belangrijkste Europees vergelijkende onderzoek op het gebied van geweld tegen vrouwen):

- 45% van de vrouwen in Nederland heeft sinds haar 15e ooit te maken gehad met fysiek en/ of seksueel geweld.
- Eén op de tien vrouwen is verkracht .
- Eén op de vier vrouwen maakte ooit stalking mee;
- 73% van de vrouwen in Nederland geeft aan te maken te hebben gehad met seksuele intimidatie (sinds 15-jarige leeftijd) .

Uit de Monitor Seksuele Gezondheid van Rutgers (2018):

- 22% van de vrouwen in Nederland heeft ervaring met seksueel geweld: manuele, orale, vaginale of anale seks tegen de wil en/of gedwongen seks. Dat geldt voor 6% van de mannen.
- Als ook zoenen en seksueel aangeraakt worden tegen de wil meegerekend worden, heeft 53% van de vrouwen en 19% van de mannen dit wel eens meegemaakt. 5% van de vrouwen en 2% van de mannen heeft seksueel geweld meegemaakt voor hun 12e jaar.

Lopende projecten:
DE financiert momenteel verschillende allianties en initiatieven om gendergerelateerd geweld terug te dringen:

- De allianties Act4Respect van Rutgers en Atria gericht op de preventie van gendergerelateerd geweld bij jongeren.
- De alliantie Verandering van Binnenuit van Movisie en het Consortium Zelfbeschikking gericht op acceptatie van gender- en LHBTI-gelijkheid in migranten- en vluchtelingengemeenschappen. Het bestrijden van gendergerelateerd geweld is hier een belangrijk onderdeel van.
- Veilige Steden Aanpak: cofinanciering aan gemeenten om de veiligheid van vrouwen in de openbare ruimte (straat en uitgaansleven) te verbeteren. Hieraan doen 13 gemeenten mee. Regioplan biedt sinds dit jaar ondersteuning aan deelnemende gemeenten, o.a. door de ontwikkeling van handreiking en één op één begeleiding van gemeenten.
- Dit jaar heeft Emancipator een nieuwe subsidie ontvangen om mannen te betrekken bij het tegengaan van geweld tegen vrouwen.

E. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- In januari heeft het GREVIO-comité haar rapport gepresenteerd over de naleving van het Verdrag van Istanbul door Nederland. De belangrijkste kritiek ging over het gebrek aan gendersensitiviteit van het beleid (van VWS en JenV).Het emancipatiebeleid ontving complimenten). MVWS heeft toen, mede namens JenV en OCW, toegezegd om dit najaar een inhoudelijke reactie op de aanbevelingen te geven. Deze brief zal naar verwachting later dit jaar aan de Raad van Europa worden gezonden.
- Tijdens het WGO Emancipatie in 2019 is er een motie ingediend om onderzoek te doen naar de samenhang tussen financiële afhankelijkheid en huiselijk geweld (vdHul). Dit onderzoek wordt uitgevoerd door Atria en de eerste resultaten worden in november 2020 verwacht.
- Op 30 januari 2019 heeft van den Hul aan u als minister van Emancipatie om een debat gevraagd over seksuele intimidatie op de werkvloer. Het debat is nog niet gepland. Ook is om een brief gevraagd. Deze wordt in samenwerking met VWS en SZW opgesteld en wordt hopelijk dit najaar op een goed moment verstuurd. Bijvoorbeeld wanneer er nieuws te melden is over het ILO-Verdrag over seksuele intimidatie op de werkvloer, of wanneer er vanuit de zorgsector en VWS nieuwe initiatieven worden gepresenteerd.

1. Beknopte samenvatting onderwerp

Intersekse personen zijn geboren met een lichaam dat niet helemaal overeenkomt met het heersende beeld van man of vrouw (geslachtskenmerken, chromosomen en/of genen of de hormoonbalans). De meesten van hen voelen zich óf man óf vrouw en presenteren zich ook zo. De variatie tussen intersekse personen is groot. In het dagelijks leven is er meestal niets aan hen te zien. Door schaamte en het taboe dat er op rust zijn ze vaak niet open over hun seksevariatie waardoor intersekse nagenoeg onzichtbaar is.

2. Focus debat en standpunt OCW

OCW is van mening dat intersekse vanuit mensenrechtelijk perspectief dient te worden benaderd.
Lopende projecten:

- In het voorjaar 2020 heeft u de verhalenbundel, met daarin ervaringsverhalen van ouders en de aanbevelingen van het project 'Storytelling behoeften en ervaringen ouders van een kind met intersekse/DSD' ontvangen dat mede als basis voor verdere beleidsontwikkeling dient. Hiermee wordt tevens een bijdrage geleverd aan meer bekendheid en acceptatie van intersekse/DSD.
- Rutgers heeft de opdracht gekregen om in een Nederlands/Vlaams samenwerkingsverband de houding/opvattingen en kennis in de Nederlandse bevolking over intersekse personen te onderzoeken en een nulmeting te doen naar de sociale acceptatie van intersekse personen. Het rapport wordt eind november verwacht.
- ZonMw faciliteert een onderzoek naar de prevalentie van (onnodige) medische ingrepen bij jonge intersekse kinderen ter uitvoering van de motie Bergkamp/Van den Hul.
- Samen met MZenS (VWS) heeft u ZonMw eind vorig jaar verzocht om de totstandkoming van een multidisciplinaire kwaliteitsstandaard voor de behandeling van personen met DSD/intersekse conditie te faciliteren. Het gaat hierbij zowel om de zorg voor kinderen als de zorg voor volwassenen. De kwaliteitstandaard zal een handvat bieden voor mensen met DSD zelf, ouders, zorgprofessionals en zorgaanbieders. De verkenning is afgerond en binnenkort zal gestart worden met het traject dat leidt tot de totstandkoming van een kwaliteitsstandaard DSD.

3. Opvatting politieke partijen, belangenorganisaties en overige partijen

- Er is brede steun binnen de Kamer (met uitzondering van PVV en FvD) en het kabinet voor dit specifieke onderwerp als onderdeel van LHBTI-beleid.
- De Wet verduidelijking rechtspositie transgender personen en intersekse personen (Stb. 2019, 302) is in werking getreden met ingang van 1 november 2019. Dit betreft een nadere uitwerking van het begrip 'geslacht'.
- Het ontwerpwetsvoorstel Wijziging Awgb (seksuele gerichtheid) en Wetboek van Strafrecht (toevoegen seksuele gerichtheid, genderidentiteit, genderexpressie en geslachtskenmerken) is onlangs in internetconsultatie gegeven. Hierin wordt voorgesteld om de strafrechtelijke bescherming van intersekse personen en transgender personen te verbeteren door in het WvSr groepsbelediging op grond van genderidentiteit, genderexpressie en geslachtskenmerken te verbieden.
- Internationale organisaties zoals de VN, de Parlementaire Assemblee van de Raad van Europa en het Europese parlement hebben opgeroepen tot een wettelijk verbod op het onnodig en zonder de toestemming van de persoon zelf medisch ingrijpen (ziet m.n. op zeer jonge intersekse kinderen).
- Het NNID zet zich eveneens in voor een wettelijk verbod op niet-noodzakelijke medische behandelingen die zonder toestemming van de persoon zelf worden uitgevoerd evenals OII-Europe en de Mensenrechtencommissaris.

4. Facts & Figures

- De schattingen van aantallen intersekse personen lopen uiteen van 85.000 (SCP: 1 op de 200 personen) tot 190.000 (Movisie en NNID).

- In de Handreiking LHBTI-emancipatie van september 2020 wordt verwezen naar een recent grootschalig Deens bevolkingsonderzoek van Frisch (et al, 2019) waaruit blijkt dat ongeveer 1 op de 90 personen (1.1%) intersekse is. Voor Nederland gaat het dan om zo'n 190.000 mensen. Hieronder vallen ook mensen die niet weten dat ze intersekse persoon zijn of die nooit een medische behandeling hebben gehad zijn.
- Uit onderzoek van de FRA (LGBTI-survey 2020) blijkt dat meer dan 1 op de 3 intersekse personen zich vaak gediscrimineerd voelt op basis van hun seksekenmerken. Deze meting zegt vooral iets over de ervaren sociale acceptatie van LHBTI-personen. Voor Nederland hebben bijna 4.000 LHBTI-personen aan het onderzoek meegedaan (w.o. 61 intersekse personen en 620 transgender personen).

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- Motie Bergkamp/van den Hul over de mate waarin niet-medisch noodzakelijke ingrepen plaatsvinden bij jonge intersekse kinderen: zie onder 2. ZonMw stuurt deze maand een plan van aanpak onderzoek. Als gevolg van COVID-19 is dit enige tijd blijven liggen.

6. Actuele ontwikkelingen/stand van zaken

Een aantal van de aanbevelingen uit het rapport Storytelling wordt opgepakt: Kennis over DSD, rolmodellen etc., terughoudendheid in behandelen van jonge kinderen en kennis van DSD/intersekse voor niet gespecialiseerde zorgverleners (bijv. huisartsen).

Factsheet: Bijzonder Onderwijs **3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord staat: "Dit kabinet vergroot de vrijheid van onderwijs; het stichten van scholen op basis van de belangstelling van ouders en leerlingen wordt vergemakkelijkt, ook als zij niet behoren tot een bestaande richting. Deze modernisering beoogt de vrijheid van onderwijs te vergroten, niet de vrijheid van richting te beperken. Daarbij worden de plannen van nieuwe scholen voortaan vooraf getoetst op wettelijke deugdelijkheidseisen (onder andere ten aanzien van leerlingen die extra ondersteuning behoeven, de afstemming van het onderwijs op het niveau van de leerling en de bestuurlijke inrichting) en de wettelijke burgerschapsopdracht (zoals het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie. De deugdelijkheidseisen worden beschreven in objectieve en proportionele eisen."

2. Focus debat en standpunt OCW

Het gaat vaak over de spanning die er is tussen de verschillende basiswaarden: vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van onderwijs. Dit zijn – naast gelijkwaardigheid - belangrijke waarden in onze samenleving. Scholen moeten invulling geven aan de wettelijke verplichtingen rondom burgerschap, sociale veiligheid en de kerndoelen, waaronder die met betrekking tot seksualiteit en seksuele diversiteit. De formulering van deze opdrachten biedt scholen ruimte voor een eigen invulling, zolang het onderwijs is gericht op respectvol omgaan met diversiteit en het erkennen en herkennen daarvan.

Lopende projecten:

- N.a.v. een Nieuwsuur-uitzending in september 2019 over lesmethoden op islamitische scholen, heeft MBVOM de inspectie verzocht om onderzoek te doen naar hoe scholen invulling geven aan de onderwerpen waarover de morele opvattingen in de samenleving (sterk) afwijken van die van de school. Uit het onderzoek komt naar voren dat zes scholen een herstelopdracht hebben gekregen en veertien scholen de aanbeveling de burgerschapsopdracht te verbeteren. Naar aanleiding van het onderzoek zijn schriftelijke vragen gesteld. Deze worden in samenwerking met de directies PO, VO en de Inspectie naar de TK verzonden.
- In een gesprek met een journalist van het Nederlands Dagblad heeft u kenbaar gemaakt belangstelling te hebben voor een bezoek aan een christelijke MBO school. Dit bezoek is in samenwerking met de VGS, waar we (doorlopend) mee in gesprek zijn, voorbereid en zou in maart 2020 plaatsvinden. Door de huidige coronamaatregelen is dit werkbezoek tot nader orde uitgesteld.
- OCW financiert het project 'Stil Verdriet' van Theater AanZ: een voorstelling speciaal voor leerlingen in het protestants-christelijk vo, over homoseksualiteit binnen het christelijk geloof. Na de voorstelling volgt een gesprek over deze thema's in de klas. Er is ook altijd sprake van een training voor de docenten van de school waar de voorstelling gegeven wordt.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- [redacted]
- In reactie op het themaonderzoek Burgerschap van de inspectie is door verschillende gereformeerde scholen een klacht ingediend tegen de inspectie.
- In februari 2020 is door Pointer en KRO-NCRV een onderzoek gepubliceerd waaruit naar voren komt dat 1 op de 5 Reformatorische scholen afwijzende verklaringen over LHBTI's hanteren. Het gaat daarbij om de dunne scheidslijn tussen niet de persoon zelf afwijzen die LHBTI is, maar de 'levenswijze'.

4. Facts & Figures

- OCW ondersteunt de activiteiten van de christelijke LHBTI-alliantie LCC+. De activiteiten zijn gericht op netwerkversterking, deskundigheidsbevordering, voorlichting op scholen en agendering.
- In de periode 2018-2021 worden de activiteiten van Homo in de klas voortgezet. Hierbij doen gastsprekers hun verhaal en kunnen scholieren daarnaast online persoonlijke verhalen van christelijk LHBTI'ers vinden.

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord is opgenomen: "In het onderwijs, onder meer bij de opleiding van docenten en in het mbo, wordt de positie van LHBTI verbeterd."

2. Focus debat en standpunt OCW

Er is in het onderwijs de laatste jaren veel geregeld (zie hieronder bij 'facts & figures'). Een volgende stap is onderwijsprofessionals de benodigde handvatten aan te reiken zelf met deze thema's aan de slag te gaan (zie factsheet 'leraren(opleidingen)') en de focus te verleggen van vo en mbo naar po en ho.

Lopende trajecten:

- U ondersteunt het project 'Aan het begin van de regenboog' (primair onderwijs), waarbij het COC o.a. Paarse Vrijdag (11 december 2020) voor het po organiseert.
- Het COC lanceert op 9 oktober de 'onderwijsstandaard': een "keurmerk" voor scholen m.b.t. seksuele en genderdiversiteit. Scholen kunnen zich op uiteenlopende thema's steeds verder ontwikkelen en dat is terug te zien op de website. Leerlingen hebben daarin het laatste woord en bepalen of een doel behaald is.
- U ondersteunt het project 'Stil verdriet'van Theater AanZ dat op 1 oktober in première is gegaan. Voor meer informatie hierover, zie de factheet Bijzonder Onderwijs.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- Betreft onderdelen uit Regeerakkoord, waarvoor breed draagvlak is in de Kamer. N.B: Het doel om deze kabinetsperiode het kerndoelonderdeel seksualiteit en seksuele diversiteit aan te scherpen (Regeerakkoord) wordt niet gehaald.
- Ook het COC wil de komende tijd meer aandacht besteden aan het primair (en hoger) onderwijs.

4. Facts & Figures

- De kennisbasis voor de pabo's en tweedegraadslerarenopleidingen is herzien en daarmee is de acceptatie van seksuele en genderdiversiteit hierin opgenomen.
- In het mbo zijn de kwalificatie-eisen burgerschap gewijzigd, zodat voor iedereen duidelijk is dat aandacht moet worden besteed aan o.a. acceptatie van etnische, religieuze, seksuele- en genderdiversiteit.
- Het kerndoelonderdeel seksualiteit en (respectvolle omgang met) seksuele diversiteit geldt voor po en de onderbouw van het vo. De bouwstenen voor curriculumherziening po/vo zijn aangeboden aan MBVOM. Voor het kerndoelonderdeel seksualiteit en seksuele diversiteit is met name het (nieuwe) ontwikkelgebied burgerschap relevant. Er is een wetenschappelijke curriculumcommissie geïnstalleerd die onafhankelijk advies zal geven over de vernieuwing van het funderend onderwijs.
- Om de positie van lhbti-leerlingen zelf te versterken, ondersteunt u de alliantie Gedeelde Trots, Gedeeld Geluk. De GSA's (Gender and Sexuality Alliances) zijn onderdeel van deze alliantie en hebben vorig jaar met Paarse Vrijdag 1000 scholen bereikt. De GSA's zijn een bewezen effectieve interventie die zorgen voor een sociaal veiliger klimaat op school. Ongeveer 85% van de VO-scholen en steeds meer mbo-scholen hebben een GSA.

Factsheet: Leraren en lerarenopleidingen **3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

- In het regeerakkoord staat over LHBTI-emancipatie in lerarenopleidingen opgenomen: "In het onderwijs, onder meer bij de opleiding van docenten en in het mbo, wordt de positie van LHBTI verbeterd."
- Over meer mannen/inclusie & diversiteit in lerarenopleidingen staat in het regeerakkoord opgenomen: "We differentiëren in de lerarenopleidingen. Er komen specialisaties die zich richten op jongere en oudere (tot en met de onderbouw in het vmbo) kinderen en op vakgericht lesgeven in het beroepsonderwijs. Het beroep van onderwijzer wordt hierdoor aantrekkelijker, zowel voor mannen als voor vrouwen."

2. Focus debat en standpunt OCW

Lerarenopleidingen en bijscholing docenten:

Voorheen is meermaals gevraagd wat u gaat doen om LHBTI-acceptatie op te nemen in de universitaire lerarenopleidingen (ulo's) en eerstegraadsopleidingen (zie aangenomen motie Van den Hul/Westerveld, april 2019).

- Hoger onderwijsinstellingen bepalen zelf de inhoud van het curriculum. Voor pabo's en tweedegraadsopleidingen is de kennisbasis voor leraren inmiddels herzien en daarin is seksuele en genderdiversiteit opgenomen.
- Stichting School en Veiligheid (SSV) heeft een handreiking seksuele integriteit ('De fijne kneepjes van het vak') heeft ontwikkeld voor pabo's/tweedegraadsopleidingen waar leerkrachten in opleiding hun pedagogisch vakmanschap kunnen ontwikkelen bij het werken aan seksuele integriteit Er is besproken hoe de handreiking kan worden ingezet voor ulo's en eerstegraadsopleidingen. De VSNU/ICL en Vereniging Hogescholen erkennen het belang van dit onderwerp en hebben dan ook positief gereageerd op de handreiking van het SSV.
- In oktober 2020 is een conferentie (Genderwijs) voor onderwijsprofessionals georganiseerd door SSV met financiële steun van DE. Het hoofddoel hiervan is onderwijsprofessionals binnen het po, vo en mbo op een positieve wijze aan het denken te zetten over onbewuste gendervooroordelen en de effect hiervan.
- Omdat na- en bijscholing voor docenten is niet verplicht is, kan LHBTI-acceptatie niet verplicht worden opgenomen in bijscholing. OCW organiseert via SSV ieder jaar de lerarenconferentie *Met alle respect!*, waarin aandacht is voor (trainingen op het gebied van) seksuele integriteit, waaronder acceptatie van seksuele en genderdiversiteit.

Maatregelen op de Pabo:

- In sept 2020 zijn er bij 6 instellingen pilots gestart waarbij nieuwe pabo-studenten al bij de start van de opleiding voor een specialisatie kiezen i.p.v. in jaar 3 of 4
- Voorbereiding wetstraject waarmee uitwerking wordt gegeven aan de motie Heerema c.s. (feb 2020), waarmee gespecialiseerde opleidingen geformaliseerd kunnen worden met aanpassing van bevoegdheden en toelatingseisen
- Een impactanalyse moet inzicht geven in de effecten van gespecialiseerde opleidingen binnen po

3. Facts & Figures

Lerarenopleidingen:

- Bij wet is vastgelegd aan welke bekwaamheidseisen een startende leraar moet voldoen. Deze eisen worden door de lerarenopleidingenberoepsgroep vertaald naar de kennisbases en individuele instellingen geven daar weer invulling aan in hun curricula.
- Voor de tweedegraadslerarenopleidingen is seksuele diversiteit expliciet opgenomen bij verschillende hoofdstukken, waaronder het hoofdstuk diversiteit. Bij een aantal hoofdstukken worden ook 'genderthema's' en 'heteronorm' als belangrijke aspecten genoemd. Bij de generieke kennisbasis voor de pabo's zijn de thema's opgenomen bij 'identiteitsontwikkeling' (gender) en bij sociale veiligheid en burgerschapsvorming (genderdiversiteit en seksuele diversiteit).

Meer mannen/diversiteit voor de klas:

- Op dit moment is 85% van de leraren in het basisonderwijs vrouw en 15% man.
- Instroom in de pabo

Totalen instroom eerstejaars mannen en vrouwen pabo per jaar

Aantallen	2014	2015	2016	2017	2018	2019
man	4.920	4.475	4.623	4.995	5.202	5.557
vrouw	19.032	16.736	16.286	15.835	15.953	16.953
totaal	***23.952***	***21.211***	***20.909***	***20.830***	***21.155***	***22.510***

Percentage	2014	2015	2016	2017	2018	2019
man	20,54%	21,10%	22,11%	23,98%	24,59%	24,69%
vrouw	79,46%	78,90%	77,89%	76,02%	75,41%	75,31%

4. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- Motie Kuzu verzoekt de regering om in het primair onderwijs een doel te stellen om te komen tot een evenwichtige man-vrouwverhouding bij leerkrachten en de Kamer daarover in het voorjaar van 2020 te informeren, tezamen met voorstellen hoe deze doelen bereikt gaan worden. Hierop zijn de volgende initiatieven gestart:
  - Alliantie Divers voor de Klas: richt zich op de instroom in de opleiding en het behoud van mannen in zowel de opleiding als het beroep.
  - OCW heeft een onderzoek uitgezet naar meer diversiteit in het po, waarin gekeken wordt naar factoren die de instroom, doorstroom en uitstroom van meer mannen in het onderwijs kunnen bevorderen. Het onderzoek is gestart in oktober 2020 en de resultaten worden in maart 2021 verwacht.
- De Motie Van den Hul/Westerveld verzoekt de regering zich ervoor in te spannen dat LHBTI-acceptatie ook een verplicht onderdeel wordt binnen de universitaire en eerstegraadslerarenopleidingen, als ook binnen de bijscholingsprogramma's. Hoger onderwijsinstellingen bepalen zelf de inhoud van het curriculum, hierin kunt u dus niets 'verplichten'. Zie focus debat hierboven voor een uitgebreidere toelichting.

1. Beknopte samenvatting onderwerp

- De TK heeft de Onderwijsraad gevraagd te adviseren over de verschillen tussen jongens en meiden in het onderwijs. Directe aanleiding hiervoor waren de bevindingen uit het rapport De Staat van het Onderwijs 2019 van de Onderwijsinspectie en een initiatiefnota vanuit de TK over de disbalans tussen mannen en vrouwen in het po.
- Er zijn verschillen in school- en beroepsloopbanen van jongens en meiden. Het onderwijs heeft een belangrijke taak om die verschillen te verkleinen. Want iedere leerling en student moet de mogelijkheid krijgen om zijn of haar capaciteiten te ontwikkelen en zich vrij voelen een school- en een beroepsloopbaan te kiezen die daarbij passen. Verschil mag er zijn, maar niet door beperking in keuzevrijheid of ongelijke kansen.

2. Facts & Figures

Advies van de Onderwijsraad:

- Vergroot het bewustzijn van culturele normen rondom gender in het onderwijs. Want als leraren genderstereotiepe verwachtingen hebben zullen die ook uitkomen (voor inzet OCW, zie factsheet Leraren en lerarenopleidingen).
- Voorkom genderstereotypen in loopbaanoriëntatie en -begeleiding. Zet in op een brede, genderneutrale oriëntatie en stimuleer jongens en meiden om minder stereotiepe keuzes te maken.
- Voorkom stereotypen in lesmateriaal.
- Kijk naar de individuele leerling en niet naar geslacht.
- Zorg voor aanvullende instrumenten om de verschillen op de arbeidsmarkt te verkleinen, zoals een sluitende dagopvang.

M/V verschillen in loopbanen:

1. Jongens hebben minder gunstige schoolloopbanen dan meiden. Vergeleken met meiden vallen zij vaker uit dan meiden, blijven zij vaker zitten en stromen zij door naar lagere niveaus.
2. Vrouwen hebben minder gunstige beroepsloopbanen dan mannen. Ze werken vaker dan mannen in deeltijd, verdienen minder en stromen minder vaak door naar management- en topfuncties.
3. Jongens en meiden zijn ongelijk verdeeld over onderwijssectoren en beroepen. Jongens en meiden kiezen profielen, opleidingen en studierichtingen volgens traditionele patronen, wat leidt tot typische mannen- en vrouwenberoepen.

Oorzaken verschillen M/V

1. Verschillen tussen jongens en meiden komen niet door verschillen in prestaties en hersenen. Jongens presteren niet slechter door een oververtegenwoordiging van vrouwen in het basisonderwijs.
2. De opvoeding speelt een belangrijke rol in de ontwikkeling van eigenschappen bij meiden en jongens en de manier waarop ze zich (gaan) gedragen. Kinderen identificeren zich met rolmodellen binnen het gezin.
3. Jongensculturen zijn over het algemeen minder gericht op leren en school dan meidenculturen. Veel jongens vinden het 'niet cool' om je in te zetten voor school en lopen niet graag het risico als 'nerd' gezien te worden. Dit kan de inzet van jongeren op school en hun schoolprestaties negatief beïnvloeden.
4. Jongens krijgen de meeste aandacht van leraren, zowel positieve als negatieve. Leraren hebben genderspecifieke verwachtingen van jongens en meiden en hebben over het algemeen positievere verwachtingen van meiden dan van jongens.
5. Stereotypen in het curriculum en in leermiddelen kunnen leiden tot verschillen in motivatie en prestatie.
6. Jongens gedijen beter wanneer goed onderwijs wordt geboden: een combinatie van structuur, goede begeleiding en voortdurend sturen en monitoren op gedrag en motivatie van leerlingen.

Waarbij de individuele verschillen tussen leerlingen centraal staan i.p.v. verschillen tussen jongens en meiden.

7. Beleid en sociaal-culturele en economische factoren vormen ook een verklaring voor het ontstaan van verschillen. Zoals de afschaffing van de formele seksediscriminatie (beleid), de opkomst van de dienstensector (economie) en de invloed van sociaal geconstrueerde denkbeelden (sociaal-cultureel domein). Verschillen in de school- en beroepsloopbanen hangen vooral samen met bewuste of onbewuste denkbeelden over gender.

Gevolgen verschil in loopbaan

- Verschillen in school- en beroepsloopbanen kunnen leiden tot onderbenutting van het potentieel van kinderen en tot belemmeringen in het maken van keuzes. Dit is nadelig voor de jongens en meiden zelf én voor de samenleving.
- De Onderwijsraad vindt het belangrijk dat jongens en meiden de mogelijkheid krijgen hun capaciteiten te ontwikkelen en zich vrij voelen een school- en een beroepsloopbaan te kiezen die daarbij past. Verschil mag er zijn, maar niet door beperking in keuzevrijheid of ongelijke kansen.

Aan: Programmacommissies politieke partijen
I.a.a.: Woordvoerders LHBTI-emancipatie Tweede Kamer

Betreft: Suggesties voor LHBTI-emancipatie in uw verkiezingsprogramma

ref.nr.: [redacted]

Geachte programmacommissie,

In Nederland leven meer dan een miljoen lesbische, homoseksuele, biseksuele, transgender en intersekse mensen (LHBTI's). Voor de grote meerderheid van hen spelen LHBTI-kwesties een rol bij het bepalen van hun stem. De LHBTI-stem is dus een factor van betekenis bij de Kamerverkiezingen van 17 maart 2021.

Juist in deze tijd, waarin covid-19 de wereld in haar greep houdt, heeft de LHBTI-gemeenschap uw steun nodig. Dat geldt in het bijzonder voor LHBTI's die ook te maken hebben met racisme of een andere stapeling van discriminatiegronden. Covid-19 maakt de LHBTI-gemeenschap kwetsbaar. In Nederland halen geweldsincidenten bijna wekelijks het nieuws, Hongarije voert onder het mom van bescherming tegen covid-19 een anti-transgenderwet in en LHBTI's in ontwikkelingslanden hebben vaak geen toegang tot gezondheidszorg.

Met deze brief stellen we u voor om een passage over LHBTI-emancipatie op te nemen in uw verkiezingsprogramma. Hieronder schetsen we wat er is bereikt en waar we samen met u aan willen werken. We doen concrete suggesties voor uw programma.

Dankzij u is er veel bereikt!
Dankzij partijen in de Tweede Kamer is er de afgelopen periode veel bereikt voor LHBTI's. Er kwam een verbod op discriminatie van transgender- en intersekse personen. De Tweede Kamer stemde voor verankering van LHBTI-rechten in de Grondwet. De straf op aanzetten tot discriminatie is verdubbeld. Op scholen met een GSA zitten LHBTI-leerlingen aantoonbaar beter in hun vel. De hiv-preventiepil PrEP, borstconstructie voor transvrouwen en KID voor lesbische paren wordt vergoed. De mensenrechten van LHBTI's zijn topprioriteit van het mensenrechten- en ontwikkelingssamenwerkingsbeleid. Nederland steunt LHBTI-organisaties in tal van landen en heeft daarmee een unieke rol in de wereld.

Veel om samen aan te werken
Tegelijkertijd is er nog veel waaraan we met uw steun willen werken. Want hoewel de meeste Nederlanders zeggen LHBTI's te accepteren, hebben veel mensen moeite met zoenende paren van gelijk geslacht en met mensen zich niet voegen naar traditionele gendernormen. Zeven op de tien LHBTI's krijgen in hun leven te maken met fysiek of verbaal geweld om wie ze zijn. 'Homo' is op school het meest gebruikte scheldwoord. Een stapeling van discriminatiegronden maakt mensen extra kwetsbaar. LHBTI-asielzoekers worden op grond van ondeugdelijke stereotypen afgewezen en voelen zich vaak onveilig in de opvang.

Nederland staat op de 12e plaats in Europa als het gaat om landen waar LHBTI-rechten goed geregeld zijn. We hebben geen hogere wettelijke straffen bij discriminerend geweld. Zogenaamde 'LHBTI-genezing' is niet verboden. Er is geen meerouderschapswet. Er is geen transitieverlof voor transpersonen. En intersekse kinderen krijgen nog steeds te maken met medische behandelingen zonder noodzaak en zonder hun toestemming.

LHBTI's zijn in 70 landen strafbaar, in 12 landen zelfs met de doodstraf. In landen als Iran, Tsjetsjenië en Rusland worden de mensenrechten van LHBTI's met voeten getreden.

bezoekadres: Nieuwe Herengracht 49, 1011 rn, amsterdam
postadres: postbus 3836, 1001 ap amsterdam
telefoon [redacted] fax [redacted]
internet: www.coc.nl e-mail [redacted]@coc.nl

Suggesties voor uw verkiezingsprogramma
Wij stellen voor dat u de onderstaande punten opneemt in uw verkiezingsprogramma.

1. **Ambitieus LHBTI-emancipatiebeleid.** De regering voert een ambitieus LHBTI-emancipatiebeleid waarvoor het budget tenminste gelijk blijft. Er is bijzondere aandacht voor mensen die te maken hebben met een stapeling van discriminatiegronden (intersectionaliteit) en voor LHBTI's met een biculturele, religieuze en etnische achtergrond.
2. **Internationale steun.** De mensenrechten van LHBTI's blijven topprioriteit in het buitenlands- en ontwikkelingssamenwerkingsbeleid. De omvang van de financiële steun aan buitenlandse LHBTI-bewegingen blijft tenminste gelijk. Er wordt geïnvesteerd in steun voor Oost-Europa en de Russische regio.
3. **Betere wetgeving.** LHBTI-rechten worden definitief verankerd in artikel 1 van de Grondwet, overeenkomstig het wetsvoorstel van D66, GroenLinks en PvdA. Er komt een volwaardige wet voor meerouderschap, meeroudergezag en draagmoederschap. Zogenaamde conversie- of genezingstherapieën worden verboden. In het Wetboek van Strafrecht wordt discriminatie wegens genderidentiteit, -expressie, geslachtskenmerken en seksuele gerichtheid expliciet verboden.
4. **Veiligheid.** De aanpak van discriminerend geweld krijgt prioriteit. Er komt een *hate crime*-wet die in het strafwetboek verankert dat delicten met een discriminerende achtergrond hoger worden bestraft. Om de aanpak van anti-LHBTI geweld en discriminatie te verbeteren maken kabinet, politie en OM prestatieafspraken, komen er discriminatierechercheurs, komt er verplichte aandacht op politieacademies en budget voor Roze in Blauw.
5. **Acceptatie op school.** De kerndoelen en de burgerschapsopdracht voor scholen worden aangescherpt, zodat op elke school een positieve, niet onderhandelbare sociale norm wordt bijgebracht, uitgedragen en gehandhaafd waarin diversiteit de norm is en een ieder wordt geaccepteerd, ongeacht seksuele oriëntatie, genderidentiteit en geslachtskenmerken. Discrimineren en afwijzen van LHBTI's wordt niet geaccepteerd. De steun voor GSA's op middelbare scholen en mbo's blijft tenminste gelijk en er wordt geïnvesteerd in acceptatie in het basisonderwijs.
6. **Transgender personen.** Er komt transitieverlof voor transgender personen. De transgenderwet wordt verbeterd: een deskundigenverklaring is niet meer nodig en ook jongeren onder de 16 jaar kunnen hun geslachtsregistratie zonder rechterlijke tussenkomst wijzigen. De zorg voor trans personen wordt verbeterd, en er komt een einde aan de wachtlijsten.
7. **Intersekse personen.** Er komt een wettelijk verbod op medisch niet-noodzakelijke 'feminiserende' of 'masculiniserende' medische behandelingen van intersekse personen zonder hun eigen uitdrukkelijke toestemming. Ook komt er meer beleid en onderzoek voor de emancipatie van intersekse personen.
8. **LHBTI-inclusieve zorg**. De regering bevordert dat in kwaliteitskaders voor de zorg wordt vastgelegd dat (ouderen- en jeugd-) zorginstellingen moeten voldoen aan standaarden voor diversiteit en inclusiviteit t.a.v. seksuele oriëntatie, genderidentiteit en –expressie en geslachtskenmerken (zoals de Roze Loper). Daarvoor is ook aandacht in zorgopleidingen. Seksueel risicogedrag wordt het criterium voor bloeddonatie, niet de vraag of je als man seks hebt met een man. Er komt veilige opvang voor dak- en thuisloze LHBTI-jongeren (ook onder de 18 jaar). Suïcidepreventieprogramma's gericht op LHBTI-personen worden voortgezet. Hiv-preventiepil PrEP wordt laagdrempelig verstrekt aan mensen die zich tegen hiv willen beschermen.
9. **Asielbeleid.** Er worden niet langer ondeugdelijke stereotypen, zoals 'processen van bewustwording en zelfacceptatie', gebruikt als criterium waarmee asielaanvragen van LHBTI's worden afgewezen. Zelfidentificatie wordt het uitgangspunt. LHBT's uit Iran krijgen asiel in Nederland. Er is veilige opvang voor LHBTI-asielzoekers.

bezoekadres: Nieuwe Herengracht 49, 1011 rn, amsterdam
postadres: postbus 3836, 1001 ap amsterdam
telefoon: [redacted] fax: [redacted]
internet: www.coc.nl e-mail: [redacted]@coc.nl

coc nederland

10. Afschaffing verplichte geslachtsregistratie. Geslachtsvermelding verdwijnt van de identiteitskaart. Een ieder krijgt de mogelijkheid om de geslachtsvermelding op officiële documenten zoals de geboorteakte en het paspoort op eenvoudige wijze te laten doorhalen met een 'X'. Onnodige verplichte geslachtsregistratie wordt zoveel mogelijk afgeschaft.

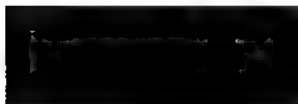
Conclusie

In de bijlage bij deze brief vindt u een checklist met meer specifieke punten en nadere toelichting.

We gaan graag met u in gesprek over de mogelijkheden om LHBTI-emancipatie optimaal te verwerken in uw verkiezingsprogramma. Neem daarvoor telefonisch contact op of stuur ons een e-mail (tel. [redacted]@coc.nl).

We zien er naar uit om de komende periode met u samen te werken aan een diverse en inclusieve samenleving waarin iedereen zichzelf kan zijn, ongeacht seksuele oriëntatie, genderidentiteit, genderexpressie, geslachtskenmerken of welke grond dan ook. Om samen te werken aan een land dat voor LHBTI's weer behoort tot de koplopers in de wereld.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Astrid Oosenbrug

Voorzitter COC Nederland

Bijlage: CHECKLIST

bezoekadres: Nieuwe Herengracht 49, 1011 rn, amsterdam
postadres: postbus 3836, 1001 ap amsterdam
telefoon [redacted] fax [redacted]
internet: www.coc.nl e-mail [redacted]@coc.nl

coc nederland

CHECKLIST

Hieronder vindt u een checklist met nadere toelichting en specifieke suggesties voor uw verkiezingsprogramma.

Ambitieus LHBTI-emancipatiebeleid

- **Beleid & budget.** Het kabinet voert een ambitieus LHBTI-emancipatiebeleid om gelijke rechten en sociale acceptatie ongeacht seksuele oriëntatie, genderidentiteit, -expressie en geslachtskenmerken te bevorderen. Er wordt daarover een paragraaf opgenomen in het regeerakkoord. De hoogte van het LHBTI-emancipatiebudget blijft tenminste gelijk.
- **Aandacht voor intersectionaliteit.** In het emancipatiebeleid is er bijzondere aandacht voor intersectionaliteit, de stapeling van verschillende non-discriminatiegronden.
- **Cultuur, etniciteit & geloof.** Er wordt geïnvesteerd in ondersteuning van LHBTI's met een biculturele-, etnische en/of religieuze achtergrond.
- **Regenbooggemeenten.** Lokaal LHBTI-emancipatiebeleid wordt bevorderd met regenbooggemeentebeleid.

Internationaal

- **Topprioriteit.** De mensenrechten van LHBTI's blijven topprioriteit in het buitenlands- en ontwikkelingssamenwerkingsbeleid van Nederland.
- **Budget.** De omvang van de financiële steun van de regering aan buitenlandse LHBTI-bewegingen blijft tenminste gelijk.
- **Steun voor Oost-Europa en Russische regio.** Er wordt geïnvesteerd in steun aan de LHBTI-beweging in Oost-Europa en de Russische regio.
- **Noodhulp.** Er wordt voor gezorgd dat noodhulp uit Nederland, bijv. voor covid-19, ook kwetsbare groepen als LHBTI's bereikt.

Wetgeving

- **Grondwet.** LHBTI-rechten worden definitief verankerd in artikel 1 van de Grondwet, overeenkomstig het initiatiefwetsvoorstel van D66, GroenLinks en PvdA.
- **Meerouderschap.** Er komt een volwaardige regeling voor meerouderschap en –gezag, in lijn met het advies van de Staatscommissie Herijking Ouderschap.
- **Draagmoederschap.** De draagmoederschapsregeling wordt voltooid in lijn met het advies van de Staatscommissie Herijking Ouderschap.

Veiligheid

Zeven op de tien LHBTI's krijgen in hun leven te maken met fysiek of verbaal geweld om wie ze zijn. Regelmatig is dat wegens een stapeling van discriminatiegronden (intersectionaliteit), zoals huidskleur en genderidentiteit. Jaarlijks doen zo'n 2000 mensen melding of aangifte, terwijl er minder dan tien daders voor LHBTI-discriminatie worden veroordeeld, vaak tot lage straffen. We pleiten voor meer en betere aandacht voor acceptatie op school om geweld te voorkómen en voor de volgende maatregelen, die ook kunnen worden ingezet tegen discriminatie wegens bijv. huidskleur, geloof of antisemitisme:

- **Hogere straffen.** Hogere straffen voor delicten met discriminerende achtergrond worden verankerd in de wet (*hate crime* wetgeving). Schelden met termen als 'kankerhomo', 'manwijf' of 'vieze pot' is bewijs voor discriminatie en strafverhoging.
- **Discriminatierechercheurs.** Nederland stelt, net als veel andere landen, gespecialiseerde discriminatierechercheurs aan die zaken tot op de bodem uitzoeken en bewijs rondkrijgen.
- **Verplichte aandacht op politieacademie.** Op politieacademies en bijscholing voor agenten wordt de aanpak van discriminatie een verplicht onderwerp.

bezoekadres: Nieuwe Herengracht 49, 1011 rn, amsterdam
postadres: postbus 3836, 1001 ap amsterdam
telefoon [redacted] fax [redacted]
internet: www.coc.nl e-mail [redacted]@coc.nl

- **Ruimte voor Roze in Blauw.** Er komen formatieplaatsen en budget voor diversiteitsnetwerken bij de politie zoals Roze in Blauw, die LHBTI's o.a. ondersteunen bij het doen van aangifte.
- **Aanpak internetdiscriminatie.** De aanpak van discriminatie op internet wordt geïntensiveerd.
- **Prestatieafspraken en budget.** Justitie, OM, politie en gemeenten maken prestatieafspraken over het verminderen van geweld tegen LHBTI's en andere groepen, en over meer veroordeelde daders. Het budget voor de aanpak van (LHBTI- en andere) discriminatie wordt verhoogd.

Jongeren & onderwijs

'Homo' is op school het meest gebruikte scheldwoord, ruim de helft van de openlijke LHBTI-jongeren werd het afgelopen jaar gepest om hun identiteit en suïcidecijfers liggen onder LHBTI-jongeren bijna vijf keer hoger dan gemiddeld. Er zijn nog altijd scholen die verklaringen hanteren waarin een homoseksuele- of transgender leefwijze wordt afgewezen en die lesmethoden gebruiken waarin staat dat hun God LHBTI's zou vervloeken. Positieve aandacht op school draagt bij aan acceptatie in het onderwijs en de samenleving. We pleiten voor meer en betere aandacht voor LHBTI acceptatie op school:

- **Kerndoelen en burgerschapsopdracht aanscherpen.** De kerndoelen voor het onderwijs en de burgerschapsopdracht van scholen worden zo aangescherpt dat op alle scholen in Nederland middels een doorlopende leerlijn een positieve, niet onderhandelbare sociale norm wordt bijgebracht, uitgedragen en gehandhaafd waarin diversiteit de norm is, en een ieder wordt geaccepteerd, ongeacht seksuele oriëntatie, genderidentiteit en geslachtskenmerken. Het afwijzen van LHBTI's op scholen wordt niet geaccepteerd.
- **Onderwijsinspectie treedt op.** De Onderwijsinspectie controleert of scholen zich houden aan hun (aangescherpte) verplichtingen op het gebied van LHBTI-acceptatie en treedt op als dat niet gebeurt.
- **Verplicht op docentenacademies.** Opdat leerkrachten goed toegerust zijn, worden vaardigheden om LHBTI-acceptatie te bevorderen verplicht op alle docentenopleidingen, dus ook op universitaire- en eerstegraadslerarenopleidingen en bijscholingsprogramma's.
- **Steun voor initiatieven LHBTI-acceptatie.** Er wordt geïnvesteerd in initiatieven die acceptatie van LHBTI's in het primair onderwijs bevorderen. De omvang van de financiële steun van de regering blijft minimaal gelijk voor GSA's op middelbare scholen en mbo's, voor andere initiatieven die acceptatie op school bevorderen en voor ontmoetingsmogelijkheden voor LHBTI-jongeren.

Transgender personen en intersekse personen

Bij twee derde van de intersekse personen die een medisch niet-noodzakelijke 'femininiserende' of 'masculiniserende' behandeling ondergingen, gebeurde dat zonder hun uitdrukkelijke toestemming of die van hun ouders. Er is in dat geval sprake van een zgn. non-consensuele, niet-noodzakelijke medische behandeling (NNMB). Wijziging van de geslachtsvermelding is onmogelijk voor kinderen onder de 16 jaar en transgender personen kunnen geen nieuwe geboorteakte krijgen. Transgender en intersekse personen krijgen veel te maken met geweld en met discriminatie, bijv. op de arbeidsmarkt. We pleiten voor:

- **Wettelijk verbod** op medisch niet-noodzakelijke 'feminiserende' of 'masculiniserende' medische behandelingen van intersekse personen zonder hun eigen uitdrukkelijke toestemming (NNMB).
- **Transitieverlof.** Om een soepele transitie te bevorderen, krijgen transgender werknemers de mogelijkheid van een transitieverlof dat qua vorm vergelijkbaar is met zwangerschapsverlof.
- **Verbetering transgenderwet.** De deskundigenverklaring wordt afgeschaft als vereiste voor wijziging van de geslachtsvermelding. Wijziging van de geslachtsvermelding wordt eenvoudig mogelijk voor kinderen onder de 16 jaar, zonder tussenkomst van de rechter. Eenieder krijgt de mogelijkheid van een nieuwe geboorteakte met daarop de juiste geslachtsvermelding.
- **Discriminatie van trans- en intersekse personen wordt expliciet strafbaar** door geslachtskenmerken, genderidentiteit en genderexpressie als verboden discriminatiegrond toe te voegen aan alle non-discriminatieartikelen in het Wetboek van Strafboek.

bezoekadres: Nieuwe Herengracht 49, 1011 rn, amsterdam
postadres: postbus 3836, 1001 ap amsterdam
telefoon [redacted] fax [redacted]
internet: www.coc.nl e-mail [redacted]@coc.nl

- **Er wordt gericht en inclusief beleid gevoerd** om de emancipatie van transgender en intersekse personen te bevorderen.

Bi+ personen

Bi+ personen voelen zich romantisch en/of seksueel aangetrokken tot meer dan één geslacht of gender. Bi+ personen zijn in samenleving, beleid en wetgeving vrijwel onzichtbaar, terwijl de groep groot is en relatief veel problemen ondervindt. We pleiten voor:

- **Discriminatie van bi+ mensen wordt verboden** door de term 'seksuele gerichtheid' te introduceren in de Algemene wet gelijke behandeling, het Wetboek van Strafrecht en de Grondwet.
- **Er wordt gericht en inclusief beleid gevoerd** om de emancipatie van bi+ personen te bevorderen.

Zorg

De zorg voor LHBTI-personen laat nog veel te wensen over. Zo lopen de wachtlijsten voor transgenderzorg de spulgaten uit, ontbreekt in (jeugd- en ouderen-) zorginstellingen vaak LHBTI-specifieke expertise, is er geen veilige crisisopvang voor dak- en thuisloze LHBTI-jongeren en zijn er nog altijd instanties die zogenaamde genezingstherapie voor LHBT's aanbieden.

- **Zogenaamde genezings- of conversietherapieën** worden verboden. Met zulke therapieën wordt gepoogd om de seksuele oriëntatie, genderidentiteit of –expressie van mensen te veranderen.
- **De regering bevordert dat in kwaliteitskaders voor de zorg wordt vastgelegd dat (ouderen- en jeugd-) zorginstellingen moeten voldoen aan standaarden voor diversiteit en inclusiviteit,** in het bijzonder t.a.v. seksuele oriëntatie, genderidentiteit en –expressie en geslachtskenmerken.
- **Roze loper.** De overheid bevordert dat zorginstellingen beschikken over een Roze Loper-keurmerk voor LHBTI-vriendelijke zorg.
- **Betere transgenderzorg.** Er komt een einde aan de wachtlijsten, zorg wordt gespreid over het land, *informed consent* wordt het uitgangspunt voor behandeling, er wordt werk gemaakt van depathologisering en alle individueel noodzakelijke behandelingen van geslachtskenmerken worden vergoed.
- **Creëer opvang dak- en thuisloze LHBTI jongeren.** Er komt veilige crisisopvang voor LHBTI-jongeren en andere maatregelen om de situatie van deze groep te verbeteren, in het bijzonder ook voor jongeren onder de 18 jaar.
- **Suïcidepreventieprogramma's** gericht op LHBTI-personen worden voortgezet.
- **Er komt een einde aan discriminatie bij bloeddonatie van homo- en biseksuele mannen;** Seksueel risicogedrag wordt het criterium, niet de vraag met wie je seks hebt.
- **Kunstmatige Inseminatie met Donorzaad (KID)** blijft vergoed voor vrouwenparen en single vrouwen.
- **Hiv-preventiepil PrEP** en bijbehorende zorg worden laagdrempelig verstrekt aan mensen die zich tegen hiv willen beschermen.
- **Soa-tests en hiv-preventie.** Iedereen in Nederland kan zich laagdrempelig, kosteloos en zonder lange wachttijden laten testen op seksueel overdraagbare aandoeningen (soa). De overheid zet zich in voor hiv-preventie.

bezoekadres: Nieuwe Herengracht 49, 1011 rn, amsterdam
postadres: postbus 3836, 1001 ap amsterdam
telefoon [redacted] fax [redacted]
internet: www.coc.nl e-mail [redacted]@coc.nl

Asielbeleid

De asielverzoeken van LHBTI's worden regelmatig afgewezen op grond van stereotiepe criteria. LHBTI's kunnen worden teruggestuurd naar landen als Iran, waar sprake is van systematische vervolging. Deze groep voelt zich vaak als onveilig in de asielopvang.

- **Geen stereotypen.** 'Processen van bewustwording en zelfacceptatie' en andere ondeugdelijke stereotypen worden niet meer gebruikt als criterium waarmee asielaanvragen van LHBTI's worden afgewezen.
- **Zelfidentificatie.** Het zwaartepunt om te bepalen of een asielzoeker LHBTI is, komt te liggen bij zelfidentificatie.
- **Veilige opvang.** De overheid zorgt voor veilige opvang voor LHBTI-asielzoekers.
- **Asiel voor LHBT's uit Iran.** LHBT's uit Iran krijgen asiel in Nederland, aangezien ze volgens mensenrechtenorganisaties systematisch worden vervolgd.

Afschaffing verplichte geslachtsregistratie

Ongeveer 1 op de 25 Nederlanders voelt zich niet thuis in de categorie 'man' of 'vrouw'. Veel mensen vinden dat het de overheid niet aangaat wat er in hun ondergoed zit. Geslachtsvermelding leidt voor een aanzienlijke groep Nederlanders dagelijks tot problemen bij loketten, in de trein of aan de grens.

- **ID-kaart zonder geslachtsvermelding**. De geslachtsvermelding wordt geschrapt van de identiteitskaart.
- **X in paspoort.** Het wordt voor eenieder mogelijk om de geslachtsvermelding op eenvoudige wijze te laten doorhalen met een 'X' op officiële documenten zoals de geboorteakte en het paspoort.
- **Beperk geslachtsregistratie.** Het beleid om onnodige verplichte geslachtsregistratie door overheden, bedrijven en organisaties te beperken, wordt voortgezet.

Kennis en onderzoek

Kennis en onderzoek zijn onmisbaar voor het aanpakken van discriminatie en het bevorderen van acceptatie.

- **SCP-monitor.** Het tweejaarlijkse onderzoek van het SCP naar de positie van LHBTI personen in Nederland wordt gecontinueerd en genderidentiteit en geslachtskenmerken worden toegevoegd aan bevolkingsonderzoeken.
- **Kenniscentrum.** Movisie blijft behouden als kenniscentrum voor LHBTI's, in het bijzonder om regenbooggemeenten te ondersteunen.
- **IHLIA.** De steun aan IHLIA LGBT Heritage, het archief, documentatiecentrum en geheugen van de Nederlandse LHBTI-gemeenschap, wordt voortgezet.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

> Retouradres Postbus 16006 2500 BA Den Haag

COC Nederland
t.a.v. de heer K. van Dijk
Postbus 3836
1001 AP AMSTERDAM

Dienst Uitvoering Subsidies aan Instellingen
Bezoekadres:
Parnassusplein 5
2511 VX Den Haag
www.dus-i.nl

Contactpersoon
[redacted]

T [redacted] (keuze OCW)
E [redacted]@minvws.nl

Bereikbaar op werkdagen
van 9.00 – 17.00 uur

Ons kenmerk
[redacted]

Zaaknummer
[redacted]

Verplichtingnummer
[redacted]

Uw aanvraag van
9 juni 2017

Uw referentie
[redacted]

Datum 6 november 2017
Betreft Verstrekking subsidie "Gender & Sexuality Alliances op scholen 2017" 1 januari 2017 tot en met 30 juni 2017

Geachte heer Van Dijk,

Met uw aanvraag van 9 juni 2017, ontvangen op 12 juni 2017 en door mij gearchiveerd onder kenmerk [redacted], laatstelijk aangevuld op 10 oktober 2017 ([redacted]) vraagt u € 150.000,00 subsidie voor het project "Gender & Sexuality Alliances op scholen 2017", uit te voeren in de periode van 1 januari 2017 tot en met 31 december 2017. In mijn administratie is uw aanvraag bekend onder nummer: [redacted]. Met deze beschikking beslis ik op uw aanvraag.

Besluit

Hierbij stel ik de subsidie voor de periode 1 januari 2017 tot en met 30 juni 2017 vast op € 77.355,00. De subsidie is gebaseerd op artikel 1.2 van de Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS en op de Subsidieregeling gender- en LHBTI-gelijkheid 2017-2022. Dit is een projectsubsidie als bedoeld in artikel 1.5, onder c 1° van de Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS.

De subsidie is bestemd voor de activiteiten, zoals vermeld in het activiteitenverslag en in de opgave van het totaal van de gemaakte kosten. Het gaat om de volgende activiteiten: jongeren zetten steungroepen op van lhbti's en niet-lhbti's in het vo en mbo, en er wordt maatschappelijk draagvlak gecreëerd voor het verbeteren van lhbti-jongeren bij stakeholders in het onderwijs en jongerenorganisaties.

Motivering bij het besluit

Ons kenmerk
[redacted]

De subsidie wordt verleend op grond van de volgende overwegingen: de activiteiten in uw activiteitenplan dragen in belangrijke mate bij aan het kabinetsbeleid zoals neergelegd in de geldende beleidsbrief.

Van het totale project heeft u in de periode 1 januari 2017 tot en met 30 juni 2017 volgens uw laatste opgave op 10 oktober 2017 (gearchiveerd met kenmerk [redacted] 51,57 procent gerealiseerd. Van uw aanvraagbedrag aan subsidie van € 150.000,00 wordt nu een eender percentage direct vastgesteld, te weten een bedrag van € 77.355,00.

Waaraan moet u voldoen?

U moet voldoen aan de verplichtingen in de wet- en regelgeving die van toepassing zijn op de subsidie en aan al hetgeen in deze beschikking is opgenomen.

Wet- en regelgeving
De volgende regelgeving is in ieder geval van toepassing op de subsidie:
- Wet overige OCW-subsidies;
- Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS;
- Subsidieregeling gender- en LHBTI-gelijkheid 2017-2022;
- Algemene wet bestuursrecht, in het bijzonder titel 4.2 Subsidies;
- Wet bestuurlijke boete bijzondere meldingsplichten door ministers verstrekte subsidies.

Overigens attendeer ik u ook op de Wet normering bezoldiging topfunctionarissen publieke en semipublieke sector en op de (Europese) aanbestedings- en staatssteunregelgeving die van toepassing kunnen zijn.

De regelgeving kunt u raadplegen via www.wetten.overheid.nl. U bent zelf verantwoordelijk voor de naleving hiervan en de eventuele gevolgen bij niet-naleving.

Wat als u zich niet aan de voorschriften houdt?

Het niet voldoen aan de verplichtingen die aan de subsidie verbonden zijn, kan alsnog tot gevolg hebben dat ik de subsidie geheel of gedeeltelijk terugvorder.

Ik wijs u er verder op dat een registratie van (ernstige) onregelmatigheden bij subsidies wordt bijgehouden met het oog op het tegengaan van misbruik van subsidie.

Wanneer ontvangt u de subsidie?

Het volledige subsidiebedrag van € 77.355,00 maak ik binnen zes weken na de datum van deze beschikking aan u over op bankrekeningnummer [redacted] onder vermelding van "Gender & Sexuality Alliances op scholen 2017" en subsidienummer [redacted].

Heeft u vragen?

Voor vragen over deze beschikking kunt u contact opnemen met de Dienst Uitvoering Subsidies aan Instellingen (DUS-I) via telefoonnummer: [redacted] - [redacted] of e-mailen naar [redacted]@minvws.nl.

Met vriendelijke groet,

De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,
namens deze,
[redacted]
Dienst Uitvoering Subsidies aan Instellingen,

[redacted]

[redacted]

Bezwaar
Een belanghebbende kan tegen dit besluit binnen zes weken na de dag waarop het besluit hem is toegezonden schriftelijk bezwaar maken. De belanghebbende dient daartoe een bezwaarschrift in bij de minister van OCW, onder vermelding van "Bezwaar", ter attentie van DUO, Postbus 606, 2700 ML in Zoetermeer. Meer informatie over het maken van bezwaar vindt u op www.bezwaarschriftenocw.nl.

Annotatie PO MOCW 15 januari - LHBTI acceptatie in lerarenopleidingen

COC Nederland heeft u een brief gestuurd naar aanleiding van het rapport van de Colombia University over de acceptatie van LHBTI leerlingen op Nederlandse vo-scholen (bijgevoegd). U heeft naar aanleiding daarvan de vraag gesteld hoe LHBTI-acceptatie is geregeld in de verschillende lerarenopleidingen.

Huidige stand van zaken lerarenopleidingen

Pabo's en tweedegraadslerarenopleidingen:
In Nederland bepalen hoger onderwijsinstellingen zelf de inhoud van het curriculum. Bij wet is vastgelegd aan welke bekwaamheidseisen een startende leraar moet voldoen. Deze bekwaamheidseisen worden door de lerarenopleidingenberoepsgroep vertaald naar de kennisbases en individuele instellingen geven daar zelf weer invulling aan in hun curricula. Stichting School en Veiligheid heeft op verzoek van OCW het project Toegerust op Sociale Veiligheid uitgevoerd, samen met de onderwijsraden en de koepels van de lerarenopleidingen (LOBO en de ADEF) om te stimuleren dat dit thema wordt verankerd in de lerarenopleidingen. Een van de uitkomsten van het project is dat de kennisbases voor tweedegraadslerarenopleidingen en voor de pabo's zijn geactualiseerd. De implementatie vond dit collegejaar plaats (2018/2019). Voor de tweedegraadslerarenopleidingen is seksuele diversiteit expliciet opgenomen, onder andere bij de hoofdstukken over diversiteit, school in de pluriforme maatschappij, pedagogische functie van de school en ontwikkelingstheorieën waaronder seksuele ontwikkeling. Bij die laatste worden ook 'genderthema's' en 'heteronorm' als belangrijke aspecten genoemd. Verder is in deze nieuwe versie meer aandacht voor sociale veiligheid en tegengaan van pesten dan voorheen. Bij de generieke kennisbasis voor de pabo's zijn de thema's opgenomen bij 'identiteitsontwikkeling' (gender) en bij sociale veiligheid en burgerschapsvorming (genderdiversiteit en seksuele diversiteit).
Stichting School en Veiligheid heeft een database ontwikkeld met materialen die kunnen worden ingezet om leraren toe te rusten op het gebied van sociale veiligheid. Als vervolg hierop zullen zij, ondersteund door OCW, dit jaar een handreiking pedagogische vakmanschap seksuele integriteit ontwikkelen bestemd voor leraren en lerarenopleidingen.

Eerstegraadslerarenopleidingen
Er zijn twee 'routes' voor eerstegraadsleraar: via een hbo-opleiding voor wie al tweedegraadsdocent is of via een universitaire lerarenopleiding voor wie een master heeft afgerond, maar geen lesbevoegdheid heeft. Omdat de eerstegraads hbo-opleidingen zijn gericht op docenten met al een tweedegraads bevoegdheid, is destijds besloten dat ze minder relevant waren voor het project van School en Veiligheid. Deze docenten hebben dit thema immers in hun tweedegraadsopleiding gehad.
Bij de universitaire lerarenopleidingen is het thema seksuele diversiteit tot nu toe niet aan de orde geweest. Destijds is de afweging gemaakt dat het curriculum van de ulo's door de beperkte tijd (dit is een eenjarige of tweejarige opleiding) onvoldoende ruimte bood voor het project van SSV. Daarnaast speelt mee dat deze docenten veelal in de bovenbouw (havo/vwo) lesgeven, waar de kerndoelen seksualiteit en seksuele diversiteit niet gelden. (Eerstegraads leraren zijn wel bevoegd om les te geven in het hele tweedegraads gebied.)
De VSNU/ICL heeft informeel gereageerd op de brief van het COC: in algemene zin is er aandacht voor sociale veiligheid, maar ulo's hebben een vol curriculum en ICL leden geven aan hier vooral ook een rol te zien voor de school (na- en bijscholing). Er zijn wel enkele goede voorbeelden: de VU in Amsterdam organiseert twee keer per jaar een diversiteitsmiddag waarin onder andere aandacht wordt besteed aan de positie van lhbti's binnen de scholen en waar ervaringsdeskundigen worden uitgenodigd.

Maatregelen die COC voorstelt

1) Maak LHBTI-acceptatie verplicht onderdeel op alle docentenopleidingen, dus ook:
   - eerstegraadsopleidingen
   - universitaire lerarenopleidingen
   - in bijscholing docenten.
2) Zorg dat scholen daadwerkelijk aandacht besteden aan LHBTI-acceptatie en dat de inspectie hierop handhaaft.

3) Zorg dat scholen antipestbeleid hebben dat ook pesten van LHBTI-leerlingen aanpakt.

Op 8 januari heeft DE een gesprek gevoerd met het COC naar aanleiding van het Colombia rapport en de brief van het COC. In dit gesprek heeft het COC aangegeven met name te willen kijken naar 'wat werkt' volgens het Colombia onderzoek: de GSA's, positieve LHBTI-voorbeelden in lessen en een open en steunende houding van leraren. Uit het onderzoek kwam volgens het COC vooral naar voren dat LHBTI-leerlingen zich erkend willen voelen.

Reactie op COC voorstel

- In het hbo en wo gelden geen eisen vergelijkbaar met de kerndoelen in het funderend onderwijs of de kwalificatiedossiers in het mbo. De sturing vanuit OCW is nog meer op afstand. Dat betekent dat het (wettelijk) verplicht maken van LHBTI-acceptatie als onderdeel van eerstegraadsopleidingen en ulo's binnen de huidige wettelijke kaders onwenselijk en feitelijk onmogelijk is. De bekwaamheidseisen in de wet gaan niet over gedetailleerde invulling van kennis en kunde. We blijven graag in gesprek met eerstegraadslerarenopleidingen en ulo's om de urgentie van dit onderwerp op de agenda te houden.
- Bijscholing van leraren is evenmin verplicht. In het lerarenregister zou mogelijk sociale veiligheid als thema kunnen worden opgenomen. Maar voorlopig is afgezien van een verplichtend karakter van dit register voor leraren.
- Er zou nog wel een verbeterslag kunnen worden gemaakt in de manier waarop scholen aandacht besteden aan acceptatie van seksuele en genderdiversiteit. Dat is soms te veel incident gestuurd en te weinig verankerd in de visie en het sociale veiligheidsbeleid van de school (inspectieonderzoek juni 2016).). Schoolleiders spelen een cruciale rol in het HRM-beleid en in het bij- en nascholen van hun personeel. Komend voorjaar levert het ontwikkelteam burgerschap de bouwstenen op voor de aanscherping van de kerndoelen burgerschap en seksualiteit en seksuele diversiteit. Het doel van de aanscherping is om scholen en leraren een duidelijker handreiking te geven over wat van verwacht wordt.
- Uit het onderzoek onder begeleiding van de NRO[1] naar de effectiviteit van antipestmethoden, zijn maar vier methoden gekomen die bewezen effectief zijn (PRIMA, KiVA, Taakspel en Alles Kidzzz). Deze methoden zijn alle gericht op het po, niet op het vo. Alle onderzochte methoden zijn bovendien generiek. Het COC vraagt niet zozeer om een specifieke anti-pest methode voor LHBTI's, maar om een aanpak van scholen waarin aandacht is voor het feit dat deze groep leerlingen vaker pesten en sociale uitsluiting meemaakt. Scholen met een actieve GSA geven hier in ieder geval al gehoor aan.

Voorstel : positieve representatie

Uit het onderzoek van de Colombia University bleek dat veel leerlingen niet alleen voorlichting willen over seksuele en genderdiversiteit, maar vooral een positieve representatie van lhbti-personen en lhbti-geschiedenis. Leren over lhbti-historische evenementen en positieve rolmodellen kan ervoor zorgen dat lhbti-leerlingen zich meer gezien en gewaardeerd voelen. Dit gaat verder dan de kerndoelen die er nu zijn, maar kan inderdaad waardevol zijn.

Er is een goed initiatief op dit punt: de Leescoalitie zal samen met COC Nederland de website *Lees met andermans ogen* lanceren. Op die website komen (in eerste instantie) vijftig voor leerlingen geschikte lhbti-boeken voor de literatuurlijst. Dit kan lhbti-leerlingen veel (h)erkenning bieden en niet-lhbti leerlingen en docenten helpen zich te verplaatsen in de ander. Om de website te lanceren, wordt een verkiezing van het mooiste queer fragment georganiseerd. Voor de selectie van deze fragmenten zullen vijf BN'ers hun favoriete boek met bijbehorende fragment kiezen en hiervoor campagne gaan voeren. De vijf geselecteerde fragmenten worden uitgegeven in een klein bundeltje en verspreid via de GSA's van het COC.

De leescoalitie zal u benaderen om rond Valentijnsdag een rol te spelen bij de lancering van de website en de bijbehorende bundel (bijvoorbeeld in ontvangst nemen eerste exemplaar). U kunt hiermee zorgen voor meer publiciteit voor dit initiatief.

---

[1] Wat werkt tegen pesten, mei 2018

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Emancipatie

Van
[redacted]
T [redacted]

Datum
16 januari 2018

Referentie
[redacted]

Bijlagen
[redacted]

Kopie voor
[redacted] (DE)
D.VO
D.PO

Reeds afgestemd met
PO, VO

Aantal pagina's
2

TER VOORBEREIDING
Aan: DGHBWE

nota

Kennismaking met Vereniging Gereformeerde Scholen en Reformatorische Maatschappelijke Unie - 22 januari 2018

Paraaf DE
Datum

Doel
- Maandag 22 januari 10.30 uur maakt u kennis met de heer Moens voorzitter College van Bestuur van de Vereniging Gereformeerde Scholen (VGS) en de heer Schalk van de Raad van Bestuur Reformatorische Maatschappelijke Unie (RMU) tevens SGP-senator (email 8 november jl. is bijgevoegd).
- Doel van het gesprek is om 'af te stemmen wat in de gereformeerde gezindte gedaan wordt op het terrein van sociale veiligheid en seksuele diversiteit'.

Mogelijke gesprekspunten
- Is de VGS Visienota nog aangepast n.a.v. schrappen enkele feit-constructie in de Algemene Wet Gelijke Behandeling (Awgb) van 2015?
- Zijn er bij VGS en RMU signalen bekend – sinds de aanscherping van de Awgb - van gesprekken met leraren en/of leerlingen met het oogmerk tot inkeer te komen? Zijn die allemaal naar wederzijdse tevredenheid opgelost?
- Zijn er wellicht zaken die ter beoordeling aan de College voor de Rechten van de Mens (CRM) voorgelegd zouden kunnen worden?

Ambtelijke ondersteuning
- Voor de directie Emancipatie zal [redacted] aanschuiven.

Achtergrondinformatie
- Bespreekbaarheid van (homo)seksuele praxis is in gereformeerde onderwijs kringen nog een zeer lastig thema. Suïcide onder en sociale uitsluiting van LHBT-leerlingen in orthodox levensbeschouwelijke kringen blijft een zorgpunt.

- Een ander gevoelig punt is dat bij de directie Emancipatie twee signalen bekend zijn van leraren die hun baan zijn kwijtgeraakt bij een gereformeerde school. Deze zaken hebben zich in 2016, dus ná de wetswijziging, voorgedaan. Betrokken docenten willen vanwege hun privacy hun zaak niet aanbrengen bij het College van de Rechten van de Mens of bij hun werknemersorganisatie, noch er andere ruchtbaarheid aan geven.
- In bijgevoegde VGS Visienota beleidsnotitie wordt de homoseksuele praxis van leerlingen en personeelsleden afgewezen. Scholen gebruiken deze nota voor het uitwerken van standpunten voor de eigen, dagelijkse, schoolpraktijk. Die standpunten zijn nogal gevoelig: Als dit een leerling betreft dan zal gesproken worden om de leerling tot inkeer te brengen. Als dit geen effect heeft, 'zal uiteindelijk bezien worden of tot verwijdering van school overgegaan kan en moet worden'. Bij een personeelslid gebeurt hetzelfde, 'dan is een (handhaving van de) benoeming in strijd met de grondslag van de school en wordt bezien welke weg binnen de kaders van de wet gegaan kan worden om tot oplossing van het dilemma te komen.' (notitie van de Gomarus scholengemeenschap, 2013)
- In 2015 heeft MBZK - mede namens MOCW - de Eerste Kamer geïnformeerd dat bij OCW (toen nog) géén signalen bekend waren van verwijdering of weigering van homoseksuele leerlingen en/of leraren (brief is bijgevoegd).
- In 2016 heeft een Kamermeerderheid MOCW verzocht de projectsubsidie aan de Stichting Hart voor homo's – gericht op voorlichting op gereformeerde scholen – in te trekken omdat daarbij gepleit zou worden voor onthouding van homoseksuele praxis.
- Hierdoor heeft OCW - momenteel – geen contacten (meer) met organisaties die toegang hebben tot orthodox-gereformeerde onderwijsinstellingen en die het vertrouwen genieten om te werken aan acceptatie en emancipatie van homoseksuele leerlingen en -leraren.
- Directie Emancipatie voert momenteel verkennende gesprekken met het samenwerkingsverband van ContrariO, Verscheurd en andere christelijke LHBT-netwerkorganisaties.
- De enkele feit constructie die het mogelijk maakte voor schoolbesturen om leraren en leerlingen te weigeren of verwijderen vanwege het enkele feit dat zij homoseksueel zijn, is per 1 juli 2015 afgeschaft. Deze gewijzigde situatie is door OCW met werkgevers en werknemerskoepels in het onderwijs besproken (brief MBZK, najaar 2015).
- In totaal zijn zeven vo-scholen lid van de VGS, net als circa 170po-scholen en één mbo-instelling (Hoornbeeck College) en één hbo-instelling (Hogeschool Driestar Gouda).

Bijlagen

- Brief aan EK 15 december 2015
- Email Peter Schalk (RMU) 8 november 2017
- Interview Moens Reformatorisch Dagblad 2014
- VGS beleidsnotitie

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER VOORBEREIDING
Aan: MOCW

Emancipatie

Van
[redacted]

T +[redacted]

Datum
26 maart 2018

Bijlagen
voorbereidingsdossier

Kopie voor
MT+ Emancipatie

Reeds afgestemd met

Aantal pagina's
[redacted]

nota

algemeen overleg Emancipatie 5 april 2018

Paraaf DE
Datum

Doel

Op 5 april a.s. (10.00-13.00 uur) vindt het AO Emancipatie plaats. Hieronder vindt u een aantal algemene punten voor uw inbreng en de mogelijke kritiek- en discussiepunten tijdens het debat.

Het eerste vooroverleg vindt plaats op 3 april van 15.00-15.30 uur (Kamer MOCW). Het tweede vooroverleg is voorafgaand aan het AO van 9.30-10.00 uur in de Tweede Kamer.

Toelichting

Uw inbreng

Zie voor de spreekschets het bijgevoegde voorbereidingsdossier.

- Aangeven dat u blij bent dat het overleg vandaag gevoerd wordt. Lhbti- en [redacted] zijn belangrijke onderwerpen.
- Aangeven dat u het op prijs stelt dat de commissie deze onderwerpen net als u hoog op de agenda heeft staan.
- Aangeven dat de drie pijlers van uw beleid zijn gericht op:
  [redacted]
  - genderdiversiteit en gelijke behandeling (media, jeugd en versterking in wetgeving).
- Aangeven dat de prioriteit op dit moment ligt bij de uitvoering van de regenboogpunten op het gebied van sociale veiligheid en acceptatie uit het regeerakkoord en [redacted].

- [redacted].
- Aangeven dat u coördinerend minister voor Emancipatie bent. Hierdoor vindt er veel integrale samenwerking plaats, wat terug te zien is in de emancipatienota.

Datum
26 maart 2018

Discussie- en kritiekpunten

- [redacted].
- Wellicht wordt er gezegd dat de kerndoelen in het onderwijs te vrijblijvend zijn en dat scholen meer moeten doen aan voorlichting en seksuele weerbaarheid/diversiteit.
- [redacted]
- [redacted]
- [redacted].

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER VOORBEREIDING
Aan: MOCW

Emancipatie
Van
[redacted]
T + [redacted]

Datum
16 april 2018
Referentie
[redacted]
Bijlagen
Dossier VAO
Kopie voor

Reeds afgestemd met

Aantal pagina's
3

nota

VAO Emancipatie 19-4-2018

Paraaf DE
Datum

Paraaf MOCW
Datum

Doel

Op donderdag 19 april a.s. om 14.55 uur staat het VAO Emancipatie gepland. Ter voorbereiding hieronder de sprekerslijst en een overzicht met verwachte moties n.a.v. het AO Emancipatie van 5 april en de sondering. In de bijlage zijn de moties uitgewerkt en voorzien van een advies.

Het vooroverleg vindt plaats op 19 april van 13.25-14:10 uur in de Tweede Kamer (inclusief vooroverleg plenair debat).

Delegatie

Vanuit de directie Emancipatie zijn [redacted], [redacted] en [redacted] aanwezig ter ondersteuning.

Sprekerslijst

VAO Emancipatiebeleid (AO d.d. 05/04)			
Naam:		Fractie:	Spreektijd:
1.	K.A.E. van den Hul	PvdA	2 min
2.	S.W. Sjoerdsma	D66	2 min
3.	J.J. (Jasper) van Dijk	SP	2 min
4.	N. Özütok	GroenLinks	2 min
5.	H.J. Beertema	PVV	0 min
6.	L.W.D. Geluk-Poortvliet	CDA	2 min
7.	R. Bisschop	SGP	2 min
8.	D. Yesilgöz-Zegerius	VVD	2 min

Datum
16 april 2018

Verwachte moties Kamer

- Verzoek om binnen de Veiligheidsagenda 2019 – 2022 een actieplan 'Aanpak Geweld Tegen LHBTI's' op te nemen
- Verzoek tot jaarlijkse rapportage over het interdepartementale emancipatiebeleid
- Formulering examen- en kwalificatiebesluit (EKB) t.a.v. seksuele diversiteit in het mbo burgerschapsonderwijs aanscherpen
- Verzoek om voor lerarenopleidingen de vaardigheden, om LHBTI-acceptatie te bevorderen, verplicht te stellen
- [redacted]
- Verzoek om alle elementen uit het Regenboog Stembusakkoord zo snel mogelijk uit te voeren
- [redacted].
- [redacted]
- [redacted]
- [redacted].

Extra moties:

- De Minister mag de media niet monitoren
- Subsidieregeling om stereotype beelden te doorbreken
- [redacted].
- Er moet in het emancipatiebeleid ook naar mannen worden gekeken.
- In het emancipatiebeleid moet *veel meer* aandacht besteed worden aan mannen.
- Media niet langer steunen om stereotypering tegen te gaan (coalitie beeldvorming in de media)
- Stereotypering in lesmateriaal tegengaan
- [redacted]
- [redacted]
- [redacted]

- [redacted]
- [redacted]
- [redacted]

coc nederland

VOLKSGEZONDHEID
WELZIJN EN SPORT

- 8 MEI 2018

SCANPLAZA

DUS-I
t.a.v. [redacted]
Postbus 16006
2500 BA Den Haag

ref.nr.: [redacted] Amsterdam, 4 mei 2018
betreft: Verantwoording Ondersteuning Gender & Sexuality Alliances op scholen 2017

Geachte mevrouw, mijnheer,

Met deze brief stuur ik u de documenten ter verantwoording van het (deels) door u gefinancierde project 'Ondersteuning Gender & Sexuality Alliances op scholen 2017'. Dit project is bij u bekend onder [redacted]

De totale kosten van het project bedroegen € 460.393. De verwachte kosten van het GSA-programma 2017, groot € 400.000, zijn als volgt gefinancierd: € 250.000 uit de instellingssubsidie en € 150.000 uit een projectsubsidie (beschikt onder [redacted]). Deze projectsubsidie gold voor de periode januari tot en met juni 2017.

De projectsubsidie is opgedeeld in 2 tranches. Voor de periode 1 januari tot en met 30 juni 2017 is de subsidie vastgesteld op € 77.355,00 (deze is reeds ontvangen) en het resterende bedrag € 72.645 van 1 juli tot 31 december 2017.

De werkelijke kosten van het programma lagen € 60,393 boven begroting. € 22.500 euro heeft COC betaald uit extra middelen die COC gedurende het jaar heeft ontvangen (een sponsorship van HEMA). De rest van het bedrag € 37.893 heeft COC Uit eigen middelen kunnen financieren.

Er is geen splitsing te maken tussen activiteiten voor de verschillende subsidiestromen. Aan deze briefzijn de volgende documenten toegevoegd:

- Het formulier subsidievaststelling behorend bij artikel 7.1 van de Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS
- Een activiteitenverslag met financiële verantwoording. Dit verslag volgt het logical framework dat is ingediend bij het projectplan en gaat in op de verschillen tussen begroting en realisatie per resultaat en [redacted]ctiviteit.
- [redacted]en excel-[redacted]met de begroting afgezet tegen de realisatie

[redacted]dere in[redacted]atie nodig heeft, dan kunt u contact opnemen met ondergetekende.

[redacted]n [redacted]ijk
D[redacted]eur [redacted]

nieuwe herengracht 49
1011 rn amsterdam
020 623 45 96
www.coc.nl, [redacted]@coc.nl
facebook, twitter: cocnederland

VOLKSGEZONDHEID
WELZIJN EN SPORT

-8 MEI 2018

SCANPLAZA

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Formulier subsidievaststelling behorend bij artikel 7.1 van de Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS

Zie voor een toelichting op de vragen de afzonderlijke 'Toelichting bij het formulier voor subsidievaststelling'.

1. NAW-gegevens en overige gegevens van uw instelling

De gegevens met * hoeft u niet te vermelden indien u deze gegevens eerder bij de subsidieaanvraag heeft vermeld en deze gegevens nog steeds actueel zijn. Indien u een subsidie aanvraagt volgens artikel 1.5, onderdeel a, onder 1e van de kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS, dan vult u alle gevraagde gegevens in.

Naam instelling	COC Nederland		
Postadres / Postcode/ Plaats	Nieuwe Herengracht 49, 1011 RN, Amsterdam		
Contactpersoon *	Koen van Dijk Naam	[redacted] Telefoon	[redacted]@coc.nl Emailadres
Projectleider *	[redacted] Naam	[redacted] Telefoon	[redacted]@coc.nl Emailadres
Bevoegd gezag- of crediteurennummer instelling	0 nvt Alleen van toepassing indien OCW u dit nummer eerder heeft medegedeeld. Anders vult u N.V.T. in.		
IBAN (bankrekeningnummer) *	[redacted]		
Inschrijfnummer Kamer van Koophandel *	[redacted]		

2. Kenmerken subsidieaanvraag

Niet van toepassing indien u een subsidie aanvraagt volgens artikel 1.5 , onderdeel, a onder 1e van de kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS. Omdat deze subsidie zonder voorafgaande verlening wordt vastgesteld

Referentienummer subsidieaanvraag	0 nvt Vermeld hier het referentienummer dat in de verleningsbeschikking is vermeld.
Kenmerk verleningsbeschikking(en)	nvt Vermeld hier het briefkenmerk van de verleningsbeschikking(en). In geval van herziening zullen meerdere verleningsbeschikkingen zijn afgegeven.

3. Aanvangs- en einddatum subsidieperiode

Aanvangsdatum activiteiten	01/01/2017
Einddatum activiteiten	31/12/2017

Niet van toepassing indien u een subsidie aanvraagt volgens artikel 1.5 , onderdeel, a onder 1e van de kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS. Omdat deze subsidie zonder voorafgaande verlening wordt vastgesteld

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

4. Specificatie van bijlagen bij het formulier subsidievaststelling

In de verleningsbeschikking is de wijze van verantwoorden vermeld.

Bijlagen	Onderwerp	Bijlage bijgevoegd			
Model A	Activiteitenverslag per activiteit	JA	aantal	1	(1 per activiteit)
Model B	Financieel verslag per activiteit	JA	aantal	1	(1 per activiteit)
Model C	Verklaring inzake werkelijke kosten en opbrengsten	JA			
Model D	Verantwoording over de gerealiseerde prestatie-eenheden	JA			
*	Controleverklaring of Assurance-rapport	NEE			
*	Rapport van feitelijke bevindingen van accountant	NEE			
	Machtiging voor aanvragen van subsidie	NEE			
	Overige documenten	JA			
Totaal aantal bijgevoegde bijlagen		2			

* Voor de modellen rapportage formats voor de accountant wordt verwezen naar de bijlage van het accountantsprotocol op https://www.dus-i.nl/kaderregelingen

5. *Is aan de verleende subsidie verbonden verplichtingen voldaan?*

Beschrijving in hoeverre is voldaan aan de aan de subsidie verbonden verplichtingen, genoemd in hoofdstuk 5 van de Kaderregeling subsidies OCW, SZW en VWS en eventuele aanvullende verplichting(en) in de verleningsbeschikking.
Een activiteitenverslag is als bijlage aan dit formulier toegevoegd. Dit verslag volgt het logical framework dat is ingediend bij het projectplan en gaat in op de verschillen tussen begroting en realisatie per resultaat en activiteit. De totale kosten van het project bedroegen € 460.393. De verwachte kosten van het GSA-programma 2017, groot € 400.000, zijn als volgt gefinancierd: € 250.000 uit de instellingssubsidie en € 150.000 uit een projectsubsidie (beschikt onder DE1239004). Deze projectsubsidie gold voor de periode januari tot en met juni 2017. De projectsubsidie is opgedeeld in 2 tranches. Voor de periode 1 januari tot en met 30 juni 2017 is de subsidie vastgesteld op € 77.355,00 (deze is reeds ontvangen) en het resterende bedrag € 72.645 van 1 juli tot 31 december 2017. De werkelijke kosten van het programma lagen € 60,393 boven begroting. € 22.500 euro heeft COC betaald uit extra middelen die COC gedurende het jaar heeft ontvangen (een sponsorship van HEMA). De rest van het bedrag € 37.893 heeft COC uit eigen middelen kunnen financieren. Er is geen splitsing te maken tussen activiteiten voor de verschillende subsidiestromen. De begroting samen met de realisatie van het project is als bijlage toegevoegd. Volgens de beschikking zijn één controleverklaring of Assurance-rapport en een rapport van de account niet nodig om toe te voegen.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

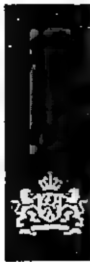
6. Ondertekening

De ondertekenaar verklaart:

- bevoegd en/of gemachtigd[1] te zijn om deze aanvraag te ondertekenen
- kennis te hebben genomen van de geldende wet- en regelgeving op basis waarvan deze subsidievaststelling wordt aangevraagd en deze regelgeving te hebben nageleefd
- deze aanvraag subsidievaststelling inclusief bijlagen volledig, juist en naar waarheid te hebben ingevuld

Tekeningsbevoegd(e) perso(o)n(en)	1	Titel(s)	dhr.	Voorletter(s)	K.R.M.	Tussenvoegsel(s)	
		Achternaam	Van Dijk			Geslacht	M
		Functie	Directeur				
		Datum	07/05/2018				
		Handtekening					
	2	Titel(s)		Voorletter(s)		Tussenvoegsel(s)	
		Achternaam				Geslacht	M
		Functie					
		Datum					
		Handtekening					

[1] Voeg een machtiging bij als bijlage bij dit formulier.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Model A Activiteitenverslag over de periode: 01/01/2017 t/m 31/12/2017

Bijlage bij formulier voor subsidievaststelling

Activiteit: A **Naam** Ondersteuning Gender & Sexuality Alliances op scholen 2017

Beschrijving van de aard, omvang, duur en wijze van uitvoering van de gerealiseerde activiteiten

COC Nederland ondersteunt Gender & Sexuality Alliances (GSA's) op scholen (vo en mbo) sinds 2008. GSA's zijn (door leerlingen geleide) groepen op school die gender en seksuele diversiteit bespreekbaar maken en een support groep vormen voor lhbti-jongeren en hun bondgenoten. COC activeert jongeren om deze GSA's op te zetten en te onderhouden. Dit doet COC door middel van het voeren van een doorlopende campagne gedurende het jaar die volledig gericht is op het in beweging krijgen van jongeren zich positie uit te spreken over gender en seksuele diversiteit en het gesprek met hun medeleerlingen aan te gaan. De campange loopt via social media en COC zorgt voor zichtbaarheid van GSA-leerlingen in media. Leerlingen (en begeleidende docenten) worden in de campagne geleid naar www.gsanetwerk.nl waar zij matererialen (GSA-actiepakketten, of losse onderdelen) kunnen bestellen waarmee ze aan de slag kunnen. Een aantal keer per jaar organiseert COC landelijke acties zoals International Day of Silence en Paarse Vrijdag. Naast de doorlopende campagne, website en (gratis) actiematerialen biedt COC ook lokale ondersteuning. Bij COC-lidverenigingen werken vrijwillige GSA-coördinatoren die GSA's lokaal ondersteunen. Samen met deze lokale ondersteuners organiseert COC ook GSA-dagen en -congressen om GSA's met elkaar in contact te laten komen en kennis en ervaringen uit te kunnen wisselen. COC organiseert ook losse trainingen voor GSA-leerlingen en -docenten. Alle GSA-activiteiten worden gemonit

Beschrijving van de met de activiteiten gerealiseerde doelstellingen, resultaten of producten

(een volledige beschrijving van doelstellingen, resultaten en activiteiten is zowel als projectplan als logical framework aan deze aanvraag toegevoegd.

Doelstelling 1 Jongeren zetten steungroepen op van lhbtis en niet-lhbti's in het vo en mbo: Gender & Sexuality Alliances
Resultaat 1.1 Leerlingen en -docenten en schoolleiders in het vo zijn geïnformeerd over de activiteiten van het GSA-netwerk
Resultaat 1.2 GSA's en ondersteuners kunnen kennis en ervaringen uitwisselen
Resultaat 1.3 GSA's hebben middelen om seksuele diversiteit zichtbaar en bespreekbaar te maken in hun omgeving
Resultaat 1.4 De GSA-aanpak wordt gemonitord

Doelstelling 2 Er is maatschappelijk draagvlak om de positie van lhbti-jongeren te verbeteren
Resultaat 2.1 Er is maatschappelijk draagvlak voor het verbeteren van de situatie van lhbti-jongeren, bij stakeholders in het onderwijs en jongerenorganisaties
Resultaat 2.2 Steungroepen, in de vorm van GSA's vinden voldoende ondersteuning door (belangenbehartiging van) COC

Beschrijving van en toelichting op de verschillen tussen geplande en gerealiseerde activiteit

(alleen van toepassing indien er verschillen zijn)

In de bijlage is een activiteitenverslag met verschillen tussen geplande en gerealiseerde activiteit toegevoegd.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Model B Financieel verslag over de periode 01/01/2017 t/m 31/12/2017
Bijlage bij formulier voor subsidievaststelling

Specificatie gerealiseerde kosten en financiering per activiteit

Activiteit: A Ondersteuning Gender & Sexuality Alliances op scholen 2017 — Postgewijze toelichting	Begroot bedrag	Gerealiseerd bedrag	Verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag[2]
Personeel	€ 217.724,00	€ 243.597,00	€ 25.873,00 11.88%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag			
In de bijlage is in het activiteitenverslag een toelichting op het verschil tussen het begrootte en gerealiseerde bedrag, en de financiering hiervan.			
Materieel	€ 174.772,00	€ 209.257,00	€ 34.485,00 19.73%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag			
In de bijlage is in het activiteitenverslag een toelichting op het verschil tussen het begrootte en gerealiseerde bedrag, en de financiering hiervan.			
Overige kosten / kosten derden	€ 7.500,00	€ 7.500,00	€ 0,00 0.00%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag			
In de bijlage is in het activiteitenverslag een toelichting op het verschil tussen het begrootte en gerealiseerde bedrag, en de financiering hiervan.			

[2] Een verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag van ten minste 20% van een afzonderlijke begrotingspost moet worden toegelicht, tenzij het verschil met die begrotingspost lager is dan € 25.000. In deze kolom wordt het bedrag van het verschil als ook het verschil uitgedrukt in een percentage van het begrote bedrag vermeld. De toe te lichten verschillen vermeldt u bij de 'toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag'.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Activiteit: A Ondersteuning Gender & Sexuality Alliances op scholen 2017	Postgewijze toelichting	Begroot bedrag	Gerealiseerd bedrag	Verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag[2]
Eigen bijdrage *(eigen middelen van uw instelling)*		€ 250.000,00	€ 287.854,00	€ 37.854,00 15.14%
In de bijlage is in het activiteitenverslag een toelichting op het verschil tussen het begrootte en gerealiseerde bedrag, en de financiering hiervan.				
Bijdragen derden		€ 0,00	€ 22.500,00	€ 22.500,00 100.00%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag				
In de bijlage is in het activiteitenverslag een toelichting op het verschil tussen het begrootte en gerealiseerde bedrag, en de financiering hiervan.				

[2] Een verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag van ten minste 20% van een afzonderlijke begrotingspost moet worden toegelicht, tenzij het verschil met die begrotingspost lager is dan € 25.000. In deze kolom wordt het bedrag van het verschil als ook het verschil uitgedrukt in een percentage van het begrote bedrag vermeld. De toe te lichten verschillen vermeldt u bij de 'toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag'.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Model A Activiteitenverslag over de periode: 01/01/2017 t/m 31/12/2017
Bijlage bij formulier voor subsidievaststelling

Activiteit: B	**Naam**
Beschrijving van de aard, omvang, duur en wijze van uitvoering van de gerealiseerde activiteiten	
Beschrijving van de met de activiteiten gerealiseerde doelstellingen, resultaten of producten	
Beschrijving van en toelichting op de verschillen tussen geplande en gerealiseerde activiteit (alleen van toepassing indien er verschillen zijn)	

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Model B Financieel verslag over de periode 01/01/2017 t/m 31/12/2017
Bijlage bij formulier voor subsidievaststelling

Specificatie gerealiseerde kosten en financiering per activiteit

Activiteit: B	Postgewijze toelichting	Begroot bedrag	Gerealiseerd bedrag	Verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag[2]
Personeel				€ 0,00 100.00%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag				
Materieel				€ 0,00 100.00%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag				
Overige kosten / kosten derden				€ 0,00 100.00%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag				

[2] Een verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag van ten minste 20% van een afzonderlijke begrotingspost moet worden toegelicht, tenzij het verschil met die begrotingspost lager is dan € 25.000. In deze kolom wordt het bedrag van het verschil als ook het verschil uitgedrukt in een percentage van het begrote bedrag vermeld. De toe te lichten verschillen vermeldt u bij de 'toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag'.

Activiteit: B	Postgewijze toelichting	Begroot bedrag	Gerealiseerd bedrag	Verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag[2]
Eigen bijdrage *(eigen middelen van uw instelling)*				€ 0,00 100,00%
Bijdragen derden				€ 0,00 100,00%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag				

[2] Een verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag van ten minste 20% van een afzonderlijke begrotingspost moet worden toegelicht, tenzij het verschil met die begrotingspost lager is dan € 25.000. In deze kolom wordt het bedrag van het verschil als ook het verschil uitgedrukt in een percentage van het begrote bedrag vermeld. De toe te lichten verschillen vermeldt u bij de 'toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag'.

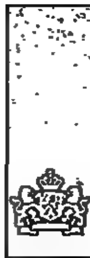

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Model A Activiteitenverslag over de periode: 01/01/2017 t/m 31/12/2017

Bijlage bij formulier voor subsidievaststelling

Activiteit: C	**Naam**
Beschrijving van de aard, omvang, duur en wijze van uitvoering van de gerealiseerde activiteiten	
Beschrijving van de met de activiteiten gerealiseerde doelstellingen, resultaten of producten	
Beschrijving van en toelichting op de verschillen tussen geplande en gerealiseerde activiteit (alleen van toepassing indien er verschillen zijn)	

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Model B Financieel verslag over de periode 01/01/2017 t/m 31/12/2017
Bijlage bij formulier voor subsidievaststelling

Specificatie gerealiseerde kosten en financiering per activiteit

Activiteit: C	Postgewijze toelichting	Begroot bedrag	Gerealiseerd bedrag	Verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag[2]
Personeel				€ 0,00 100.00%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag				
Materieel				€ 0,00 100.00%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag				
Overige kosten / kosten derden				€ 0,00 100.00%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag				

[2] Een verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag van ten minste 20% van een afzonderlijke begrotingspost moet worden toegelicht, tenzij het verschil met die begrotingspost lager is dan € 25.000. In deze kolom wordt het bedrag van het verschil als ook het verschil uitgedrukt in een percentage van het begrote bedrag vermeld. De toe te lichten verschillen vermeldt u bij de 'toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag'.

Activiteit: C — Postgewijze toelichting	Begroot bedrag	Gerealiseerd bedrag	Verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag[2]
Eigen bijdrage *(eigen middelen van uw instelling)*			€ 0,00 100,00%
Bijdragen derden			€ 0,00 100,00%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag			

[2] Een verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag van ten minste 20% van een afzonderlijke begrotingspost moet worden toegelicht, tenzij het verschil met die begrotingspost lager is dan € 25.000. In deze kolom wordt het bedrag van het verschil als ook het verschil uitgedrukt in een percentage van het begrote bedrag vermeld. De toe te lichten verschillen vermeldt u bij de 'toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag'.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Model A Activiteitenverslag over de periode: 01/01/2017 t/m 31/12/2017

Bijlage bij formulier voor subsidievaststelling

Activiteit: D	**Naam**
Beschrijving van de aard, omvang, duur en wijze van uitvoering van de gerealiseerde activiteiten	
Beschrijving van de met de activiteiten gerealiseerde doelstellingen, resultaten of producten	
Beschrijving van en toelichting op de verschillen tussen geplande en gerealiseerde activiteit (alleen van toepassing indien er verschillen zijn)	

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Model B Financieel verslag over de periode 01/01/2017 t/m 31/12/2017

Bijlage bij formulier voor subsidievaststelling

Specificatie gerealiseerde kosten en financiering per activiteit

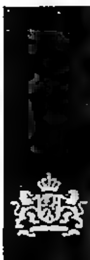
Activiteit: D	Postgewijze toelichting	Begroot bedrag	Gerealiseerd bedrag	Verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag[2]
Personeel				€ 0,00 100.00%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag				
Materieel				€ 0,00 100.00%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag				
Overige kosten / kosten derden				€ 0,00 100.00%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag				

[2] Een verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag van ten minste 20% van een afzonderlijke begrotingspost moet worden toegelicht, tenzij het verschil met die begrotingspost lager is dan € 25.000. In deze kolom wordt het bedrag van het verschil als ook het verschil uitgedrukt in een percentage van het begrote bedrag vermeld. De toe te lichten verschillen vermeldt u bij de 'toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag'.

Activiteit: D	Postgewijze toelichting	Begroot bedrag	Gerealiseerd bedrag	Verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag[2]
Eigen bijdrage *(eigen middelen van uw instelling)*				€ 0,00 100.00%
Bijdragen derden				€ 0,00 100.00%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag				

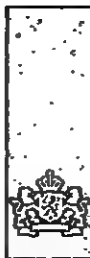
[2] Een verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag van ten minste 20% van een afzonderlijke begrotingspost moet worden toegelicht, tenzij het verschil met die begrotingspost lager is dan € 25.000. In deze kolom wordt het bedrag van het verschil als ook het verschil uitgedrukt in een percentage van het begrote bedrag vermeld. De toe te lichten verschillen vermeldt u bij de 'toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag'.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Model A Activiteitenverslag over de periode: 01/01/2017 t/m 31/12/2017
Bijlage bij formulier voor subsidievaststelling

Activiteit: E	**Naam**
Beschrijving van de aard, omvang, duur en wijze van uitvoering van de gerealiseerde activiteiten	
Beschrijving van de met de activiteiten gerealiseerde doelstellingen, resultaten of producten	
Beschrijving van en toelichting op de verschillen tussen geplande en gerealiseerde activiteit (alleen van toepassing indien er verschillen zijn)	

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Model B Financieel verslag over de periode | 01/01/2017 t/m 31/12/2017

Bijlage bij formulier voor subsidievaststelling

Specificatie gerealiseerde kosten en financiering per activiteit

Activiteit: E	Postgewijze toelichting	Begroot bedrag	Gerealiseerd bedrag	Verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag[2]
Personeel				€ 0,00 100.00%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag				
Materieel				€ 0,00 100.00%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag				
Overige kosten / kosten derden				€ 0,00 100.00%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag				

[2] Een verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag van ten minste 20% van een afzonderlijke begrotingspost moet worden toegelicht, tenzij het verschil met die begrotingspost lager is dan € 25.000. In deze kolom wordt het bedrag van het verschil als ook het verschil uitgedrukt in een percentage van het begrote bedrag vermeld. De toe te lichten verschillen vermeldt u bij de 'toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag'.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Activiteit: E	Postgewijze toelichting	Begroot bedrag	Gerealiseerd bedrag	Verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag[2]
Eigen bijdrage *(eigen middelen van uw instelling)*				€ 0,00 100.00%
Bijdragen derden				€ 0,00 100.00%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag				

[2] Een verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag van ten minste 20% van een afzonderlijke begrotingspost moet worden toegelicht, tenzij het verschil met die begrotingspost lager is dan € 25.000. In deze kolom wordt het bedrag van het verschil als ook het verschil uitgedrukt in een percentage van het begrote bedrag vermeld. De toe te lichten verschillen vermeldt u bij de 'toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag'.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Model A Activiteitenverslag over de periode: 01/01/2017 t/m 31/12/2017

Bijlage bij formulier voor subsidievaststelling

Activiteit: F	Naam	
Beschrijving van de aard, omvang, duur en wijze van uitvoering van de gerealiseerde activiteiten		
Beschrijving van de met de activiteiten gerealiseerde doelstellingen, resultaten of producten		
Beschrijving van en toelichting op de verschillen tussen geplande en gerealiseerde activiteit (alleen van toepassing indien er verschillen zijn)		

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Model B Financieel verslag over de periode 01/01/2017 t/m 31/12/2017
Bijlage bij formulier voor subsidievaststelling

Specificatie gerealiseerde kosten en financiering per activiteit

Activiteit: F — Postgewijze toelichting	Begroot bedrag	Gerealiseerd bedrag	Verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag[2]
Personeel			€ 0,00 100.00%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag			
Materieel			€ 0,00 100.00%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag			
Overige kosten / kosten derden			€ 0,00 100.00%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag			

[2] Een verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag van ten minste 20% van een afzonderlijke begrotingspost moet worden toegelicht, tenzij het verschil met die begrotingspost lager is dan € 25.000. In deze kolom wordt het bedrag van het verschil als ook het verschil uitgedrukt in een percentage van het begrote bedrag vermeld. De toe te lichten verschillen vermeldt u bij de 'toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag'.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Activiteit: F Postgewijze toelichting	Begroot bedrag	Gerealiseerd bedrag	Verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag[2]
Eigen bijdrage *(eigen middelen van uw instelling)*			€ 0,00 100.00%
Bijdragen derden			€ 0,00 100.00%
Indien van toepassing[2]: Toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag			

[2] Een verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag van ten minste 20% van een afzonderlijke begrotingspost moet worden toegelicht, tenzij het verschil met die begrotingspost lager is dan € 25.000. In deze kolom wordt het bedrag van het verschil als ook het verschil uitgedrukt in een percentage van het begrote bedrag vermeld. De toe te lichten verschillen vermeldt u bij de 'toelichting verschil tussen begroot en gerealiseerd bedrag'.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Subsidieperiode: 01/01/2017 t/m 31/12/2017

Totaaloverzicht gerealiseerde kosten en opbrengsten *(Dit overzicht wordt automatisch gevuld)*

Activiteit	**Naam en/of korte omschrijving van de activiteit** in een aantal kernwoorden	(1) **Totale gerealiseerde kosten**	(2) **Gerealiseerde bijdragen derden**	(3) **Gerealiseerde eigen bijdrage** bijdrage van de subsidie aanvrager zelf
A	Ondersteuning Gender & Sexuality Alliances op .scholen 2017	460.354,00	22.500,00	287.854,00
B		0,00	0,00	0,00
C		0,00	0,00	0,00
D		0,00	0,00	0,00
E		0,00	0,00	0,00
F		0,00	0,00	0,00
Totaal		460.354,00	22.500,00	287.854,00

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Model C Verklaring inzake werkelijke kosten en opbrengsten
Bijlage bij formulier voor subsidievaststelling

1. Geef een korte toelichting op de gerealiseerde activiteiten over de periode 01/01/2017 t/m 31/12/2017

Omschrijving van en korte toelichting op de gerealiseerde activiteiten
In de bijlage is een activiteitenverslag met verschillen tussen geplande en gerealiseerde activiteit toegevoegd.

2. Begrote en gerealiseerde kosten en opbrengsten over de periode 01/01/2017 t/m 31/12/2017

Onder opbrengsten wordt hier verstaan eigen bijdrage en bijdragen van derden, voor zover die samenhangen met de te subsidiëren of gesubsidieerde activiteit(en) over de subsidieperiode.
Onder kosten wordt hier verstaan kosten van de subsidieontvanger voor zover die samenhangen mer de gesubsidieerde activiteit(en) over de subsidieperiode.

	Kosten		Opbrengsten			
			Bijdragen derden		Eigen bijdrage	
	Begroot	Gerealiseerd	Begroot	Gerealiseerd	Begroot	Gerealiseerd
Totaal	€ 400.000,00	€ 460.354,00	€ 0,00	€ 22.500,00	€ 250.000,0	€ 287.854,00

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Model D Verantwoording over de gerealiseerde prestatie-eenheden

over de periode 01/01/2017 t/m 31/12/2017

Bijlage bij formulier voor subsidievaststelling

Omschrijving van de prestatie-eenheid	Per type prestatie-eenheid een schema invullen
Aantal prestatie-eenheden	
Aantal prestatie-eenheden volgens verleningsbeschikking	
Aantal gerealiseerde prestatie-eenheden	
Beschrijving van het gerealiseerde resultaat	
NVT	
Reden aantal prestatie-eenheden niet (volledig) gerealiseerd	

Activiteitenverslag 339 Gender & Sexuality Alliance 2017

In dit verslag wordt de financiële realisatie beschreven van de uitgevoerd in het programma Gender & Sexuality Alliances op scholen in 2017.

De totale kosten van het project bedroegen € 460.393. De verwachte kosten van het GSA-programma 2017, groot € 400.000, zijn als volgt gefinancierd: € 250.000 uit de instellingssubsidie en € 150.000 uit een projectsubsidie (beschikt onder [redacted]). Deze projectsubsidie gold voor de periode januari tot en met juni 2017.

De projectsubsidie is opgedeeld in 2 tranches. Voor de periode 1 januari tot en met 30 juni 2017 is de subsidie vastgesteld op € 77.355,00 (deze is reeds ontvangen) en het resterende bedrag € 72.645 van 1 juli tot 31 december 2017.De werkelijke kosten van het programma lagen € 60,393 boven begroting. € 22.500 euro heeft COC betaald uit extra middelen die COC gedurende het jaar heeft ontvangen (een sponsorship van HEMA). De rest van het bedrag € 37.893 heeft COC Uit eigen middelen kunnen financieren.

Er is geen splitsing te maken tussen activiteiten voor de verschillende subsidiestromen. De begroting samen met de realisatie van het project is als bijlage toegevoegd.

Dit verslag volgt het logical framework dat is ingediend bij het projectplan en gaat in op de verschillen tussen begroting en realisatie per resultaat en activiteit.

Doelstelling 1 Jongeren zetten steungroepen op van lhbti's en niet-lhbti's in het vo en mbo: Gender & Sexuality Alliances (begroting € 321.770, realisatie € 378.369)

Resultaat 1.1	Leerlingen en -docenten en schoolleiders in het vo zijn geïnformeerd over de activiteiten van het GSA Netwerk	(begroting € 103.435, realisatie € 102.741) Onderbesteding € 694 (0,7 %) Realisatie conform begroting. De activiteiten binnen dit resultaat gaan alleen direct over hoe leerlingen en docenten geactiveerd worden om GSA's op te richten, aan activiteiten mee te kunnen doen of om algemene informatie over GSA Netwerk te krijgen. Het bevat het onderhoud en ontwikkeling van campagnewebsites, de marketing- en socialmediastrategie, free publicity en nieuwsbrieven. Deze activiteiten zijn allemaal nagenoeg conform begroting gerealiseerd.
Activiteit 1.1.1	Via sociale media, free publicity en nieuwsbrieven worden leerlingen en docenten geactiveerd om zich aan te sluiten bij het GSA Netwerk.	(begroting € 43.550, realisatie € 44.676) Overbesteding € 1.126 (2,6 %) Conform begroting. GSA Netwerk voert een doorlopende campagne uit op social media. GSA Netwerk heeft zo'n twee maal per maand een nieuwsbrief gestuurd naar haar 4.500 volgers (in totaal 26 nieuwsbrieven). In totaal bereikten de campagnes van GSA Netwerk 778.572 jongeren in de leeftijd 13-24.

Activiteit 1.1.2	De huidige website wordt uitgebreid met video-content waarin GSA-jongeren zelf aan het woord komen en zichtbaar maken wat GSA's doen, die ook worden gebruikt.	(begroting € 48.700, realisatie € 45.927) Onderbesteding € 2.773 (5,6 %) Nagenoeg conform begroting. In 2016 is www.gsanetwerk.nl volledig vernieuwd. Voorafgaand aan de ontwikkeling van deze website zijn GSA-leerlingen uitgebreid geconsulteerd. Het was de wens van GSA-leerlingen om informatie over direct van andere jongeren te krijgen middels video-content. In 2016 waren er echter niet voldoende middelen beschikbaar om deze video-content te produceren. In 2017 is daarom gekozen om deze content te ontwikkelen. Er is gekozen voor een samenwerking met De Transketeers, een video-productiebedrijf dat ook The Genderbread Kit heeft ontwikkel, een methode waarmee GSA Netwerk nauw samenwerkt. Zij hebben 5 video's gemaakt over GSA, 5 video's met interviews met GSA-leerlingen, en 1 video over 'de astronaut', waarin gender en seksuele diversiteit (in de vorm van de spectrummethode, net als The Genderbrad Kit) wordt uitgelegd. De video's zijn opgenomen op een aantal scholen waar GSA-leerlingen zelf aan het woord komen.
Activiteit 1.1.3	Campagnesites worden technisch onderhouden en verbeterd.	(begroting € 11.185, realisatie € 12.138) Overbesteding € 953 (8,5 %) Kleine overbesteding, verder binnen marge 10 %. Na de vernieuwing van gsanetwerk.nl in 2016 bleven er een aantal kleine aanpassingen liggen, die achteraf wel gewenst waren door GSA-leerlingen. Deze aanpassingen zijn in 2017 gemaakt met Occhio. Door faillissement van Occhio heeft het zeer lang geduurd voor het bedrijf dat Occhio overnam om deze aanpassingen door te voeren. De overdracht bracht nieuwe kosten met zich mee. Dit verklaart de overbesteding.
Resultaat 1.2	GSA's en ondersteuners kunnen kennis en ervaringen uitwisselen	(begroting € 32.780, realisatie € 38.885) Overbesteding € 6.105 (18,60 %) Om GSA's kennis en ervaring uit te laten wisselen worden op verschillende momenten in het jaar GSA-dagen georganiseerd. Soms middagen, soms avonden, altijd georganiseerd in samenwerking met de GSA-coördinator van de lokale COC-lidvereniging en soms samen met een GSA/school. Het programma wordt altijd samen met de GSA-coördinator van de lidvereniging en lokale GSA-leerlingen opgesteld. Hun leervraag/behoefte is leidend voor het programma. In 2017 hebben er 9 regionale GSA-dagen plaatsevonden en 2 landelijke GSA-congressen.

Activiteit 1.2.1	Landelijke en regionale GSA-bijeenkomsten en trainingen worden georganiseerd voor GSA's, GSA-coördinatoren, docenten en andere ondersteuners.	(begroting € 32.780, realisatie € 38.885) Overbesteding € 6.105 (18,60 %) Overbesteding wordt gefinancierd uit eigen bijdrage. De behoefte aan lokale GSA-dagen was dit jaar groter dan verwacht. Om in te blijven spelen op de behoefte van onze leerlingenachterban en COC-lidverenigingen was onze inzet groter. Deze noodzakelijke inzet heeft COC ten laste van de instellingssubsidie gebracht. **GSA-dagen:** - Haarlem - Den Bosch - Den Haag (2x) - Utrecht - Zwolle - Amsterdam (2x) - Alkmaar **(Landelijke) GSA Congressen:** - Laren - Nijmegen-Lent **Opstartgesprekken op mbo's:** - ROC Mondriaan, Den Haag - MBO Utrecht, Utrecht - ROC van Twente 'De Maere', Enschede - Deltion College, Zwolle
Resultaat 1.3	GSA's hebben middelen om seksuele diversiteit zichtbaar en bespreekbaar te maken in hun omgeving	(begroting € 160.436, realisatie € 209.471) Overbesteding € 49.035 (30,6 %) In 2017 heeft GSA Netwerk zich gericht op het verspreiden van actiemateriaal tijdens de landelijke acties Day of Silence in april en Paarse Vrijdag in december. Tussendoor is er voor leerlingen en docenten regulier actiemateriaal beschikbaar. De vraag naar GSA-materiaal is wederom gestegen. Van een totaal van 1.912 pakketten in 2016 naar 2.779 in 2017 (een stijging van 45 %). In 2017 zijn er totaal 1309 GSA-bestellingen verstuurd (exclusief Paarse Vrijdag en de Day of Silence). Deze zijn verstuurd naar 814 unieke middelbare school- en mbo locaties. Gemiddeld ontving een school in 2017 dus 1,6 bestellingen vanuit de GSA webshop (exclusief Paarse Vrijdag en de Day of Silence). In aanloop naar Day of Silence zijn er 370 pakketten verstuurd aan 330 unieke schoollocaties. Daarnaast zijn er in totaal 1.100 Paarse-Vrijdagpakketten verstuurd naar 912 unieke schoollocaties.
Activiteit 1.3.1	Paarse Vrijdag (2e vrijdag van december)	(begroting € 66.170, realisatie € 104.461) Overbesteding € 38.291 (57,9 %)

		Paarse Vrijdag was in 2017 weer een groot succes. Bijna 95% van de bestellers heeft meegedaan aan de Paarse Vrijdag. In totaal zijn er 1.100 pakketten verstuurd naar 912 unieke schoollocaties. Met een deelname percentage van 95% kunnen we er van uitgaan dat er ongeveer 867 scholen hebben meegedaan. Ook was 2017 het jaar waarin Paarse Vrijdag de meeste media-aandacht genereerde. Naast dat zowel RTL Nieuws, NOS Journaal, Jeugdjournaal, Metro; en nog tientallen andere media besteedden aandacht aan de dag. De dag werd mede mogelijk gemaakt door HEMA. HEMA gaf GSA Netwerk € 22.500 om meer actiepakketten te kunnen maken. Dit is deel van de reden waarom de overbesteding zo hoog was; er was immers meer geld om uit te geven aan de actie. Dit geld is gebruikt om extra materiaal te kunnen bieden aan de scholen. De tweede reden voor overbesteding is de overbesteding op de uren. De grootte van de campagne zorgde voor meer werk voor het GSA-team. Deze noodzakelijke inzet heeft COC ten laste van de instellingssubsidie gebracht.
Activiteit 1.3.2	Day Of Silence (3e vrijdag van april)	(begroting € 24.850, realisatie € 25.338) Overbesteding € 488 (2 %) Conform begroting. Day of Silence werd voor de vierde keer gehouden. In aanloop naar Day of Silence zijn er 370 pakketten verstuurd aan 330 unieke schoollocaties. Uiteindelijk heeft 77,3% van de scholen meegedaan, wat neerkomt op 255 unieke middelbare school- en mbo locaties.
Activiteit 1.3.3	Versturen actiepakketten/actiemateriaal naar leerlingen/docenten (druk- en verzendkosten)	(begroting 47.740, realisatie € 55.927) Overbesteding € 8.187 (17,1 %) Van een totaal van 1.912 pakketten in 2016 naar 2.779 in 2017 (een stijging van 45 %). In 2017 zijn er totaal 1309 GSA-bestellingen verstuurd (exclusief Paarse Vrijdag en de Day of Silence). Deze zijn verstuurd naar 814 unieke middelbare school- en mbo locaties. Gemiddeld ontving een school in 2017 dus 1,6 bestellingen vanuit de GSA webshop (exclusief Paarse Vrijdag en de Day of Silence). Door de grote vraag naar materiaal is er een overbesteding ontstaan op de kosten voor het versturen en produceren van het actiemateriaal. COC heeft deze overbesteding gefinancierd vanuit de instellingssubsidie.
Activiteit 1.3.4	Losse campagnes gedurende het jaar.	(begroting € 21.676, realisatie € 23.745) Overbesteding 2.069 (9,5 %) Nieuw in 2017 was de V-puntmodule. De V-puntmodule bestaat uit vier onderdelen: GSA-petitie, mobiele V-punten, vaste V-punten en het veiligheidsonderzoek schoolgebouw. Deze module is

		ontwikkeld om scholen te laten nadenken over veiligheid in het gebouw van de school. Het materiaal is in 2017 ontwikkeld om tegemoet te komen aan de vraag van leerlingen en docenten om meer slagvaardigheid te hebben rondom veiligheid. Tijdens de Day of Silence in april hebben GSA's een eerste versie van het materiaal ontvangen. Daarna is het materiaal gefinetuned op wensen van leerlingen. Tijdens de start van het nieuwe schooljaar in september was de nieuwe V-module als actiepakket voor GSA's beschikbaar.
Resultaat 1.4	De GSA-aanpak wordt gemonitord	(begroting € 25.119, realisatie € 27.273) Overbesteding € 2.154 (8,6 %) COC monitort de GSA-aanpak continu. De waardering van het materiaal en de ondersteuning worden gemeten door maandelijkse vragenlijsten. Het jaarlijkse monitoringsverslag wordt aan dit verslag toegevoegd. Daarnaast spreekt COC drie maal per jaar met de GSA-docentenraad en zo'n 5 maal per jaar met de GSA-leerlingenraad. De COC Youth Council adviseert COC maandelijks over uiteenlopende zaken die lhbti-jongeren aangaan. De GSA-leerlingenraad en de COC Youth Council vertegenwoordigen COC op verschillende plekken waar de stem van lhbti-jongeren gehoord moet worden; zoals bijvoorbeeld bij IGLYO, in gesprekken met de Kinderombudsman of Youth Pride.
Activiteit 1.4.1	Aanpak wordt gemonitord via online vragenlijsten, focusgesprekken worden gehouden om richting te bieden aan ondersteuning COC met GSA-raden voor docenten en leerlingen. Over deze monitoring wordt gerapporteerd. De COC Youth Council vormt een blijvende klankbordgroep voor COC en vertegenwoordigd COC.	(begroting € 25.119, realisatie € 27.273) Overbesteding € 2.154 (8,6 %) Nagenoeg conform begroting. Een monitoringsverslag wordt aan dit verslag toegevoegd.

Doelstelling 2 Er is maatschappelijk draagvlak om de positie van lhbti-jongeren te verbeteren

Resultaat 2.1	Er is maatschappelijk draagvlak voor het verbeteren van de situatie van LHBT-jongeren, bij	(begroting € 27.280, realisatie 27.203) Conform begroting. COC is voortdurend in gesprek met verschillende stakeholders in het onderwijs in Nederland om kennis

	stakeholders in het onderwijs en jongerenorganisaties	en ervaringen uit te wisselen, maar spreekt en ondersteunt ook organisaties in Europa om te werken met de 'GSA-methode'.
Activiteit 2.1.1	COC is aanwezig op onderwijsbijeenkomsten in het land en spreekt met stakeholders in het onderwijs over issues van LHBT-jongeren (School en Veiligheid, VO-Raad, MBO-Raad, Onderwijsalliantie, e.d.)	(begroting € 16.300, realisatie € 15.351) Onderbesteding € 949 (5,8 %) Nagenoeg conform begroting.
Activiteit 2.1.2	COC is aanwezig op bijeenkomsten over LHBT en onderwijs in Europa om daar te spreken over de GSA aanpak en deelnemers te trainen in de GSA-aanpak.	(begroting € 10.980, realisatie € 11.852) Overbesteding € 872 (7,9 %) Conform begroting. COC heeft in 2017 een trainingsweekend gegeven in Cluj, Romenië aan een twintigtal jonge lhbti-activisten. Daarnaast was COC aanwezig op een uitwisseling over GSA met het Vlaamse Çavaria. Veel uitwisseling heeft plaatsgevonden in Nederland met verschillende Europese organisaties.
Resultaat 2.2	Steungroepen, in de vorm van GSA's vinden voldoende ondersteuning door (belangenbehartiging van) COC	(begroting € 43.450, realisatie € 47.321) Overbesteding € 3.817 (8,9 %) Nagenoeg conform begroting. Leerlingen en docenten kunnen directe steun ontvangen van COC-medewerkers.
Activiteit 2.2.1	Leerlingen en docenten in het vo en mbo vinden ondersteuning bij COC door middel van contact via e-mail/whatsapp/social media en de belangen van leerlingen (en docenten) in het vo mbo worden - mits zij zelf niet de kracht vinden om een GSA op te zetten - behartigd door De Roze Olifant, die met anonieme verhalen van leerlingen het gesprek aangaat met schoolleidingen.	(begroting € 35.550, realisatie € 39.026) Overbesteding € 3.476 (9,8 %) De overbesteding in deze activiteit is te verklaren uit de extra uren die aan het eind van het jaar zijn gemaakt.
Activiteit 2.2.2	Ondersteuning GSA-coördinatoren bij lidverenigingen	(begroting € 7.900, realisatie € 8.295) Overbesteding € 395 (5 %) Nagenoeg conform begroting. COC Nederland ondersteunt de GSA-coördinatoren bij de COC-lidverenigingen. Eind 2017 hadden 13 van de 20 lidverenigingen een GSA-coördinator die lokaal leerlingen ondersteunen.

Resultaat	Indicator	Toelichting	Verantwoording
1.1 Leerlingen en - docenten en	De Facebookcommunity van GSA Netwerk telt	Leerlingen worden bereikt via sociale	De likes op de Facebookpagina zijn gestagneerd; dit komt

schoolleiders in het vo zijn geinformeerd over de activiteiten van het GSA Netwerk	30.000 volgers aan het eind van het jaar. De instagramcommunity telt 5000 volgers. Whatsapp en Snapchat zijn toegevoegd aan de communicatiestratgie. Via sociale media bereikt GSA 200.000 jongeren met haar uitingen.	media en free publicity. De GSA-campagne loopt het hele jaar via Instagram, Facebook en Twitter. Dit jaar ook (in mindere mate) via Whatsapp en Snapchat. COC zet zich verder in om zoveel mogelijk GSA-jongeren zichtbaar te maken in reguliere media via free publicity. Alle informatie die jongeren kunnen vinden over de GSA staat op gsanetwerk.nl. De website is in 2016 volledig vernieuwd en zal in 2017 verder versterkt worden met extra (video)content.	voornamelijk omdat Facebook als medium minder populair is onder jongeren. Op instagram heeft GSA Netwerk 3.000 volgers gehaal, ook minder dan verwacht. Het blijkt lastiger om jongeren aan het account te binden. De advertentiestrategie levert daarentegen wél op wat werd verwacht, en daarnaast zelfs bijna 4 keer zoveel. In totaal bereikten de campagnes van GSA Netwerk 778.572 jongeren in de leeftijd 13-24. GSA Netwerk heeft zo'n twee maal per maand een nieuwsbrief gestuurd naar haar 4.500 volgers (in totaal 26 nieuwsbrieven).
1.2 GSA's en ondersteuners kunnen kennis en ervaringen uitwisselen	Tijdens landelijke bijeenkomsten komen 200 GSA-jongeren samen. Tijdens regionale bijeenkomsten komen in totaal 100 jongeren samen. Tijdens 3 trainingen worden 100 GSA-activisten getraind. Er wordt een nieuw docentenprogramma opgezet in samenwerking met docenten.	COC werkt vooral inside-out, wat betekent dat COC niet stuurt, maar jongeren zelf richting laat kiezen. Om leerlingen ideeën te geven probeert COC jongeren vooral met elkaar te laten praten over welke mogelijkheden GSA's hebben, en hen good practises te laten uitwisselen. n 2017 wordt het trainingsprogramma versterkt.	Om in te spelen op de behoefte van GSA-leerlingen zijn er meer GSA-bijeenkomsten georganiseerd dan aangekondigd. Er zijn maar liefst 9 regionale GSA-dagen met gemiddeld 30 leerlingen georganiseerd, en 2 GSA Congressen met gemiddeld 60 leerlingen. Daarnaast hebben we ook op 4 mbo-scholen opstartgesprekken gevoerd met GSA's.
1.3 GSA's hebben middelen om seksuele diversiteit zichtbaar en bepreekbaar te maken in hun omgeving	Paarse Vrijdag bereikt 840.000 jongeren indirect, direct 280.000 waarvan jongerenorganisatoren op scholen 5.400 en 1.200 betrokken docenten. International Day of Silence bereikt 420.000 leerlingen indirect, waarvan jongerenorganisatoren 2.700 en 600 betrokken docenten. 4.500 jongeren zijn betrokken in steungroepen die geholpen worden door 1.000 docenten.	Om GSA's te ondersteunen seksuele diversiteit zichtbaar en bespreekbaar te maken biedt COC materiaal. Materiaal om een GSA op te starten, maar ook om direct actie te ondernemen: richting medeleeringen, richting docenten en richting de schoolleiding. Het materiaal geeft GSA's ideeën en kan heel praktisch zijn door	In 2017 heeft GSA Netwerk zich gericht op het verspreiden van actiemateriaal tijdens de landelijke acties Day of Silence in april en Paarse Vrijdag in december. Tussendoor is er voor leerlingen en docenten regulier actiemateriaal beschikbaar. De vraag naar GSA-materiaal is wederom gestegen. Van een totaal van 1.912 pakketten in 2016 naar 2.779 in 2017 (een stijging van 45 %). In 2017 zijn er totaal 1309 GSA-bestellingen

		middel van petities, manifesten of campagnemateriaal. Tijdens grote landelijke acties hebben GSA's de juiste materialen om hun acties een succes te maken. In 2017 worden naast Paarse Vrijdag en IDOS ook een aantal kleinere campagnes opgezet als lancering van materiaal waarmee het GSA-actiepakket zal worden versterkt	verstuurd (exclusief Paarse Vrijdag en de Day of Silence). Deze zijn verstuurd naar 814 unieke middelbare school- en mbo locaties. Gemiddeld ontving een school in 2017 dus 1,6 bestellingen vanuit de GSA webshop (exclusief Paarse Vrijdag en de Day of Silence). In aanloop naar Day of Silence zijn er 370 pakketten verstuurd aan 330 unieke schoollocaties. Daarnaast zijn er in totaal 1.100 Paarse-Vrijdagpakketten verstuurd naar 912 unieke schoollocaties. Het bereik aan leerlingen is hiermee gelijk aan de hoeveelheid leerlingen die verwacht werden te bereiken met de GSA-acties.
1.4 De GSA-aanpak wordt gemonitord	De aanpak is geëvalueerd op bereik van de aanpak, deelname van jongeren, waardering en bruikbaarheid van het materiaal. Met specifieke kwetsbare groepen is de aanpak geëvalueerd. Alle grote acties zijn geëvalueerd. De evaluatie(s) worden gerapporteerd.	COC is sinds 2013 gaan monitoren. Daar plukt COC nu de vruchten van. COC weet hoeveel jongeren er bereikt worden, hoe het materiaal gewaardeerd wordt en wat jongeren verwachten van de ondersteuning van het COC. De moninotoring wordt nog steeds verscherpt om nog beter te kunnen anticiperen op de behoeftes van jongeren. De GSA raden voor jongeren en docenten geven doorlopend advies over de koers en het materiaal dat wordt ontwikkeld. De COC Youth Council, de klankbordgroep die opgericht is na de Kinderrechtentop in 2014, wordt toegevoegd als klankbordgroep om te spreken over onderwijsbrede zaken. COC zal ook in 2017 extra stappen maken om de interventie effectiever te maken.	De aanpak is geëvalueerd middels maandelijkse enquêtes. Een rapport is toegevoegd aan dit verslag.

2.1 Er is maatschappelijk draagvlak voor het verbeteren van de situatie van LHBT-jongeren, bij stakeholders in het onderwijs en jongernenorganisaties	Onderwijsorganisaties geven aan de positie van lhbti-jongeren op de agenda te hebben. Media besteeden aandacht aan de positie van LHBT-jongeren en laten frontliners zien. 5 COC lidverenigingen starten met ondersteuning van GSA's op lokaal niveau. Vanaf 2016 wordt ook internationaal gewerkt aan het creëren van draagvlak voor de aanpak binnen Europa.	Maatschappelijk draagvlak voor de positie van lhbti-jongeren is een belangrijke voorwaarde voor verandering van het onderwijs in Nederland. Organisaties moeten zich bewust zijn van de problematiek van lhbti's en weten wat zij daaraan kunnen doen.	Gender en seksuele diversiteit was ook in 2017 een belangrijk thema in media. COC heeft veel journalisten en programmamakers geholpen om aandacht te geven aan dit onderwerp en lhbti-jongeren (met GSA's) in beeld te brengen. Maar liefst 5 nieuwe lidverenigingen zijn getraind en zijn gestart met ondersteuning van GSA's op lokaal niveau. Op Europees niveau is COC zeer succesvol; er is een netwerk ontstaan van organisaties die op professioneel niveau GSA's ondersteunen.
2.2 Steungroepen, in de vorm van GSA's vinden voldoende ondersteuning door (belangenbehartiging van) COC	Leerlingen/docenten zijn tevreden over de belangenbehartiging door COC Nederland	Er moet een sterke achterwacht zijn om leerlingen en docenten te kunnen ondersteunen en COC zal als belangenbehartiger moeten kunnen optreden voor leerlingen of docenten die zelf niet kunnen opstaan om seksuele diversiteit bespreekbaar te maken in de school.	Bijna alle ondervraagde leerlingen en docenten die actiepakketten bestelden (92%) vinden dat het materiaal voldoet aan de verwachtingen. Gemiddeld krijgt het GSA actiemateriaal dan ook een 8,0 als rapportcijfer. Het doel van het beschikbaar stellen is het realiseren van nieuwe GSA's en het ondersteunen van GSA's. Zo heeft 42,7% van de ondervraagde na het bestellen van het materiaal met succes een GSA kunnen opstarten. Ongeveer een derde (28%) is nog bezig met het opstarten. Daarnaast heeft een kleine groep (17,2%) nog niks gedaan met het materiaal; maar is dit nog wel van plan. Een zeer kleine groep (2,4%) heeft besloten helemaal niks te gaan doen met het ontvangen actiemateriaal. Ongeveer 9,7% heeft het materiaal wel ingezet; maar niet met als doel oprichten of ondersteunen van een GSA. Op de vraag of de GSA website (www.gsanetwerk.nl) bruikbaar is geweest tijdens het opzetten van een GSA geeft een over grote

			meerderheid (87,8%) aan dat dit het geval was. Op een meerderheid van de ondervraagde bestellers is een GSA actief op hun eigen school. Wij spreken van een GSA als er minimaal twee leerlingen samen een actie hebben uitgevoerd. Bij 56% is dit het geval. Een gemiddelde GSA bestond onder deze groep respondenten bestaat uit 7,4 leerlingen en 2,1 docenten (N=82). Het is COC gelukt om bij de COC-lidvereginingen GSA-coördinatoren onder te brengen die directe steun bieden aan GSA's in hun regio. Eind 2017 hadden 13 van de 20 lidverenigingen een GSA-coördinator die lokaal leerlingen ondersteunen.

Doelstelling 1: Jongeren zetten steungroepen op van lhbti's en niet-lhbti's in het vo en mbo: *Gender & Sexuality Alliances*

Resultaat 1.1: Leerlingen en -docenten en schoolleiders in het vo zijn geïnformeerd over de activiteiten van het GSA Netwerk

		BEGROTING					REALISATIE					VERSCHIL				
	Omschrijving	Uren	Uren COC Tarief	Kosten	Kosten derden	Totaal kosten	Uren	Uren COC Tarief	Kosten	Kosten derden	Totaal kosten	Uren	Uren COC Tarief	Kosten	Kosten derden	Totaal kosten
Activiteit 1.1.1	Via sociale media, free publicity en nieuwsbrieven worden leerlingen en docenten geactiveerd om zich aan te sluiten bij het GSA Netwerk.	450	79	35.550	8.000	43.550	467	79	36.893	7.783	44.676	-17	79	-1.343	217	-1.126
Activiteit 1.1.2	De huidige website wordt uitgebreid met video-content waarin GSA-jongeren zelf aan het woord komen en zichtbaar maken wat GSA's doen, die ook worden gebruikt.	300	79	23.700	25.000	48.700	298	79	23.542	22.385	45.927	2	79	158	2.615	2.773
Activiteit 1.1.3	Campagnesites woren technisch onderhouden en verbeterd.	15	79	1.185	10.000	11.185	12	79	948	11.190	12.138	3	79	237	-1.190	-953
Totaal resultaat 1.1		765		60.435	43.000	103.435	777		61.383	41.358	102.741	-12		-948	1.642	694

Resultaat 1.2: GSA's en ondersteuners kunnen kennis en ervaringen uitwisselen

	Omschrijving	Uren	Uren COC Tarief	Kosten	Kosten derden	Totaal kosten	Uren	Uren COC Tarief	Kosten	Kosten derden	Totaal kosten	Uren	Uren COC Tarief	Kosten	Kosten derden	Totaal kosten

Activiteit 1.2.1	Landelijke en regionale GSA-bijeenkomsten en trainingen worden georganiseerd voor GSA's, GSA-coördinatoren, docenten en andere ondersteuners.	320	79	25.280	7.500	32.780	408	79	32.232	6.613	38.845	-88	79	-6.952	887	-6.065
Totaal resultaat 1.2		320		25.280	7.500	32.780	408		32.232	6.613	38.845	-88		-6.952	887	-6.065
Resultaat 1.3	GSA's hebben middelen om seksuele diversiteit zichtbaar en bepreekbaar te maken in hun omgeving															
	Omschrijving	Uren	Uren COC Tarief	Kosten	Kosten derden	Totaal kosten	Uren	Uren COC Tarief	Kosten	Kosten derden	Totaal kosten	Uren	Uren COC Tarief	Kosten	Kosten derden	Totaal kosten
Activiteit 1.3.1	Paarse Vrijdag (2e vrijdag van december)	230	79	18.170	48.000	66.170	337	79	26.623	77.838	104.461	-107	79	-8.453	-29.838	-38.291
Activiteit 1.3.2	Day Of Silence (3e vrijdag van april)	150	79	11.850	13.000	24.850	150	79	11.850	13.488	25.338	0	79	0	-488	-488
Activiteit 1.3.3	Versturen actiepakketten/actiemateriaal naar leerlingen/docenten (druk- en verzendkosten)	60	79	4.740	43.000	47.740	68	79	5.372	50.555	55.927	-8	79	-632	-7.555	-8.187
Activiteit 1.3.4	Losse campagnes gedurende het jaar.	100	79	7.900	13.776	21.676	158	79	12.482	11.263	23.745	-58	79	-4.582	2.513	-2.069
Totaal resultaat 1.3		540		42.660	117.776	160.436	713		56.327	153.144	209.471	-173		-13.667	-35.368	-49.035
Resultaat 1.4	De GSA-aanpak wordt gemonitord															
	Omschrijving	Uren	Uren COC Tarief	Kosten	Kosten derden	Totaal kosten	Uren	Uren COC Tarief	Kosten	Kosten derden	Totaal kosten	Uren	Uren COC Tarief	Kosten	Kosten derden	Totaal kosten

Activiteit 1.4.1	Aanpak wordt gemonitord via online vragenlijsten, focusgesprekken worden gehouden om richting te bieden aan ondersteuning COC met GSA-raden voor docenten en leerlingen. Over deze monitoring wordt gerapporteerd. De COC Youth Council vormt een blijvende klankbordgroep voor COC en vertegenwoordigd COC.	261	79	20.619	4.500	25.119	268	79	21.172	6.101	27.273	-7	79	-553	-1.601	-2.154
Totaal resultaat 1.4		261	79	20.619	4.500	25.119	268	79	21.172	6.101	27.273	-7	79	-553	-1.601	-2.154
Totaal kosten doelstelling 1		1.886		148.994	172.776	321.770	2.166		171.114	207.216	378.330	-280		-22.120	-34.440	-56.560
Doelstelling 2	Er is maatschappelijk draagvlak om de positie van lhbti-jongeren te verbeteren															
Resultaat 2.1	Er is maatschappelijk draagvlak voor het verbeteren van de situatie van LHBT-jongeren, bij stakeholders in het onderwijs en															
	Omschrijving	Uren	Uren COC Tarief	Kosten	Kosten derden	Totaal kosten	Uren	Uren COC Tarief	Kosten	Kosten derden	Totaal kosten	Uren	Uren COC Tarief	Kosten	Kosten derden	Totaal kosten
Activiteit 2.1.1	COC is aanwezig op onderwijsbijeenkomsten in het land en spreekt met stakeholders in het onderwijs over issues van LHBT-jongeren (School en Veiligheid, VO-Raad, MBO-Raad, Onderwijsalliantie, e.d.)	200	79	15.800	500	16.300	188,5	79	14.892	460	15.351	11,5	79	909	40	949
Activiteit 2.1.2	COC is aanwezig op bijeenkomsten over LHBT en onderwijs in Europa om daar te spreken over de GSA aanpak en deelnemers te trainen in de GSA-aanpak.	120	79	9.480	1.500	10.980	130	79	10.270	1.582	11.852	-10	79	-790	-82	-872

Totaal resultaat 2.1		320		25.280	2.000	27.280	318,5		25.162	2.041	27.203	1,5		119	-41	77
Resultaat 2.2	Steungroepen, in de vorm van GSA's vinden voldoende ondersteuning door (belangenbehartiging van) COC															
	Omschrijving	Uren	Uren COC Tarief	Kosten	Kosten derden	Totaal kosten	Uren	Uren COC Tarief	Kosten	Kosten derden	Totaal kosten	Uren	Uren COC Tarief	Kosten	Kosten derden	Totaal kosten
Activiteit 2.2.1	Leerlingen en docenten in het vo en mbo vinden ondersteuning bij COC door middel van contact via e-mail/whatsapp/social media en de belangen van leerlingen (en docenten) in het vo mbo worden - mits zij zelf niet de kracht vinden om *een GSA op te zetten - behartigd* door De Roze Olifant, die met anonieme verhalen van leerlingen het gesprek aangaat met schoolleidingen.	450	79	35.550	0	35.550	494	79	39.026	0	39.026	-44	79	-3.476	0	-3.476
Activiteit 2.2.2	Ondersteuning GSA-coördinatoren bij lidverenigingen	100	79	7.900	0	7.900	105	79	8.295	0	8.295	-5	79	-395	0	-395
Totaal resultaat 2.2		550		43.450	0	43.450	599,0		47.321	0	47.321	-49,0		-3.871	0	-3.871
Totaal kosten doelstelling 2		870		68.730	2.000	70.730	917,5		72.483	2.041	74.524	-47,5		-3.753	-41	-3.794
TOTAAL RESULTAAT 1 & 2		2.756		217.724	174.776	392.500	3.083,5		243.597	209.257	452.854	-327,5		-25.873	-34.481	-60.354
Accountant					7.500					7.500					0	
TOTAAL PROJECT		2.756		217.724	182.276	400.000	3.083,5		243.597	216.757	460.354	-327,5		-25.873	-34.481	-60.354

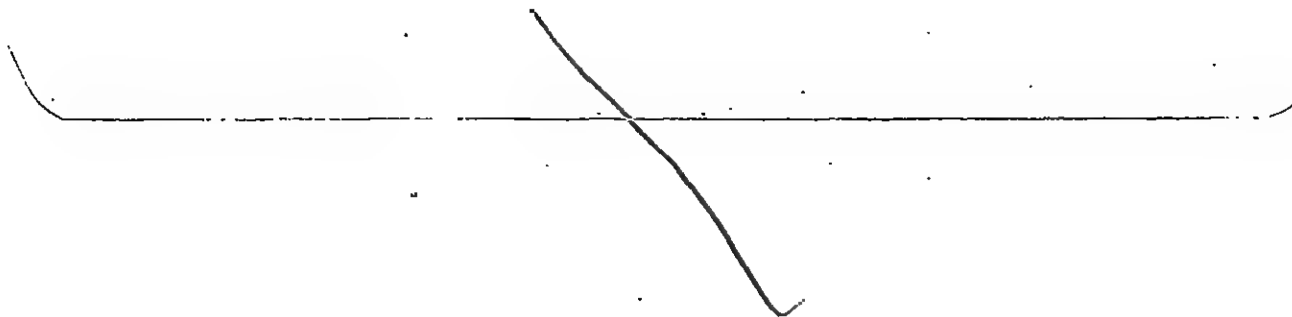
Postbus 3836, 1001 AP amsterdam

[redacted]

VOLKSGEZONDHEID
WELZIJN EN

- 8 MEI 2018

SCANPLAATS

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

> Retouradres Postbus 16006 2500 BA Den Haag

COC Nederland
T.a.v. de heer K. van Dijk
Nieuwe Herengracht 49
1011 RN AMSTERDAM

Dienst Uitvoering Subsidies aan Instellingen (DUS-I)

Bezoekadres
Parnassusplein 5
2511 VX Den Haag
www.dus-i.nl

Contact
DUS-I team OCW

T [redacted] (keuze OCW)
E [redacted]@minvws.nl

Bereikbaar op werkdagen van 9.00 – 16.00 uur

Onze referentie
[redacted]

Zaaknummer
[redacted]

Verplichtingnummers
[redacted]

Uw aanvraag van
4 mei 2018

Uw referentie
[redacted]

Datum 24 SEP. 2018
Betreft Vaststelling subsidie Gender & Sexuality Alliances op scholen 2017

Geachte heer Van Dijk,

Met uw aanvraag van 9 juni 2018, door mij geregistreerd met kenmerk [redacted], hebt u een subsidie aangevraagd van € 150.000,00 voor het project "Gender & Sexuality Alliances op scholen 2017", door u uit te voeren in de periode van 1 januari 2017 tot en met 31 december 2017.

Voor dit project heb ik met mijn brief van 6 november 2017 ([redacted]) voor de periode van 1 januari 2017 tot en met 30 juni 2017 de subsidie vastgesteld op een bedrag van € 77.355,00 en heb ik met mijn brief van 6 november 2017 ([redacted]) voor de periode van 1 juli 2017 tot en met 31 december 2017 aan u een subsidie verleend van ten hoogste € 72.645,00. Het verleende subsidiedeel wordt vastgesteld op basis van de door u verrichtte activiteiten.

De datum voor uiterlijke indiening van de eindverantwoording was bepaald op 1 april 2018. Met uw e-mail van 29 maart 2018 ([redacted]) hebt u, om reden van de opgelopen vertraging in de accountantscontrole, uitstel aangevraagd voor indiening van de eindverantwoording tot en met uiterlijk 30 april 2018.

Met uw aanvraag tot subsidievaststelling van 4 mei 2018, met kenmerk [redacted], door mij per post ontvangen op 8 mei 2018 en geregistreerd met kenmerk [redacted], ontving ik van u de verantwoording van deze subsidie.

Besluit

Ik ga akkoord met uw uitstelverzoek voor indiening van de eindverantwoording op uiterlijk 30 april 2018. De eindverantwoording is enkele dagen na deze datum bij mij ingediend. Op grond van uw motivatie ([redacted]) verbind ik aan deze constatering echter geen consequentie.

Ik stel de subsidie vast op € 72.645,00.

Motivering bij het besluit

Onze referentie
[redacted]

Uit de verantwoording blijkt dat de activiteiten, waarvoor subsidie is verleend, zijn verricht en dat is voldaan aan de verplichtingen die aan de subsidie verbonden zijn.

Hoe wordt de subsidie afgehandeld?

Het verschil tussen het vastgestelde subsidiebedrag en het ontvangen voorschot bedraagt € 14.529,00.

Binnen zes weken na de datum van deze brief maak ik het resterende subsidiebedrag van € 14.529,00 over op bankrekeningnummer [redacted] onder vermelding van Gender & Sexuality Alliances op scholen 2017 en het verplichtingnummer.

Heeft u vragen?

Voor vragen over deze beschikking kunt u contact opnemen met de Dienst Uitvoering Subsidies aan Instellingen (DUS-I) via telefoonnummer [redacted] - [redacted] (keuze OCW) of per e-mail naar [redacted]@minvws.nl.

Met vriendelijke groet,

de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,
namens deze,
[redacted]
Dienst Uitvoering Subsidies aan Instellingen,

[redacted]

[redacted]

Bezwaar
Een belanghebbende kan tegen dit besluit binnen zes weken na de dag waarop het besluit hem is toegezonden schriftelijk bezwaar maken. De belanghebbende dient daartoe een bezwaarschrift in bij De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap of De minister voor Basis- en voortgezet Onderwijs en Media, onder vermelding van "Bezwaar", ter attentie van DUO Bezwaarschriftencommissie, Postbus 30205, 2500 GE Den Haag. Meer informatie over het maken van bezwaar vindt u op www.duo.nl/zakelijk onder 'Oneens met Duo'.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER BESLUITVORMING
Aan: MOCW

Emancipatie

Van
[redacted]

Datum
16 januari 2019

Referentie
[redacted]

Bijlagen
Beantwoording schriftelijke vragen van den Hul
Schriftelijke vragen van den Hul
Annotatie PO 14 januari 2019

Kopie voor
[redacted]

Reeds afgestemd met
VO

Aantal pagina's
1

nota

nota bij beantwoording schriftelijke vragen van den Hul aan de ministers van OCW over het Colombia onderzoek naar lhbti-veiligheid in het VO

Paraaf DE
Datum

Paraaf MBVOM
Datum

Aanleiding

Op 14 december 2018 heeft Van den Hul (PvdA) schriftelijke vragen gesteld over 'veel lhbt-leerlingen die het volgens de Amerikaanse Columbia University nog altijd zwaar hebben op Nederlandse middelbare scholen ([redacted])'. Omdat de vragen ook aan de minister voor Basisonderwijs, Voortgezet onderwijs en Media zijn gesteld, ondertekent u de brief mede namens de minister voor BVOM.

Beslispunt

Gaat u akkoord met het voorstel voor de beantwoording van de schriftelijke vragen van Van den Hul (PvdA)?

Toelichting

Op maandag 14 januari 2019 heeft u tijdens een PO met DE gesproken over de brief van het COC over onder andere lhbti-acceptatie in lerarenopleidingen. De vragen van het COC komen voor een groot deel overeen met de vragen van Van den Hul. Daarom is voor de volledigheid de annotatie bij het PO nogmaals toegevoegd als bijlage.

Driestar College
voor het leven!

Ronsseplein 1
2803 ZV Gouda
Postbus 148
2800 AC Gouda

[redacted]
[redacted]@driestarcollege.nl
www.driestarcollege.nl

Gouda, 31 januari 2019

Informatie ten behoeve van MinOCW, naar aanleiding van gestelde Kamervragen:

Vragen van de leden Van Meenen, Bergkamp (beiden D66) en Van den Hul (PvdA) aan de minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media over het bericht 'Bestuurder reformatorische school tekende Nashville-verklaring'(ingezonden 18 januari 2019) 1 Heeft u kennisgenomen van het bericht 'Bestuurder reformatorische school tekende Nashville-verklaring' 1) 2 Wat vindt u ervan dat een onderwijsbestuurder met de naam van de scholengemeenschap de Nashville-verklaring ondertekent 3 Deelt u de mening dat de opvattingen die worden uitgedragen in de Nashvilleverklaring als geheel in strijd zijn met de Nederlandse democratische rechtsstaat en dat deze opvattingen niet aan de basis mogen liggen van een bekostigde Nederlandse onderwijsinstelling...

Het College van Bestuur (CvB) hecht eraan het volgende mee te geven:

1. De onderwijsbestuurder heeft de Nashville-verklaring op persoonlijke titel ondertekend.

2. De naam van de scholengemeenschap is niet door hemzelf, maar door de initiatiefnemers van de verklaring toegevoegd.

3. We vinden het van groot belang dat het sociale klimaat op onze school, óók voor lhbt'ers, veilig is. Daar werken we dan ook voortdurend aan. Zo volgen onze leerlingen een (mentor-)programma weerbaarheid, waarin benadrukt wordt dat respect voor anderen en andersdenkenden vanzelfsprekend is. Ook worden leerlingen die problemen als pesten ervaren, uitgenodigd zich te melden bij een vertrouwenspersoon. In de werving van de vertrouwenspersonen naar de leerlingen toe, wordt als mogelijk gespreksonderwerp lhbt expliciet genoemd.
   Gelukkig blijkt, o.a. uit de jaarlijkse leerlingenenquête, dat de sociale veiligheid bovengemiddeld goed wordt ervaren. Leerlingen (en hun ouders) zijn zeer tevreden over het schoolklimaat en de sociale veiligheid op school. Pesten komt volgens de cijfers heel weinig voor. De vragen m.b.t. sociale veiligheid leveren gemiddeld een

score op van 7.4 bij leerlingen en een 8.3 bij ouders.
Tegelijk hoort het bij onze verantwoordelijkheid als CvB van een reformatorische school om datgene wat de Bijbel zegt over concrete thema's zoals seksualiteit een plaats te geven in ons onderwijs.
Over beide genoemde aspecten hebben we in 2011 beleid geformuleerd, dat sindsdien niet meer gewijzigd en ook volledig in lijn is met de andere reformatorische scholen. Dat geven we graag ter informatie en voor intern gebruik mee.

CvB,

[redacted],
[redacted]

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER VOORBEREIDING
Aan: MOCW

Emancipatie

Van
[redacted]

Datum
6 juni 2019

Bijlagen
Convocatie
Spreekschets
Moties/toezeggingen
Factsheets
q&a's
Belangrijkste q&a's
Media-analyse
Verslag vorig debat
Geagendeerde stukken

Aantal pagina's
4

nota

Vooroverleg 11 juni t.b.v. AO Emancipatie 18 juni 2019

Doel
Het AO Emancipatie vindt plaats op 18 juni 2019 van 18.00 tot 22.00 uur in de Tweede Kamer (incl. dinerpauze). De spreektijd per fractie is 6 minuten.

Het eerste vooroverleg vindt plaats op 11 juni van 14.30 tot 15.00 uur (tenzij u naar het vragenuur in de Kamer moet). Het tweede vooroverleg is voorafgaand aan het AO op 18 juni van 17.30 tot 18.00 uur in de Tweede Kamer.

Delegatie achter de tafel tijdens AO
M.OCW, [redacted].

Belangrijkste bespreek- en beslispunten tijdens het vooroverleg
- Bent u het eens met met de indeling van de hoofdthema's?
- Bent u het eens met de lijn ter beantwoording zoals weergegeven in de nota en bijgevoegde factsheets en q&a's?
- Gaat u akkoord met bijgevoegde spreekschets?
- Gaat u akkoord met de voorgestelde toevoeging van DE aan de door VWS opgestelde antwoorden over KID? Vindt u dat deze toevoeging vooraf moet worden geaccepteerd door VWS?

Indeling in thema's
Het debat zal zich vermoedelijk concentreren op de thema's '[redacted]', 'LHBTI' en 'onderwijs'. Hieronder is per thema aangegeven waarom we juist voor deze thema's hebben gekozen en wat de belangrijkste aandachtspunten zijn die we vanuit de Kamer verwachten. In de bijlage zijn voor de belangrijkste thema's factsheets en q&a's toegevoegd, overige factsheets en q&a's hebben we achter de hand.

Thema 1: Arbeid
[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

Thema 2: LHBTI
De focus van het debat op dit thema ligt naar verwachting op:
- de kwetsbare positie van biseksuele en transgenderpersonen;
- meenemen van ervaringen van transgenderscholieren in de schoolmonitor;
- transitieverlof;
- regenboogonderdelen uit het regeerakkoord.

Kwetsbare positie biseksuele en transgenderpersonen:
Ondanks dat er een licht positieve trend zichtbaar is als het gaat om het welbevinden en de veiligheid van LHBTI's, blijkt de positie van met name transgenderpersonen nog altijd kwetsbaar is. Dat geldt zowel voor hun positie op de arbeidsmarkt, als voor sociale veiligheid en gezondheid. Biseksuelen blijken ook meer onveiligheid en respectloos gedrag te ondervinden dan homomannen en lesbische vrouwen.

Motie Westerveld/ van den Hul:
De onderzoeken die nu naar transgenderpersonen gedaan worden zijn vooral gebaseerd op gelegenheidssteekproeven en daardoor niet representatief. De motie Westerveld/Van den Hul (2 april 2019)[1] verzoekt de regering ervaringen van transgenderscholieren op kwalitatieve wijze mee te nemen in de schoolmonitor als de steekproef niet toereikend is om conclusies te trekken. Deze groep zit al in de Monitor sociale veiligheid in en rond scholen. Een monitor heeft het karakter van een periodieke 'thermometer' en leent zich niet voor kwalitatief onderzoek. Met het SCP is daarom afgesproken dat in het komende jongerenrapport ook aandacht wordt besteed aan transgender jongeren. Dit rapport komt naar verwachting dit najaar uit.

Transitieverlof:
TNN heeft een voorstel opgesteld voor transitieverlof, vergelijkbaar met de regeling voor zwangerschapsverlof. Voor veel werkgevers is de angst voor langdurige uitval en ziektekosten nu reden om transgender werknemers niet aan te nemen, dan wel geen contractverlenging te geven. Uitval kan mede worden voorkomen door het terugdringen van de lange wachtlijsten voor transgenderzorg. In het voorstel van TNN worden de kosten verplaatst van werkgevers naar de overheid. Op ambtelijk niveau werkt OCW samen met VWS en SZW op dit thema, m.n. aan het verbeteren van transgenderzorg.

Regenboogonderdelen regeerakkoord:
Ook de uitvoering van de 'regenboogonderdelen' uit het regeerakkoord komen vaak aan bod in de Kamer, hierop kunt u melden dat de voortgang op schema ligt. Dit geldt ook voor de onderwijspunten die PvdA en SP vaak naar voren brengen: de kwalificatie-eisen voor het mbo op het punt van acceptatie van seksuele en genderdiversiteit zijn aangepast.

Factsheets op thema LHBTI (bijlage):
- LHBT-monitor;
- Regenboogonderdelen Regeerakkoord;
- Regenboogsteden;
- Biseksuele personen;
- Transgender personen;
- LHBTI en religie;
- Onnodige sekseregistratie.

Q&a's op thema LHBTI (bijlage):
- Bent u bereid mee te werken aan het tot stand komen van een transitieverlof?

[1] Kamerstukken II, 29240, nr. 97

- Hoe gaat u uitvoering geven aan de motie Bergkamp c.s. over het in kaart brengen en wegnemen van belemmeringen op de arbeidsmarkt voor transgenderpersonen?

Thema 3: onderwijs
De focus van het debat op dit thema ligt naar verwachting op:
- LHBTI-acceptatie in de universitaire lerarenopleidingen en eerstegraadsopleidingen;
- burgerschapsopdracht;
- toezicht inspectie.

LHBTI-acceptatie in de universitaire lerarenopleidingen en eerstegraadsopleidingen:
Er zal waarschijnlijk gevraagd worden wat u gaat doen om LHBTI-acceptatie op te nemen in de universitaire lerarenopleidingen (ulo's) en eerstegraadslerarenopleidingen (motie Van den Hul/Westerveld, VAO Sociale Veiligheid, 2 april 2019).[2] Zowel PvdA als GL hebben het standpunt van het COC overgenomen dat LHBTI-acceptatie een onderdeel moet worden van de ulo's en eerstegraadslerarenopleidingen en van de na- en bijscholing.

Burgerschapsopdracht:
Een ander discussiepunt dat tijdens het AO zeer waarschijnlijk naar voren zal komen is de vrijheid die scholen enerzijds hebben om zelf invulling te geven aan de burgerschapsopdracht en de verplichting anderzijds om de basiswaarden van de democratische rechtsstaat te respecteren. Met name de SGP zal de vrijheid van het onderwijs benadrukken.

Toezicht inspectie:
Jasper van Dijk (SP) zal naar verwachting wederom beginnen over het toezicht van de inspectie en de sanctiemogelijkheden die zij hebben. U kunt dan verwijzen naar het AO 'Inspectie van het Onderwijs in het funderend onderwijs' van 19 juni 2019.

Factsheets op thema onderwijs (bijlage):
- Kerndoelen en kwalificatiedossier;
- lerarenopleidingen;
- burgerschapsopdracht;
- meisjes en techniek.

Q&a op thema onderwijs (bijlage):
- Hoe gaat u uitvoering geven aan de motie van den Hul/ Westerveld over het opnemen van lhbti-acceptatie in ulo's en eerstegraads lerarenopleidingen?

Overig
[redacted]

[2] Kamerstukken II, 29240, nr. 100

[redacted]

Overige factsheets:
- overzicht allianties;
- CEDAW;
- Beleidsdoorlichting;
- Gendergerelateerd geweld.

Van: Verus, ISBO, VGS en LVGS
Aan: Minister Van Engelshoven
Betreft: Invloed van overheid op de inrichting van het onderwijs
Plaats, datum: Ridderkerk, 18 juni 2019

Hooggeachte mevrouw Van Engelshoven,

In uw Emancipatienota 2018-2021 heeft u aangegeven "stereotypering in leermiddelen" te bespreken met uitgevers en andere betrokkenen.
In de Emancipatiemonitor lazen wij vervolgens dat hoogleraar Maatschappelijke Vraagstukken dr. Judi Mesman van de Universiteit Leiden momenteel onderzoek doet naar representatie en stereotypering in lesmateriaal. En dat de uitkomsten van dit onderzoek in de zomer van 2019 worden verwacht en besproken met de educatieve uitgeverijen en hun brancheorganisatie De GEU.

Vooruitlopend op de afronding van genoemd onderzoek sturen wij u deze brief.

In zijn uitleg van artikel 23 van de Grondwet schrijft de Onderwijsraad dat de vrijheid van onderwijs inhoudt "dat overheden zich niet mogen bemoeien met bijzondere scholen voor zover het om zaken van hun richting gaat en dat zij terughoudend moeten zijn als het gaat om de inrichting van het onderwijs en de organisatie van een bijzondere school."
Als profielorganisaties sluiten wij ons daarbij aan. Dit zou inderdaad de lijn moeten zijn en blijven. Deelt u dat met ons?

Wij constateren dat u in de genoemde Emancipatienota t.a.v. stereotypering in leermiddelen heeft gesteld dat "de overheid op dit gebied niet iets kan en wil voorschrijven, maar wel een debat kan stimuleren."
En in het algemeen overleg over sociale veiligheid in het onderwijs heeft u op 27 maart jl. gezegd dat het "uiteindelijk aan de uitgevers" is om te bepalen wat er in hun methoden staat. "U weet", zei u destijds tegen PvdA-Kamerlid Van den Hul, "dat wij die uitgevers ook niks kunnen opleggen. Het zou ook heel verkeerd zijn als we dat wel zouden kunnen doen."

Dank voor die stellingname – daar zijn wij het helemaal mee eens. Wij vragen u die lijn vast te houden en om als minister van Onderwijs – uit respect voor de vrijheid van onderwijs – terughoudend te zijn en te blijven inzake de inrichting van het (bijzonder) onderwijs, ook als het gaat over bijvoorbeeld de inhoud van lesmethoden en van de historische canon van Nederland.

Wij wensen u veel wijsheid en arbeidsvreugde toe bij de uitoefening van uw ambt.

Met vriendelijke groet,

Cor Clarijs (bestuurder a.i. Verus)	Gökhan Çoban (directeur ISBO)	Pieter Moens (bestuurder VGS)	Marnix Niemeijer (voorzitter LVGS)

Vereniging voor katholiek en christelijk onderwijs

Factsheets – 2 LHBTI

Factsheet: LHBT monitor 2 (LHBTI)

1. Beknopte samenvatting onderwerp

SCP heeft in mei 2018 opvattingen gepeild onder de Nederlandse bevolking over homoseksualiteit en transgender personen. In december 2018 heeft het SCP gepeild hoe het met het welbevinden en veiligheid van LHBTs staat ten opzichte van cisgender heteroseksuelen (heteroseksuele mensen die zich het gender voelen dat zij bij de geboorte op basis van de geslachtskenmerken hebben toegewezen gekregen) op de terreinen veiligheid, gezondheid en werk. Belangrijke uitkomsten uit de LHBT-monitor: er is geen verschil meer tussen de veiligheid van homomannen/lesbische vrouwen en heteropersonen. Wel voelen LHBT's zich (wat) onveiliger. Voor biseksuele en transgenderpersonen is ook het welzijn lager. In december 2018 heeft het SCP de Tweede Kamer een technische briefing gegeven over deze uitkomsten. Uit de IGLA Europe Rainbow Index 2019 blijkt dat Nederland op het gebied van sociale acceptatie van homoseksualiteit Europees gezien tot de top behoort. Op het gebied van wetgeving en beleid is Nederland opgeschoven van een middenpositie naar de kopgroep (ILGA Europe Rainbow Index 2019).

2. Focus debat en standpunt OCW

Kamerfracties hebben vooral vragen over waarom biseksuelen en transgenderpersonen relatief slechter scoren op welbevinden en subjectieve veiligheid en waarom - ondanks de hoge acceptatiegraad onder de bevolking - transgender personen en biseksuele mannen en vrouwen zich onveiliger voelen dan hetero- en homomannen en lesbische vrouwen.

Ondanks de verbetering van de leefsituatie van LHBTI's op een aantal terreinen, is deze nog steeds slechter dan die van de overige bevolking. Deze verschillen kunnen worden verklaard door het minderheidsstress syndroom (een samenstel van ervaren discriminatie, afwijzing en pesten en de verwachting afgewezen te worden, waakzaamheid tot en met verbergen van eigen homoseksualiteit).

Voorstel: Er wordt al veel gedaan, zo werkt het kabinet aan de uitvoering van het regenboog stembusakkoord en regenboogsteden (zie factsheets *Regenboogonderdelen Regeerakkoord* en *Regenboogsteden* hierna). Daarnaast steunt OCW het landelijke netwerk van christelijke LHBTI-personen (zie factsheet *Christelijke alliantie*), de alliantie Verandering van binnenuit gericht op bi-culturele gemeenschappen en de sportalliantie. Ook steunen we de alliantie Gedeelde trots, gedeeld geluk (COC, TNN EN NNID) gericht op sociale veiligheid en sociale acceptatie. En we steunen de organisatie Gender Talent om transgender personen via coaching en werkervaringsplaatsen te ondersteunen op de arbeidsmarkt. Ook op onderwijs gebeurt al veel, zie daarvoor het thema 'onderwijs'.

U heeft in het debat n.a.v. de LHBT-monitors het volgende toegezegd:
(1) Onderzoek naar de mogelijkheid om ook vragen in bevolkingsonderzoeken op te nemen betreffende de opvatting over intersekse personen.
(2) Onderzoek de mogelijkheid om in bevolkingsenquêtes ook vragen toe te voegen over de status van transgender personen (welzijn/gezondheid).
(3) Onderzoek naar de verklaringen van het lagere welzijn en (psychische) gezondheid van biseksuelen naar voorbeeld van het recente Australische onderzoek
(4) Opnemen van transgender jongeren in het komende SCP jongerenonderzoek (tot nu toe alleen LHB). Dit rapport komt dit najaar uit.
(5) Verder kunt u nog toezeggen:
(6) Onderzoek naar mogelijkheid verklaringen te vinden voor het verschil tussen onveiligheidsgevoelens en de feitelijk gemeten onveiligheid onder LHBT's.
(7) In gesprek met belangenorganisatie van biseksuelen om verdere maatregelen te verkennen.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Tijdens de technische briefing zijn verbeterpunten aangedragen dor het SCP. Zoals het ontwikkelen en testen van meetinstrumenten over de houding van de bevolking ten aanzien van intersekse personen.

4. Facts & Figures

Zie persberichten SCP - 17 mei 2018 & 21 december 2018
Sociale acceptatie van LHB's en T's is onverminderd hoog. In enkele sociaaldemografische bevolkingsgroepen loopt deze nog achter. Het sociaal welbevinden van lesbische vrouwen en homoseksuele mannen wijkt niet wezenlijk af van heteroseksuele mannen en -vrouwen. Maar transgender personen en biseksuele mannen en vrouwen scoren aanzienlijk slechter.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- 13 juni 2018 heeft u de Kamer geïnformeerd over uw reactie op de SCP LHBT-monitor naar de opvattingen van het publiek over seksuele en genderdiversiteit. (30.420 – Nr. 292)
- Kwantitatief onderzoek naar de (psychische) gezondheidsproblemen van personen met biseksuele ervaringen, bijvoorbeeld een vertaling van een onlangs uitgekomen Australisch onderzoek naar de Nederlandse situatie.

Factsheet: Regenboogonderdelen Regeerakkoord **2 (LHBTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

Zie 4

2. Focus debat en standpunt OCW

De Kamer zal vragen hoever de uitvoering is van de regenboogonderdelen in het regeerakkoord. De uitvoering ligt op schema. Op twee onderdelen (Awgb en GW) ligt het voortouw bij de Kamer.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Er is breed draagvlak voor deze thema's in de Kamer. De onderwerpen meerouderschap en draagmoederschap liggen wel gevoelig bij CU en met name SGP. Vgl.de discussies in de coalitie om te komen tot een kabinetsreactie op de aanbevelingen van de Staatscie herijking ouderschap.

4. Facts & Figures

Gelijke behandeling

- Verbod trans- en intersekse discriminatie (Awgb): EK heeft het voorstel op 12 maart 2019 aangenomen.
- Meerouderschap: Kabinetsreactie op de aanbevelingen van de Staatscie. herijking ouderschap wordt naar verwachting eind juni 2019 naar de TK gestuurd. Dit betrof onder meer aanbevelingen op het terrein van meerouderschap, meeroudergezag, nationaal en internationaal draagmoederschap en een register ontstaansgeschiedenis.
- Aanpassing wetboek van strafrecht: Wetsvoorstel herwaardering strafbaarstelling actuele delictsvormen (bevat o.m. verhoging van de strafmaxima voor het delict aanzetten tot geweld, haat en discriminatie (wijziging artikel 137d Sr) is 21 mei jl. met algemene stemmen aangenomen door de TK.
- Aanpak onnodige geslachtsregistratie: na de zomer ontvangt de Kamer een brief met de uitwerking van de aanpak zoals geschetst in de brief van 1 april jl.
- Artikel 1 Grondwet: Het initiatief voor de wijziging van de Grondwet om 'handicap' en 'hetero- of homoseksuele gerichtheid' toe te voegen als non-discriminatiegrond ligt bij de Tweede Kamer. Oorspronkelijk wetsvoorstel is overgenomen door Bergkamp, Özütok en Van der Hul.

LHBTI en onderwijs

In het regeerakkoord is hierover het volgende opgenomen: "In het onderwijs, onder meer bij de opleiding van docenten en in het MBO, wordt de positie van LHBTI's verbeterd." De uitvoering van dit onderdeel ligt op schema (zie ook factsheets *kerndoelen en kwalificatiedossier* en *lerarenopleidingen*).

Suïcide en depressiepreventie LHBTI-jongeren

Samen met VWS ondersteunt u het initiatief van 113 Zelfmoordpreventie, Movisie en COC Nederland. De focus ligt op het ondersteunen van ouders, samen met de jongeren actualiseren van de online hulp en informatie, online trainingen van professionals en vrijwilligers en het inzetten van het GSA-netwerk van het COC om scholen te bereiken. Het project loopt tot en met 2020.

Buitenlandbeleid

Tijdens de IDAHOT-bijeenkomst in Oslo is gesproken over het mogelijk instellen van een nieuw comité voor de aanpak van discriminatie, diversity and inclusion (alle gronden) binnen de raad van Europa. U heeft uw collega's in de EU opgeroepen om het LHBTI netwerk (financieel) te ondersteunen. De minister van Buitenlandse Zaken rapporteert over de inzet op LHBTI-equality in de mensenrechtenrapportage 2019.

Evaluatie transgenderwet (juridische geslachtsaanpassing)
Dit is *geen* onderdeel van het regeerakkoord, maar wordt hier wel vaak bij aangehaald. Op 19 juni is een AO gepland met de minister van rechtsbescherming over de reactie op de evaluatie transgenderwet. Belangrijkste punten hieruit zijn het afschaffen van de deskundigenverklaring waardoor geslachtswijziging een eenvoudige administratieve procedure wordt. Ook kunnen jongeren onder de 16 jaar straks hun juridisch geslacht wijzigen, zij het via een verzoek aan de rechter. Dit geldt voor zowel transgenders als intersekse personen.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

In de voortgangsrapportage emancipatie van 14 maart heeft u aangegeven hoe het staat met de uitvoering van de regenboogonderdelen in het regeerakkoord.

Factsheet: Regenboogsteden **2 (LHBTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

OCW werkt samen met 53 gemeenten in een aanpak op lokaal LHBTI-beleid. De Regenbooggemeenten zetten zich actief in op lokaal LHBTI-emancipatiebeleid. Het speerpunt van de regenbooggemeenten is het bevorderen van sociale acceptatie van LHBTI-personen. De gemeenten richten zich op verschillende terreinen, zoals scholen, zorg, veiligheid van ouderen, sport, door bijvoorbeeld het geven van voorlichting over seksuele diversiteit

2. Focus debat en standpunt OCW

Kamerfracties hebben vooral vragen over het uitbreiden van het aantal Regenboogsteden.
Zij vragen zich af waarom alleen de G50 is uitgenodigd en of gemeenten buiten de G50 ook Regenbooggemeente kunnen worden.
Ook gemeenten buiten de G50 vragen regelmatig of zij Regenbooggemeente kunnen worden.
OCW werkt samen met de gemeenten uit de G50, omdat:

- Er beperkte financiële middelen voor gemeenten beschikbaar zijn.
- Met de G50 heeft OCW een zo groot mogelijk en landelijk dekkend bereik gerealiseerd waardoor zoveel mogelijk inwoners worden bereikt.

Het staat andere gemeenten vrij zich te melden als Regenbooggemeente. Zij moeten hier wel zelf middelen voor vrij maken.

Een enkele daarvan, zoals Heerhugowaard heeft zich bij OCW gemeld, maar niet alle gemeenten, die op eigen initiatief Regenboogbeleid maken melden zich bij OCW.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- Kamerleden Bergkamp (d'66) en Özütok (Groen Links) hebben in november 2018 Kamervragen gesteld met de strekking of er meer gemeenten kunnen aansluiten bij de regenbooggemeenten .
- 11 van de 12 provincies (Friesland doet niet mee) zijn Regenboogprovincie. De meeste zoeken nog naar hun rol daarbij, omdat sociaal beleid geen onderdeel is van provinciebeleid.

4. Facts & Figures

- Regenbooggemeenten ontvangen € 20.000 per jaar van 2019 t/m 2022. G4 ontvangen € 50.000 per jaar voor de zelfde periode. De gemeenten leggen het equivalent in cofinanciering bij.
- Movisie ondersteunt de regenbooggemeenten en er is landelijke monitoring van de sociale acceptatie van lhbt-personen door het SCP.
- Deze samenwerking tussen gemeenten en het ministerie van OCW is succesvol en effectief. Dit blijkt uit een externe evaluatie, maar ook uit de reacties van de lokale zelforganisaties en instellingen. Het blijkt dat naarmate gemeenten langer meedoen in de samenwerking, zij breder kunnen inzetten op beleidsdoelen en zij met meer verschillende organisaties samenwerken. Mede dankzij de cofinancieringseis kunnen gemeenten meer geld en fte inzetten op LHBTI-beleid en neemt de politieke aandacht voor LHBTI-beleid toe.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

In het VAO discriminatie, 13 maart 2019 is een motie (30950, nr 166 van kamerlid Den Boer (d'66) vastgesteld. De motie verzoekt zowel het Charter Diversiteit als de regenboogsteden onder de aandacht te brengen van alle lagen van het openbaar bestuur in Nederland.
Stand van zaken:
Samen met het ministerie van SZW informeert OCW de gemeenten. Een passende wijze, via een gemeentelijke nieuwsbrief of anderszins wordt nog verkend.

Factsheet: Biseksuele personen 2 (LHBTI)

1. Beknopte samenvatting onderwerp

Uit onderzoek, van onder andere het SCP, blijkt dat de situatie van biseksuele personen en voornamelijk heteroseksuelen met biseksuele ervaringen kwetsbaar is. Dat geldt met name op het gebied van gezondheid en veiligheid. Tegelijk zijn de onderzoeken naar biseksuele personen vaak gebaseerd op (te) kleine steekproeven. De groep is te klein, maar ook te beperkt beschreven om in de huidige opzet goed mee te nemen in bevolkingsstudies.

2. Focus debat en standpunt OCW

In het debat kunt u aangeven wat u doet om biseksuelen en personen met biseksuele ervaringen te ondersteunen:

- U ondersteunt voor 5 jaar de Alliantie Gedeelde trots, gedeeld geluk van COC, TNN en NNID om samen te werken aan de sociale veiligheid en sociale acceptatie van LHBTI's.

In het debat zou u bijvoorbeeld kunnen toezeggen om het onderzoek naar biseksuele personen te verbeteren door:

- Kwalitatief onderzoek naar de ervaringen van personen met biseksuele ervaringen uit te zetten. Waar lopen zij tegenaan en waar hebben zij behoefte aan?
- Kwantitatief onderzoek naar de (psychische) gezondheidsproblemen van personen met biseksuele ervaringen, bijvoorbeeld een vertaling van een onlangs uitgekomen Australisch onderzoek naar de Nederlandse situatie.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

VERTROUWELIJK: vanuit het veld zijn een aantal mensen bezig een stichting t.b.v. personen met biseksuele ervaringen op te richten. Reden hiervoor is dat bij de huidige organisaties de aandacht voor personen met biseksuele ervaringen niet als aparte groep wordt meegenomen. Het gaat om een relatief onzichtbare groep.

4. Facts & Figures

Uit: LHBT-monitor 2018 van het SCP:

Biseksuelen rapporteren op bijna alle aspecten een slechte leefstijl/gezondheid en de verschillen zijn dan ook redelijk groot.

- Zo heeft een op de vijf biseksuele personen obesitas, in vergelijking met een op de acht heteroseksuelen.
- De percentages biseksuelen die wel eens soft- en/of harddrugs hebben gebruikt, liggen (meer dan) twee keer zo hoog dan bij heteroseksuelen.
- En terwijl 11% van de heteroseksuelen als psychisch ongezond kan worden gezien en 8% een depressie heeft gehad in het jaar voorafgaand aan de enquête, liggen deze percentages met 26% en 18% onder die van de biseksuelen.
- Ook het aandeel biseksuelen dat een slechte gezondheid ervaart en/of tenminste één langdurige aandoening heeft, ligt een stuk hoger dan onder heteroseksuele personen.
- Vanuit dat perspectief is het niet verwonderlijk dat biseksuelen vaker contact hadden met een huisarts in de maand voorafgaand aan de enquête en met een psycholoog in het voorafgaande jaar.

LHB-werknemers hebben een slechtere werksituatie

LHB-werknemers hebben een minder goede positie op het werk. Ze ervaren bijvoorbeeld meer ongewenst gedrag en conflicten. LHB's rapporteren ook meer burn-outklachten en zijn minder tevreden met hun werk dan heteroseksuele personen. De verschillen tussen bi en heteroseksuele werknemers lijken wat groter dan die tussen lesbische/homoseksuele en heteroseksuele werknemers.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

Motie Sjoerdsma/Van den Hul (19 april 2018, Kamerstukken II, 30 420 nr. 273) vroeg om een Actieplan Veiligheid LHBTI's. Op 2 april 209 heeft de minister van J&V dat Actieplan mede namens u naar de Kamer gestuurd. De focus van het Actieplan is de sociale veiligheid, vandaar dat ook de maatregelen op dit gebied uit de voortgangsrapportage emancipatie hierin zijn opgenomen. In de maatregelen op het gebied van politie en OM gaat J&V vooral uit van een mainstream benadering.

Factsheet: Transgender personen **2 (LHBTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

Uit onderzoek, onder andere uit de LHBT-monitor van het SCP, blijkt dat de situatie van transgender personen kwetsbaar is. Dat geldt met name op het gebied van veiligheid en werk. Tegelijk zijn de onderzoeken, onder andere van TNN naar transgender personen nu gebaseerd op gelegenheidssteekproeven, en daardoor niet representatief. Dit komt doordat de groep te klein is om goed te kunnen worden meegenomen in de bevolkingsstudies in de huidige opzet.

2. Focus debat en standpunt OCW

In het debat kunt u aangeven wat u doet om transgender personen te ondersteunen:

- U ondersteunt voor 5 jaar de Alliantie Gedeelde trots, gedeeld geluk van COC, TNN en NNID om samen te werken aan de sociale veiligheid en sociale acceptatie van LHBTI's. Daarbij hoort onder andere het versterken van de lokale infrastructuur van de transgendergemeenschap, onderzoek naar de veiligheid van transgender personen en het vergroten van de meldings- en aangiftebereidheid. Dit heeft tot doel om individuele transgender personen beter te begeleiden, maar ook om casussen op te halen die bijvoorbeeld via het College voor de rechten van de mens geagendeerd worden. TNN adviseert Anti-discriminatie voorzieningen (ADV's) en de Nationale Politie in bijvoorbeeld registratie van discriminatie en zoekvragen. Samen met de Nationale Politie werkt TNN aan het bevorderen van de transgendersensitiviteit van de politie via het opleidingsaanbod van politieacademie en via (in het kader van het programma het kracht van het verschil) interventies op korpsniveau.
- U ondersteunt Transgendertalent, een organisatie die zich richt op coaching en werktoeleiding voor transgender personen die, vaak vanwege de transitie, lange tijd zijn uitgevallen uit het arbeidsproces.
- Op ambtelijk niveau werkt OCW samen met VWS en SZW aan resp. betere transgenderzorg en een uitwerking van de mogelijkheden voor een landelijk geregeld transitieverlof.

In het debat kunt u verder aangeven wat u doet om het onderzoek naar transgender personen te verbeteren:

- Samenwerking met onderzoekers en de Vlaamse overheid om de onderzoeksgegevens over transgender én intersekse personen te verbeteren. Eén van de vragen die we samen uitwerken, is hoe we genderdiversiteit beter kunnen meenemen in grote bevolkingsonderzoeken, die onder andere worden gebruikt voor de LHBT-monitor van het SCP.
- In het LHBT jongerenonderzoek van het SCP zullen de transgender jongeren worden meegenomen (planning in overleg SCP, waarschijnlijk volgend jaar)

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Vanuit TNN zullen waarschijnlijk de onderwerpen veiligheid en arbeidsmarkt/transitieverlof bij Kamerleden onder de aandacht worden gebracht. In het Actieplan Veiligheid LHBTI's (naar aanleiding van de motie Sjoerdsma/Van den Hul) staan vooral maatregelen die J&V nu al neemt. COCen TNN dringen aan op extra veiligheidsmaatregelen zoals een volwaardige externe rol voor Roze in blauw, gespecialiseerde rechercheurs, een verplichte leerlijn op de politieacademie en verhoging van de strafmaxima. Over een volwaardige rol van Roze in Blauw en de leerlijn voor de politie zijn moties aangenomen. Deze liggen primair op terrein JenV.

4. Facts & Figures

Uit: 'Overal op je hoede' onderzoek van TNN naar geweld tegen transgenderpersonen in Nederland (gelegenheidssteekproef, 2019):

In de afgelopen 12 maanden:

- Werd 14% van de transgender personen die deelnamen minimaal 1 keer mishandeld of daarmee bedreigd;
- Maakte 1 op de 5 niet-fysiek seksueel grensoverschrijdend gedrag mee
- Maakte 40% in huiselijke sfeer incidenten mee zoals psychisch geweld. 7% maakte fysiek

huiselijk geweld mee.

Uit: LHBT-monitor 2018 van het SCP:
- Transgender personen hebben een slechtere sociaaleconomische positie.
- Transgenderjongeren worden vaker gepest en hebben thuis vaker te maken met verwaarlozing of mishandeling.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

Motie Sjoerdsma/Van den Hul (19 april 2018, Kamerstukken II, 30 420 nr. 273) vroeg om een Actieplan Veiligheid LHBTI's. Op 2 april 209 heeft de minister van J&V dat Actieplan mede namens u naar de Kamer gestuurd. De focus van het Actieplan is de sociale veiligheid. Om die reden zijn de maatregelen op dit gebied uit de voortgangsrapportage emancipatie hierin zijn opgenomen. In de maatregelen op het gebied van politie en OM gaat J&V vooral uit van een mainstream benadering.

Motie Westerveld/Van den Hul (2 april 2019, Kamerstukken II, 29240, nr. 97) verzoekt de regering de ervaringen van transgenderscholieren op kwalitatieve wijze mee te nemen in de schoolmonitor als de steekproef niet toereikend is om conclusies te kunnen trekken.
Deze groep zit in de Monitor sociale veiligheid in en rond scholen. Een monitor heeft het karakter van een periodieke 'thermometer' en leent zich niet voor kwalitatief onderzoek. Met het SCP is daarom afgesproken dat transgender jongeren worden meegenomen in het komende rapport Jongeren en seksuele oriëntaite (dit najaar)

Factsheet: LHBTI en Religie **2 (LHBTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

- In de periode 2018 t/m 2021 (40 maanden) steunt OCW de activiteiten van de christelijke LHBTI alliantie met een meerjarige projectsubsidie ter hoogte van €366.500,--.Dit samenwerkingsverband bestaat uit: het Landelijk KoördinatiePunt groepen kerk en homoseksualiteit (LKP), vereniging ChristenQueer, Contrario, CHJC, European Forum of LGBT Christan Groups, Verscheurd.nl en Homo in de Klas.
- Activiteiten bestaan uit: netwerkversterking, deskundigheidsbevordering, voorlichting op scholen en agendering.
- Activiteiten richten zich op: jonge LHBTI-ers in reformatorische en evangelische geloofsgemeenschappen, ouders van LHBTI-ers, christelijke LHBTI-ers die op een later moment in hun leven uit de kast komen, christelijke LHBT-organisaties in Europa, kerkelijke gemeenschappen en regenbooggemeenten in de zogenaamde 'bible belt'.
- Dit platform is een initiatief van een groep christenen, zelf of nauw betrokken bij LHBT'ers, die vinden dat iedereen, ongeacht geaardheid, zichzelf moet kunnen zijn binnen zijn of haar kerk/gemeente.
- Het platform is er voor kerkgemeenteleden, dus ook LHBT'ers binnen de gemeente, kerkelijk leiders, (pastorale) hulpverleners, oudsten, jeugdwerkers, familieleden, maar ook LHBT'ers die zich door hun gemeente afgewezen voelen en misschien hun kerk, maar in veel gevallen niet God, verlaten hebben.
- Wijdekerk is gestart in het najaar van 2016 en heeft sinds november 2017 rechtspersoonlijkheid.
- Miranda Terpstra van stichting Wij de Kerk was één van de genomineerden voor de Jos Brink Innovatieprijs 2019.

2. Focus debat en standpunt OCW

-

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

-

4. Facts & Figures

- *Opvattingen zijn in tien jaar tijd minder negatief geworden*
- *Negatieve* opvattingen over homo- en biseksualiteit naar sociaaldemografische kenmerken, in casu behorend tot christelijke geloofsgemeenschap en/of partij:

		2006	2010	2012	2014	2016/17
Politieke partij/stemmer						
	CDA	nb	nb	16	11	7%
	ChristenUnie	nb	nb	47	22	nb
Religie						
	Rooms-katholiek RK	17%	7	8	5	6%
	Protestantse Kerk PKN/Samen op Weg	28%	18	17	17	16%
	geen religie	7%	4	4	2	3%

bron: Leefsituatie Index (SLI) - bevolking 18 jaar en ouder, 2006-2016 - SCP.
Homo-ec/algemeen/AO Plenair 2019/190328 30 ledendebat LHBTI 16 mei.docx

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- Regenboogstembusakkoord toezegging: alle elementen uit het regenboogstembusakkoord zo snel als mogelijk uit te voeren.

Factsheet: Onnodige sekseregistratie **2 (LHBTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

- Op 1 april jl. heeft MOCW, mede namens BZK en J&V, een brief gestuurd naar de Tweede Kamer. Hierin staat de aanpak vermeld om onnodige sekseregistratie (waar mogelijk) verder te beperken.
- De aanpak bestaat uit drie sporen: Opstellen afwegingskader, bevorderen van kennis en bewustwording en uitvoeren van onderzoeken en ontwikkelen van instrumenten.
- Instanties en bedrijven zullen hulp krijgen van de overheid bij het terugdringen van onnodige registratie van sekse. Met handreikingen, onderzoek en goede voorbeelden wil het kabinet duidelijkheid scheppen over waar sekseregistratie geen functie heeft, en dus beter achterwege kan blijven.

2. Focus debat en standpunt OCW

- Op tal van terreinen is er nog onnodige sekseregistratie. Het kabinet vindt dit onwenselijk want registratie van geslacht is vaak onnodig en houdt stereotypen en gendernormen in stand. Ook wordt de registratie door trans- en intersekse personen die zich niet (volledig) herkennen in de binaire man/vrouwverdeling ervaren als een belemmering om voluit deel te nemen aan de samenleving.
- Het is belangrijk om concrete vervolgstappen te zetten om onnodige geslachtsregistratie te beperken.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- Regeerakkoord: Aangezien deze maatregel in het Regeerakkoord staat vermeld is het uitgangspunt dat VVD, CDA, CU en D66 positief staan tegenover het onderwerp.
- Tijdens het debat op 16 mei 2018 over de brief van MOCW en voormalig minister van V&J 23 december 2016 stelde alleen Groen Links vragen over wanneer het gelegitimeerd (doel/criteria) en nuttig/nodig is om naar geslacht te vragen. De opmerkingen uit dit debat zijn in de huidige aanpak verwerkt.
- Belangenorganisaties COC, Transgender Netwerk Nederland en NNID Nederlandse organisatie voor seksediversiteit stellen zich op het algemene standpunt dat registratie van geslacht volledig moet worden afgeschaft. Binnen het in het Regeerakkoord gestelde kader 'onnodige registratie van geslacht, waar mogelijk beperken' is het standpunt: geslacht alleen registreren wanneer dat nodig is voor een specifiek doel.

4. Facts & Figures

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- Na de zomer informeert U de Tweede Kamer over de voortgang van de in de brief genoemde maatregelen. Dan presenteert U ok een overzicht van vervolgstappen.
- Motie den Boer en Bergkamp, 6 maart 2019 (Kamerstuk 25764, nr. 115). Deze motie verzoekt de regering de juridische, financiële en technische kansen en belemmeringen voor de herziening van de geslachtsvermelding op paspoorten en identiteitskaarten in kaart te brengen. Bij de uitvoering van deze motie wordt gekeken naar de praktische haalbaarheid en naar de impact op instanties die werken met de Nederlandse identiteitskaart.
- Op 23 december 2016 heeft MOCW, samen met de toenmalige minister van V&J, een brief gestuurd over de resultaten van diverse onderzoeken over het onderwerp sekseregistratie.

Factsheets 3 – Onderwijs

Factsheet: Kerndoelen en kwalificatiedossier — 3 (onderwijs)

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord is opgenomen: "In het onderwijs, onder meer bij de opleiding van docenten en in het mbo, wordt de positie van LHBTI verbeterd."

2. Focus debat en standpunt OCW

In het debat zal wellicht worden gevraagd naar de stand van zaken van de aanscherping van de kerndoelen/curriculumherziening en de aanpassing van de kwalificatie-eisen voor het mbo op het punt van seksuele en genderdiversiteit. U kunt aangeven dat:

- De kwalificatie-eisen burgerschap voor het mbo inmiddels zijn zodanig gewijzigd dat voor iedereen duidelijk is dat aandacht moet worden besteed aan acceptatie van etnische, religieuze, seksuele en genderdiversiteit.
- Deze aangescherpte burgerschapsopdracht gaat in het aankomende collegejaar in.
- Met de MBO-Raad is afgesproken dat zij de scholen dit voorjaar informeert over de wijziging en over wat van mbo-scholen wordt verwacht. Via de MBO-Raad en Stichting School en Veiligheid (SSV) worden scholen verwezen naar beschikbaar voorlichtingsmateriaal en lesaanbod. Ook biedt SSV veel trainingen aan in het mbo, gericht op het vergroten van de vaardigheden van docenten om om te kunnen gaan met botsende opvattingen (Dialogen onder druk).
- De curriculumherziening po/vo ligt op schema: dit najaar leveren de ontwikkelteams de bouwstenen aan voor de aanscherping van de kerndoelen, waaronder het kerndoelonderdeel seksualiteit en seksuele diversiteit.
- Het COC en Rutgers zijn, samen met een vertegenwoordiging van leerlingen, aanwezig geweest bij de sessies van de ontwikkelteams.
- In het Reformatorisch Dagblad van 7 mei jl. wordt gesteld dat u 'gendergelijkheid aan de man brengt via het onderwijs'. U kunt aangeven dat het bestrijden van stereotypen de keuzevrijheid van leerlingen juist vergroot, er wordt hen niets opgedrongen. Het uitgangspunt is dat op school iedereen de ruimte krijgt om zijn of haar talenten te ontwikkelen en de vrijheid heeft om te worden wie hij of zij is. De burgerschapsopdracht van scholen en het kerndoelonderdeel seksualiteit en seksuele diversiteit zijn daar ook op gericht. Ze gaan over het erkennen en respecteren van het *bestaan* van diversiteit.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Betreft onderdelen uit Regeerakkoord, waarvoor breed draagvlak is in de Kamer.

4. Facts & Figures

- Uit het inspectie-onderzoek uit 2016 bleek, uit een landelijk representatieve steekproef, dat 95% van de scholen aandacht besteedt aan (een deel van) het kerndoelonderdeel seksuele ontwikkeling, seksuele weerbaarheid en seksuele diversiteit. Als alleen gekeken wordt naar seksuele diversiteit besteedt ongeveer 85% van de scholen hier aandacht aan.
- De inspectie gaf wel aan dat de aandacht vaak incident-gedreven is en niet altijd verankerd in het beleid van de school (voor sociale veiligheid).
- De aanscherping van het kerndoelonderdeel zou ertoe moeten leiden dat scholen duidelijker weten wat van hen wordt verwacht op dit punt. Hetzelfde geldt voor het onderdeel weerbaarheid (wensen en grenzen, relationele aspecten van seksualiteit).

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

De wijziging van de kwalificatie-eisen mbo is een uitvoering van de motie Van Dijk/Van den Hul van 19 april 2018 (Kamerstukken II, 30 420, nr. 274).

Factsheet: Lerarenopleidingen **3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord is opgenomen: "In het onderwijs, onder meer bij de opleiding van docenten en in het mbo, wordt de positie van LHBTI verbeterd."

2. Focus debat en standpunt OCW

De focus in het debat zal liggen op wat u gaat doen om LHBTI-acceptatie op te nemen in de universitaire leraren opleidingen (ulo's) en eerstegraadslerarenopleidingen (zie aangenomen motie). Voor de pabo's en tweedegraadslerarenopleidingen is de kennisbasis vorig jaar herzien. Acceptatie van seksuele en genderdiversiteit is daarin opgenomen.

- In het debat kunt u aangeven dat u in gesprek bent met de Vereniging Samenwerkende Universiteiten (VSNU) en Vereniging Hogescholen (VH).
- Met stichting School en Veiligheid (SSV) is besproken dat de handreiking seksuele integriteit die zij nu ontwikkelt voor pabo's en tweedegraadslerarenopleidingen, ook kan worden ingezet voor ulo's en eerstegraadslerarenopleidingen. SSV bekijkt of daar een aanpassing voor nodig is. Het betreft een training, waarin aan de hand van filmpjes (met educatieve richtlijn), verschillende dilemma's/oefensituaties worden voorgelegd. Zoals reageren op homofoob gedrag van leerlingen en seksueel grensoverschrijdend gedrag. De training is gericht op houding en handelen van docent, niet op het geven van seksuele voorlichting. De training daarmee ook geschikt voor docenten in de bovenbouw en ulo's.
- Na- en bijscholing voor docenten is niet verplicht. Voorstellen hierover in het kader van het Lerarenregister heeft de Kamer zelf afgewezen. Dat betekent dat ook LHBTI-acceptatie niet verplicht kan worden opgenomen in bijscholing. Wel organiseert OCW via SSV ieder jaar de lerarenconferentie *Met alle respect!* waarin binnen het kader van sociale veiligheid aandacht is voor (trainingen op het gebied van) seksuele integriteit, waaronder acceptatie van seksuele en genderdiversiteit.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

PvdA en GL hebben het standpunt van het COC overgenomen dat LHBTI-acceptatie een onderdeel moet worden van de ulo's en eerstegraadslerarenopleidingen en van de na- en bijscholing.

4. Facts & Figures

Pabo's en tweedegraadslerarenopleidingen:

- Hoger onderwijsinstellingen bepalen zelf de inhoud van het curriculum. Bij wet is vastgelegd aan welke bekwaamheidseisen een startende leraar moet voldoen. Deze bekwaamheidseisen worden door de lerarenopleidingenberoepsgroep vertaald naar de kennisbases en individuele instellingen geven daar weer invulling aan in hun curricula.
- SSV heeft op verzoek van OCW het project Toegerust op Sociale Veiligheid uitgevoerd, samen met de onderwijsraden en de koepels van de lerarenopleidingen (LOBO en de ADEF) om te stimuleren dat dit thema wordt verankerd in de lerarenopleidingen. Een van de uitkomsten van het project is dat de kennisbases voor tweedegraadslerarenopleidingen en voor de pabo's zijn geactualiseerd. De implementatie vond dit collegejaar plaats (2018/2019).
- Voor de tweedegraadslerarenopleidingen is seksuele diversiteit expliciet opgenomen bij de hoofdstukken over diversiteit, school in de pluriforme maatschappij, pedagogische functie van de school en ontwikkelingstheorieën waaronder seksuele ontwikkeling. Bij die laatste worden ook 'genderthema's' en 'heteronorm' als belangrijke aspecten genoemd. Verder is in deze nieuwe versie meer aandacht voor sociale veiligheid en tegengaan van pesten dan voorheen. Bij de generieke kennisbasis voor de pabo's zijn de thema's opgenomen bij 'identiteitsontwikkeling' (gender) en bij sociale veiligheid en burgerschapsvorming (genderdiversiteit en seksuele diversiteit).
- SSV heeft een database ontwikkeld met materialen die kunnen worden ingezet om leraren toe te rusten op het gebied van sociale veiligheid. Als vervolg hierop ontwikkelen ze dit

jaar, ondersteund door OCW, een handreiking pedagogisch vakmanschap seksuele integriteit voor leraren en lerarenopleidingen.

Eerstegraadslerarenopleidingen

- Er zijn twee 'routes' voor eerstegraadsleraar: via een hbo-opleiding voor wie al tweedegraadsdocent is of via een universitaire lerarenopleiding voor wie een master heeft afgerond, maar geen lesbevoegdheid heeft. Omdat de eerstegraads hbo-opleidingen zijn gericht op docenten met al een tweedegraads bevoegdheid, is destijds besloten dat ze minder relevant waren voor het project van School en Veiligheid. Deze docenten hebben dit thema immers in hun tweedegraadsopleiding gehad.
- Bij de universitaire lerarenopleidingen is het thema seksuele diversiteit tot nu toe niet aan de orde geweest. Destijds is de afweging gemaakt dat het curriculum van de ulo's door de beperkte tijd (dit is een eenjarige of tweejarige opleiding) onvoldoende ruimte bood voor het project van SSV. Daarnaast speelt mee dat deze docenten veelal in de bovenbouw (havo/vwo) lesgeven, waar de kerndoelen seksualiteit en seksuele diversiteit niet gelden. (Eerstegraads leraren zijn wel bevoegd om les te geven in het hele tweedegraads gebied.)
- De VSNU/ICL heeft informeel gereageerd op het standpunt van het COC: in algemene zin is er aandacht voor sociale veiligheid, maar ulo's hebben een vol curriculum en ICL leden geven aan hier vooral ook een rol te zien voor de school (na- en bijscholing).

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

Motie Van den Hul/Westerveld, 2 april 2019 (Kamerstukken 29240, nr. 100) verzoekt de regering zich ervoor in te spannen dat LHBTI-acceptatie ook een verplicht onderdeel wordt binnen de universitaire en eerstegraadslerarenopleidingen, alsook binnen de bijscholingsprogramma's.

Factsheet: burgerschapsopdracht **3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord staat: "Er is een zorg dat het voor scholen mogelijk is om de burgerschapsopdracht niet uit te voeren zoals die bedoeld is. De algemene burgerschapsopdracht in de wet wordt daartoe verduidelijkt, zodat de inspectie scherper kan toetsen en handhaven. Het doel is en blijft dat een school in al haar uitingen handelt in lijn met de democratische rechtstaat." Met het wetsvoorstel Verduidelijking burgerschapsopdracht in het funderend onderwijs wordt hier uitvoering aan gegeven. Het wetsvoorstel ligt op dit moment bij de Raad van State (RvS)voor advies.

Planning:

- Het wetsvoorstel ligt sinds januari 2019 bij de RvS
- In de MR is afgesproken dat het wetsvoorstel nogmaals langs komt zodra we het advies van de RvS hebben verwerkt. Hopelijk kan de schriftelijke behandeling in de TK nog voor de zomer plaatsvinden.
- Een logisch moment voor inwerkingtreding is dan aanvang nieuwe schooljaar (1 aug 2020). Scholen hebben dan een klein jaar om zich voor te bereiden op de nieuwe wettelijke verplichtingen (o.a. uitwerking in schoolplan).

2. Focus debat en standpunt OCW

Het debat focust zich op de vrijheid die scholen enerzijds hebben om zelf invulling te geven aan de burgerschapsopdracht en de verplichting anderzijds om de basiswaarden van de democratische rechtstaat te respecteren. Burgerschapsonderwijs is nauw verbonden met levensbeschouwelijke of pedagogische grondslag van scholen en raakt daarom aan de vrijheid van onderwijs.

U kunt aangeven dat in dit wetsvoorstel:

- de heersende eenzijdige visie met een focus op de vrijheid van onderwijs plaats maakt voor een meerzijdige visie die alle grondrechten in acht neemt. De niet-onderhandelbare basiswaarden van onze democratische rechtsstaat vormen het uitgangspunt. In het onderwijs zullen steeds ook de andere grondrechten tot uitdrukking moeten worden gebracht en hun onderlinge begrenzing. Een bepaalde (religieuze) grondslag zal geen rechtvaardiging vormen voor onderwijs waarin kennis en respect voor deze waarden niet actief worden onderwezen.
- Het onderwijs zich in ieder geval moet richten op:
  - o de ontwikkeling van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat en de mensenrechten en het bijbrengen van de sociale en maatschappelijke competenties die leerlingen in staat stellen om deel uit te maken van en bij te dragen aan de samenleving.
  - o van bevoegd gezag wordt verwacht dat zij zorgdraagt voor een schoolcultuur waarin alle bij het onderwijs betrokken personen handelen in overeenstemming met deze waarden en voor het bieden van een oefenplaats voor leerlingen.
- De inspectie meer handelingsruimte krijgt bij het toezicht op burgerschapsonderwijs, onder andere om bekostigingssancties op te leggen.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Er is breed draagvlak voor aanscherping van de burgerschapsopdracht zodat scholen beter weten wat van hen verwacht wordt. De confessionele partijen en met name de SGP zullen het belang van vrijheid van onderwijs benadrukken.

4. Facts & Figures

Uit onderzoek blijkt dat het burgerschapsonderwijs zich onvoldoende ontwikkelt. Scholen vinden burgerschapsonderwijs belangrijk, besteden er aandacht aan, maar de kwaliteit van het onderwijs loopt zeer uiteen (inspectie 2016). De kennis en overige competenties van Nederlandse leerlingen zijn lager dan in vergelijkbare landen (ICCS 2016).

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

n.v.t.

Factsheet: Meisjes en techniek **3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

- Hoewel het aandeel vrouwen in zorg, dienstverlening en administratie iets is gedaald en hun aandeel in technische beroepen en ICT iets is toegenomen, bestaan er nog steeds grote verschillen tussen het aantal meisjes en jongens in bepaalde studierichtingen. Nog steeds kiezen meisjes minder vaak voor techniek.
-

2. Focus debat en standpunt OCW

- Ik streef ernaar dat iedere leerling de ruimte heeft om het eigen talent te ontwikkelen en om een studierichting te kiezen die past bij de eigen capaciteiten en interesses.
- Ik vindt dat dit onvoldoende het geval is en onderneem o.a. onderstaande stappen
- VHTO, het expertisecentrum voor meisjes en vrouwen in (bèta)techniek, werkt met Atria, Emancipator en de NVR in de alliantie Werk.en.de Toekomst aan het doorbreken van stereotypering in het onderwijs, bij de overheid en op de arbeidsmarkt. In 2018 is onder meer Girlsday georganiseerd en het project Beeldenbrekers uitgevoerd. Dit project heeft als doel genderstereotypering in groep 1 en 2 van het basisonderwijs te doorbreken.
- In oktober host OCW een Europese Gender Summit met KNAW, NWO, TNO, VSNU, VH, LNVH, VHTO en de Elsevier Foundation. Hier zal digitalisering/artificial intelligence een van de thema's zijn, om de impliciete bias tegen te gaan in deze vakgebieden.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- Van den Hul, Özütok en Van Weyen hebben 29 april tijdens een plenair debat over de positie van jonge vrouwen op de arbeidsmarkt, een motie ingediend die aangeeft dat het emancipatiebeleid is gediend bij een evenwichtiger verdeling van studiekeuzes tussen jongens en meisjes. Zij verzoeken de regering om initiatieven te ondersteunen om meer jongens te interesseren voor zorg of het onderwijs. Deze motie is in de voortgangsrapportage afgedaan.
- Tijdens de jaarconferentie Techniekpact van het Platform Toekomst voor Technologie 20 mei jl. bleek weer hoe laag de instroom van vrouwen is in het technisch onderwijs en hoe weinig vrouwen in de technische sector werken.
- NWO heeft ook speciale aandacht voor vrouwelijke onderzoekers in de bèta en technische wetenschappen (zij hebben hier €5 mln voor vrijgemaakt).

4. Facts & Figures

- Binnen alle onderwijssoorten zijn vrouwen ondervertegenwoordigd in de bètarichtingen (techniek, ICT, wis- en natuurkunde).
- In 2017/2018 varieerde het aandeel vrouwen in bèta-opleidingen van nog geen 10% binnen de sector techniek in het vmbo tot ruim 40% van de vwo-leerlingen met een NT-profiel (natuur en techniek).
- In Havo en VWO zie je een groot verschil bij de doorstroom richting technisch hoger onderwijs. Dit ligt een stuk lager onder meisjes dan onder jongens (Havo: 21 % van de meisjes t.o. 73% van de jongens. VWO: 52% van de meisjes t.o. 77% van de jongens).
- Van de leerlingen die in het MBO instromen, kiest 29% voor bètatechniek. Dit zijn 8% van de meisjes die op het MBO instromen, t.o.v. 48% van de jongens.
- Op de arbeidsmarkt neemt het aandeel vrouwelijke technische professionals licht toe. In 2018 werkten 201.000 vrouwen in technisch beroep; 39.000 meer t.o.v. 2013. Het aandeel vrouwen is toegenomen naar 13,2% in 2018 ten opzichte van 11,6% in 2013.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- 20 Mei is de monitor Techniekpact verschenen. De cijfers opgenomen in deze facstheet zijn door VHTO aangeleverd en tevens opgenomen in deze monitor..
- Motie van den Hul: initiatieven te ondersteunen om meer jongens te interesseren voor zorg of het onderwijs/ in voortgangsrapportage gemeld dat hieraan uitvoering is gegeven.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER BESLUITVORMING
Aan: MBVOM

Van Voortgezet Onderwijs
[redacted]
T [redacted]

Van Primair Onderwijs
[redacted]
T [redacted]

nota

Voorstel onderzoek toelatingsbeleid

Datum
01 juli 2019
Referentie
[redacted]
Bijlagen

Kopie voor

Reeds afgestemd met

Aantal pagina's
2

Aanleiding
De PvdA heeft een initiatiefwetsvoorstel in voorbereiding waarmee artikel 23 van de Grondwet wordt aangepast en een acceptatieplicht voor scholen wordt ingevoerd. Het lid Asscher (PvdA) heeft daarnaast kort geleden een plenair debat aangevraagd over artikel 23. Dit verzoek kreeg een meerderheid in de Tweede Kamer en vindt na de zomer plaats.

Met deze nota doen we een voorstel voor gedachtevorming over toelatingsbeleid, in aanloop naar dit debat en ter voorbereiding daarop.

Kernpunten
- We zien (toenemende) segregatie naar sociaaleconomische status van ouders. Dit gaat ten koste van sociale cohesie en kan een risico vormen voor kansengelijkheid.
- Daarnaast zien we casuïstische problematiek rondom toelating: leerlingen die geweigerd worden vanwege een bepaalde achternaam, leerlingen die onterecht geweigerd worden onder het mom van een zorgbehoefte waar niet aan voldaan kan worden, schoolkosten die afschrikken enzovoorts. Dit is niet altijd vastgelegd in toelatingsbeleid, maar gebeurt in de (veelal onzichtbare) bestuurlijke praktijk van scholen.
- We hebben navraag gedaan bij onder meer de inspectie, Ouders & Onderwijs, het College voor de Rechten van de Mens, maar er zijn geen data beschikbaar over (de praktijk rond) toelatingsbeleid. Op dit moment is er geen breed inzicht in toelatingsbeleid. Zonder beter inzicht in de problematiek blijven we ons baseren op losse casussen. Mede in aanloop naar het eerdergenoemde debat is dit onwenselijk. Daarnaast is meer inzicht ook wenselijk om de gedachtevorming over dit onderwerp verder te brengen en om na te kunnen denken over mogelijke vervolgstappen.
- Niet alleen ten behoeve van het debat rond artikel 23, maar ook in het kader van het leerrecht en de plenaire behandeling van het wetsvoorstel meer ruimte voor nieuwe scholen (er zijn door de TK veel vragen gesteld over schoolkeuze en segregatie), lijkt het ons verstandig om onderzoek te starten. In de relevante debatten kunt u zeggen dat het onderwerp onze aandacht heeft en verwijzen naar het onderzoek.
- We stellen voor om zo snel mogelijk een onderzoek te starten naar de huidige praktijk rondom toelating in het funderend onderwijs, zodat dit wellicht nog in 2019 kan worden afgerond. In de toelichting treft u een opzet voor het onderzoek.

Beslispunten

Gaat u akkoord met het doen van onderzoek naar toelating?

Toelichting

Opzet van het onderzoek

In het onderzoek worden in elk geval de volgende vragen beantwoord:

- Welk toelatingsbeleid (verdeling naar categorieën) voeren scholen? Is er een verschil tussen openbaar en bijzonder onderwijs?
- Hoe vaak wordt er bezwaar gemaakt bij weigering van een bestuur om een kind toe te laten? Op grond waarvan wordt dat gedaan? Wat zijn de uitkomsten van deze bezwaren?
- Waar baseren ouders en leerlingen hun schoolkeuze op?
- Ervaren ouders drempels als het gaat om toelating? Op welke gronden? Welke onzichtbare drempels zijn er?

Huidig kader

- In de huidige situatie mogen bevoegde gezagen op basis van bepalingen in de sectorwetten toelatingsbeleid voeren.
- Scholen mogen toelatingsbeleid voeren op grond van denominatie, maar ook op grond van vrijheid van inrichting (pedagogisch-organisatorische autonomie).
- Toelatingsbeleid op denominatieve gronden wordt slechts door een klein deel van de bijzondere scholen gevoerd. Volgens informatie uit 2004 betreft dit slechts 5 procent, waar het met name gaat om de reformatorische en joodse richting.
- In het regeerakkoord is opgenomen dat het toelatingsbeleid van scholen en het leerlingenvervoer op basis van denominatie ongewijzigd blijven.

Overige actualiteiten rondom artikel 23

- De Onderwijsraad komt in de tweede helft van dit jaar met een advies over de inrichting van het onderwijs (artikel 23 Grondwet) en de spanningsvelden die daaromheen bestaan. Toegankelijkheid is een van de onderwerpen waar aandacht aan wordt besteed.

- Niet alleen vanuit de PvdA gaan geluiden op om art. 23 te moderniseren. Klaas Dijkhoff (VVD) bepleitte in een essay in april van dit jaar: "Als de vrijheid van onderwijs een ongewenst neveneffect heeft dat er scholen worden opgericht die dienstbaar zijn aan segregatie en het in stand houden van parallelle samenlevingen, waarbij waarden dominant zijn die strijdig zijn met onze kernwaarden vrijheid en gelijkwaardigheid, moeten we dat stoppen."

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

>Retouradres Postbus 16375 2500 BJ Den Haag

Verus, ISBO, VGS en LVGS
T.a.v. Cor Clarijs, Gökhan Çoban, Pieter Moens en Marnix Niemeijer
Postbus 5
2980 AA Ridderkerk

Emancipatie
Rijnstraat 50
Den Haag
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
www.rijksoverheid.nl

Contactpersoon
[redacted]
T [redacted]
[redacted]@minocw.nl

Onze referentie
[redacted]

Uw brief van
18 juni 2019

Datum 12 JULI 2019
Betreft Uw brief d.d. 18 juni 2019

Geachte Cor Clarijs, Gökhan Çoban, Pieter Moens en Marnix Niemeijer,

Allereerst wil ik u hartelijk danken voor uw brief. Het klopt dat de overheid over de inhoud van lesmateriaal niets kan en wil voorschrijven. Ik respecteer de formele verantwoordelijkheidsverdeling omtrent de inhoud van leermiddelen. Het is niet aan het kabinet om de inhoud van leermiddelen te beoordelen, maar aan scholen. We hebben, via de vrijheid van onderwijs, grondwettelijk verankerd dat scholen het onderwijs zelf mogen inrichten en daarbij leermiddelen van hun keuze ogen gebruiken.

Het is aan de uitgevers zelf om te bepalen wat er in hun lesmethoden staat, ook als het gaat om de Canon van Nederland (hierna: canon) geldt deze terughoudendheid. Met betrekking tot de canon heb ik aangegeven dat de commissie in al haar onafhankelijkheid haar taak kan uitvoeren. Dit gezegd hebbende zie ik het als minister van Emancipatie als mijn taak om ernaar te streven dat alle leerlingen de ruimte krijgen om hun eigen talent te ontwikkelen, vrij van stereotiepe beelden. Als minister kan ik hiertoe hoogstens het debat stimuleren en bewustwording creëren.

Zoals aangegeven in de voortgangsrapportage Emancipatie 2019 doet hoogleraar Judi Mesman (Universiteit Leiden) onderzoek naar representatie en stereotypering in lesmateriaal. Uitgeverijen die aangesloten zijn bij brancheorganisatie de GEU hebben hiervoor hun lesmateriaal beschikbaar gesteld. Inmiddels heeft Judi Mesman de voorlopige uitkomsten besproken met de betreffende uitgeverijen. Deze maand worden de uitkomsten van het onderzoek openbaar gemaakt.

Naar mijn idee is het van belang dat scholen een balans vinden tussen de vrijheid van onderwijs en de basiswaarden van de democratische rechtstaat. Ik zie dat er een tendens is waarbij de eenzijdige visie met een focus op de vrijheid van onderwijs, wordt aangevuld met meer visies die alle grondrechten in acht nemen.

[redacted]

De hierboven beschreven lijn zal ik vasthouden als het gaat om de inhoud van lesmateriaal en de historische canon van Nederland.

Met vriendelijke groet,

de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,

[redacted]

Van: Verus, ISBO, VGS en LVGS
Aan: Minister I.K. van Engelshoven
Betreft: Vraag n.a.v. uw brief dd. 12 juli aan profielorganisaties
Plaats, datum: Ridderkerk, 1 oktober 2019

Hooggeachte mevrouw Van Engelshoven,

Hartelijk dank voor uw reactie (dd. 12 juli; ref. [redacted]) op onze brief van 18 juni over de invloed van de overheid op de inrichting van het onderwijs. Dank ook voor uw bevestiging dat de overheid over de inhoud van lesmateriaal 'niets kan en wil voorschrijven' en dat u die lijn zult vasthouden.

In uw brief schrijft u, aan het einde: 'Naar mijn idee is het van belang dat scholen een balans vinden tussen de vrijheid van onderwijs en de basiswaarden van de democratische rechtstaat. Ik zie dat er een tendens is waarbij de eenzijdige visie met een focus op de vrijheid van onderwijs, wordt aangevuld met meer visies die alle grondrechten in acht nemen.'

Deze passage intrigeert ons. Kunt u, voor een beter begrip onzerzijds, nader toelichten wat u bedoelt met een 'eenzijdige visie' en met de gesignaleerde tendens? Hoe en waar ziet u die terug? Hoe taxeert u onze visie op de vrijheid van onderwijs, zoals onder meer naar voren gebracht tijdens het rondetafelgesprek over artikel 23 van de Grondwet in de Tweede Kamer op 4 september jl.?

Op voorhand veel dank voor uw reactie.

Andermaal wensen we u veel wijsheid en arbeidsvreugde toe bij de uitoefening van uw ambt.

Met vriendelijke groet,

Cor Clarijs (bestuurder Verus)

Gökhan Çoban (directeur ISBO)

Pieter Moens (bestuurder VGS)

Marnix Niemeijer (voorzitter LVGS)

Inspectie van het Onderwijs
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

MOCW en MBVOM

Contactpersoon
IGO

Onze referentie
[redacted]

Datum
9 oktober 2019

Kopie aan
OCW: SG, DGPV, D.VO, D.WJZ, D.COM, [redacted] en [redacted] (VO), [redacted] en [redacted] (Kennis), [redacted], [redacted], [redacted] en [redacted] (Com)
IvhO: D.VO, D.DBO, [redacted] (SO), [redacted] (BI) [redacted] en [redacted] (Com)

Onderzoek burgerschapsonderwijs

AMBTSBERICHT

Hierbij informeer ik u over het thematisch onderzoek naar burgerschapsonderwijs dat de inspectie zal uitvoeren. De inspectie doet dit onderzoek naar aanleiding van de toezegging van MBVOM in Tweede Kamer aan het begin van het debat over het wetsvoorstel Meer Ruimte voor Nieuwe scholen op 12 september jongstleden (*"...ik kan u hier officieel melden dat ik de inspectie vandaag heb gevraagd om nader onderzoek naar hetgeen gisteren* – in de uitzending van Nieuwsuur van 11 september 2019 - *naar buiten is gekomen, ook in het kader van de burgerschapsopdracht van scholen"*) en de motie van het lid Kwint c.s. (Kamerstuk 35050-31) over onderzoek of lesmethodes op het gebied van seksuele diversiteit voldoen aan de kerndoelen en de wettelijke kaders.

De inspectie zal onderzoeken hoe scholen invulling geven aan onderwerpen waarover de morele opvattingen in de samenleving (sterk) afwijken van die van de school. Daarbij zullen we kijken naar onderwerpen zoals (de afwijzing van) homoseksualiteit, de omgang tussen jongens en meisjes, het bepleiten van afzijdigheid van de samenleving, het voorrang geven aan godsdienstige uitgangspunten ten koste van de Nederlandse Grondwet en andere in het kader van de onderzoeksvraag mogelijk relevante thema's.

We voeren ons onderzoek uit tegen de achtergrond van de wettelijke opdracht van scholen tot bevordering van burgerschap. Daarbij staat centraal in hoeverre de morele opvattingen die scholen uitdragen, passen bij de opdracht tot bevordering van basiswaarden, en in hoeverre mogelijk sprake is van strijdigheid van de inhoud van het onderwijs van scholen met basiswaarden van de democratische rechtsstaat.

Het onderzoek richt zich op islamitische scholen en op scholen van andere richtingen met specifieke godsdienstige opvattingen. Het betreft een doorsnede van het Nederlandse onderwijs (po, vo, so, mbo) met aandacht voor zowel scholen van specifieke signatuur (reformatorisch, gereformeerd-vrijgemaakt, evangelisch, joods, protestants-christelijk, rooms-katholiek) als algemene bijzondere scholen (zoals vrije scholen) en scholen voor niet-bekostigd onderwijs (zoals zogenaamde democratische scholen). We betrekken ook een groep openbare scholen in het onderzoek. Ons onderzoek richt zich op scholen met zowel sterk heterogene als sterk homogene populaties.

We zullen onderzoek doen bij circa 80 scholen, waarvan 22 islamitische scholen. We streven niet naar representatieve uitspraken over de mate waarin bepaalde opvattingen in het Nederlandse onderwijs voorkomen. Wel willen we in ons

Onze referentie
[redacted]

Datum
9 oktober 2019

onderzoek de belangrijkste opvattingen die tot vragen over strijdigheid van het onderwijs met basiswaarden kunnen leiden aan de orde laten komen.

Het onderzoek heeft de volgende focus:

- Welke invulling geven islamitische scholen aan thema's zoals seksuele diversiteit en de omgang tussen jongens en meisjes, en in hoeverre is er mogelijk sprake van strijdigheid van de inhoud van het onderwijs (onder meer het lesmateriaal) met basiswaarden van de democratische rechtsstaat?
- In hoeverre geeft de invulling van dergelijke thema's op scholen van andere richtingen aanleiding tot vragen?
- In hoeverre biedt de vrijheid van onderwijs voldoende duidelijkheid over de ruimte voor scholen om deze thema's in te vullen en over de grenzen die de wet daaraan stelt?

Resultaten
De inspectie zal over de resultaten rapporteren in een openbaar themarapport. Als daartoe aanleiding is, zullen we aan scholen waar we tekorten hebben aangetroffen herstelopdrachten geven. De betreffende scholen ontvangen dan een toezichtrapport. De bevindingen op scholen waar we ons themaonderzoek uitvoeren als onderdeel van regulier onderzoek rapporteren we in de rapportage van dat reguliere onderzoek.

Tijdpad
Het onderzoek gaat rond 1 november 2019 van start. We zullen u het rapport in de loop van februari 2020 aanbieden. We onderzoeken nog of een tussentijdse rapportage over onze bevindingen over de islamitische scholen mogelijk is. We zijn daar niet optimistisch over, gezien het feit dat alle rapporten voor hoor- en wederhoor aan de afzonderlijke scholen moeten worden voorgelegd.

Publiciteit
Ons voorstel is terughoudend te zijn in de communicatie over dit onderzoek, om het onderzoek (waarvan onaangekondigde bezoeken deel zullen uitmaken) niet in de weg te zitten.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER BESLUITVORMING
Aan: MOCW

Emancipatie

Van
[redacted]

T [redacted]

Datum
19 november 2019

Referentie

Bijlagen
- Reactie op vraag Verus, ISBO, VGS en LVGS
- Brief Verus, ISBO, VGS en LVGS van 1 oktober
- Brief Verus, ISBO, VGS en LVGS van 18 juni
- Uw reactie op de brief van 18 juni

Reeds afgestemd met
VO

Aantal pagina's
1

nota

Reactie op vraag Verus, ISBO, VGS en LVGS 1 oktober 2019

Aanleiding

Op 1 oktober jl. heeft u een brief ontvangen van Verus (Vereniging voor katholiek en christelijk onderwijs), ISBO (De Islamitische Schoolbesturen Organisatie), VGS (Vereniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs) en LVGS (het Landelijk Verband van Gereformeerde Schoolverenigingen) over de invloed van de overheid op de inrichting van het onderwijs. In deze brief stellen zij vragen over een eerdere reactie die u gaf op de brief die zij op 18 juni jl. stuurden over ditzelfde thema. Bijgevoegd vindt u een voorstel voor een reactie op de laatst ontvangen brief. Daarnaast vindt u in de bijlage de eerdere correspondentie tussen u en bovengenoemde schoolbesturen.

Beslispunt

- Gaat u akkoord met het versturen van deze reactie op de brief van Verus, ISBO, VGS en LVGS?

Toelichting

- De partijen zijn blij dat u over de inhoud van lesmateriaal 'niets kan en wil voorschrijven' en dat u die lijn zult vasthouden.
- Er is onduidelijkheid over de volgende passage uit uw reactie: "Naar mijn idee is het van belang dat scholen een balans vinden tussen de vrijheid van onderwijs en de basiswaarden van de democratische rechtstaat. Ik zie dat er een tendens is waarbij de eenzijdige visie met een focus op de vrijheid van onderwijs, wordt aangevuld met meer visies die alle grondrechten in acht nemen." Daarover vragen Verus, ISBO, VGS en LVGS zich in hun brief af:
  - Wat u bedoelt met een 'eenzijdige visie' en met de gesignaleerde tendens en waar en hoe u deze terugziet;
  - Hoe u de visie die deze partijen hebben op de vrijheid van het onderwijs, zoals naar voren gebracht tijdens het rondetafelgesprek over artikel 23 van de Grondwet in de TK op 4 september jl. taxeert.
- Gelet op het wetsvoorstel burgerschap dat naar verwachting volgende week naar de TK gaat, gaat de nota via M.BVOM naar M.OCW. M.BVOM heeft binnenkort profielberaad waar dit thema aan de orde kan worden gesteld.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER VOORBEREIDING
Aan: COM, MOCW

Emancipatie

Van
[redacted]

T +[redacted]

Datum
19 november 2019

Referentie
[redacted]

Bijlagen
1

Kopie voor

Reeds afgestemd met

Aantal pagina's
5

nota

WGO Emancipatie 2 december 2019

Doel
Het WGO Emancipatie vindt plaats op 2 december 2019 van 14.30 tot 18.00 uur in de Tweede Kamer.

Het eerste vooroverleg vindt plaats op 28 november van 10.00 tot 10.45 uur. Het tweede vooroverleg is voorafgaand aan het WGO op 2 dec in de Tweede Kamer.

Delegatie achter de tafel tijdens WGO
M.OCW, [redacted], [redacted], [redacted], [redacted] en [redacted].

Bespreek- en beslispunten tijdens het eerste vooroverleg
- Bent u het eens met met de indeling van de hoofdthema's?
- Bent u het eens met de lijn ter beantwoording zoals weergegeven in de nota en bijgevoegde factsheets?
- Gaat u akkoord met bijgevoegde spreekschets?

Indeling in thema's
Het debat zal zich vermoedelijk concentreren op de thema's arbeid, LHBTI en onderwijs. Hieronder is per thema aangegeven wat de belangrijkste aandachtspunten zijn. In de bijlage zijn voor de belangrijkste thema's factsheets toegevoegd. In principe worden alleen de gesondeerde Q&A's met u gedeeld. Daarnaast kunnen we uiteraard op uw verzoek specifieke Q&A's en factsheets aanleveren.

Thema 1: [redacted]

[redacted]

[redacted] Datum

[redacted]

[redacted]

[redacted]

- [redacted]

Thema 2: LHBTI
De focus van het debat op dit thema ligt naar verwachting op:

- de kwetsbare positie van biseksuele en transgenderpersonen;
- regenboogonderdelen uit het Regeerakkoord
- gespecialiseerde rechercheurs voor discriminatie
- stand van zaken uitvoering moties:
  - meenemen van ervaringen van transgenderscholieren in de schoolmonitor
  - transgenders en arbeidsmarkt

Kwetsbare positie biseksuele en transgenderpersonen
Ondanks dat er een licht positieve trend zichtbaar is als het gaat om het welbevinden en de veiligheid van LHBTI's, blijkt dat de positie van met name transgenderpersonen nog altijd kwetsbaar is. Dat geldt zowel voor hun positie op de arbeidsmarkt, als voor sociale veiligheid en gezondheid. Biseksuelen blijken

ook meer onveiligheid en respectloos gedrag te ondervinden dan homomannen en lesbische vrouwen.

Regenboogonderdelen Regeerakkoord
Ook de uitvoering van de 'regenboogonderdelen' uit het regeerakkoord komen vaak aan bod in de Kamer. Hierop kunt u melden dat de voortgang op schema ligt. Dit geldt ook voor de onderwijspunten die PvdA en SP vaak naar voren brengen: de kwalificatie-eisen voor het mbo op het punt van acceptatie van seksuele en genderdiversiteit zijn aangepast.

Gespecialiseerde rechercheurs voor discriminatie
Alhoewel dit onderwerp op de convocatie staat, treft u hierover geen factsheet aan. Naar aanleiding van de motie (om onderzoek uit te voeren naar ervaringen in het buitenland met de inzet van gespecialiseerde rechercheurs) heeft MJ&V een brief aan de kamer gestuurd waarin hij aangeeft bij de beleidsreactie op het onderzoek naar hatecrimes op de motie te reageren. Dat onderzoek wordt binnenkort afgerond. Er zijn een factsheet en een Q&A achter de hand gehouden.

<u>Factsheets op thema LHBTI (bijlage):</u>
- Biseksuelen
- Regenboogonderdelen Regeerakkoord
- Transgender personen

Thema 3: Onderwijs
De focus van het debat op dit thema ligt naar verwachting op:
- kerndoelen en kwalificatiedossier
- stereotypering lesmateriaal

Kerndoelen en kwalificatiedossier
Dit is een klein onderdeel van de curriculumherziening. Op 10 oktober hebben de ontwikkelteams hun adviezen voor de 9 ontwikkelgebieden aangeboden aan minister Slob. Voor het thema seksualiteit en diversiteit is het nieuwe ontwikkelgebied Burgerschap relevant. In de adviezen wordt diversiteit wel als norm gezien, maar zijn ze nog erg algemeen. De adviezen worden de komende periode uitgewerkt tot conceptkerndoelen die op scholen worden 'getest'. Het zal daardoor zeker tot 2021 duren voordat er aangescherpte kerndoelen naar de Kamer gestuurd worden. Minister Slob stuurt binnenkort mede namens u een inhoudelijke reactie op het advies van Curriculum.nu naar de Kamer.

Stereotypering lesmateriaal
Judi Mesman heeft vanuit de Universiteit Leiden onderzoek gedaan naar representatie en stereotypering in lesmateriaal (gender en etniciteit). Het thema heeft veel media-aandacht gekregen (zowel positief als negatief) en heeft geleid tot Kamervragen van de PvdA. Deze Kamervragen worden op dit moment voorbereid door DE in overleg met VO en zullen u via Slob bereiken. Negatieve aandacht heeft veelal betrekking op de foutieve conclusie dat u opdrachtgever bent of een financiële bijdrage hebt geleverd aan het onderzoek. Het Ministerie van OCW heeft geen inhoudelijke of financiële bijdrage geleverd aan het onderzoek, dat zou ook niet passend zijn gezien de vrijheid van het onderwijs.

Het ministerie van OCW heeft wel een rol gespeeld bij het in contact brengen van de uitgeverijen met Mesman en heeft een geringe financiële bijdrage geleverd voor een expertmeeting waarin Mesman de resultaten van het onderzoek met de uitgeverijen heeft besproken.

Factsheets op thema onderwijs (bijlage):

- Kerndoelen en kwalificatiedossier
- Bijzonder onderwijs
- Leraren en lerarenopleidingen
- Stereotypering lesmateriaal

Thema 4: [redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

- [redacted]
- [redacted]
- [redacted]
- [redacted]

Departementaal vertrouwelijk

Zaaknummer

Advies voor de Ministerraad/Onderraad

Aan de Minister / Staatssecretaris

Advies van	WJZ [redacted] + [redacted]
Afgestemd met:	VO
Onderwerp	MR-Advies Voorstel van Wet tot wijziging van een aantal onderwijswetten in verband met verduidelijking burgerschapsopdracht funderend onderwijs
Datum:	20 november 2019

Kern van het voorstel

Dit wetsvoorstel scherpt de bestaande burgerschapsopdracht voor scholen aan. Scholen in het funderend onderwijs worden verplicht burgerschap op doelgerichte en samenhangende wijze te bevorderen. Kennis en respect voor de basiswaarden van de democratische rechtsstaat gaan gelden als verplichte kern van burgerschapsonderwijs, evenals het bevorderen van bijbehorende competenties. Tevens gaat (lid 2) een zorgplicht gelden voor een schoolcultuur waarin het voorleven van en oefenen met deze waarden centraal staat.

Actieve of passieve spreekschets
N.v.t.p.

Inbreng andere departementen

Van ambtelijk VWS kregen we de vraag of het voorstel politiek is gesondeerd, en daarbij werd verondersteld dat het voorstel is afgezwakt.

We hebben aangegeven dat de tekst niet is afgezwakt ten opzichte van het voornemen in het regeerakkoord en dat de tekst rond de internetconsultatie is gesondeerd en nauwelijks is gewijzigd sindsdien.

Tweede vraag van VWS was hoe dit samenhangt met het curriculumtraject.

Daarop is uitgelegd dat met dat wetsvoorstel de wettelijke opdracht aan scholen wordt verduidelijkt en dat met het curriculumtraject (dat later in de tijd wordt vervat in wetgeving) de precieze onderwijsinhoud wordt vastgesteld. Daarbij is aangetekend dat de bouwstenen van het ontwikkelteam naadloos passen binnen de hoofdlijnen die met dit wetsvoorstel worden geïntroduceerd.

Departementaal vertrouwelijk

Voortraject
Dit voorstel is eerder in de MR behandeld (december 2018), waarna het voorstel om advies aanhangig is gemaakt bij de RvS. Destijds is afgesproken dat dit voorstel, ongeacht het advies van de RvS, opnieuw de MR zou passeren. Dat i.v.m. een juridische discussie met BZK en JenV over de formulering van het tweede lid. De RvS heeft positief geadviseerd (dictum B), maar had ook opmerkingen bij lid 2. N.a.v. het advies en voornoemde discussie is dat lid genuanceerd. Om spanning met de vrijheid van meningsuiting te vermijden zijn niet langer uitingen van personen onderdeel van de wettelijke norm, maar staat centraal de verantwoordelijkheid van het bevoegd gezag voor een schoolcultuur die in overeenstemming is met de basiswaarden. Voorts wordt - om de bepaling nader te concretiseren - in de MvT verduidelijkt op welke wijze deze zorgplicht concreet invulling dient te krijgen en wordt geëxpliciteerd dat het primaat voor de invulling van de zorgplicht voor de schoolcultuur bij scholen ligt en dat de inspectie daarop terughoudend toeziet.

Hierover heeft afstemming plaatsgevonden met BZK, JenV en AZ. Allen zijn nu akkoord met het voorstel.

Draagvlak
- Het voorstel is aangekondigd in het Regeerakkoord. (opdracht uit het RA luidt: "Er is een zorg dat het voor scholen mogelijk is om de burgerschapsopdracht niet uit te voeren zoals die bedoeld is. De burgerschapsopdracht in de wet wordt daartoe verduidelijkt, zodat de inspectie daar scherper op kan toetsen en handhaven. Het doel is en blijft dat een school in al haar uitingen handelt in lijn met de democratische rechtstaat").
- Het uitgewerkte voorstel is vervolgens in najaar 2018 gesondeerd onder de onderwijswoordvoerders in de coalitie. Daarin was draagvlak voor het voorstel. De tekstuele nuancering van het tweede lid naar aanleiding van RvS-advies was nog geen onderdeel van de sondering.
- Ook in het parlement is draagvlak voor verduidelijking van de burgerschapsopdracht. De TK heeft naar aanleiding van actuele, maatschappelijke ontwikkelingen in het onderwijs meerdere malen verzocht om het voorstel. De indiening is daartoe aangekondigd richting de TK.
- Ook maatschappelijk is er groot draagvlak voor het wetsvoorstel.
- Het voorstel sluit mooi aan bij het advies over burgerschap dat is opgeleverd door de ontwikkelteams in het kader van de curriculumherziening.
- Interdepartementaal bestaat eveneens consensus. Zoals onder 'voortraject' is beschreven is inmiddels ook overeenstemming bereikt over de formulering van het tweede lid, waarover eerder nog verschil van mening bestond.

Factsheets LHBTI

1. Biseksuelen
2. Regenboogonderdelen Regeerakkoord
3. Transgender personen

Factsheet: Biseksuelen **2 (LHBTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

Uit onderzoek, van onder andere het SCP, blijkt dat de situatie van biseksuele personen en voornamelijk heteroseksuelen met biseksuele ervaringen kwetsbaar is. Dat geldt met name op het gebied van gezondheid en veiligheid. Tegelijk zijn de onderzoeken naar biseksuele personen vaak gebaseerd op (te) kleine steekproeven. De groep is te klein, maar ook te beperkt beschreven om in de huidige opzet goed mee te nemen in bevolkingsstudies.

2. Focus debat en standpunt OCW

In het debat kunt u aangeven wat u doet om biseksuelen en personen met biseksuele ervaringen te ondersteunen:

- U ondersteunt voor 5 jaar de Alliantie Gedeelde trots, gedeeld geluk van COC, TNN en NNID om samen te werken aan de sociale veiligheid en sociale acceptatie van LHBTI's.
- U hebt toegezegd kwantitatief onderzoek naar de (psychische) gezondheidsproblemen van personen met biseksuele ervaringen, bijvoorbeeld een vertaling van een onlangs uitgekomen Australisch onderzoek naar de Nederlandse situatie.
- U bent met het veld in gesprek over het uitzetten van een meer kwalitatief onderzoek naar de ervaringen van personen met biseksuele ervaringen. Waar lopen zij tegenaan en waar hebben zij behoefte aan?
- U bent met het veld in gesprek over manieren van netwerkvorming op dit gebied

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- Afgelopen zomer is de stichting Bi+ opgericht. Deze stichting richt zich op personen met biseksuele ervaringen en wil seksuele diversiteit belichten, o.a. door wetenschappelijk onderzoek, stimulering debat, meer aandacht en zichtbaarheid van biseksuele personen organiseren. Reden hiervoor is dat bij andere organisaties de aandacht voor personen met biseksuele ervaringen niet als aparte groep wordt meegenomen.
- Inmiddels zijn er binnen de andere organisaties wel geluiden te horen dat personen met biseksuele voorkeuren als groep te weinig worden meegenomen.

4. Facts & Figures

LHBT-monitor 2018 van het SCP:

- Biseksuelen rapporteren op bijna alle aspecten een slechte leefstijl/gezondheid en de verschillen zijn dan ook redelijk groot.
- Zo heeft een op de vijf biseksuele personen obesitas, in vergelijking met een op de acht heteroseksuelen.
- 11% van de heteroseksuelen kan als psychisch ongezond worden gezien en 8% een depressie heeft gehad in het jaar voorafgaand aan de enquête, liggen deze percentages met 26% en 18% onder die van de biseksuelen.
- Ook het aandeel biseksuelen dat een slechte gezondheid ervaart en/of tenminste één langdurige aandoening heeft, ligt een stuk hoger dan onder heteroseksuele personen.
- Vanuit dat perspectief is het niet verwonderlijk dat biseksuelen vaker contact hadden met een huisarts in de maand voorafgaand aan de enquête en met een psycholoog in het voorafgaande jaar.

LHB-werknemers hebben een slechtere werksituatie

LHB-werknemers hebben een minder goede positie op het werk. Ze ervaren bijvoorbeeld meer ongewenst gedrag en conflicten. LHB's rapporteren ook meer burn-outklachten en zijn minder tevreden met hun werk dan heteroseksuele personen. De verschillen tussen bi en heteroseksuele werknemers lijken wat groter dan die tussen lesbische/homoseksuele en heteroseksuele werknemers.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- Toezegging (debat 16 mei) tot een kwantitatief onderzoek naar de (psychische) gezondheidsproblemen van personen met biseksuele ervaringen, bijvoorbeeld een vertaling

Factsheet: Onderwijs en LHBTI **3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord is opgenomen: "In het onderwijs, onder meer bij de opleiding van docenten en in het mbo, wordt de positie van LHBTI verbeterd."

2. Focus debat en standpunt OCW

Er is in het onderwijs de laatste jaren veel geregeld (zie hieronder bij 'facts & figures'). Een volgende stap is onderwijsprofessionals de benodigde handvatten aan te reiken zelf met deze thema's aan de slag te gaan (zie factsheet 'leraren(opleidingen)') en de focus te verleggen van vo en mbo naar po en ho.

Lopende trajecten:

- U ondersteunt het project 'Aan het begin van de regenboog' (primair onderwijs), waarbij het COC o.a. Paarse Vrijdag (11 december 2020) voor het po organiseert.
- Het COC lanceert op 9 oktober de 'onderwijsstandaard': een "keurmerk" voor scholen m.b.t. seksuele en genderdiversiteit. Scholen kunnen zich op uiteenlopende thema's steeds verder ontwikkelen en dat is terug te zien op de website. Leerlingen hebben daarin het laatste woord en bepalen of een doel behaald is.
- U ondersteunt het project 'Stil verdriet'van Theater AanZ dat op 1 oktober in première is gegaan. Voor meer informatie hierover, zie de factheet Bijzonder Onderwijs.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- Betreft onderdelen uit Regeerakkoord, waarvoor breed draagvlak is in de Kamer. N.B: Het doel om deze kabinetsperiode het kerndoelonderdeel seksualiteit en seksuele diversiteit aan te scherpen (Regeerakkoord) wordt niet gehaald.
- Ook het COC wil de komende tijd meer aandacht besteden aan het primair (en hoger) onderwijs.

4. Facts & Figures

- De kennisbasis voor de pabo's en tweedegraadslerarenopleidingen is herzien en daarmee is de acceptatie van seksuele en genderdiversiteit hierin opgenomen.
- In het mbo zijn de kwalificatie-eisen burgerschap gewijzigd, zodat voor iedereen duidelijk is dat aandacht moet worden besteed aan o.a. acceptatie van etnische, religieuze, seksuele- en genderdiversiteit.
- Het kerndoelonderdeel seksualiteit en (respectvolle omgang met) seksuele diversiteit geldt voor po en de onderbouw van het vo. De bouwstenen voor curriculumherziening po/vo zijn aangeboden aan MBVOM. Voor het kerndoelonderdeel seksualiteit en seksuele diversiteit is met name het (nieuwe) ontwikkelgebied burgerschap relevant. Er is een wetenschappelijke curriculumcommissie geïnstalleerd die onafhankelijk advies zal geven over de vernieuwing van het funderend onderwijs.
- Om de positie van lhbti-leerlingen zelf te versterken, ondersteunt u de alliantie Gedeelde Trots, Gedeeld Geluk. De GSA's (Gender and Sexuality Alliances) zijn onderdeel van deze alliantie en hebben vorig jaar met Paarse Vrijdag 1000 scholen bereikt. De GSA's zijn een bewezen effectieve interventie die zorgen voor een sociaal veiliger klimaat op school. Ongeveer 85% van de VO-scholen en steeds meer mbo-scholen hebben een GSA.

maar de 'levenswijze'.

4. Facts & Figures

- OCW ondersteunt de activiteiten van de christelijke LHBTI-alliantie LCC+. De activiteiten zijn gericht op netwerkversterking, deskundigheidsbevordering, voorlichting op scholen en agendering.
- In de periode 2018-2021 worden de activiteiten van Homo in de klas voortgezet. Hierbij doen gastsprekers hun verhaal en kunnen scholieren daarnaast online persoonlijke verhalen van christelijk LHBTI'ers vinden.

Factsheets – 3 Onderwijs

Factsheet: Bijzonder Onderwijs **.3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord staat: "Dit kabinet vergroot de vrijheid van onderwijs; het stichten van scholen op basis van de belangstelling van ouders en leerlingen wordt vergemakkelijkt, ook als zij niet behoren tot een bestaande richting. Deze modernisering beoogt de vrijheid van onderwijs te vergroten, niet de vrijheid van richting te beperken. Daarbij worden de plannen van nieuwe scholen voortaan vooraf getoetst op wettelijke deugdelijkheidseisen (onder andere ten aanzien van leerlingen die extra ondersteuning behoeven, de afstemming van het onderwijs op het niveau van de leerling en de bestuurlijke inrichting) en de wettelijke burgerschapsopdracht (zoals het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie. De deugdelijkheidseisen worden beschreven in objectieve en proportionele eisen."

2. Focus debat en standpunt OCW

Het gaat vaak over de spanning die er is tussen de verschillende basiswaarden: vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van onderwijs. Dit zijn – naast gelijkwaardigheid - belangrijke waarden in onze samenleving. Scholen moeten invulling geven aan de wettelijke verplichtingen rondom burgerschap, sociale veiligheid en de kerndoelen, waaronder die met betrekking tot seksualiteit en seksuele diversiteit. De formulering van deze opdrachten biedt scholen ruimte voor een eigen invulling, zolang het onderwijs is gericht op respectvol omgaan met diversiteit en het erkennen en herkennen daarvan.

Lopende projecten:

- N.a.v. een Nieuwsuur-uitzending in september 2019 over lesmethoden op islamitische scholen, heeft MBVOM de inspectie verzocht om onderzoek te doen naar hoe scholen invulling geven aan de onderwerpen waarover de morele opvattingen in de samenleving (sterk) afwijken van die van de school. Uit het onderzoek komt naar voren dat zes scholen een herstelopdracht hebben gekregen en veertien scholen de aanbeveling de burgerschapsopdracht te verbeteren. Naar aanleiding van het onderzoek zijn schriftelijke vragen gesteld. Deze worden in samenwerking met de directies PO, VO en de Inspectie naar de TK verzonden.
- In een gesprek met een journalist van het Nederlands Dagblad heeft u kenbaar gemaakt belangstelling te hebben voor een bezoek aan een christelijke MBO school. Dit bezoek is in samenwerking met de VGS, waar we (doorlopend) mee in gesprek zijn, voorbereid en zou in maart 2020 plaatsvinden. Door de huidige coronamaatregelen is dit werkbezoek tot nader orde uitgesteld.
- OCW financiert het project 'Stil Verdriet' van Theater AanZ: een voorstelling speciaal voor leerlingen in het protestants-christelijk vo, over homoseksualiteit binnen het christelijk geloof. Na de voorstelling volgt een gesprek over deze thema's in de klas. Er is ook altijd sprake van een training voor de docenten van de school waar de voorstelling gegeven wordt.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- Naar aanleiding van het debat over de aanscherping van de burgerschapsopdracht zijn door directie PO gesprekken gevoerd met profielorganisaties. Hieruit komt naar voren dat onder profielorganisaties een algehele scepsis is ten opzichte van de inspectie. De tendens is dat inspectie volgens eigen kaders toetst en daar vervolgens naar handelt. De profielorganisaties ervaren de inspectie als doorgeslagen ten aanzien van emancipatie en feminisme.
- In reactie op het themaonderzoek Burgerschap van de inspectie is door verschillende gereformeerde scholen een klacht ingediend tegen de inspectie.
- In februari 2020 is door Pointer en KRO-NCRV een onderzoek gepubliceerd waaruit naar voren komt dat 1 op de 5 Reformatorische scholen afwijzende verklaringen over LHBTI's hanteren. Het gaat daarbij om de dunne scheidslijn tussen niet de persoon zelf afwijzen die LHBTI is,

religieuze kring en is schadelijk voor degene die het ondergaat. Hij pleit dan ook voor een verbod op Conversietherapie.

- Politiek zal het onderzoek naar conversietherapie gaan spelen. Naar verwachting zal de SGP er op sturen dat een ieder die dat wil in vrijheid gebruik zou moeten kunnen maken van homogenezingspraktijken en dat er pas een probleem ontstaat indien er sprake is van dwang.
- Daarnaast zijn op dinsdag 13 oktober jl. mondelinge vragen gesteld aan SFIN Vijlbrief over de anbi-status van organisaties die homoconversietherapie aanbieden nav een artikel in de Gelderlander/AD van afgelopen zondag. Veel partijen spraken zich toen ook uit tegen conversietherapie.

4. Facts & Figures

- Homogenezingsactiviteiten (SOGIECE[8]) vinden voornamelijk plaats binnen religieuze kring.
- Het aantal organisaties dat zich in Nederland actief bezighoudt met conversietherapie wordt geschat op 15. Deze organisaties en personen kunnen ook nevenactiviteiten organiseren, waarbij een niet-heteroseksuele gerichtheid kan worden geproblematiseerd en waarbij wordt geprobeerd deze te verhelpen.
- De onderzochte verschijningsvormen van SOGIECE zijn op een continuüm te verdelen: van minder georganiseerde (pogingen tot) verandering (eenmalig gesprek of gebed), tot meer georganiseerde (systematische, methodische) praktijken (therapieën) bedoeld om de seksuele gerichtheid of genderidentiteit te veranderen, onderdrukken of ontmoedigen.
- SOGIECE leidt niet tot verandering van de seksuele gerichtheid of genderidentiteit. De wetenschappelijke literatuur is tamelijk eenduidig waar het gaat om *verandering* van de seksuele gerichtheid of genderidentiteit: Voor de meest mensen verandert dat niet en als het al verandert houdt dat zeker op de langere termijn geen stand.
- De gevolgen van SOGIECE zijn vergaand. Ervaringsdeskundigen ervaren psychische klachten, seksuele problemen, sociale klachten of veranderingen op geloofsgebied.
- Het onderzoek bestaat uit deskresearch, kwantitatief onderzoek door middel van een survey onder geloofsgemeenschappen en de LHBTI-gemeenschap en interviews met deskundigen. Onder de laatstgenoemde categorie vallen ervaringsdeskundigen, hulpverleners, professionals, vertegenwoordigers van geloofsgemeenschappen en wetenschappelijke experts.
- Het onderzoek is opgeleverd in twee fasen: fase 1 (maart 2020) betrof een rapport van de aard en omvang van homogenezingstherapieën in Nederland, fase 2 (juli 2020) betrof een rapport met mogelijke oplossingsrichtingen en beleidsaanbevelingen om conversietherapie in Nederland te voorkomen.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

[8] De onderzoekers gebruiken voor conversietherapie de Engelse afkorting van "sexual orientation and gender identity and expression conversion efforts", oftewel SOGIECE

Factsheet: Onderzoek Conversietherapie **2 (LHBTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

Tijdens het Algemeen Overleg Huiselijk Geweld en Kindermishandeling (mei 2019) is een motie aangenomen van Vera Bergkamp c.s. (Kamerstuk 28345, nr. 219). In deze motie wordt gevraagd onderzoek te doen in welke mate jongere kwetsbare personen worden blootgesteld aan homogenezingstherapieën of conversietherapieën. Daarnaast is tijdens het debat over de LHBTI-monitor en de Nashvilleverklaring (mei 2019) een motie aangenomen van motie-Yesilgöz-Zegerius (Kamerstuk 30 420, nr. 318) waarin de regering wordt verzocht met een wetsvoorstel te komen om conversietherapie strafbaar te stellen. Deze moties zijn primair gericht aan respectievelijk VWS en JenV en in de uitvoering van beide moties trekt OCW dan ook samen met deze departemeten op. Toegezegd is dit onderzoek samen met een beleidsreactie naar de TK te sturen. Het onderzoek is afgerond en zal naar verwachting eind oktober/begin november 2020 met de beleidsreactie naar de TK worden verzonden.

2. Focus debat en standpunt OCW

- Het debat zal met name gaan over het wettelijk verbod op conversietherapie.
- DE zet in op verandering van binnenuit waarbij de overheid kaders stelt. Dit gebeurt niet alleen door normstelling, maar ook door ondersteuning van voorlichting, lotgenotencontact, deskundigheidsbevordering en samenwerking en uitwisseling op meerdere niveaus (lokaal, landelijk en Europees).
- DE is met christelijke organisaties in gesprek over het inrichten van een steunpunt. Dit om inzicht te krijgen in hoe vaak conversietherapie voorkomt en omdat het belangrijk is om een plek in te richten waar slachtoffers van conversietherapie hun verhaal kwijt kunnen.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- **NB: Niet voor Kamer:** JenV zet in op afzonderlijke wetgeving voor conversietherapie en in het bijzonder op een verbod ten aanzien van het aanbieden van Conversietherapie aan minderjarigen. Deze wetgeving wordt gerelateerd aan wetgeving omtrent jeugd en zorg, zodat minderjarigen een andere route kunnen kiezen dan het strafrecht. Wat JenV betreft ligt het voortouw bij VWS. Daarnaast zet JenV in op de ontwikkeling van een gedragscode, die wordt ontwikkeld door het Humanistisch Verbond in samenwerking met verschillende koepelorganisaties van kerken.
- **NB: Niet voor Kamer:** VWS heeft MVWS geadviseerd om vrijwillige conversietherapie van minderjarigen nog niet direct strafbaar te stellen, maar eerst het juridisch instrumentarium te onderzoeken. Daarnaast wil VWS eerste de effecten van de gedragscode afwachten omdat wellicht het stellen van een norm al leidt tot minder aanbod en de dreiging van wetgeving voldoende zou kunnen zijn. Dit omdat directe strafbaarstelling "symboolwetgeving" zou zijn en eerst moet worden onderzocht wát strafbaar moet worden gesteld en wat de logische plek is om dit wettelijk te verankeren vervolgens moet worden gekeken door welk departement het wetsvoorstel zou moeten worden opgesteld.
- Vanuit de samenleving klinkt de roep om een wettelijk verbod. Het COC heeft aangegeven dit in het Roze Stembusakkoord terug te laten komen. Hoewel het verbod op het terrein van JenV ligt, gaat het COC graag met DE in gesprek over de breedte, haalbaarheid en handhaafbaarheid van het verbod. Het COC onderkent dat een verbod zoals een aantal andere landen kent, is gericht op zorgverleners en vooral een symbolische functie heeft. Evengoed kan een verbod een duidelijke norm neerzetten volgens het COC.
- Ook een aantal geraadpleegde experts pleiten in het onderzoek voor een wettelijk verbod op conversietherapie. Dit verbod zou zich moeten richten op homoconversietherapieën door therapeuten die in de (christelijke) GGZ werken en de zelfstandig werkende therapeuten (BIG geregistreerd) en zou primair voor therapie aan kwetsbare groepen, zoals jongeren moeten zijn. Anderzijds vrezen experts dat de praktijken bij een verbod toch gewoon doorgang zullen vinden, maar dan meer in het verborgene.
- Op 1 mei jl. is een rapport van Victor Madrigal-Borloz (onafhankelijk expert VN) verschenen. Hij heeft wereldwijd onderzoek gedaan naar de parktijken van Conversietherapie. Zijn beeld komt overeen met de Nederlandse situatie: Conversietherapie komt met name voor in

- In de Handreiking LHBTI-emancipatie van september 2020 wordt verwezen naar een recent grootschalig Deens bevolkingsonderzoek van Frisch (et al, 2019) waaruit blijkt dat ongeveer 1 op de 90 personen (1.1%) intersekse is. Voor Nederland gaat het dan om zo'n 190.000 mensen. Hieronder vallen ook mensen die niet weten dat ze intersekse persoon zijn of die nooit een medische behandeling hebben gehad zijn.
- Uit onderzoek van de FRA (LGBTI-survey 2020) blijkt dat meer dan 1 op de 3 intersekse personen zich vaak gediscrimineerd voelt op basis van hun seksekenmerken. Deze meting zegt vooral iets over de ervaren sociale acceptatie van LHBTI-personen. Voor Nederland hebben bijna 4.000 LHBTI-personen aan het onderzoek meegedaan (w.o. 61 intersekse personen en 620 transgender personen).

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- Motie Bergkamp/van den Hul over de mate waarin niet-medisch noodzakelijke ingrepen plaatsvinden bij jonge intersekse kinderen: zie onder 2. ZonMw stuurt deze maand een plan van aanpak onderzoek. Als gevolg van COVID-19 is dit enige tijd blijven liggen.

6. Actuele ontwikkelingen/stand van zaken

Een aantal van de aanbevelingen uit het rapport Storytelling wordt opgepakt: Kennis over DSD, rolmodellen etc., terughoudendheid in behandelen van jonge kinderen en kennis van DSD/intersekse voor niet gespecialiseerde zorgverleners (bijv. huisartsen).

Factsheet: Intersekse **2 (LBHTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

Intersekse personen zijn geboren met een lichaam dat niet helemaal overeenkomt met het heersende beeld van man of vrouw (geslachtskenmerken, chromosomen en/of genen of de hormoonbalans). De meesten van hen voelen zich óf man óf vrouw en presenteren zich ook zo. De variatie tussen intersekse personen is groot. In het dagelijks leven is er meestal niets aan hen te zien. Door schaamte en het taboe dat er op rust zijn ze vaak niet open over hun seksevariatie waardoor intersekse nagenoeg onzichtbaar is.

2. Focus debat en standpunt OCW

OCW is van mening dat intersekse vanuit mensenrechtelijk perspectief dient te worden benaderd.
Lopende projecten:

- In het voorjaar 2020 heeft u de verhalenbundel, met daarin ervaringsverhalen van ouders en de aanbevelingen van het project 'Storytelling behoeften en ervaringen ouders van een kind met intersekse/DSD' ontvangen dat mede als basis voor verdere beleidsontwikkeling dient. Hiermee wordt tevens een bijdrage geleverd aan meer bekendheid en acceptatie van intersekse/DSD.
- Rutgers heeft de opdracht gekregen om in een Nederlands/Vlaams samenwerkingsverband de houding/opvattingen en kennis in de Nederlandse bevolking over intersekse personen te onderzoeken en een nulmeting te doen naar de sociale acceptatie van intersekse personen. Het rapport wordt eind november verwacht.
- ZonMw faciliteert een onderzoek naar de prevalentie van (onnodige) medische ingrepen bij jonge intersekse kinderen ter uitvoering van de motie Bergkamp/Van den Hul.
- Samen met MZenS (VWS) heeft u ZonMw eind vorig jaar verzocht om de totstandkoming van een multidisciplinaire kwaliteitsstandaard voor de behandeling van personen met DSD/intersekse conditie te faciliteren. Het gaat hierbij zowel om de zorg voor kinderen als de zorg voor volwassenen. De kwaliteitstandaard zal een handvat bieden voor mensen met DSD zelf, ouders, zorgprofessionals en zorgaanbieders. De verkenning is afgerond en binnenkort zal gestart worden met het traject dat leidt tot de totstandkoming van een kwaliteitsstandaard DSD.

3. Opvatting politieke partijen, belangenorganisaties en overige partijen

- Er is brede steun binnen de Kamer (met uitzondering van PVV en FvD) en het kabinet voor dit specifieke onderwerp als onderdeel van LHBTI-beleid.
- De Wet verduidelijking rechtspositie transgender personen en intersekse personen (Stb. 2019, 302) is in werking getreden met ingang van 1 november 2019. Dit betreft een nadere uitwerking van het begrip 'geslacht'.
- Het ontwerpwetsvoorstel Wijziging Awgb (seksuele gerichtheid) en Wetboek van Strafrecht (toevoegen seksuele gerichtheid, genderidentiteit, genderexpressie en geslachtskenmerken) is onlangs in internetconsultatie gegeven. Hierin wordt voorgesteld om de strafrechtelijke bescherming van intersekse personen en transgender personen te verbeteren door in het WvSr groepsbelediging op grond van genderidentiteit, genderexpressie en geslachtskenmerken te verbieden.
- Internationale organisaties zoals de VN, de Parlementaire Assemblee van de Raad van Europa en het Europese parlement hebben opgeroepen tot een wettelijk verbod op het onnodig en zonder de toestemming van de persoon zelf medisch ingrijpen (ziet m.n. op zeer jonge intersekse kinderen).
- Het NNID zet zich eveneens in voor een wettelijk verbod op niet-noodzakelijke medische behandelingen die zonder toestemming van de persoon zelf worden uitgevoerd evenals OII-Europe en de Mensenrechtencommissaris.

4. Facts & Figures

- De schattingen van aantallen intersekse personen lopen uiteen van 85.000 (SCP: 1 op de 200 personen) tot 190.000 (Movisie en NNID).

Lopende projecten:
DE financiert momenteel verschillende allianties en initiatieven om gendergerelateerd geweld terug te dringen:

- De allianties Act4Respect van Rutgers en Atria gericht op de preventie van gendergerelateerd geweld bij jongeren.
- De alliantie Verandering van Binnenuit van Movisie en het Consortium Zelfbeschikking gericht op acceptatie van gender- en LHBTI-gelijkheid in migranten- en vluchtelingengemeenschappen. Het bestrijden van gendergerelateerd geweld is hier een belangrijk onderdeel van.
- Veilige Steden Aanpak: cofinanciering aan gemeenten om de veiligheid van vrouwen in de openbare ruimte (straat en uitgaansleven) te verbeteren. Hieraan doen 13 gemeenten mee. Regioplan biedt sinds dit jaar ondersteuning aan deelnemende gemeenten, o.a. door de ontwikkeling van handreiking en één op één begeleiding van gemeenten.
- Dit jaar heeft Emancipator een nieuwe subsidie ontvangen om mannen te betrekken bij het tegengaan van geweld tegen vrouwen.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- In januari heeft het GREVIO-comité haar rapport gepresenteerd over de naleving van het Verdrag van Istanbul door Nederland. De belangrijkste kritiek ging over het gebrek aan gendersensitiviteit van het beleid (van VWS en JenV).Het emancipatiebeleid ontving complimenten). MVWS heeft toen, mede namens JenV en OCW, toegezegd om dit najaar een inhoudelijke reactie op de aanbevelingen te geven. Deze brief zal naar verwachting later dit jaar aan de Raad van Europa worden gezonden.
- Tijdens het WGO Emancipatie in 2019 is er een motie ingediend om onderzoek te doen naar de samenhang tussen financiële afhankelijkheid en huiselijk geweld (vdHul). Dit onderzoek wordt uitgevoerd door Atria en de eerste resultaten worden in november 2020 verwacht.
- Op 30 januari 2019 heeft van den Hul aan u als minister van Emancipatie om een debat gevraagd over seksuele intimidatie op de werkvloer. Het debat is nog niet gepland. Ook is om een brief gevraagd. Deze wordt in samenwerking met VWS en SZW opgesteld en wordt hopelijk dit najaar op een goed moment verstuurd. Bijvoorbeeld wanneer er nieuws te melden is over het ILO-Verdrag over seksuele intimidatie op de werkvloer, of wanneer er vanuit de zorgsector en VWS nieuwe initiatieven worden gepresenteerd.

Factsheet: Gendergerelateerd geweld **2 (LBHTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

Gendergerelateerd geweld is een verzamelterm voor verschillende vormen van geweld die (mede) veroorzaakt worden door ongelijke machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen, en stereotiepe opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid (huiselijk geweld, seksueel geweld, seksuele intimidatie en grensoverschrijdend gedrag). In het emancipatiebeleid wordt de term met name gebruikt als synoniem voor 'geweld tegen vrouwen'.

2. Focus debat en standpunt OCW

- De focus vanuit emancipatiebeleid ligt op de veiligheid van vrouwen in de publieke ruimte en tijdens het uitgaan (Veilige Steden Aanpak).
- Bij de preventie van gendergerelateerd geweld wordt snel naar het onderwijs gekeken. Seksuele weerbaarheid is onderdeel van het kerndoel seksualiteit en seksuele diversiteit.
- Integreren van genderperspectief in beleid van o.a. VWS en J&V (gendersensitiviteit).

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- Verschillende Kamerleden (met name PvdA/ van den Hul) willen dat het onderwijs meer doet aan preventie. Er wordt herhaaldelijk gevraagd om meer voorlichting, aandacht voor specifieke vormen van geweld, aanscherping van de kerndoelen etc.
- Rutgers is van mening dat het kabinet onvoldoende werk maakt van de aanpak van seksueel geweld. Volgens hen ontbreekt het aan coördinatie op dit gebied.
- Zowel Kamerleden als belangenorganisaties zijn van mening dat het beleid in Nederland onvoldoende gendersensitief is. Dit komt bij verschillende debatten en AO's (met name bij VWS) naar voren.

4. Facts & Figures

Uit het meest recente prevalentieonderzoek huiselijk geweld van het WODC:

- Eén op de 20 (5,5%) volwassenen heeft in een periode van vijf jaar met een voorval van fysiek en/of seksueel geweld in huiselijke kring te maken heeft gehad.
- Het gaat om 6,2% van de vrouwen en 4,7% van de mannen. Dit zijn in totaal circa 747.000 mensen van 18 jaar of ouder.
- Bijna 20% van de slachtoffers heeft structureel fysiek en/of seksueel huiselijk geweld meegemaakt. Het gaat hier om circa 97.000 vrouwen en circa 27.000 mannen.
- Meer dan de helft van het huiselijk geweld (56%) is geweld door de partner of ex-partner. Van 4% van de vrouwen en 2% van de mannen heeft hier naar eigen zeggen in de vijf jaar voorafgaand aan het onderzoek mee te maken gehad. Naar schatting zijn circa 76.000 vrouwen en circa 13.000 mannen in een periode van vijf jaar het slachtoffer van structureel geweld door een partner of (ex-)partner geworden.

Uit het onderzoek van Fundamental Rights Agency, 2014 (dit is het belangrijkste Europees vergelijkende onderzoek op het gebied van geweld tegen vrouwen):

- 45% van de vrouwen in Nederland heeft sinds haar 15e ooit te maken gehad met fysiek en/ of seksueel geweld.
- Eén op de tien vrouwen is verkracht .
- Eén op de vier vrouwen maakte ooit stalking mee;
- 73% van de vrouwen in Nederland geeft aan te maken te hebben gehad met seksuele intimidatie (sinds 15-jarige leeftijd) .

Uit de Monitor Seksuele Gezondheid van Rutgers (2018):

- 22% van de vrouwen in Nederland heeft ervaring met seksueel geweld: manuele, orale, vaginale of anale seks tegen de wil en/of gedwongen seks. Dat geldt voor 6% van de mannen.
- Als ook zoenen en seksueel aangeraakt worden tegen de wil meegerekend worden, heeft 53% van de vrouwen en 19% van de mannen dit wel eens meegemaakt. 5% van de vrouwen en 2% van de mannen heeft seksueel geweld meegemaakt voor hun 12e jaar.

de kennisbasis voor de pabo en de tweedegraadslerarenopleidingen. In de herijkte kennisbases (ingegaan per leerjaar 2018 – 2019) zijn seksuele diversiteit en genderdiversiteit expliciet geborgd. Stichting School en Veiligheid (SSV) heeft op uw verzoek een database ontwikkeld met materialen die kunnen worden ingezet om aankomende leraren toe te rusten op het gebied van sociale veiligheid.

- Met het lesmateriaal 'De fijne kneepjes van het vak' (SSV) kunnen leerkrachten (in opleiding) pedagogisch vakmanschap ontwikkelen bij het werken aan seksuele integriteit. Het materiaal is in eerste instantie bedoeld voor lerarenopleidingen voortgezet onderwijs, maar is geschikt voor alle sectoren.

➢ MBO

- Voor het mbo zijn de kwalificatie-eisen burgerschap gewijzigd, zodanig dat voor iedereen duidelijk is dat aandacht moet worden besteed aan onder andere seksuele en genderdiversiteit.
- M.b.t. de wijziging van de kwalificatie-eisen burgerschap in het mbo heeft u extra middelen beschikbaar gesteld voor de MBO-Raad, zodat zij de scholen kon informeren over de wijziging en over wat van mbo-scholen wordt verwacht wat betreft voorlichtingsmateriaal en lesaanbod.

Suïcide- en depressiepreventie lhbti-jongeren

Zoals afgesproken in de regenboogpunten van het regeerakkoord ondersteunt u met VWS het voorkomen van depressies en zelfdoding, waarbij speciale aandacht is voor jongeren in de schoolsetting en lesbiennes, homoseksuelen, biseksuelen, transgender- en intersekse personen:

- Samen met jongeren is de informatie- en hulpwebsite Iedereenisanders.nl geactualiseerd en is een gedeelte voor ouders toegevoegd. Hier staan tips over hoe ouders het gesprek met hun kind kunnen aangaan en hoe zij hun kind kunnen steunen. Daarnaast zijn masterclasses en online trainingen ontwikkeld voor professionals en vrijwilligers die met jongeren werken.
- VWS is daarnaast in samenspraak met OCW en het COC in oktober 2019 de jongerencampagne #kweetnie gestart, gericht op het bespreekbaar maken van twijfels over seksuele oriëntatie of genderidentiteit. Binnen de jongerencampagne is specifiek aandacht voor religieuze jongeren en voor transgender jongeren.

Buitenlandbeleid

In de regenboogpunten van het regeerakkoord is ook aandacht voor de positie van LHBTI's in het buitenland, zoals afgesproken heeft dit uw aandacht en trad u meermaals actief op:

- Samen met gelijkgestemde collega's heeft u steun verleend aan de Europese LHBTI-netwerkorganisaties en de uitwisseling van goede wetgevings- en praktijkvoorbeelden verder gestimuleerd.
- Op initiatief van OCW ondersteunen nu ook andere overheden in Europa de Europese LHBTI-netwerken met activiteiten gericht op lotgenotencontact, deskundigheidsbevordering en voorlichting.
- Het door de Nederlandse overheid opgerichte Europese LHBTI Focal Points Netwerk is op initiatief van OCW en met steun van gelijkgezinde lidstaten per 2020 ingebed bij de SOGI-Unit van de Raad van Europa.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

In de voortgangsrapportage emancipatie van juni 2020 heeft u aangegeven hoe het staat met de uitvoering van de regenboogonderdelen in het regeerakkoord.

Factsheet: Regenboogpunten Regeerakkoord **2 (LBHTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord staat vermeld dat in Nederland iedereen gelijkwaardig is en dat je de vrijheid hebt om te houden van wie je wilt en om zichtbaar jezelf te kunnen zijn. Waar die vrijheid wordt beknot, er gediscrimineerd wordt of zelfs mensen niet veilig zijn, treedt de overheid actief op. Aan het begin van deze kabinetsperiode sloten acht politieke partijen het regenboogakkoord.

2. Focus debat en standpunt OCW

De Kamer heeft de afgelopen tijd meermaals gevraagd hoe het staat met de uitvoering van de regenboogpunten uit het regeerakkoord. Bij 4. Volgt een stand van zaken. U kunt aangeven dat veel van de regenboogpunten uitgevoerd zijn, op de overige worden momenteel stappen gezet. Zo ligt het initiatiefwetsvoorstel Bergekamp c.s. om LHBTI-rechten te verankeren in artikel 1 van de Grondewet nu ter lezing voor in de Eerste Kamer en wordt de reacties uit de internetconsultatie over het wetsvoorstel deelgezag en draagmoederschap momenteel verwerkt.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Er is breed draagvlak voor deze thema's in de Kamer. Onderwerpen als meerouderschap en draagmoederschap liggen gevoelig bij CU en met name SGP.

4. Facts & Figures

- De behandeling van het initiatiefvoorstel tot aanvulling van de Algemene wet gelijke behandeling ter verduidelijking van de rechtspositie van transgender- en intersekse personen
  - Met ingang van 1 november 2019 is dit punt uitgevoerd, doordat de Wet verduidelijking rechtspositie transgender personen en intersekse personen in werking is getreden.
- Aanvulling van artikel 1 van de Grondwet
  - De TK heeft 30 juni jl. ingestemd met het initiatiefwetsvoorstel Bergkamp c.s. om LHBTI-rechten te verankeren in artikel 1 van de Grondwet. Aan de verboden discriminatiegronden die al in artikel 1 genoemd werden, wordt naast 'seksuele gerichtheid' ook 'handicap' toegevoegd. Het initiatiefwetsvoorstel ligt nu ter lezing voor in de Eerste Kamer. Het voorlopig verslag wordt zeer binnenkort verwacht.
- Herijking ouderschap
  - Met JenV is in juli 2019 een kabinetsreactie op het rapport van de Staatscommissie herijking ouderschap naar de Kamer gestuurd. Het wetsvoorstel over deelgezag en een wetsvoorstel over draagmoederschap zijn in internetconsultatie geweest en de reacties worden momenteel verwerkt.
- Aanpassing wetboek van strafrecht
  - Met ingang van 1 januari 2020 is de Wet herwaardering strafbaarstelling actuele delictsvormen in werking getreden.
- Onnodige geslachtsregistratie wordt waar nodig beperkt
  - Mede namens MRB en de Stas BZK is een Kamerbrief over de voortgang van de aanpak van onnodige sekseregistratie naar de EK en TK gestuurd. Deze brief beschrijft het afwegingskader onnodige sekseregistratie en de toolbox en gaat in op de uitkomsten van het onderzoek van Stas BZK over de vermelding van het geslacht op paspoorten en identiteitskaarten en de gevolgen van genderneutrale registratie.
  - Gelet op het feit dat de jurisprudentie nog geen eenvormig beeld laat zien, meent MRB ten aanzien van de geboorteakte dat het wenselijk is de nadere ontwikkelingen af te wachten, alvorens tot eventuele wetswijziging over te gaan. Van ontwikkelingen zal verslag worden gedaan in de voortgangsrapportage wetgevingsprogramma modernisering familierecht.

LHBTI en onderwijs

In het regeerakkoord is opgenomen dat onder meer bij de opleiding van docenten en in het MBO, de positie van LHBTI's verbeterd wordt.

- Lerarenopleidingen
  - De lerarenopleidingen hebben gezamenlijk de wettelijke bekwaamheidseisen vertaald naar

LHBT-monitor 2018 van het SCP:

- Transgender personen hebben een slechtere sociaaleconomische positie.
- Transgenderjongeren worden vaker gepest en hebben thuis vaker te maken met verwaarlozing of mishandeling.

Monitor discriminatie 2019 met de meldingen transgenderdiscriminatie bij ADV, TNN en College voor de Rechten van de Mens:

- Sinds 2016 is er een stijgende trend in het aantal meldingen bij adv's op basis van genderidentiteit.
- In 2019 was er een stijging van bijna een kwart van het aantal meldingen bij adv en het meldpunt TNN. In november 2019 trad de nieuwe wet Verduidelijking rechtspositie transgender personen en intersekse personen in werking. Ondanks de waargenomen stijging van het aantal meldingen in 2019 is het nog te vroeg om het effect van deze wet te zien op mogelijke meldingsbereidheid van transgender personen van discriminatie of op de ervaren discriminatie in het maatschappelijk verkeer.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- Motie Sjoerdsma/Van den Hul vroeg om een Actieplan Veiligheid LHBTI's. Op 2 april 2019 heeft de minister van JenV dat Actieplan mede namens u naar de Kamer gestuurd. Zie ook de factsheet over biseksuelen.
- Motie Bergkamp c.a. over een onderzoek naar ervaringen in het buitenland met de inzet van gespecialiseerde rechercheurs bij discriminatie is uitgevoerd, zie punt 2.
- Motie Westerveld/Van den Hul verzoekt de regering de ervaringen van transgenderscholieren op kwalitatieve wijze mee te nemen in de schoolmonitor wanneer de steekproef niet toereikend is om conclusies te kunnen trekken, zie punt 2.
- Motie Bergkamp verzoekt de regering de belemmeringen voor transgender personen op de arbeidsmarkt in kaart te brengen, te kijken in hoeverre er een knelpunt is met bestaande verlofregelingen en mogelijkheden te onderzoeken om de arbeidsmarktpositie van deze groep te verbeteren, zie punt 2.
- Motie van het lid Van den Hul c.s. verzoekt de regering de positie van transgender personen expliciet mee te nemen bij bevolkingsstudies zoals de Gezondheidsenquête en de Veiligheidsmonitor, zie punt 2.

Factsheet: Transgender personen **2 (LBHTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

Uit de LHBT-monitor van het SCP blijkt dat de situatie van transgender personen kwetsbaar is. Dat geldt met name op het gebied van veiligheid en werk. Doordat de groep te klein is om goed te kunnen meegenomen in bevolkingsstudies, zijn onderzoeken vaak gebaseerd op gelegenheidssteekproeven. Hierdoor zijn onderzoeken niet representatief.

2. Focus debat en standpunt OCW

Om de positie van transgenderpersonen te verbeteren doet u het volgende :

- U ondersteunt de Alliantie Gedeelde trots, gedeeld geluk van COC, TNN en NNID, gericht op het werken aan de sociale veiligheid en sociale acceptatie van LHBTI's.
- Het project TransgenderWerkt gericht op coaching en.werktoeleiding voor transgender personen.
- Een project van TNN en Patiëntenorganisatie Transvisie om een online sociale kaart voor transpersonen op te zetten (bijvoorbeeld transvriendelijke huisartsen, maar ook schoonheidsspecialisten e.d.).

Lopende projecten:

- Onafhankelijk onderzoek naar de eventuele ventuele knelpunten met bestaande verlofregelingen zoals in de Wazo, Ziektewet e.d.; en mogelijke oplossingen hiervoor. Het onderzoek is in de eerste helft van 2020 gestart en de resultaten zijn eind 2020 beschikbaar.
- De organisatie van een internationale conferentie over transfobie door o.a. TNN. Hiervoor zullen (internationale) activisten en belangenorganisaties worden uitgenodigd. De conferentie zal i.v.m. covid-19 in het voorjaar van 2021 worden gehouden en niet in het najaar van 2020.
- Om de positie van transgenderpersonen expliciet mee te nemen bij bevolkingsonderzoek zijn de volgende ontwikkelingen gaande:
    - U bent met het SCP in gesprek om te bezien of zij, eventueel samen met Vlaamse onderzoeker, vragen naar genderdiversiteit beter kunnen meenemen in grote bevolkingsonderzoeken. **N.B.:** op dit moment loopt er een discussie tussen OCW en SCP over het takenpakket. U kunt hier dus geen toezeggingen doen.
    - In het LHBT jongerenonderzoek van het SCP dat in 2021 wordt verwacht zal expliciet aandacht komen voor de groep transgender personen.
    - Daarnaast zal in de nieuwe monitor Sociale Veiligheid op scholen gezorgd worden voor het includeren van transgender leerlingen. Hiertoe zal worden samengewerkt met de contactgroep Genderkind en Ouders van de patiëntenorganisatie Transvisie.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Vanuit TNN zullen waarschijnlijk de onderwerpen veiligheid/discriminatie en arbeidsmarkt bij Kamerleden onder de aandacht worden gebracht. In het Actieplan Veiligheid LHBTI's (naar aanleiding van de motie Sjoerdsma/Van den Hul) staan vooral maatregelen die JenV al neemt. COC en TNN dringen aan op extra veiligheidsmaatregelen zoals een volwaardige externe rol voor Roze in blauw, gespecialiseerde rechercheurs, een verplichte leerlijn op de politieacademie en verhoging van de strafmaxima. Over een volwaardige rol van Roze in Blauw, de leerlijn voor de politie en een onderzoek naar de ervaringen met gespecialiseerde rechercheurs zijn moties aangenomen en in uitvoering. Deze moties liggen primair op terrein JenV.

4. Facts & Figures

Overal op je hoede' onderzoek van TNN naar geweld tegen transgenderpersonen in Nederland (gelegenheidssteekproef, 2019). In de periode voorafgaand aan het onderzoek:

- Werd 14% van de transgender personen die deelnamen minimaal één keer mishandeld of daarmee bedreigd;
- Maakte één op de vijf niet-fysiek seksueel grensoverschrijdend gedrag mee
- Maakte 40% in huiselijke sfeer incidenten mee zoals psychisch geweld. 7% maakte fysiek huiselijk geweld mee.

ongewenst gedrag en conflicten, meer burn-outklachten en zijn minder tevreden met hun werk dan heteroseksuele personenminder acceptatie en ongelijke kansen in loon, promotie en ontwikkeling. De verschillen tussen bi en heteroseksuele werknemers lijken groter dan die tussen lesbische/homoseksuele en heteroseksuele werknemers. Daarnaast hebben bi personen een minder zekere arbeidspositie dan lesbische en homoseksuele werknemers, gepaard met en lagere werktevredenheid.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- Toezegging (debat 16 mei 2019) tot een kwantitatief onderzoek naar de (psychische) gezondheidsproblemen van personen met biseksuele ervaringen, bijvoorbeeld een vertaling van een onlangs uitgekomen Australisch onderzoek naar de Nederlandse situatie. Voor uitvoering motie. Dit onderzoek wordt uitgevoerd door Bi+. Voor de uitvoering van dat onderzoek heef Bi+ een contract getekend met RUG en Rutgers en is een consortium opgezet met 9 onderzoekers. De uitkomsten worden verwacht in het voorjaar 2021.
- Bovengenoemd onderzoek wordt aangevuld met een kwalitatief onderzoek naar de ervaringen van personen met biseksuele ervaringen. De uitkomsten van dit onderzoek in het najaar 2021.
- Motie Sjoerdsma/Van den Hul vroeg om een Actieplan Veiligheid LHBTI's. Op 2 april 2019 heeft MJenV dat mede namens u naar de Kamer gestuurd. De focus van het Actieplan is de sociale veiligheid. In de maatregelen op het gebied van politie en OM gaat JenV vooral uit van een mainstream benadering. In juni 2020 is over de voortgang van het Actieplan gerapporteerd in de voortgangsbrief Kabinetsaanpak van discriminatie aan de Tweede Kamer

Factsheets – 2 LHBTI

Factsheet: Bi+ **2 (LBHTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

Onderzoek wijst uit dat de situatie van biseksuele personen en personen met biseksuele ervaringen en/of gevoelens kwetsbaar is. De lichamelijke, mentale en seksuele gezondheid en veiligheid van bi personen is vaak slechter dan die van heteroseksuele, lesbische en homoseksuele personen, alsmede hun ervaren werksituatie en arbeidspositie. Tegelijkertijd is deze groep in de maatschappij minder zichtbaar, doordat er in de samenleving meestal vanuit wordt gegaan dat iemand óf op mannen óf op vrouwen valt. Onderzoek naar volwassen bi personen heeft nog nooit plaatsgevonden in Nederland. Op basis van landelijk surveys worden ervaringen vergeleken tussen biseksuele, lesbische en homoseksuele mensen, maar is er nauwelijks inzicht in verklaringen voor gevonden de verschillen.

2. Focus debat en standpunt OCW

In het debat kunt u aangeven wat u doet om biseksuelen en personen met biseksuele ervaringen te ondersteunen.

Ondersteuning allianties en stichtingen:
- Alliantie Gedeelde trots, gedeeld geluk van COC, TNN en NNID gericht op de sociale veiligheid en sociale acceptatie van LHBTI's.
- Stichting Bi+ Nederland, die zicht inzet voor een bi-inclusieve samenleving middels gemeenschapsvorming, onderzoek en lobby.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

De stichting Bi+ is opgericht in 2019. Deze stichting richt zich op personen met biseksuele ervaringen en belicht seksuele diversiteit met als doel het realiseren van een inclusievere maatschappij voor personen met biseksuele ervaringen, o.a. door wetenschappelijk onderzoek, stimuleren van debat, meer aandacht en zichtbaarheid van biseksuele personen en netwerkvorming. Reden hiervoor is dat bij andere organisaties de aandacht voor personen met biseksuele ervaringen niet als aparte groep wordt meegenomen. Het netwerk groeit hard omdat er veel behoefte blijkt te zijn vanuit mensen met biseksuele ervaringen.

4. Facts & Figures

Landelijke kennissynthese 2020 door stichting Bi+:
- Naar schatting zijn er ongeveer 1 miljoen biseksuelen en personen met biseksuele ervaringen en/of gevoelens in Nederland.
- Bipersonen geven aan een lagere levenstevredenheid te hebben dan lesbische vrouwen en homomannen.

LHBT-monitor 2018 van het SCP:
- 26% van de bi mensen kan als psychisch ongezond worden gezien. Dit is 17% van de homo mannen en lesbische vrouwen, naast 11% van de hetero mensen.
- Ook het aandeel bi personen dat een slechte gezondheid ervaart en/of tenminste één langdurige aandoening of ziekte heeft, ligt een stuk hoger dan onder heteroseksuele personen.
- Bi personen maken vaker geweld mee, met name het verschil in aanraking met seksueel geweld tussen bi personen en lesbische vrouwen, homoseksuele mannen en heteroseksuelen is groot.
- Bi personen zijn minder vaak open over hun seksuele oriëntatie dan homo en lesbische leeftijdsgenoten.

Bi werknemers hebben een slechtere werksituatie

Bi werknemers hebben een minder goede positie op het werk. Ze ervaren bijvoorbeeld meer

Datum
09 oktober 2020

[redacted]

[redacted]

- [redacted]

Stukken openbaar/naar Tweede Kamer voor WGO
Naar verwachting zullen de volgende stukken voorafgaand aan het WGO nog openbaar worden gemaakt, dan wel naar de Tweede Kamer worden verzonden: [redacted]. Mocht dit het geval zijn, zal dit tijdig aan u worden voorgelegd.

- Leraren en lerarenopleidingen
- Onderzoek Onderwijsraad

Thema 4: [redacted]

[redacted]

- [redacted]
- [redacted]
- [redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

- Onderzoek conversietherapie

Datum
09 oktober 2020

Thema 3: Onderwijs
De focus van het debat op dit thema ligt naar verwachting op:
- Bijzonder Onderwijs in relatie tot burgerschap
- Kerndoelen
- Leraren en lerarenopleidingen
- Onderzoek Onderwijsraad

Bijzonder onderwijs irt burgerschap
Gelet op het verschijnen van het themaonderzoek "Burgerschapsonderwijs en het omgaan met verschil in morele opvattingen" dat door de inspectie in februari 2020 is uitgebracht, zal u mogelijk door Kamerleden worden gevraagd hoe u omgaat met de spanning die er soms is tussen de verschillende basiswaarden. Het debat over het wetsvoorstel voor de aanscherping van de burgerschapsopdracht is uitgesteld tot na het WGO Emancipatie. Mogelijk zal u door Kamerleden worden bevraagd naar de stand van zaken van het wetstraject.

Kerndoelen
Dit is een klein onderdeel van de curriculumherziening. In oktober 2019 hebben de ontwikkelteams hun adviezen voor de 9 ontwikkelgebieden aangeboden aan MBVOM. Voor het thema seksualiteit en diversiteit is het nieuwe ontwikkelgebied "burgerschap" relevant. In de adviezen wordt diversiteit wel als norm gezien, maar zijn ze nog erg algemeen. Het zal zeker tot 2021 duren voordat de aangescherpte kerndoelen naar de Kamer gestuurd worden.

Leraren en lerarenopleidingen
In het verleden bent u meerdere malen gevraagd wat u gaat doen om LHBTI-acceptatie op te nemen in de universitaire lerarenopleidingen (ulo's) en eerstegraadsopleidingen. Hierover is in april de motie Van den Hul/Westerveld aangenomen. In oktober 2020 is door Stichting School en Veiligheid met financiële steun van DE een conferentie (Genderwijs) georganiseerd voor onderwijsprofessionals. Daarnaast zal mogelijk door Kamerleden worden gevraagd wat u gaat doen om meer mannen naar de Pabo te krijgen en te houden. In oktober 2020 is door OCW een onderzoek uitgezet naar meer diversiteit in het basisonderwijs. De resultaten worden in maart 2021 verwacht.

Onderzoek Onderwijsraad
In oktober 2020 is een onderzoek van de Onderwijsraad verschenen naar de sekseverschillen in het onderwijs. De raad adviseert u onder andere om genderstereotypen in loopbaanoriëntatie en – begeleiding te voorkomen, het bewustzijn van culturele normen rondom gender in het onderwijs te vergroten en te kijken naar de individuele leerling en niet naar het geslacht. Mogelijk wordt u door Kamerleden gevraagd hoe u denkt over het advies van de onderwijsraad en hoe u dit advies implementeert.

<u>Factsheets op thema onderwijs (bijlage):</u>
- Bijzonder onderwijs
- Onderwijs en LHBTI

- [redacted]

Thema 2: LHBTI
De focus van het debat ligt naar verwachting op:
- De kwetsbare positie van biseksuele- en transgenderpersonen
- Regenboogonderdelen Regeerakkoord
- Onderzoek Conversietherapie

Kwetsbare positie biseksuele- en transgenderpersonen
Ondanks dat er een licht positieve trend zichtbaar is als het gaat om het welbevinden en de veiligheid van LHBTI's, blijkt dat de positie van met name transgenderpersonen nog altijd kwetsbaar is. Dat geldt zowel voor hun positie op de arbeidsmarkt, als voor sociale veiligheid en gezondheid. U zult mogelijk worden gevraagd naar de stand van zaken omtrent het expliciet meenemen van de positie van transgenderpersonen bij bevolkingsonderzoek. Momenteel bent u met het SCP in gesprek om te bezien in hoeverre het mogelijk is om vragen naar genderdiversiteit beter mee te nemen in bevolkingsonderzoeken, maar hierover kunt u nog geen toezeggingen doen. Daarnaast is de verwachting dat in het LHBT jongerenonderzoek van het SCP dat in 2021 wordt verwacht, expliciet aandacht zal komen voor de groep transgenderpersonen.

Regenboogonderdelen Regeerakkoord
Ook de uitvoering van de 'regenboogonderdelen' uit het regeerakkoord komen vaak aan bod in de Kamer. Hierop kunt u melden dat de voortgang op schema ligt. Dit geldt ook voor de onderwijspunten die PvdA en SP vaak naar voren brengen: de kwalificatie-eisen voor het mbo op het punt van acceptatie van seksuele en genderdiversiteit zijn aangepast.

Conversietherapie
Voor homogenezingspraktijken is in de Kamer de laatste veel aandacht. Naar aanleiding van de aangenomen motie Bergkamp is onderzocht in welke mate jongere, kwetsbare personen worden blootgesteld aan homogenezingstherapieën of conversietherapieën. Daarnaast verzoekt de motie Yesilgöz-Zegerius de regering om met een wetsvoorstel te komen om conversietherapie strafbaar te stellen. Hoewel de moties primair zijn gericht aan respectievelijk VWS en JenV, trekken we in de uitvoering van beide moties samen op. Toegezegd is dit onderzoek samen met een beleidsreactie naar de Kamer te sturen. Dit is naar verwachting eind oktober/begin november 2020. In het debat zal u mogelijk worden opgeroepen te komen met een wettelijk verbod op Conversietherapie.

<u>Factsheets op het thema LHBTI (bijlage):</u>
- Bi+
- Transgender personen
- Regenboogpunten Regeerakkoord
- Gendergerelateerd geweld
- Intersekse

gesondeerde Q&A's en specifieke Q&A's op uw verzoek. Overige Q&A's hebben we achter de hand.

Thema 1: [redacted]

[redacted]

- [redacted]
- [redacted]
- [redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

- [redacted]
- [redacted]

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER VOORBEREIDING
Aan: MOCW

Emancipatie

Van
[redacted]

T [redacted]
E [redacted]@minocw.nl

Datum
09 oktober 2020

Referentie
[redacted]

Bijlagen
1 - Factsheets Emancipatie

Kopie voor

Reeds afgestemd met

Aantal pagina's
6

nota

WGO Emancipatie 2 november 2020

Doel
Het WGO Emancipatie vindt plaats op 2 november 2020 van 11.00-16.00 uur in de Tweede Kamer. In deze nota treft u de voorbereiding op het WGO Emancipatie aan.

Het eerste vooroverleg vindt plaats op 28 oktober van 11.30-12.00 uur. Het tweede vooroverleg is voorafgaand aan het WGO op 2 november in de ministerskamer in Tweede Kamer.

Delegatie achter de tafel tijdens het WGO
Vanwege de huidige coronamaatregelen is de ruimte achter de tafel beperkt. Om die reden zit enkel [redacted] naast u aan tafel.
In de ambtenarenkamer wordt door een delegatie van de directie Emancipatie meegeluisterd met het debat en worden de niet-gesondeerde Q&A's voorbereid. In de schorsing na de 1e termijn ontvangt u een compleet pakket met alle relevante Q&A's. Dit lijkt gegeven de huidige COVID-19 maatregelen de meest voor de hand liggende aanpak.

Bespreek- en beslispunten tijdens het eerste vooroverleg
- Bent u het eens met met de indeling van de hoofdthema's?
- Gaat u akkoord met bijgevoegde spreekschets?

Indeling in thema's
Op basis van de convocatie zal het debat zich vermoedelijk concentreren op de thema's [redacted], LHBTI en onderwijs. De convocatie treft u aan in de bijlage. Gezien het feit dat dit uw laatste WGO is, is het mogelijk dat u wordt gevraagd hoe u terugkijkt en welke belangrijke (nieuwe) uitdagingen er voor het volgend kabinet ligt. U zou dit in uw spreekschets kunnen benoemen.

Hieronder is per thema aangegeven wat de belangrijkste aandachtspunten zijn en is aangegeven welke (belangrijke) stukken er voor het WGO nog openbaar worden of naar de Tweede Kamer worden gestuurd. In de bijlage zijn voor de belangrijkste thema's factsheets toegevoegd. U ontvangt in principe de

Detailinformatie
Voor de minister, [redacted] en de [redacted] vanuit OCW zijn er stoelen gereserveerd op de 1e rij.

We zullen op twee momenten de minister aan het woord laten.
Het eerste moment is na de voorstelling DAVID in het nagesprek. Dit gesprek wordt geleid door [redacted] van Theater AanZ. [redacted] vraagt het publiek om een reactie op de voorstelling als zijnde onderdeel van het educatief nagesprek. De minister zou dan als toeschouwer kunnen reageren, vanuit haar eigen gevoel/ervaring. Daarbij kan ze gewoon blijven zitten.

Het tweede moment is aan het einde van de bijeenkomst. Op dat moment zijn alle drie elementen aan bod geweest. [redacted] vat de bijeenkomst kort samen en neemt het publiek mee in het vervolg (hoe kunnen scholen samenwerken, hoe verder contact). Daarin worden alle partners gevraagd om hun hoop/wens te delen met het publiek. Deze vraag willen we ook graag stellen aan de minister:

Als laatste kijk ik graag onze minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, mevrouw Van Engelshoven aan. Fijn dat u vanmiddag erbij was. Ik weet dat u dit project een warm hart toedraagt. Mag ik u vragen wat uw hoop en verwachtingen zijn voor dit project?
Dit zou het moment zijn dat de minister staat en het publiek toespreekt vanuit een meer beleidsmatig (doch geen politiek) oogpunt. We zorgen ervoor dat voor haar stoel een tafeltje is met een microfoon die alleen zij gebruikt, zodat we daarin ook 'corona proof' zijn.

Aan het einde van de bijeenkomst vragen we de personen op de 1e rij nog even te blijven zitten en dat de mensen van de 3e, 5e etc. rij de zaal kunnen verlaten.
Op deze manier creëren we een moment voor de minister en de gasten van OCW, de partners en acteurs om, op 1,5 meter, in gesprek te gaan. Dit zou ook de kans zijn om nog een aantal foto's/beelden te maken die gebruikt kunnen worden in social media.

bijzondere gasten	persoonlijke ervaringen rondom de coming out van zijn zoon.
Aantal deelnemers	Per ronde circa 40 personen
Doelgroep	Docenten, schoolleiding vanuit protestants-christelijk voortgezet onderwijs, regenbooggemeenten, belangenorganisaties, familie
Open/besloten bijeenkomst	Het is besloten bijeenkomst waarvoor men zich vooraf voor aanmeldt.
Sociale media	Van welke accounts op sociale media maakt u gebruik? www.facebook.com/ theateraanz/ www.twitter.com/ theateraanz
Welke media zijn/worden uitgenodigd?	CJP LKCA Kunstzone Vakbladen VO
Fotograaf aanwezig?	Ja
Contactpersoon voor communicatie/media	[redacted], [redacted]@theater-aanz.nl [redacted]
PROGRAMMA	
Vanwege de corona maatregelen bieden we het programma 2 keer aan.	

14.00 Ontvangst met een welkomstdrankje

14.30 Openingswoord

Korte toelichting op het project Stil Verdriet

Toelichting op de docententraining, door Stichting School & Veiligheid

Toelichting op educatieve lesbrieven en voorlichting, door Homo in de Klas

Bijdrage door [redacted] *(alleen in de eerste ronde)*

[redacted] deelt zijn persoonlijk verhaal, als vader en als predikant.

Voorstelling DAVID, door Theater AanZ

Aansluitend op de voorstelling is er een nagesprek met de gasten.

16.45 Afsluiting

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,
Ingrid van Engelshoven

Communicatie
Rijnstraat 50
Den Haag
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
www.rijksoverheid.nl

Contactpersoon
[redacted]

T +[redacted]
[redacted]@minocw.nl

Onze referentie

Datum
15-6-2020

Logistiek memo

Optreden: Start project Stil Verdriet

Plaats, datum: 1 oktober 2020

Exacte datum, locatie en tijden van het optreden	
Tijdstip ontvangst	14.00 uur Vanwege de corona maatregelen bieden we het programma 2 keer aan.
Tijdstip vertrek	16.45 uur
Naam en adres locatie	Stadsschouwburg De Kom Stadsplein 6, 3431 LZ Nieuwegein
Telefoonnummer	[redacted] ([redacted])
Naam/nummer zaal	Theaterzaal
Routebeschrijving / parkeren	https://www.dekom.nl/pQprnIN/uw-bezoek/bereikbaarheid
Ambtelijke begeleiding	DE: [redacted] en [redacted] Woordvoerder/protocol: [redacted]
Contactpersoon voor het optreden/bezoek	
Naam	[redacted]
Functie	Projectleider Stil Verdriet
Telefoon (mobiel)	[redacted]
E-mail	[redacted]@theater-aanz.nl
Informatie voor de bewindspersoon	
U wordt ontvangen door	[redacted]
Waar wordt u ontvangen?	In de foyer van De Kom
Wat wordt er van u verwacht Deelnemen aan het programma, kennis nemen van het project en genieten van de voorstelling. Graag vragen we u na de voorstelling als eerste om uw reactie. Dit kan een directe reactie zijn op de voorstelling. Daarbij kunt u blijven zitten. In het aansluitende nagesprek na de voorstelling krijgt u als laatste het woord voor uw reactie op het project, met daarin uw wensen, hoop of verwachtingen. Daarbij is het waarschijnlijk beter even te gaan staan. (u heeft op tafeltje voor u een microfoon liggen) (zie verder onderaan voor detailinformatie)	
Toespraak	Nvt – het betreft een informeel nagesprek
Voertaal	Nederlands
Sprekersfaciliteiten	Op tafeltje voor u ligt een draadloze microfoon.
Setting zaal/podium	Theaterzaal van Stadsschouwburg De Kom te Nieuwegein
Zitten of staan de gasten	Zittend
Dresscode	Formeel
Publiek, pers en andere aanwezigen	
Overige sprekers en/of	[redacted], predikant en vader. Hij deelt zijn

Deze nieuwe stukken zijn met een sticker gemarkeerd in het dossier. Ook is het achtergronddossier nog aangevuld met de volgende stukken.

- Verslag schriftelijk overleg themaonderzoek burgerschapsonderwijs
- Concept-onderzoekskaders PO en VO

Verder volgt voor het debat nog een geactualiseerde versie van de media-analyse.

Spreekschets
De spreekschets gaat achtereenvolgens in op het belang van burgerschapsonderwijs, de balans met de vrijheid van onderwijs, de noodzaak om de wet aan te passen en de behouden vrijheid in combinatie met meer duidelijkheid. Ook zijn er nog extra blokken spreektekst opgenomen over samenhang met curriculum, de elementen van de wetsbepaling, de ondersteuning aan scholen en het toezicht. Deze blokken kunnen als chapeautekst dienen alvorens specifieke vragen worden beantwoord over dat thema.

Q&A's
Voor een aantal onderwerpen, waarvan we verwachten dat er zeker vragen over komen, zijn Q&A's geschreven. Het betreft de volgende hoofdonderwerpen:

- Verplichtingen voor scholen
- Basiswaarden
- Schoolcultuur
- Samenhang curriculumherziening en burgerschapswet
- Artikel 23 Gw
- Monitoring en toezicht inspectie
- Themaonderzoek

Inhoud voorbereidingsdossier
Een volledige inhoudsopgave met, naast de spreekschets ook de Q&A's, factsheets, voorbereiding op wijzigingen en achtergrondstukken, treft u bijgevoegd.

Sondering/amendementen
De sondering volgt later. Er zijn momenteel twee amendementen van de SGP binnen, die zien op het schrappen van de basiswaarden uit de wettekst.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER BESLUITVORMING
Aan: MBVOM

PO/VO

Van
[redacted]

Bijlage
Inhoudsopgave dossier

Datum
25 september 2020

Referentie

nota

Tweede voorbereidingsdossier plenaire behandeling burgerschap (gepland op 30 september)

Aanleiding

- Hierbij ontvangt u het tweede voorbereidingsdossier voor de plenaire behandeling burgerschap, die waarschijnlijk op 30 september zal plaatsvinden.
- Op basis van het eerste vooroverleg op 24 september hebben we het dossier aangevuld.
- Op woensdag 30 september is er nog een tweede vooroverleg.
- Ambtelijke ondersteuning:
  - VO: [redacted]
  - PO: [redacted]
  - WJZ: [redacted]
  - Coördinatie: [redacted]

Aanvullingen naar aanleiding van het vooroverleg

- Spreekschets
- Factsheet juridische ankerpunten
- Factsheet Plasterk tijdens debat over enkele feit constructie Awgb
- Factsheet handelen inspectie bij themaonderzoek
- Factsheet relevante passages Remkes
- Q&A kritiek RvS op schoolcultuur
- Q&A advies RvS relatie wetsvoorstel – grondwet
- Q&A basiswaarden vs kenmerken rechtsstaat
- Q&A artikel prof. Zwart in RD
- Q&A commissie mbo aangepast
- Q&A handelen inspectie bij themaonderzoek

veilige wijze zichtbaar te maken binnen het christelijk voortgezet onderwijs. Het project wordt voor scholen kosteloos aangeboden en bestaat uit drie elementen:

Datum
25 september 2020

1. De voorstelling 'David', door Theater AanZ:
   De voorstelling 'David' gaat over homoseksualiteit binnen het christelijk geloof. Wat als je homo én christen bent? Gaat dat samen? Of toch niet? Wordt het stil verdriet of elkaar omarmen? 'David' is gebaseerd op en geïnspireerd door de persoonlijke verhalen van de acteurs en de geïnterviewden.
2. Een docententraining door Stichting School en Veiligheid:
   Deze teamtraining heeft als doel om de ontwikkeling van leerlingen te voeden vanuit de eigen geloofsovertuiging, rekening houdend met mogelijke spanningen rondom thema's zoals seksuele diversiteit en mentale gezondheid.
3. Educatieve lesbrieven en voorlichting over seksuele diversiteit op christelijke scholen, van orthodox tot vrijzinnig, van Homo in de Klas.

- Het is ontzettend belangrijk om met elkaar in gesprek te blijven over deze soms gevoelige onderwerpen.
- Een tijdje terug heb ik zelf een voorstelling van theater AanZ mogen meemaken op een school. Ik zal die ontmoeting nooit vergeten. Ik zag daar met eigen ogen wat de theatervoorstelling losmaakte bij de leerlingen. Ik zag ook hoe respectvol er werd omgegaan met verschillende opvattingen in het nagesprek, hoeveel ruimte er was voor ieders mening.
- Op een gegeven moment riep een leerling uit: 'Dit gaat over mij!' Een ontzettend ontroerend en warm gesprek volgde. Een gesprek waarbij verschillen in mening er mochten zijn, maar met respect en begrip voor elkaar.
- Ik heb geen twijfel over het belang van de voorstelling en het nagesprek, maar dat horen wat mij betreft geen losstaande activiteiten zijn. Het is belangrijk om het gesprek te blijven voeren, op school en in de klas. Daarom ben ik erg blij om te zien dat er ook nu weer een docententraining is. Want ook wij volwassenen hebben soms behoefte aan een open gesprek met elkaar, om van elkaar te leren. Niet waar? Ik geloof dat jullie als leraren écht het verschil kunnen maken voor leerlingen. De educatieve lesbrieven zullen hier ongetwijfeld ook bij helpen.
- Ik sluit af met mijn wens voor de toekomst.
- Ik hoop dat we samen een sociaal en veilig leefklimaat voor álle leerlingen kunnen creëren. Een plek waar 'stil verdriet' niet meer nodig is, maar waar warme gesprekken plaatsvinden met begrip en respect voor elkaars verschillen. Dat de school een plek is waar leerlingen kunnen zijn wie ze zijn en worden wie ze willen worden.
- Ik wens jullie allen veel succes en plezier met het vervolg van dit mooie project.

Toelichting

Programma 1 oktober:

14.00	Ontvangst met een welkomstdrankje
14.30	Openingswoord
	Korte toelichting op het project Stil Verdriet
	Toelichting op de docententraining, door Stichting School & Veiligheid
	Toelichting op educatieve lesbrieven en voorlichting, door Homo in de Klas
	Bijdrage door [redacted]
	[redacted] deelt zijn persoonlijk verhaal, als vader en als predikant)
	Voorstelling DAVID, door Theater AanZ
	Nagesprek
16.45	Afsluiting

Zie voor uitgebreidere informatie het logistiek memo in de bijlage.

Project Stil Verdriet:

Het project 'Stil Verdriet' is een samenwerking tussen Theater AanZ, Stichting School en Veiligheid (SSV) en Homo in de Klas en wordt financieel ondersteund door het ministerie van OCW en Verus (vereniging voor katholiek en christelijk onderwijs). Het project heeft als doel seksuele diversiteit op een passende en

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER VOORBEREIDING
Aan: MOCW

Emancipatie

Van
[redacted]

T +[redacted]

Datum
25 september 2020

Referentie
[redacted]

Bijlage
Logistiek Memo (LM)

Aantal pagina's
3

nota

Optreden MOCW project 'Stil Verdriet'

Doel

Deze nota dient ter voorbereiding op uw optreden bij de opening van het project 'Stil Verdriet' met bijbehorende theatervoorstelling 'David', op donderdag 1 oktober van 14.00 tot 16.45 uur in de stadsschouwburg van Nieuwegein.

Tijdens de bijeenkomst zullen [redacted] en [redacted] vanuit DE aanwezig zijn, ook zal er iemand vanuit COM aansluiten.

Spreeklijnen

Tijdens de bijeenkomst zal u op twee moment worden gevraagd om een reactie: direct na de voorstelling 'David' en tijdens het nagesprek. Hieronder volgen voor beide reacties mogelijke spreeklijnen. Voor u staat een tafeltje met daarop een microfoon die u kunt gebruiken.

Direct na de theatervoorstelling 'David' (zie hieronder voor meer informatie) wordt u om een (persoonlijke) reactie gevraagd over de voorstelling. Tijdens het geven van deze reactie kunt u blijven zitten. U kunt uw waardering uitspreken over de voorstelling en acteurs en aangeven dat het 'stille verdriet' dat deze jongeren ondergaan u heeft geraakt. Niet in de laatste plaats, omdat de verhalen zijn gebaseerd op en geïnspireerd door verhalen van de acteurs zelf. U kunt aangeven dat u wenst dat iedereen zichzelf kan zijn. Tijdens het nagesprek geeft u een uitgebreidere reactie.

Tijdens het nagesprek krijgt u als laatst het woord en wordt u gevraagd naar een bredere reactie op (uw wensen voor) het project. Aangezien deze reactie iets langer is dan de vorige, is het aan te raden hierbij even te gaan staan en u tot het publiek te richten. Het is goed hierbij te benadrukken dat u het belangrijk vindt dat de voorstelling en het nagesprek geen losstaande activiteiten zijn en dat u blij bent te zien dat er ook een docententraining bij hoort. Voorstel voor spreekpunten:

- Ik zei het zonet al, maar ik kan niet genoeg benadrukken hoe deze voorstelling me heeft geraakt.

In de beantwoording hebben wij gekozen voor een genuanceerde toon die enerzijds het belang van fundamentele vrijheden (onderwijs, meningsuiting, godsdienst) benadrukt, maar anderzijds aangeeft dat deze vrijheden niet ongelimiteerd zijn en niet mogen worden misbruikt om andere grondrechten te schenden (gelijkheidsbeginsel).

op basis van de huidige wet dat scholen op actieve wijze werk maken van het bevorderen van de basiswaarden. Tevens vindt zij dat van scholen een extra inspanning mag worden gevraagd m.b.t. burgerschapsonderwijs, indien de grondslag of locatie van de school extra risico's met zich meebrengt. Diverse partijen (o.a. de confessionele fracties in de TK, de VGS, scholen) zijn van mening dat er onvoldoende juridische grondslag is voor dergelijk toezicht. Volgens hen loopt de inspectie met haar interpretatie vooruit op het wetsvoorstel en wordt de onderwijsvrijheid onder druk gezet. Bij eerdere casuïstiek hebben de Raad van State (As-Siddieq) en de Rechtbank Amsterdam (CHL) gesteld dat op basis van de huidige burgerschapsbepaling slechts van scholen mag worden verwacht dat hun burgerschapsonderwijs op enigerlei wijze gericht is op het bevorderen van sociale integratie en actief burgerschap. Wij zijn van mening dat een wetswijziging noodzakelijk is om een juridische basis te creëren om van scholen te verlangen dat zij zich richten op actieve bevordering van de basiswaarden. De SGP vraagt specifiek naar het feit dat de inspectie het actief bevorderen van de basiswaarden beschouwt als de kern van de huidige burgerschapsbepaling. Deze mening van de inspectie, strookt niet volledig met hetgeen u hier eerder over heeft gecommuniceerd en dat maakt dit een kwetsbaar punt. Als de huidige wet al van scholen zou verlangen dat zij de basiswaarden actief moeten bevorderen, vervalt een groot deel van de meerwaarde van het wetsvoorstel. Wij adviseren u, zowel vanuit politiek als juridisch oogpunt, om aan uw eerdere lijn vast te houden. De nadruk in de beantwoording ligt op de onwenselijkheid van de onduidelijkheid omtrent de huidige opdracht en op de noodzaak om tot een verduidelijkte en aangescherpte bepaling te komen.

- Leermiddelen (zie vraag 5): veel fracties vragen of er eisen gesteld kunnen worden aan leermiddelen en of hier (strenger) toezicht mogelijk is. U geeft aan dat artikel 23 geen ruimte biedt voor eisen aan, toezicht op of het recenseren van leermiddelen an sich. Wel kunnen de gebruikte leermiddelen aanleiding zijn om verder te kijken of de onderwijswetgeving al dan niet wordt nageleefd. Daarbij zijn de wijze waarop leermiddelen worden toegepast en de context waarin zij worden geplaatst altijd van belang.
- Verschil tussen de huidige burgerschapsbepaling en het wetsvoorstel (zie vraag 41): partijen gebruiken dit SO om duidelijker te krijgen wat het wetsvoorstel in concrete situaties zou betekenen voor het toezicht. Wij hebben ervoor gekozen om die duidelijkheid te verschaffen, mede vanuit politieke overwegingen. U geeft aan wat de voornaamste verschillen zijn en welke consequenties het volgens de inspectie zou hebben gehad voor de handhaving, indien het wetsvoorstel al in werking was getreden.
- Vrijheid voor scholen om eigen waarden over te dragen (zie vragen 97, 131 en 132): er is verdeeldheid in de TK over de ruimte die scholen (zouden moeten) hebben om morele minderheidsstandpunten over te brengen op leerlingen. CDA en SGP zijn bezorgd dat deze vrijheid in gevaar is/komt en dat scholen onvoldoende ruimte hebben/krijgen van de wetgever en de inspectie om onderwijs te baseren op religieuze uitgangspunten. VVD, D66, GL, PvdA en de SP maken zich juist in toenemende mate zorgen dat de onderwijsvrijheid misbruikt wordt om intolerante of ongelijkwaardige opvattingen over te brengen op leerlingen.

morele standpunten een rol spelen, meer zou moeten richten op haar handhavende kerntaak als toezichthouder en minder op haar stimulerende taak om de kwaliteit van het onderwijs te verbeteren.

- De confessionele partijen, koepelorganisaties en een aantal scholen hebben zich in een eerder stadium ook al kritisch uitgelaten over de handelswijze van de inspectie rondom dit themaonderzoek en dit heeft geleid tot Kamervragen van Rog, Bruins en Bisschop tijdens het onderzoek (zie bijlage 5).
- Naast de kritiek die in de media is geuit, hebben scholen ook een klacht ingediend bij de inspectie. Het betreft een gezamenlijke klacht van vier gereformeerd-vrijgemaakte scholen (zowel po als vo). De klacht heeft volgens de inspectie geen betrekking op de wijze waarop het onderzoek op deze scholen als zodanig is uitgevoerd, noch op de onderzoeksresultaten, maar op het gegeven dát de inspectie dit onderzoek heeft uitgevoerd. Verdere afhandeling van deze klacht valt onder verantwoordelijkheid van de IGO en de inspectie zal het gesprek aangaan met de desbetreffende scholen. Aangezien u bij de beantwoording van de Kamervragen van Rog, Bruins en Bisschop expliciet heeft aangegeven dat er geen klachten zijn binnengekomen (wat op dat moment ook het geval was), lijkt het ons verstandig de Kamer ook te informeren dat er nu wel een klacht is binnengekomen. Zie het antwoord op vraag 124.

3) Scholen met herstelopdracht/aanbeveling wel/niet noemen

- De VVD vraagt specifiek om de namen van de scholen die een herstelopdracht of aanbeveling hebben gekregen (vraag 13). In principe achten wij het onnodig en onwenselijk om scholen publiekelijk te veroordelen door een soort 'zwarte lijst' naar de Kamer te sturen. Dit draagt niet bij aan het herstel en de scholen die een aanbeveling hebben ontvangen, hebben zelfs conform de wet gehandeld. Desalniettemin adviseren wij u de namen van de scholen wél te noemen. Artikel 21 van de WOT stelt dat rapporten 5 weken ná vaststelling openbaar gemaakt moeten worden en dat de inspectie de rapporten verstrekt indien zij daartoe wordt verzocht. Gezien de informatieplicht die u heeft naar de Kamer en het feit dat het openbare informatie betreft waar specifiek naar wordt gevraagd, adviseren wij u aan het verzoek van de VVD te voldoen. Ook in eerdere situaties (CHL, Cheider) zijn scholen bij naam genoemd.

4) Lijn van beantwoording

- In zijn algemeenheid hebben wij gekozen voor een neutrale en feitelijke lijn van beantwoording. U geeft toelichting op de ruimte en verplichtingen die volgen uit het huidig juridisch kader rondom het burgerschapsonderwijs. Tevens biedt u inzicht in de wijze waarop het toezicht hierop is vormgegeven. U benadrukt dat dit themarapport wederom laat zien waarom het zo belangrijk is dat de burgerschapsbepaling wordt aangescherpt en verduidelijkt.
- Hieronder volgt de lijn van beantwoording m.b.t. de onderwerpen waar veel vragen over zijn gesteld en die gevoelig liggen:
- Basiswaarden bevorderen (zie vraag 117): er bestaat onduidelijkheid over de verplichtingen die volgen uit de huidige burgerschapsbepaling aangaande het bevorderen van de basiswaarden. De inspectie verwacht

Toelichting

1) Achtergrond en conclusies van het onderzoek

- Dit onderzoek is uitgevoerd door de inspectie naar aanleiding van de commotie die eind 2019 is ontstaan over de homo-onvriendelijke passages in een lesmethode van de ISBO. De centrale vraag in dit themaonderzoek was: hoe geven scholen invulling aan onderwerpen waarover morele opvattingen in de samenleving (sterk) uiteen kunnen lopen en past deze invulling binnen de grenzen van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat? Het onderzoek is uitgevoerd op 78 scholen (po, vo en mbo) en heeft geleid tot 6 herstelopdrachten en 14 aanbevelingen.
- Zie de bijlages voor het onderzoeksrapport, de Kamervragen die over dit onderzoek zijn gesteld (inclusief beantwoording) en uw beleidsreactie.

2) Inbreng vanuit de fracties

- De Kamer is kritisch op het handelen van de inspectie rondom dit themaonderzoek. De vragen zijn in lijn met de posities die de fracties eerder hebben ingenomen rondom het wetsvoorstel burgerschap. Naar verwachting zullen vergelijkbare vragen, dillema's en standpunten aan de orde komen bij de wetsbehandeling. De reacties zijn grofweg onder te verdelen langs de volgende lijnen:
- **D66, PvdA, GL en de SP** maken zich zorgen over de ruimte die scholen hebben om invulling te geven aan het burgerschapsonderwijs op een wijze die aansluit bij hun overtuigingen. De zorgen spitsen zich toe op morele opvattingen van scholen aangaande homoseksualiteit en de positie van de vrouw. Deze fracties hechten veel belang aan de overdracht van waarden als gelijkwaardigheid, vrijheid en autonomie. Zij vragen zich af of de vrijheid van onderwijs, de huidige burgerschapsbepaling en het toezicht daarop niet teveel ruimte laten voor burgerschapsonderwijs dat in strijd is met de basiswaarden van de democratische rechtsstaat.
- **De VVD** deelt de zorgen van bovenstaande partijen, maar legt de nadruk meer op het voorkomen van antidemocratisch en of anti-integratief onderwijs. Zij vraagt zich af of scholen niet teveel ruimte hebben om intolerante ideeën over te brengen en of het juridisch kader en/of het inspectietoezicht niet te mild zijn. De fractie is voorstander van meer inspectietoezicht op lesmateriaal, een punt dat ook andere partijen aan de orde stellen. De VVD dringt aan op hard ingrijpen wanneer anti-integratieve/antidemocratische tendensen waarneembaar zijn op scholen. Zij volgt het handhavend optreden van de inspectie in dezen dan ook nauwgezet en vraagt naar de namen van de scholen die een herstelopdracht of aanbeveling hebben gehad.
- **Het CDA en de SGP** zijn van mening dat de werkwijze van de inspectie en de conclusies van dit themarapport op gespannen voet staan met de vrijheid van onderwijs en vragen zich af of er wel een wettelijke basis is voor de wijze waarop de inspectie handhaaft. Zij suggereren dat de inspectie haar eigen morele opvattingen laat meewegen in het toezicht en dat vooruit is gelopen op de nieuwe burgerschapsbepaling. De fracties constateren dat er een risico is dat 'minderheidsopvattingen' niet de ruimte krijgen in het onderwijs die hen wettelijk toekomt. Zij zijn dan ook van mening dat de toezichthouder zich bij het toezicht op onderwijs waar

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER BESLUITVORMING
Aan: MBVOM

Voortgezet Onderwijs

Van
[redacted]
T [redacted]

Datum
11 augustus
Referentie

Bijlagen
1) Conceptantwoorden genummerd
2) Conceptantwoorden ongenummerd
3) Beleidsreactie
4) Themarapport
5) Kamervragen

Kopie voor
[redacted]

Reeds afgestemd met
PO, WJZ, DE, MBO, HO&S, IvhO

Aantal pagina's
5

nota

schriftelijk overleg over themaonderzoek burgerschap

Aanleiding
Op 16 maart 2020 heeft u het themarapport *'Burgerschapsonderwijs en het omgaan met verschil in morele opvattingen'* aan de Kamer gezonden. Op 14 mei heeft de Kamer vragen gesteld over dit rapport in het kader van een Schriftelijk Overleg. Bijgevoegd vindt u de conceptbeantwoording.

Kernpunten
- De Kamer is verdeeld in haar opvattingen over welke verplichtingen (zouden moeten) voortvloeien uit de burgerschapsopdracht en de wijze waarop hier toezicht op gehouden wordt. Een deel van de Kamer (VVD, D66, PvdA, SP, GL) vraagt zich af of de inspectie niet harder zou moeten optreden op basis van de geconstateerde feiten, terwijl een ander deel (CDA, SGP) vraagtekens plaatst bij de wijze waarop zij de huidige burgerschapsopdracht heeft geïnterpreteerd.
- Er is gekozen voor een neutrale lijn van beantwoording, waar u de vrijheid van onderwijs verdedigt en toelicht waar de grenzen van deze vrijheid liggen. Hoofdboodschap van de beantwoording is dat het themarapport het belang van de wettelijke verduidelijking en aanscherping onderstreept.
- De Kamer vraagt om een overzicht van de scholen die op basis van dit rapport een herstelopdracht of aanbeveling hebben ontvangen. Er zitten wat haken en ogen aan dit verzoek en daarom leggen we dit als beslispunt aan u voor. Zie punt 3 voor toelichting.

Beslispunten
- Wilt u voldoen aan het verzoek van de TK om een overzicht te verstrekken van de scholen die op basis van dit themaonderzoek een herstelopdracht of aanbeveling hebben ontvangen?
- Bent u akkoord met de bijgevoegde beantwoording? Zo ja, dan verzoek ik u de begeleidende brief ter beantwoording te ondertekenen.

Starks, H., & Brown Trinidad, S. (2007). Choose your method: A comparison of phenomenology, discourse analysis, and grounded theory. *Qualitative health research*, 17(10), 1372-1380.

Talaska, C. A., Fiske, S. T., & Chaiken, S. (2008). Legitimating racial discrimination: Emotions, not beliefs, best predict discrimination in a meta-analysis. *Social justice research*, *21*(3), 263-296.

Taschler, M., & West, K. (2017). Contact with counter-stereotypical women predicts less sexism, less rape myth acceptance, less intention to rape (in men) and less projected enjoyment of rape (in women). *Sex roles*, 76(7-8), 473-484.

De Tezanos-Pinto, P., Bratt, C., & Brown, R. (2010). What will the others think? In-group norms as a mediator of the effects of intergroup contact. *British Journal of Social Psychology*, *49*(3), 507-523.

Todd, A. R., & Burgmer, P. (2013). Perspective taking and automatic intergroup evaluation change: Testing an associative self-anchoring account. *Journal of Personality and Social Psychology*, 104(5), 786.

Todd, A. R., & Galinsky, A. D. (2014). Perspective-Taking as a Strategy for Improving Intergroup Relations: Evidence, Mechanisms, and Qualifications. *Social and Personality Psychology Compass*, 8(7), 374-387.

Todd, A. R., Galinsky, A. D., & Bodenhausen, G. V. (2012). Perspective taking undermines stereotype maintenance processes: Evidence from social memory, behavior explanation, and information solicitation. *Social Cognition*, 30(1), 94-108.

Tompkins, T. L., Shields, C. N., Hillman, K. M., & White, K. (2015). Reducing stigma toward the transgender community: An evaluation of a humanizing and perspective-taking intervention. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*, 2(1), 34.

Van Toly, R., Bijman, D., & Kans, K. (2018). *Monitor Sociale Veiligheid in de mbo-sector 2017-2018. Deel 1: Studenten.* 's-Hertogenbosch: Expertisecentrum Beroepsonderwijs.

Verloove, J. , Van Wonderen, R., Felten, H. (2020). *Theorieën en aanpakken van polarisatie. Uitgebreide rapportage* Utrecht: Kennisplatform Integratie en Samenleving

Vescio, T. K., Sechrist, G. B., & Paolucci, M. P. (2003). Perspective taking and prejudice reduction: The mediational role of empathy arousal and situational attributions. *European Journal of Social Psychology*, 33, 455-472.

Vezzali, L., Hewstone, M., Capozza, D., Giovannini, D., & Wölfer, R. (2014). Improving intergroup relations with extended and vicarious forms of indirect contact. *European Review of Social Psychology*, *25*(1), 314-389.

Vorauer, J. D., & Sasaki, S. J. (2009). Helpful only in the abstract? Ironic effects of empathy in intergroup interaction. *Psychological Science*, 20, 191-197.

Vorauer, J. D., & Sasaki, S. J. (2014). Distinct Effects of Imagine-Other Versus Imagine-Self Perspective-Taking on Prejudice Reduction. *Social Cognition*, 32(2), 130-147.

Wang, C. S., Kenneth, T., Ku, G., & Galinsky, A. D. (2014). Perspective-taking increases willingness to engage in intergroup contact. *PloS one*, 9(1), e85681.

Johnson, D. R. (2013). Transportation into literary fiction reduces prejudice against and increases empathy

Kuyper, L. (2015). *Jongeren en seksuele oriëntatie. Ervaringen van en opvattingen over lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele jongeren.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

Kuyper, L. (2018). Opvattingen over seksuele en genderdiversiteit in Nederland en Europa. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

Lub, V. (2014). *Kwalitatief evalueren in het sociale domein: Mogelijkheden en beperkingen*, Den Haag: Boom Lemma uitgevers

Martin, C. L., Fabes, R. A., Hanish, L. D., Gaertner, B., Miller, C. F., Foster, S., & Updegraff, K. A. (2017). Using an intergroup contact approach to improve gender relationships: A case study of a classroombased intervention. *The Wiley handbook of group processes in children and adolescents*, 437-454.

Moyer-Gusé, E. (2008). Toward a theory of entertainment persuasion: Explaining the persuasive effects of entertainment education messages. *Communication Theory*, 18, 407-425.

Moyer-Gusé, E., Nabi, R. L. (2010) Explaining the effects of narrative in an entertainment television program: Overcoming resistance to persuasion. *Human Communication Research*. 2010; 36:26-52

Norcini Pala, A., Dell'Amore, F., Steca, P., Clinton, L., Sandfort, T., & Rael, C. (2017). Validation of the Minority Stress Scale among Italian gay and bisexual men. *Psychology of sexual orientation and gender diversity*, *4*(4), 451.

Omlo, J. (2011). Waar zijn we nu eigenlijk mee bezig. *Kwalitatief onderzoek maakt sociale interventies beter. Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*, *65*(10), 26-29.

Pager, D., & Quillian, L. (2005). Walking the talk? What employers say versus what they do. *American Sociological Review*, *70*(3), 355-380.

Paluck, E. L., & Green, D. P. (2009). Prejudice reduction: What works? A review and assessment of research and practice. *Annual review of psychology*, 60, 339-367.

Pawson, R., Greenhalgh, T., Harvey, G., & Walshe, K. (2005). Realist review-a new method of systematic review designed for complex policy interventions. *Journal of health services research & policy*, *10*(1_suppl), 21-34.

Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of personality and social psychology*, 90(5), 751.

Schiappa, E., Gregg, P. B., & Hewes, D. E. (2005). The parasocial contact hypothesis. *Communication Monographs*, 72(1), 92-115.

Schiappa, E., Gregg, P. B., & Hewes, D. E. (2006). Can one TV show make a difference? A Will & Grace and the parasocial contact hypothesis. *Journal of Homosexuality*, 51(4), 15-37.

Schütz, H., & Six, B. (1996). How strong is the relationship between prejudice and discrimination? A meta-analytic answer. *International Journal of Intercultural Relations*, *20*(3-4), 441-462.

Shih, M., Wang, E., Bucher, A., & Stotzer, R. (2009). Perspective taking: Reducing prejudice towards general outgroups and specific individuals. *Group Processes & Intergroup Relations*, 12(5), 565-577.

Slater, M. D., & Rouner, D. (2002). Entertainment-education and elaboration likelihood: Understanding the processing of narrative persuasion. *Communication Theory*, 12(2), 173-191.

Smith, S. J., Axelton, A. M., & Saucier, D. A. (2009). The effects of contact on sexual prejudice: A metaanalysis. *Sex Roles*, 61(3-4), 178-191

Stame, N. (2004). Theory-based evaluation and types of complexity. *Evaluation*, 10(1), 58-76.

De Roos, S., Kuyper, L. & Iedema, J. (2014). 'Ik vind het vies als twee jongens met elkaar zoenen'. Houding ten opzichte van lesbische, homoseksuele en biseksuele jongeren onder Nederlandse scholieren. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 38(2), 58-67.

Dovidio, J. F., Ten Vergert, M., Stewart, T. L., Gaertner, S. L., Johnson, J. D., Esses, V. M., Riek, B. M., & Pearson, A. R. (2004). Perspective and prejudice: Antecedents and mediating mechanisms. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 1537-1549.

Eisenberg, N., Eggum, N. D., & Di Giunta, L. (2010). Empathy-related responding: Associations with prosocial behavior, aggression, and intergroup relations. *Social issues and policy review*, 4(1), 143-180.

Elfering, S., Leest, B. & Rossen, L. (2016). *Heeft seksuele diversiteit in het mbo (g)een gezicht? De verankering van de aandacht voor seksuele diversiteit in het mbo.* Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen

Finlay, K. A., & Stephan, W. G. (2000). Improving Intergroup Relations: The Effects of Empathy on Racial Attitudes 1. *Journal of Applied Social Psychology*, 30(8), 1720-1737.
for Arab-Muslims. *Scientific Study of Literature*, 3(1), 77-92.

Galinsky, A. D., Ku, G., & Wang, C. S. (2005). Perspective-taking and self-other overlap: Fostering social bonds and facilitating social coordination. Group processes & intergroup relations, 8(2), 109-124.*Group processes & intergroup relations*, *8*(2), 109-124.

Galinsky, A. D., & Moskowitz, G. B. (2000). Perspective-taking: decreasing stereotype expression, stereotype accessibility, and in-group favoritism. *Journal of personality and social psychology*, 78(4), 708.

Gawronski, B., & Bodenhausen, G. V. (2006). Associative and propositional processes in evaluation: an integrative review of implicit and explicit attitude change. P*sychological bulletin*, 132(5), 692.

Geasler, M. J., Croteau, J. M., Heineman, C. J., & Edlund, C. J. (1995). A qualitative study of students' expressions of change after attending panel presentations by lesbian, gay, and bisexual speakers. *Journal of College Student Development*.

Gordijn, E. & Wigboldus, D. (2013). Stereotypen. In: Sociale psychologie. Groningen / Houten: Noordhoff Uitgevers.

Green, M. C., Brock, T. C., & Kaufman, G. F. (2004). Understanding media enjoyment: The role of transportation into narrative worlds. *Communication Theory*, 14(4), 311-327.

Greenwald, A. G., & Banaji, M. R. (1995). Implicit social cognition: attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological review*, *102*(1), 4.

Hijink, W. (2014). *De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

Hillman, J., & Martin, R. A. (2002). Lessons about gay and lesbian lives: A spaceship exercise. *Teaching of Psychology*, 29(4); 308-311.

Hodson, G., Choma, B. L., & Costello, K. (2009). Experiencing aliennation: Effects of a simulation intervention on attitudes toward homosexuals. *Journal of Experimental Social Psychology*, (4), 974-978.

Igartua, J. J. (2010). Identification with characters and narrative persuasion through fictional feature films. *Communications*, *35*(4), 347-373.

Igartua, J. J., & Barrios, I. (2012). Changing real-world beliefs with controversial movies: Processes and mechanisms of narrative persuasion. *Journal of Communication*, *62*(3), 514-531.

Igartua, J. J., & Frutos, F. J. (2017). Enhancing attitudes toward stigmatized groups with movies: Mediating and moderating processes of narrative persuasion. *International Journal of Communication*, 11, 20.

Inspectie van Onderwijs (2016). *Themaonderzoek Omgaan met seksualiteit en seksuele diversiteit, een beschrijving van het onderwijsaanbod van scholen* Den Haag: Inspectie van het onderwijs

5 BRONNENLIJST

Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice. Reading*, MA: Addison. Wesley.

Amodio, D. M., & Devine, P. G. (2006). Stereotyping and evaluation in implicit race bias: evidence for independent constructs and unique effects on behavior. *Journal of personality and social psychology*, *91*(4), 652.

Batson, C. D., & Ahmad, N. Y. (2009). Using empathy to improve intergroup attitudes and relations. *Social Issues and Policy Review*, 3(1), 141-177.

Batson, C. D., Chang, J., Orr, R., & Rowland, J. (2002). Empathy, attitudes, and action: Can feeling for a member of a stigmatized group motivate one to help the group? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(12), 1656-1666.

Batson, C. D., Polycarpou, M. P., Harmon-Jones, E., Imhoff, H. J., Mitchener, E. C., Bednar, L. L., Klein & Highberger, L. (1997). Empathy and attitudes: Can feeling for a member of a stigmatized group improve feelings toward the group? *Journal of personality and social psychology*, 72(1), 105.

Becker, J. C., & Swim, J. K. (2011). Seeing the unseen: Attention to daily encounters with sexism as way to reduce sexist beliefs. *Psychology of Women Quarterly*, 35(2), 227-242.

Berthold, A., Leicht, C., Methner, N., & Gaum, P. (2013). Seeing the world with the eyes of the outgroup The impact of perspective taking on the prototypicality of the ingroup relative to the outgroup. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49(6), 1034-1041.

Bool, M., Felten, H., & Rensen, P. (2019). *Wat verandert: de waarde van werkzame mechanismen voor de praktijk van sociaal werk.* Utrecht: Movisie

Breslow, A. S., Brewster, M. E., Velez, B. L., Wong, S., Geiger, E., & Soderstrom, B. (2015). Resilience and collective action: Exploring buffers against minority stress for transgender individuals. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*, 2(3), 253.

Broockman, D., & Kalla, J. (2016). Durably reducing transphobia: A field experiment on door-to-door canvassing. *Science*, 352(6282), 220-224.

Brown, R., & Hewstone, M. (2005). An integrative theory of intergroup contact. *Advances in Experimental Social Psychology*, 37, 255-343.

Bruneau, E. G., & Saxe, R. (2012). The power of being heard: The benefits of ‘perspective-giving’ in the context of intergroup conflict. *Journal of experimental social psychology*, 48(4), 855-866.

Charmaz, K. (2014). *Constructing Grounded Theory*. Los Angeles: Sage.

Coke, J. S., Batson, C. D., & McDavis, K. (1978). Empathic mediation of helping: a two-stage model. *Journal of personality and social psychology*, 36(7), 752.

Collier, K. L., Horn, S. S., Bos, H. M., & Sandfort, T. G. (2015). Attitudes toward lesbians and gays among American and Dutch adolescents. *The Journal of Sex Research*, 52(2), 140-150.

Cuddy, A. J., Fiske, S. T., & Glick, P. (2007). The BIAS map: behaviors from intergroup affect and stereotypes. *Journal of personality and social psychology*, *92*(4), 631.

De Graaf, H., Verbeek, M., Van den Borne, M., & Meijer, S. (2018). Offline and Online Sexual Risk Behavior among Youth in the Netherlands: Findings from Sex under the Age of 25 . *Frontiers in Public Health*, 6, 72

verhaal van iemand uit een Orthodox christelijke of andere familie zonder migratieachtergrond waarin een lhbt-relatie niet wordt geaccepteerd.

Een ander verbeterpunt is om te kijken naar de mogelijkheid om biseksuele en transgender karakters op te nemen in het stuk. Verschillende studenten geven aan dat zij dit missen. Daarbij worden er zo nu en dan regelmatig negatieve stereotiepe beelden benoemd door studenten en docenten in het nagesprek ten aanzien van biseksuele personen. Aandacht besteden aan homoseksualiteit lijkt er dus niet automatisch toe te leiden dat de studenten (en docenten) ook positiever gaan denken over biseksuele personen.

Daarnaast zijn er uit de evaluatie de volgende tips gekomen voor praktische randvoorwaarden:

- *Leg aan het begin van de voorstelling uit dat het stuk meerdere verhaallijnen bevat die door elkaar worden gespeeld en dat de acteurs meerdere rollen spelen*
  Dit lijkt de concentratie tijdens het stuk te verhogen.
- *Maak het stuk minder lang voor de meer praktische niveaus van het mbo*
  Voor sommige studentengroepen lijkt het stuk net iets te lang om de concentratie van de studenten te kunnen vasthouden.

Tot slot: alhoewel het de bedoeling van de voorstelling is om de acceptatie van lhbt te stimuleren onder niet-lhbt-studenten, is de vraag ook relevant wat er gedaan kan worden voor de lhbt-studenten. Het lijkt erop dat deze studenten nog intenser meeleven met de voorstelling dan anderen en ook meer geraakt zijn. Daarom kan het goed zijn om aan het einde uit te leggen hoe het met de personages in het echt is afgelopen zodat zij een positief toekomstperspectief meekrijgen. Dit kan perspectief bieden voor jongeren die nog in de kast zitten. Ook kan gestimuleerd worden dat niet-lhbt-studenten, de lhbt-studenten steunen.

wetenschappelijke onderzoeken is bekend dat de kans groter is dat je zelf discrimineert of je negatief uitlaat over minderheidsgroepen wanneer je denkt of merkt dat discriminatie of negatieve uitlatingen ten aanzien van minderheidsgroepen normaal zijn of vaak voorkomen in jouw omgeving of 'peer group'. Daarom is het van belang dat de negatieve reacties op lhbt -personen niet de boventoon voeren in het nagesprek; dit kan immers acceptatie van lhbt-personen verminderen. Vanuit die kennis zijn er de volgende tips:

- *Stel geen bevestigende negatieve vragen tijdens de voorstelling*
  Tijdens de voorstelling worden er door de acteurs enkele keren vragen gesteld aan de studenten waarmee naar bevestiging van een negatieve houding ten aanzien van lhbt-personen wordt gevraagd (Wij hebben allemaal een anti-homo mening. Dat is vrijheid van meningsuiting, toch?). Deze vragen lokken weer negatieve reacties ten aanzien van lhbt-personen van de studenten uit en versterken daarmee mogelijk een negatieve sociale norm ten aanzien van lhbt-personen.
- *Vraag niet door op negatieve meningen ten aanzien van lhbt-personen en vraag wel door op positieve meningen ten aanzien van lhbt-personen* Wanneer de gespreksleider doorvraagt op negatieve meningen over lhbt-personen, komen er meer van deze negatieve meningen en ontstaat er een negatief gesprek over lhbt-personen. Wanneer daarentegen het nagesprek positief begint over lhbt, wordt deze lijn vastgehouden en komen er meer positieve reacties ten aanzien van lhbt zijn. In die situatie geven studenten ook aan wat zij zouden doen in de situatie van de homoseksuele karakters. Zij lijken zich dan in die situatie en in de homoseksuele karakters in te leven, wat juist de acceptatie van lhbt kan bevorderen.
- *Stel bij de introductie niet expliciet dat het stuk gaat over homoseksualiteit*
  Hierdoor komen er vaak al meteen negatieve reacties los op het stuk waardoor een negatieve toon gezet kan worden ten aanzien van lhbt-personen.
- *Benadruk niet dat het personage Sander meer een 'vrouwelijke' homo is en Carlos meer een 'mannelijke' homo*
  Het lijkt erop dat dit ervoor zorgt dat mannelijke studenten negatiever over homoseksuele mannen gaan praten. Vanuit de theorie is ook bekend dat het herhalen van stereotiepe beelden en deze vervolgens ontkrachten niet een goed idee is. Studenten die zich als man identificeren lijken heftiger te reageren op intimiteit tussen mannen onderling dan op intimiteit tussen vrouwen onderling. Interessant zou zijn – misschien in een nieuw theaterstuk - om een verhaallijn te proberen waarin de liefde tussen twee mannen centraal staat.

Een andere mogelijk verbeterpunt heeft betrekking op de verhaallijn van Aïsha: juist deze verhaallijn over een lesbisch meisje van Marokkaanse afkomst die geen relatie mag hebben met een vrouw van haar moeder, raakt de studenten en maakt veel los. Echter, tegelijkertijd kan deze verhaallijn bij groepen studenten die voor het merendeel zelf geen migratieachtergrond hebben ertoe leiden dat zij de afwijzing van homoseksualiteit benoemen als iets typisch voor andere culturen of moslims, wat mogelijk polarisatie ('wij versus zij') en stigmatisering van moslims en of mensen met een migratieachtergrond versterkt of in de hand werkt. Een aanbevelingen zou daarom de volgende zijn:

- *Ga na hoe bij het verhaal van Aïsha het 'wij versus zij' denken en stereotypering ten aanzien van moslims (of mensen uit 'andere culturen') kan worden voorkomen*
  Een optie is om de gespreksleider expliciet te laten uitleggen dat er ook --moslims zijn die geen moeite hebben met lhbt (of dit zelfs te laten zien door een acteur die meespeelt en zelf hetero en moslim isen lhbt personen accepteert). De gespreksleider kan ook expliciet uitleggen dat er afwijzing van lhbt-personen bestaat in families die niet moslim zijn. Uit de wetenschappelijke literatuur blijkt namelijk dat verschillen laten zien binnen 'groepen' stereotypen en polarisatie kan verminderen. Een andere optie is om het verhaal van Aïsha aan te passen op scholen waar de studenten grotendeels geen migratieachtergrond hebben. De verhaallijn kan dan worden vervangen door het

4 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

De voorstelling LEEF! van Theater AanZ laat een positieve verandering zien bij mbo studenten: het kijken naar en praten over de voorstelling lijkt te leiden tot inleving en empathie ten aanzien van homoseksuele personen. Het lijkt daarmee waarschijnlijk dat de voorstelling LEEF! de acceptatie van homoseksuele personen onder mbo-studenten vergroot. Dit is de belangrijkste conclusie van dit rapport.

Deze inleving en empathie lijkt met name tot stand te komen bij scènes 'die raken' en scènes met heftige emoties. Ook lijkt inleving tot stand te komen door vragen die de gespreksleider stelt waarin studenten worden uitgedaagd om zich te verplaatsen in de positie van homoseksuele-personen. De acteurs en gespreksleiders die in het nagesprek 'uit de kast' komen als lhb lijken ook inleving en empathie op te roepen bij de studenten doordat zij hun persoonlijke ervaringen delen. De in eerste instantie negatieve of stereotiepe reacties op biseksualiteit (niet alleen van studenten maar ook van docenten) lijken daardoor wat milder te worden. Wanneer studenten homofobe uitspraken doen, confronteert de gespreksleider ze soms met de gevolgen daarvan voor lhbt-personen (Hoe denk je dat dit voor hem zou voelen?). Dan is te zien dat de jongeren aangeven dat het homofobe gedrag niet wenselijk is.

Wat maakt dat een scène raakt?

Vanuit de observatie is te zien dat de heftigere scènes veel emoties losmaken bij de studenten. Dit zijn de scènes waarin (huiselijk) geweld voorkomt. De scènes waarin gepest wordt omwille van de lhbt-identiteit zorgen waarschijnlijk ook voor empathie. Studenten geven aan dat zij dit kunnen relateren aan hun eigen leven. Het laten zien wat het met het personage doet, draagt bij aan deze associatie met hun eigen leven. Dat de context anders is, lijkt inleving niet in de weg te staan. Herkenning in de context van het opgroeien in een gemeenschap (christelijk, islamitisch of een dorp) kan ook mogelijk bijdragen aan het inleven in de hoofdpersonages en het perspectief begrijpen van het personage. Andere scènes die veel emoties lijken los te maken zijn scènes waarin de homoseksuele karakters niet geaccepteerd worden door hun ouders.

Een mogelijk ander element dat een positief effect heeft op de acceptatie van lhbt is het 'uit de kast' komen van de heteroseksuele acteur. Hij vertelt zelf geen moeite (meer) te hebben met homoseksualiteit en is hierdoor mogelijk een positief rolmodel voor de heteroseksuele jongens op het mbo. Hij laat als hetero man zien hoe je op je gemak kan zijn met lhbt. Dit lijkt dus een onderdeel van het nagesprek dat waardevol is om te behouden en te koesteren. Dit geldt ook voor de vragen in het nagesprek waarin de gespreksleider aan de studenten vraagt om zich in te leven in de situatie waarin een vriend, vriendin of iemand uit de eigen familie lhbt is. Deze vragen leiden vaak bij de studenten tot het uitspreken van het voornemen om zich positief te gedragen richting lhbt-personen (Ik zou het voor hem opnemen).
Samengevat, omdat de volgende elementen lijken te zorgen voor een positieve(re) houding en gedrag van de studenten ten aanzien van lhbt-personen, is het aan te bevelen deze te behouden:

1. De scènes die 'raken'
2. Vragen van de gespreksleider in het nagesprek gericht op inleving
3. Het 'uit de kast' komen als lhbt of als hetero van de acteurs en gespreksleider
4. Het confronteren van de studenten met de gevolgen van homofobie

Naast de bovenstaande elementen, zijn er een aantal punten te benoemen die verbeterd kunnen worden om het effect van de voorstelling en het nagesprek te vergroten. Het gaat ten eerste om aandachtspunten gericht op het voorkomen van negatieve sociale normen ten aanzien van lhbt-personen. Uit

3.6 MINDERHEIDSSTRESS?

Tijdens het nagesprek komt in verschillende groepen naar voren dat een aantal studenten zelf openlijk lhbt is. Voor deze studenten is de voorstelling vaak heftig, zo vertellen zij vaak dat ze de pijnlijke ervaringen van de karakters zoals Sander en Aïsha herkennen. Uit de wetenschappelijke literatuur komt naar voren dat het stress en spanningen kan vergroten wanneer lhbt-personen zich er meer bewust van worden dat zij gediscrimineerd (kunnen) worden (Breslow, et al. 2015; Norcini Pala et al. 2017). Dit sluit aan op het minderheidsstressmodel van Meyer (2003) dat er vanuit gaat lhbt-personen meer stress en spanningen hebben dan anderen en daardoor een slechtere gezondheidssituatie hebben. Studenten krijgen echter soms ook positieve reacties van hun medestudenten op het delen van hun ervaringen. Dit kan hun gezondheidssituatie juist verbeteren. Uit verschillende studies komt een verband naar voren tussen sociale steun ontvangen als lhbt-persoon en een betere gezondheid (Baams et al., 2014, Kwon, 2013 en Sheets & Mohr, 2009). Het stimuleren van die positieve reacties van medestudenten zou dus een aandachtspunt kunnen zijn voor de interventie.

3.4 ROLMODELLEN

In het nagesprek komen er vaak vragen van de studenten aan de acteurs/gespreksleider over of zij zelf lhbt zijn of niet. Dit levert in vrijwel alle gevallen een interessant gesprek op: zowel bij de acteurs of gespreksleider die niet lhbt zijn als bij de acteurs of gespreksleider die wel lhb zijn. De acteur of gespreksleider die lhb is, krijgt vaak de kans om iets te vertellen over de eigen ervaringen. Het valt op dat de jongeren dan stil zijn, aandachtig luisteren en kijken en inlevende vragen stellen. Het werkzame mechanisme van inleving en empathie lijkt zich dan te ontvouwen. Ook delen de lhb-acteurs of gespreksleider vaak hun kennis over het onderwerp en vertellen zij bijvoorbeeld wat biseksualiteit eigenlijk wel is. Bij de acteurs die niet lhbt blijken te zijn, ontstaat er de situatie dat de acteur actief uitdraagt dat hij (meestal was dit een man) als heteroseksueel helemaal oké is met homoseksualiteit. Dit is wat in de wetenschappelijke literatuur 'vicarious contact' wordt genoemd en dit kan vooroordelen verminderen (Vezzali, Hewstone, Capozza, Giovannini & Wölfer, 2014). 'Vicarious contact' betekent dat je getuige bent van de goede band tussen iemand die je ziet als 'eigen' met iemand van een gediscrimineerde groep. Het positieve effect hiervan kan verklaard worden doordat het denken over de sociale normen in de eigen groep verandert. Men bedenkt dat de eigen groep (in dit geval heteroseksuele mensen) het oké vindt om, om te gaan met mensen uit de andere groep (in dit geval homoseksuele mensen) (Tezanos-Pinto, Bratt & Brown, 2010). Dit effect werkt dus waarschijnlijk via het mechanisme van sociale normen; je krijgt het goede voorbeeld te zien. Of dit effect ook daadwerkelijk plaatsvond in het nagesprek is door onze onderzoeksmethode niet met zekerheid te zeggen. Wel was te zien dat er vaak vragen opkwamen van de studenten en dat er goed werd geluisterd. Dit geeft de indruk dat dit een goede strategie is die mogelijk verder uitgebouwd kan worden.

3.5 POLARISATIE?

Het verhaal van Aïsha kan er bij studentengroepen die in de meerderheid geen migratieachtergrond hebben, toe leiden dat de non-acceptatie van lhbt wordt toegeschreven aan (enkel) moslims. Dit was niet in alle groepen het geval; zeker niet bij de groepen waar het merendeel van de studenten bestond uit studenten met een migratieachtergrond. Maar wanneer het met name 'witte' studenten betrof, werd er verschillende malen op het verhaal van Aïsha gereageerd alsof het niet accepteren van lhbt-personen iets typisch is voor moslims en niet voorkomt bij de rest van Nederland. Studenten die zelf een migratieachtergrond hebben of docenten geven hier dan wel vaak een reactie op en wijzen er terecht op dat in de voorstelling het homoseksuele-karakter Sander ook niet wordt geaccepteerd door zijn ouders. De voorstelling zelf zet dus een divers beeld neer. Desalniettemin interpreteert een deel van de studenten het verhaal van Aïsha als een verhaal dat bewijst dat moslims niet lhbt-tolerant zijn en zijzelf, als niet moslims, wel.

Mogelijk kan het verhaal van Aïsha moslims sterker stereotyperen of kan het een polariserende werking hebben op studentengroepen die voornamelijk bestaan uit 'witte' studenten die zelf geen moslim zijn. Met polarisatie wordt bedoeld 'de verscherping van tegenstellingen tussen groepen in de samenleving'. Deze polarisatie kan soms resulteren in spanningen tussen deze groepen en toename van segregatie. (definitie van de Rijksoverheid in Verloove, Van Wonderen en Felten, 2020). Risico is dus dat er een beeld ontstaat van de 'wij' versus 'zij' waarin de ene groep wel lhbt-vriendelijk is en de andere juist niet. De strategie van een aantal studenten en docenten om te laten zien dat er binnen die 'wij' en 'zij' juist onderlinge verschillen zijn (dat er ook niet-islamitische Nederlanders zijn die lhbt niet accepteren) is een strategie die ook voortkomt uit de wetenschappelijke theorie als mogelijk effectieve manier om polarisatie tegen te gaan (zie Verloove, Van Wonderen en Felten, 2020).

verklaarbaar door de werking van *sociale normen*. Met sociale normen wordt bedoeld hetgeen dat mensen denken wat anderen vinden of denken. Simpel gezegd: hoe je denkt dat 'het hoort' in bijvoorbeeld jouw klas. Dit werkzame mechanisme is beschreven in 'Wat werkt bij het verminderen' van discriminatie' (Felten, et al. 2020). De sociale norm heeft een sterke invloed op het gedrag van mensen (Tankard & Paluck, 2016). Voorbeeld: wanneer iemand denkt dat vrienden of klasgenoten roken of drinken van alcohol afkeuren, is de kans een stuk kleiner dat diegene gaat roken of alcohol gaat drinken (Perkings, 2003). Met discriminatie werkt het vergelijkbaar: wanneer mensen denken dat anderen om hen heen (vrienden, klasgenoten, collega's, buurtgenoten, hun stads-of landgenoten) discriminatie afkeuren dan gaan ze minder discrimineren (Bennett & Sekaquaptewa, 2014; Munger, 2017; Wittenbrink & Henly, 2006 ; Sechrist & Milford, 2007). Wat dus te zien is in het nagesprek van de voorstelling is dat er meer negatieve meningen komen wanneer er doorgevraagd wordt op negatieve meningen ten aanzien van lhbt-personen zoals de gespreksleider verschillend malen doet. Dat heeft niet alleen op het moment zelf invloed, maar verandert mogelijk ook op lange termijn de houding van de jongeren ten aanzien van lhbt in de negatieve richting: verschillende studies laten zien dat hoe we denken dat anderen uit onze omgeving denken over minderheidsgroepen, de houding ook een week of zelfs maanden later nog (negatief of positief) kan beïnvloeden (Bennett & Sekaquaptewa, 2014; Stangor, Sechrist, & Jost, 2001; Zitek & Hebl, 2007). Sociale normen hebben op de lange termijn ook sterke invloed op de impliciete houding van mensen ten aanzien van minderheidsgroepen (Vuletich & Payne, 2019) zoals lhbt-personen. Dat betekent dat niet aan te raden is dat de gespreksleider de studenten stimuleert om hun negatieve meningen te uiten ten aanzien van lhbt-personen. Dat kan mogelijk de acceptatie van homoseksualiteit doen afnemen in plaats van doen toenemen.

Het mechanisme van sociale normen werkt in het nagesprek soms ook de positieve kant op; bijvoorbeeld als de gespreksleider vraagt aan de jongeren wie het ook belangrijk vindt om zichzelf te zijn . Dan steken vrijwel alle jongeren hun hand op en wordt er op deze manier een positieve sociale norm neergezet ten aanzien van lhbt personen.

3.3 STEREOTYPEN

In het gesprek over de 'vrouwelijkheid' van Sander en in het gesprek over of homoseksualiteit aangeboren of aangeleerd is, worden veel stereotiepe beelden benoemd door de studenten. Het herhalen van stereotypen zorgt ervoor dat jongeren op een negatievere manier over LHBT personen gaan praten. De gespreksleider herhaalt het stereotype en vervolgens gaat het gesprek een negatievere kant op. Dit sluit aan bij wetenschappelijke studies die aantonen dat bespreken van stereotypen vaak leidt tot sterkere stereotypen. Stereotypen worden namelijk actief in je brein, vaak zonder dat je dat zelf in de gaten hebt. Het gaat als het ware automatisch (Gawronski & Bodenhausen, 2006). Negatieve stereotypen benoemen (of zelfs proberen te weerleggen) werkt vaak juist niet (Gawronski et al., 2008): wanneer je een stereotype benoemt, wordt deze weer actief in je brein en daardoor sterker.

Spanningsveld tussen dramaturgische lijn en de sociale psychologie
In gesprek met de schrijvers en artistiek leider van LEEF! blijkt dat er soms een spanningsveld heerst tussen een 'goede', 'interessante' en 'boeiende' voorstelling maken en het rekening houden met de sociaal psychologische principes om vooroordelen en stereotypen te verminderen. Vanuit het schrijvers perspectief kan er een goede dramaturgische lijn in een voorstelling zitten met onder andere conflict waarbij ook negatieve uitspraken worden gedaan over LHBT door de karakters in het stuk. Maar dit kan indruisen tegen de kennis over wat werkt om vooroordelen en stereotypen te verminderen. Het is dus zoeken naar een balans tussen enerzijds een mooi en aantrekkelijk theaterstuk maken en anderzijds de acceptatie van LHBT bevorderen.

3 DISCUSSIE: DE OBSERVATIES VERGELEKEN MET DE LITERATUUR

In deze studie zijn er 16 observaties gedaan op 11 scholen bij de uitvoering van de voorstelling LEEF! van Theater AanZ. Deze voorstelling is uitgevoerd als onderdeel van de interventie Begrenzen en uitnodigen . Deze interventie heeft onder meer als doel negatief gedrag ten aanzien van lhbt-personen op het mbo te verminderen. In deze discussie vergelijken we de resultaten met wetenschappelijke literatuur zodat we meer duiding kunnen geven aan de resultaten. Ook gaan we in op de hypothese die we hadden, namelijk dat de voorstelling LEEF! leidt tot inleving en empathie bij de studenten ten aanzien van lhbt-personen.

3.1 INLEVING EN EMPATHIE

Onze hypothese was dat (een deel van) de studenten zich tijdens het kijken naar de voorstelling zich in zou leven in de homoseksuele karakters en empathie zou gaan ervaren voor de homoseksuele karakters. Onze kwalitatieve onderzoeksmethode kan niet definitief vaststellen of dit inderdaad zo is gegaan (daarvoor is een effectmeting nodig) maar kwalitatief onderzoek kan wel inzicht geven in of de veronderstelde werkzame mechanismen (in dit geval die van inleving en empathie) zichtbaar op gang worden gebracht. Dat lijkt in inderdaad het geval te zijn. Te zien is namelijk dat alhoewel de concentratie wisselt, een groot deel van de jongeren naar de voorstelling kijkt en luistert. De jongeren reageren ook vaak fysiek op 'heftige' scènes en doen hierbij bijvoorbeeld hun hand voor hun mond. Soms gaan jongeren zelfs huilen. In het nagesprek is uit te de reacties op te maken dat een deel van de jongeren zich in heeft geleefd in de homoseksuele karakters. Er wordt bijvoorbeeld gevraagd hoe het nu gaat met de mensen wiens verhaal zij hebben gezien of er worden reacties gegeven waarin de jongeren zeggen wat zij zouden hebben gedaan in de situatie van het homoseksuele karakter. Deze inlevende reacties komen ook voort uit vragen die de gespreksleiders stelt; inleving in homoseksuele karakters wordt dus actief gestimuleerd door de gespreksleider. Een andere aanwijzing dat er sprake is van inleving is dat de situaties van de personagers uit de voorstelling worden geprojecteerd op het eigen leven van de studenten, zo blijkt uit de reacties tijdens het nagesprek. Hierbij worden vergelijkingen gemaakt met de situatie, gemeenschap of eigen (lhbt)identiteit. De situatie of de achtergrond van het personage uit de voorstelling hoeft daarvoor niet een op een te kloppen. Zo herkennen ook christelijke studenten zich in het verhaal van het islamitische meisje. Het lijkt er dus op dat het om de situatie en de context gaat. Ook niet-lhbt-studenten kunnen zich duidelijk herkennen in het verhaal en zien overeenkomsten met zichzelf zoals: zij willen ook graag zichzelf zijn . Het lijkt erop dat zij de homoseksuele karakters in het stuk niet (meer) heel anders vinden dan zij zelf. Dat is een positieve ontwikkeling omdat juist de overlapping van het zelfbeeld met het beeld van 'de ander' (in dit geval homoseksuele mensen) vormt de verklaring voor het effect van inleving en empathie. Het beeld van de ander en van jezelf komen dichter bij elkaar (Galinsky & Moskowitz, 2000; Galinsky , Ku & Wang, 2005; Todd, Bodenhausen & Galinsky, 2012; Todd & Galinsky, 2014; Todd & Burgmer, 2013; Wang, Ku, Tai en Galinsky, 2014;). Omdat veel mensen dus een positieve associatie hebben bij zichzelf, krijgen ze, door zich in te leven in de ander, ook een positieve associatie van de ander.

3.2 SOCIALE NORMEN

In het nagesprek is te zien dat negatieve reacties over lhbt-personen leiden tot meer negatieve reacties. Gespreksleiders vragen soms actief naar deze negatieve reacties waardoor er nog meer negatieve reacties komen over lhbt-personen. Wanneer wij kijken naar de wetenschappelijke literatuur, is dit mogelijk

- Wanneer de gespreksleider studenten confronteert met de gevolgen van anti-homogedrag, komt wel vaak naar voren dat de studenten dit gedrag eigenlijk ook niet goed vinden en dat zij dit gedrag af keuren.
- Op lhbt-personen in de zaal komt de voorstelling heftiger binnen. Zij vertonen meer emoties en herkennen soms wat er gebeurd. Er wordt vaak een link gelegd met hun eigen situatie en de situaties in de verhalen.
- De aanwezigheid van lhbt-personen in het groepsgesprek (acteurs of studenten) zorgt ervoor dat er een positiever en minder stereotiepbeeld ontstaat bij de studenten.
- Het 'uit de kast' komen van de acteurs als niet-lhbt zorgt ervoor dat deze acteurs laten zien dat niet-lhbt-personen zich kunnen inzetten voor lhbt-personen.
- Het verhaal van Aïsha kan er bij groepen studenten die in de meerderheid geen migratieachtergrond hebben ('witte' scholen), toe leiden dat de non-acceptatie van lhbt wordt toegeschreven aan (enkel) moslims of iets van die andere cultuur .
- Het verhaal van Aïsha lijkt ook te leiden tot herkenning bij religieuze studenten; niet alleen bij moslimstudenten maar soms ook bij christelijke studenten. Hierin betrekken de studenten de verhalen op hun eigen leven en hoe er gereageerd zou worden.
- Zowel verschillende studenten als docenten geven expliciet negatieve reacties over biseksualiteit; dit wordt vaak milder door het uit de kast' komen van de actrices als biseksueel.
- Het uitgebreid ingaan op de meer 'vrouwelijke' genderexpressie van Sander lijkt te leiden tot een negatiever beeld van vrouwelijke homo's bij de studenten.
- Er wordt vaak bediscussieerd of homoseksualiteit aangeleerd of aangeboren is. Deze discussie leidt er vaak niet toe dat studenten van standpunt veranderen. Wel leidt het vaak tot het benoemen van stereotypen ten aan zien van lhbt-personen. Deze discussie stopt als een lhbt'er zijn of haar eigen verhaal deelt.
- De scènes waarin het over twee mannen gaat krijgen negatievere reacties dan de scènes die gaan over twee vrouwen. Wel geven zowel vrouwelijke als mannelijke studenten er blijk van bang te zijn dat een LHB vriend verliefd op hen wordt.

Gelach tussen jongens.
Student: Voor vrouwen is het makkelijker. Het is leuk als twee vrouwen wat doen.
Gespreksleider: Is het minder prettig om te kijken als twee mannen zoenen dan wanneer twee vrouwen zoenen?
Vrijwel alle handen gaan omhoog.

Wanneer studenten de vraag krijgen voor te stellen dat een mannelijke klasgenoot of iemand onder hun vrienden homoseksueel is, geven ze veel positieve antwoorden. Voorbeelden hiervan zijn: het is niet erg of geen probleem. Ze reageren echter ook negatief zoals Ik wil niet geassocieerd worden met een homo , Ik zou het ongemakkelijk vinden , Ik wil niet dat ze aan me zitten . Deze negatieve reacties komen vaker van mannelijke dan van vrouwelijke studenten. Niet alleen vooroordelen maar ook stereotypen komen sterker naar voren in verband met de seksualiteit van homoseksuele mannen: Als je homo wordt wil je toch seks met mannen, ik denk dat homo zijn alleen over seks hebben gaat .

Vrouwelijke studenten geven aan minder moeite te hebben als er een vriendin lesbisch is dan mannelijke studenten, als zij een homoseksuele vriend hebben. Het verschilt per groep hoe heftig of niet-acceptabel ze een lhbt- vriend vinden. Een hetero meisje geeft aan dat ze het prima vindt om met een lesbische vriendin te knuffelen. Mannelijke studenten keuren lichamelijk contact met een homo man vaker stellig af: Ze moeten niet aan me komen . Bij beide seksen is er angst dat de vriend of vriendin verliefd op hen kan worden. Als het een familielid is, is dit anders want die kan niet verliefd op je worden.

2.2.8 Samenvatting

- Studenten worden in het nagesprek uitgenodigd om zowel positieve als negatieve ideeën en meningen te uiten. Deze ideeën worden soms herhaald als het gesprek niet op gang komt. Soms wordt ook expliciet gevraagd naar negatieve meningen. Dit leidt dan inderdaad tot negatieve uitspraken over homoseksualiteit of homoseksuele mensen.
- De voorstelling roepen veel emoties op, zoals huilen, geraakt zijn en herkenning in de personages of de situaties. Als eerste reactie geven studenten dan ook vaak aan geraakt te zijn door de muziek of dat zij bepaalde scènes zielig, heftig of triest vonden.
- Vooral de heftige scènes met geweld of waarin duidelijke afwijzing te zien is van het homoseksuele personage zorgen ervoor dat studenten zich lijken in te leven. Studenten herkennen zich in de gebeurtenissen als lhbt'er en niet- lhbt'er. Of ze zien gelijkenissen uit hun omgeving. Zoals bij een vriend of broer of zus die homo is.
- Het gesprek ontstaat meestal door het benoemen van concrete scènes door studenten of de door de gespreksleider die een vraag stelt, een stelling presenteert of die vraagt om de mening door handen te laten opsteken.
- Tijdens het groepsgesprek lijken de studenten gevoelig voor elkaars mening: als een iemand positief is dan volgen positieve reacties. Bij negatieve reacties ontstaan er vaak meer negatieve reacties maar ook meer discussie.
- Op de negatieve reacties ten aanzien van lhbt- personen wordt vaker doorgevraagd door de gespreksleider waardoor het gesprek een negatieve kant opgaat en er meer afkeuring komt ten aanzien van lhbt- personen.
- Soms worden de negatieve uitspraken ten aanzien van lhbt-personen begrensd door de gespreksleider, maar lang niet altijd. Er is vrijwel niet opgemerkt dat docenten negatieve uitspraken ten aanzien van lhbt-personen begrenzen.
- De gespreksleider stelt op verschillende momenten inlevingsvragen. Dit leidt tot meer medeleven met de personages. De inlevingsvragen over de homoseksuele personages lijken tot empathie te leiden.
- De vragen van de gespreksleider over de omgang met mogelijke lhbt-personen in de omgeving van de studenten leidt vaak tot het voornemen van de studenten om zich positief te gedragen richting lhbt-personen.

Homoseksualiteit aangeboren of aangeleerd

De vraag of seksualiteit een keuze is hevig bediscussieerd in verschillende groepen en verdeelt studenten in hun overtuiging. Zo heerst onder een deel van de studenten tijdens discussie regelmatig het stereotiepe beeld dat seksualiteit een keuze is. Een student geeft bijvoorbeeld aan dat een vrouw zelf kiest om een relatie te hebben met een andere vrouw en dat zij het zo aanleert dat zij homoseksueel is. Het andere deel van de groep vindt dat homoseksualiteit niet aangeleerd is, dat homoseksualiteit in iemands hart zit , dat het niet een keuze is . Soms beïnvloeden studenten elkaar wel tijdens het gesprek of ontstaat er een debat dat een stuk genuanceerder is dan het uitspreken van twee tegengestelde overtuigingen. Echter, heel vaak blijven de studenten bij hun standpunt.

Tijdens een van de gesprekken vraagt de gespreksleider bijvoorbeeld of homoseksualiteit aangeleerd is. Studenten proberen te stemmen maar dit lukt niet en de discussie gaat verder. De gespreksleider kapt de discussie op een gegeven moment af door te zeggen dat homoseksualiteit ook bij dieren voorkomt. En dat je er als kind of ouder niet voor kiest om homo te zijn. Daarna gaat het nog door over dat ouders hun kind een bepaalde richting op stimuleren en dat homo zijn een fase kan zijn. Uiteindelijk vertelt de gespreksleider zijn 'coming out' verhaal waardoor de discussie ophoudt, iedereen is stil en luistert. Hierna worden vragen gesteld over de 'coming out' van de acteur. Het ervaringsverhaal lijkt dus een einde te maken aan de discussie.

Biseksualiteit

Zowel studenten als docenten doen uitspraken tijdens de discussie die eraan wijst dat zij stereotiepe beelden hebben over biseksualiteit. Zo vraagt bijvoorbeeld een van een docenten van een biseksuele acteur of hij twee relaties wil. Een andere docent reageert op het 'uit de kast' komen van de actrice als biseksueel met Het wordt steeds gekker .

Soms zijn er echter ook studenten bij die zelf 'uit de kast' durven komen en daardoor deze stereotiepe beelden kunnen ontkrachten:

> Student 1. De hele voorstelling gaat over homoseksualiteit, hoe zit het dan bij biseksualiteit, hoe zit dat dan, vanuit jezelf of dat het iets is vanuit jezelf?
> Student 2. Weet niet of het bestaat
> Student 3. Ik ben biseksueel, en ik kan zeggen dat ik zo geboren ben, vanuit mijn eigen ervaring
> Student 4. Mijn ouders zeiden: Je wordt verliefd, op iemand, iemands opvoeding maar niet op een geslacht.

Net als in het voorbeeld van de gespreksleider die een einde maakt aan een discussie over of homoseksualiteit aangeleerd of aangeboren is, zien we hier dat de ervaring van lhbt-personen zelf die ingebracht wordt in het gesprek ervoor zorgt dat de discussie stopt en er een ander positiever en minder stereotiep beeld lijkt te ontstaan in de groep.

2.2.7 Verschillen in gender

Zoals beschreven in paragraaf 2.1.4 is er een duidelijk verschil in reactie tijdens het stuk wanneer het gaat over het mannelijke personage (Carlos) dan wanneer de romantische scène tussen twee vrouwelijke personages zich afspeelt (tussen Aïsha en Carlijn). Bij Carlos komen er meer afkeurende reacties uit de zaal. Studenten zeggen in het nagesprek ook de romantische scène tussen de twee vrouwen ontroerend en mooi te vinden en geven aan dat zij geraakt zijn. In meerdere nagesprekken wordt het door studenten dan ook expliciet benoemd dat lesbische seksualiteit meer wordt geaccepteerd dan homoseksualiteit:

> Student: Ik weet niet of dat echt zo is maar ik heb ook het idee dat lesbische vrouwen, dat het meer geaccepteerd is.

2.2.6 Overige gespreksonderwerpen en discussies

Tijdens het nagesprek komen ook nog andere onderwerpen aan bod: onder meer 'wij-zij denken' 'vrouwelijkheid' versus 'mannelijkheid', of homoseksualiteit aangeboren of aangeleerd is en biseksualiteit.

Wij-zij denken

Een aantal keren krijgen de gesprekken over Aïsha een wending waarin studenten de niet-acceptatie van de personage door de ouders aan de islamitische cultuur toeschrijven. Ze zeggen dat dit vooral in buitenlandse families en andere culturen voorkomt en dat het toch geaccepteerd is in Nederland of je mag zeker in Nederland doen wat je wilt doen . Hierdoor wordt er een stereotiep en negatief beeld neergezet van mensen met een migratieachtergrond en / of moslims. Dat geldt in het bijzonder in de gesprekken met studenten die voor het merendeel 'wit' zijn en waarbij de studenten met een migratieachtergrond in de minderheid zijn. Het verhaal van Aïsha lijkt vooral gezien te worden als een verhaal waarin het verschil zich aftekent tussen moslims en niet-moslims.

> Student: Je mag toch in Nederland zijn wie je bent. Het komt door die andere cultuur dat mensen het niet accepteren. Hoe kun je dat nou veranderen, in die andere cultuur, dat het daar niet wordt afgekeurd, het [de non-acceptatie] zit niet in Nederland maar in die andere cultuur.

Soms wordt dit sterotiepe beeld van migrantengroepen ontkracht door een volwassene uit de zaal door aandacht te vragen voor Sander en zijn verhaal waarin de Nederlandse familie hem niet accepteert. En wanneer er ook studenten zijn met een migratieachtergrond, verzetten zij zich soms tegen het stereotiepe beeld dat afwijzing van homoseksualiteit alleen bij moslims zou voorkomen:

> Student (met migratieachtergrond): Maar we hebben het nu over moslims en zo omdat Aïsha dat is toch? Maar wat als het een religieuze gemeente is hier in Nederland? Stel je voor de pastoor zijn kind is gay. Jij [de pastoor] bent leuke verhaaltjes aan het vertellen maar je eigen zoon is zelf ook party's aan het pakken. Dus mensen gaan het tegen je gebruiken. Dat is toch hetzelfde?
> Actrice: ' Goed punt, het hoeft zeker niet alleen in islamitische gemeenschappen voor te komen.

Doordat twee verhalen over niet-witte Nederlanders gaan, kan er dus soms wij-zij denken ontstaan in het nagesprek.

Mannen en vrouwen

Als het over het personage Sander gaat, gaat het gesprek vaak over zijn 'vrouwelijke' expressie. Het dansen op 'vrouwenmuziek' en het verkleden als meisje. Hierdoor gaat het gesprek soms over wat mannelijk en vrouwelijk is. Zo is er een student die opmerkt dat zij het niet goed vindt dat er gepraat wordt over 'vrouwenmuziek' tijdens de voorstelling want waarom is dat 'vrouwenmuziek'?
Ook de gespreksleider snijdt het onderwerp vaak zelf aan. Zo wordt gestuurd met de vraag wat het verschil is tussen Sander en Carlos. Vrouwelijkheid en mannelijkheid wordt hierbij tegenover elkaar gezet waardoor het gesprek ook gaat over eigen vooroordelen en beeldvorming.

> Student: Ik denk dat wij ook vooroordelen hebben over homo's dat zij zich als meisje gedragen. Wat we hier zien, zien wij niet, dat moet naar buiten komen, via beeldvorming zoals de Gay Pride.

Bij een van de gesprekken over vrouwelijke homo's vroeg de gespreksleider: Soms wordt gezegd dat homo's niet zo verwijfd moeten doen, wat vind je daarvan? Waarop een jongen zegt dat alle homo's gewoon moeten zijn wie ze zijn. Als er echter dieper op de vrouwelijke kant van homomannen wordt ingegaan, verandert de toon en geven mannelijke studenten aan liever geen vrienden te zijn met een vrouwelijke homo. Bij lesbische vrouwen werkt dit op een andere manier (zie paragraaf 2.2.7 Verschillen in gender). Kortom, door te vragen naar 'vrouwelijkheid' bij homomannen (of 'verwijfdheid') wordt er negatiever gepraat en geoordeeld over homomannen en -jongens.

Dit 'uit de kast' komen van de acteurs en gespreksleider leidt tot verschillende reacties. Zo zegt een student tegen een mannelijke acteur als hij vertelt dat hij op vrouwen valt, Gelukkig dan ben je gewoon normaal. Maar het 'uit de kast' komen leidt er ook vaak toe dat de studenten (en soms ook docenten) vragen gaan stellen aan de lhb-acteurs; met name om te checken of hun stereotiepe beelden kloppen. Zo vraagt een docent aan de biseksuele actrices hoe het kan dat zij er niet mannelijk uitzien:

> Docent: De meeste lesbiennes die ik ken zijn best masculien. Jullie vertonen feminiene trekken. Dus dat viel mij ook op.

De actrice legt dan uit aan de docent dat lang niet alle vrouwen die op vrouwen vallen er lesbisch uit zien en dat je dat soms kan denken omdat de vrouwen die er enigszins 'masculien' uitzien het meest zichtbaar zijn. Een vergelijkbare situatie is wanneer een docent aan de actrice vraagt of zij als biseksueel dan ook twee relaties wil. Ook dan legt de actrice uit hoe het werkelijk zit en dat biseksueel zijn niet per definitie betekent twee relaties te willen. De reacties lijken wat milder en positiever te worden als de actrices vertellen over zichzelf. Vaak wordt er geïnteresseerd geluisterd en begripvol geknikt of luistergeluiden gemaakt.
Naast het corrigeren van verkeerde beelden, zorgen de gespreksleiders of acteurs die zelf lhb zijn er ook voor dat de gevoelens van lhb-personen meer belicht worden:

> Student: Wat vinden jullie er zelf van als mensen jullie niet accepteren?
> Gespreksleider: Hoe zou jij dat voelen?
> Student: Ik zou het wel vervelend vinden.
> Gespreksleider: Als zestienjarige was ik kapot verdrietig geweest. Maar ik ben blij dat we er over mogen praten. Omdat ik geloof dat ik zo geboren ben.

Maar niet alleen de acteurs en gespreksleiders die lhb zijn zorgen voor verandering; dat geldt ook voor de acteur of gespreksleider die aangeven juist hetero te zijn. Dit leidt een paar keer tot statements van de mannelijke hetero acteurs over acceptatie van homoseksualiteit of over de overeenkomsten tussen zichzelf en homomannen:

> Vraag aan hetero acteur van een student: Vind je het als heteroseksuele jongen niet moeilijk om een 'twijfelende homo' (handen in de lucht, uote marks) te spelen?
> Acteur: Nee, ik vind het juist cool om dat te spelen en ben trots om hierover te praten. Ik vind homoseksualiteit namelijk helemaal geen moeilijk ding en ik herken namelijk veel van zijn struggle uit mijn eigen leven. Qua cultuur en geloof bijvoorbeeld. Het is goed om hier over na te denken en met elkaar over te praten.
>
> Acteur (hetero): Ik ben zelf Braziliaans. Ik kom zelf uit een mannencultuur. In de theaterwereld ben ik een van de weinige hetero's. Toen kwam ik er pas erachter hoe het was om een minderheid te zijn. Ik ben daarvan geschrokken. Ik had zelf moeite met homoseksualiteit. En nu denk ik, het sloeg helemaal nergens op.

De hetero acteur laat expliciet blijken dat hij geen moeite heeft met homoseksualiteit. Soms vertelt hij daarbij ook dat hij dat vroeger wel had maar dat hij is veranderd daarin.

Tijdens dit gesprek wordt er ook vaak gevraagd hoe het afgelopen is met de personages uit de voorstelling. De waargebeurde verhalen laten hier zien dat zij van meerwaarde zijn ten opzicht van ficitieve verhalen. Ook laat het mogelijk zien dat de studenten echt begaan zijn met de karakters uit het stuk; ze zijn benieuwd naar hoe hun leven is verder gegaan.

Student 2 (islamitisch): Ik heb een belangrijke vraag (aan de christelijke jongen), van jouw geloof mag iemand homo zijn, maar je mag niks doen?
Student 3 (islamitisch): Ik snap dat niet. Mag je dan wel trouwen?

In deze gesprekken blijkt vaak uiteindelijk dat het niet gaat om geloof maar om de context in de omgeving. Zo wordt bij een van de groepen aangehaald dat het te maken heeft met de gemeenschap waarin mensen zich begeven met de daarbij horen de normen, waarden en gewoontes.

Student: Ik ben islamitisch, en heb ook vriendinnen in Amsterdam, ook al is het daar groot, het gaat over de gemeenschap, die is daar ook klein. Het gaat niet over het geloof, dat is een bijzaak, maar het gaat over de verwachting en schaamte en bang zijn voor de omgeving. Dat is ook in een dorp.

Het is dus niet altijd de religie *an sich* maar meer de gemeenschap eromheen die acceptatie lastig maakt.

Studenten die vanuit hun geloof homoseksualiteit afwijzen, lijken desondanks wel verschillende malen enig begrip te hebben voor homoseksuelen of geven aan zich in hun te kunnen inleven. Alleen acceptatie is daarbij niet realistisch volgens de studenten.

Student 1: Ik ben het er echt niet mee eens, met dit onderwerp. Ik heb niks tegen homo's of lesbo's. Maar moslim zijn kun je niet combineren met homo zijn.
Student 2: Tuurlijk kan dat. We zijn allemaal gewoon mensen, mensen hebben alle gevoelens. Ongeacht je identiteit. Bij mij thuis zou het ook niet oké zijn, maar eerder een teleurstelling. Niet of je moslim bent of christelijk. Ik denk niet dat dat er mee te maken heeft.
Student 1: Je kan het wel zijn, maar je mag er niet naar handelen
Student 3: 'Nee dat is iets anders, het kan wel, maar het wordt niet geaccepteerd.

Ook verschillende religieuze studenten lijken dus mee te kunnen leven met de homoseksuele karakters. Echter, door de druk van de gemeenschap verwachten zij dat er geen ruimte is voor acceptatie. Enkele studenten wijzen homoseksualiteit geheel af vanuit religieuze motieven. In hoeverre dit de druk van de gemeenschap is of hun eigen overtuiging blijft de vraag.

2.2.5 Eigen verhaal van de acteurs en gespreksleider(s)

In het nagesprek zit vaak een moment waarop de studenten vragen mogen stellen aan de acteurs. Meerdere malen wordt de vraag gesteld of de acteurs zelf lhb zijn:

Student: Zijn jullie homo of hetero?
Gespreksleider: Ik ben homo.
Student: Ja ,dacht ik wel. Ik zie het gewoon aan je outfit haha.
Gespreksleider: Wat denken jullie van de acteurs?
Gemixte reacties vanuit zaal: Ik weet niet Er wordt biseksueel en hetero geroepen
Acteur die Carlos speelt: Ik ben lesbisch, haha
Student: Haha ja, je valt dus op vrouwen.
Student: Ik dacht van jou wel misschien ben je lesbisch
Actrice die Aïsha speelt: Oh waarom dan?
Student: Ja gewoon ook jouw kleding
Actrice die Aïsha speelt: Maar dit zijn mijn toneelkleren
Student: Oké, dan gewoon je hoofd

Student: Ja. Is misschien niet leuk voor Sander, maar ik snap die vader wel. Hij heeft moeite met accepteren

De meer open vragen (Wat vindt je van wat de moeder doet) leveren juist vaak meer positieve reacties ten aan zien van het homoseksuele -karakter, dan vragen waarbij wordt gevraagd naar waarom een niet-lhbt-karakter zich negatief gedroeg ten opzichte van een homoseksueel-karakter.

Vanuit het perspectief van lhb(t)'ers

Bij een aantal nagesprekken werd duidelijk dat er een aantal lhbt-studenten in de zaal zaten. De voorstelling werd hierdoor heftiger ervaren. Dit werd zichtbaar wanneer de voorstelling afgelopen was. Er vindt ook op een andere manier herkenning plaats in de verschillende verhalen. Er wordt daarbij een link gelegd van het verhaal van Aïsha (islamitisch) naar de eigen situatie (Orthodox christelijk).

Student: Over acceptatie, ik heb een vriendin, en ik kom uit een super christelijke familie. Zij vinden het erg, ze denken nu dat ik naar de hel ga, dat maakt het heel ingewikkeld, ze accepteren het niet. De student moet huilen.
Een student vraagt: Ik wil weten hoe het met je gaat, ben je nu oké? Andere studenten leven mee en maken een instemmend geluid.

Student: Vond het verhaal heftig, het verhaal van Aïsha, lijkt op mijn verhaal, ik kom net uit een relatie, met een vriendin, christelijk, hetzelfde verhaal, daar zit frustratie, en dan gaat het over de ouders, terwijl daar mijn frustratie zit.

De reactie van de omgeving van de personages wordt ook anders geinterpreteerd dan bij heterosekuele studenten. Zo is er meer herkenning in hoe er omgegaan wordt met de homosekualiteit van de personages.

Student: ik snap het wel, ik ben lesbisch, en mijn moeder moet daar ook nog aan wennen, ze vinden het niet erg maar het is anders, het verwachtingspatroon is anders, dus ik snap het wel

Bij twee van de geobserveerde voorstellingen kwamen er ook studenten 'uit de kast'. Hier werd meestal niet op gereageerd door andere studenten.

Student 1 : Ik ben biseksueel, en ik kan vanuit mijn eigen ervaring zeggen dat ik zo geboren ben.
Student 2: Mijn ouders zeiden: Je wordt verliefd, op iemand, iemands opvoeding maar niet op een geslacht. Ik werd verdrietig bij het verhaal van Sander, je wordt onderdrukt, dat is heel makkelijk, maar hoe het echt is, is goed neergezet, dat raakte me enorm.

Voor de (open) lhbt-studenten zelf is de voorstelling dus vaak een heftige ervaring omdat ze veel herkennen in de verhalen uit de voorstelling.

Herkenning en reflectie vanuit geloof en gemeenschap

Verschillende studenten reflecteren op de voorstelling vanuit hun geloofsovertuiging en herkennen zich in de situatie van Aïsha. Het gaat zowel om islamitische als om christelijke jongeren. Hierin neemt de ene student meer stelling dan de ander. Zo mag je geen homo zijn terwijl de andere gelovige student het een persoonlijke kwestie vindt van de persoon. Studenten bevragen elkaar ook op hun geloofsstandpunt op dit thema.

Student 1 (christelijk): Ik vind het ook niet kunnen. Ik ben christelijk. Je mag homo zijn. Maar je mag het niet doen. Je mag het niet in de praktijk brengen. Dat is niet de bedoeling van God".

Studenten laten ook merken dat zij meeleven met Aïsha bij wie de moeder haar lesbisch zijn niet accepteert. Het niet accepteren van ouders of zelfs geweld niet tegenhouden vanwege de homosekualiteit roept veel reacties op.

> Dat de moeder zegt: hoe moet ik jou nu nog beschermen, heftig, moet er niet aan denken dat mijn moeder dat zegt, dat voelt bijna alsof je geen moeder hebt

Lhbt in de eigen omgeving

De gespreksleiders vragen ook verschillende malen expliciet aan de studenten wat zij zouden doen als iemand uit hun eigen omgeving homoseksueel zou zijn. Dit lokt zowel positieve als negatieve reacties uit.

> Gespreksleider: Wat zou jij doen als het in jouw omgeving gebeurt of je broertje gepest wordt?
> Jongen: Ik zou het voor hem opnemen. Ik zou het juist doen als ie homo is. Misschien is het wennen omdat het anders is, maar hallo dat is je broer.

De vragen van de gespreksleider over de omgang met mogelijke lhbt-personen in hun omgeving leidt dus in verschillende gevallen tot het voornemen van de studenten om zich positief te gedragen naar lhbt-personen. Dat is echter niet altijd het geval; er zijn ook studenten die aangeven dat ze bijvoorbeeld afstand zouden nemen van hun broer.

Studenten geven tijdens het nagesprek soms ook aan ook dat zij zich herkennen in de pester maar laten wel merken dat ze vinden dat het anders moet. Een jongen vertelt dat hij en zijn vrienden vaak 'homo' als scheldwoord gebruiken wanneer een homoseksuele vriend daar ook bij is: Ik snap dat het lastig is voor hem. Het is eigenlijk niet denigrerend bedoeld. Er lijkt dan een soort zelfreflectie te ontstaan. Dat is zeker niet in alle situaties het geval: soms ontkennen studenten hun discriminerende gedrag door te zeggen dat het niet serieus bedoeld is of dat het niet meer voorkomt op hun school. Maar wanneer de gespreksleider de studenten confronteert met de gevolgen van hun gedrag, komt wel vaak naar voren dat ze het gedrag eigenlijk ook niet goed vinden:

> Acteur: Wordt hier op school veel gescholden of het woord homo gezegd?
> Iedereen praat door elkaar. Jaaaa neee, ja hoor, wel.
> Gespreksleider: Bij binnenkomst hoorden we het ook. Wordt daar mee gescholden dus?
> Student: Ja, soms wel. Het is niet leuk misschien, maar je staat er niet bij stil. En we bedoelen het niet slecht.
> Gespreksleider: Maar het kan wel vervelend overkomen. Denken jullie daar wel eens bij na?
> Er ontstaat geroezemoes.
> Een jongen: Ja, het is ook niet leuk. Het is net als wanneer je een zwart iemand neger noemt, zo werkt het ook met homo.
> Gespreksleider: Niet leuk dus, niet oké

De confrontatie door de gespreksleider lijkt dus als doel te hebben dat de studenten het homofoob gedrag gaan veroordelen.

Inleven in niet-lhbt-karakter

In sommige gevallen hebben vragen over het inleven in een niet-lhbt-karakter ook een negatieve reactie ten aanzien van het homoseksuele-karakter tot gevolg. Dat is met name het geval wanneer wordt gevraagd aan studenten om zich in te leven in een niet-lhbt-karakter die een homoseksueel-karakter slecht behandelt:

> Acteur: Snapt iemand ook hoe die vader deed?

Als gevolg van de vragen van de gespreksleider naar de negatieve houding, komen er vaak meer negatieve meningen naar voren of wordt zichtbaar dat studenten negatief denken. Het gesprek wordt dan negatiever ten aanzien van lhbt-personen. In sommige gevallen vraagt de gespreksleider ook extra door op de negatieve ideeën.

Echter, er zijn ook situaties waarin de gespreksleider juist de negatieve reacties begrenst door aandacht te vragen voor de situatie van lhbt-personen. Een voorbeeld van begrenzen komt voor in een situatie waarin een actrice vertelt dat zij biseksueel is en er gelachen wordt door de deelnemers. De gespreksleider reageert hierop met ik ben verbaasd over de opmerkingen die hier gemaakt worden. Je zult maar in een lokaal zitten, dan zou ik hier niet 'uit de kast' durven komen . Hierop stoppen de negatieve reacties. Ook begrenzen studenten elkaar soms. Vooral als er extreem negatieve uitlatingen worden gedaan over homo's dan zijn er verschillende studenten die hier iets van zeggen. Docenten begrenzen minder vaak; zij reageren meestal niet op negatieve reacties.

2.2.4 Herkenning en inleving

Studenten lijken mee te leven met verschillende karakters uit de voorstelling. Dit kan zijn met homosekuele personages, zowel als ze zelf hetero zijn als wanneer ze lhbt zijn. Ook herkennen studenten in de verhalen deels eigen culturele aspecten of kunnen ze zich aan het verhaal relateren door hun geloofsovertuiging die christelijk of islamitisch is.

Inleven in lhbt-personen

Studenten laten op verschillende momenten in het nagesprek merken dat zij zich hebben ingeleefd in de homoseksuele karakters in het stuk. Ze laten bijvoorbeeld merken dat bepaalde scènes hen erg hebben geraakt. Hier wordt vaak het verhaal van Sander genoemd. Specifiek het geweld tegen Sander en dat hij geen bescherming thuis vindt, raakt de studenten.

> Ik werd verdrietig bij het verhaal van Sander, je wordt onderdrukt, dat is heel makkelijk, maar hoe het echt is, is goed neergezet, dat raakte me enorm.

Het verhaal van Aïsha en dat haar moeder haar naar het buitenland wil sturen maakt ook veel indruk. Hier wordt veelal gereflecteerd op de rol van de moeder. In het algemeen maakt de worsteling en het niet geaccepteerd worden grote indruk op de studenten.

Verschillende studenten vergelijken zichzelf ook met de homoseksuele-karakters in de voorstelling: zij noemen ervaringen uit hun eigen leven die ze herkennen in wat de homoseksuele-karakters in het stuk meemaken. Zoals fysiek pesten, wat gebeurt bij Sander. Ook worden situaties uit de voorstelling herkend vanuit de eigen omgeving.

> Mijn broer is homo, mijn broer wordt uitgescholden en kan niet hand in hand lopen, het raakte mij ook, want ik heb een vriend en dat wordt wel geaccepteerd, en dat vind ik moeilijk

Er worden ook inlevingsvragen gesteld door de gespreksleider. Deze zijn op te delen in verschillende categorieën: vragen over hoe het personage zich zou voelen of wat die zou denken, vragen over hoe het zou zijn als je zelf niet geaccepteerd zou worden of vragen over advies of tips aan een van de homosekuele personages uit de voorstelling.

> Gespreksleider stelt de vraag: Hoe zou jij je voelen als mensen jou niet accepteren?
> De jongen zegt: Ik zou het wel vervelend vinden.

In dit voorbeeld maar ook in andere voorbeelden, is te zien dat de gespreksleider doorvraagt op de negatieve meningen (Wat vindt de rest hiervan, de vergelijking met een hond?). Als de gespreksleider dit doet, leidt dit tot meer negativiteit ten aanzien van lhbt-personen . Ook in andere voorbeelden is dit te zien.

Voorbeeld 1:

Gespreksleider: En wat als je twee mannen zou zien zoenen?
Student: Niet mijn ding, ieew.
Docent: Maar de vraag is niet of jij het wilt, maar of je het oké vindt.
Student: Ze mogen het wel doen, maar dan kijk ik even weg.
Gespreksleider: Wie denkt daar ook zo over?
Bijna alle vingers om hoog.

Voorbeeld 2:

Gespreksleider: Kun jij mij uitleggen waarom je dat niet normaal vindt?
Student: Komt door mijn opvoeding. Vrienden, kennissen. En ikzelf, ikzelf vind dat niet normaal. Stel maar, laat maar. Ik ga het gewoon zeggen. Als mijn broertje zo wordt, ga ik actie ondernemen.
Gespreksleider: Wat voor actie?
Student: Ik zou hem meenemen naar de hoeren.

Voorbeeld 3:

Student: Kan ik mij niet voorstellen. Ik heb geen homo's in mijn omgeving .
Gespreksleider: Maar zou je dat kunnen accepteren?
Student: Ik weet niet.
Gespreksleider: Waarom weet je dat niet? Hebben meer mensen dat?
STILTE er wordt niks gezegd.
Gespreksleider tegen diezelfde student: Ik heb het gevoel dat jij er moeite mee hebt . "Als jij dat vindt", zegt de student. "Maar wil het niet voor je invullen", zegt de gespreksleider.

Voorbeeld 4:

Gespreksleider: Hebben er meer mensen moeite met homoseksualiteit?
STILTE
Acteur: Je mag alles zeggen.
Student steekt zijn hand op en zegt: In verband met mijn cultuur.
Gespreksleider: Je mag alles zeggen.
Student vertelt uiteindelijk over hoe negatief hij denkt over homoseksualiteit en op de vraag van de gespreksleider wat hij dan doet als zijn broertje homo is, vertelt hij dat hij dan afstand neemt van zijn broertje.

Verschillende malen gaan gespreksleiders en acteurs dus zelf actief op zoek naar negatieve meningen. Er worden soms ook expliciet stereotiepe beelden bevraagd. Een homo die zich mannelijk gedraagt is anders dan een homo die vrouwelijk is, wordt vaak gezegd. Is dat anders? vraagt de gespreksleider. De gespreksleider vraagt om handen op te steken.

In een ander voorbeeld wordt aan het begin van het nagesprek studenten gevraagd zich positief uit te spreken ten aanzien van homoseksuele personen. Vervolgens is te zien dat de andere antwoorden dezelfde richting op gaan:

> Student : Eigen geluk en mensen accepteren is belangrijk, kwam uit de voorstelling. Heb veel gezien, niet een specifiek moment, maar dat je jezelf moet zijn.
> Gespreksleider: Carlos' ouders willen dat hij trouwt met een vrouw, wat zou je tegen hem zeggen?
> Student: Ik zou zeggen, eerlijk zijn, ik val op mannen.
> Gespreksleider: En als zijn ouders dan zeggen dat de relatie wordt verbroken?
> Student: Altijd eigen geluk.
> Gespreksleider: Wie kiest voor eigen geluk?
> Meeste studenten steken vingers op, sommigen twijfelen.

In de nagesprekken die positief beginnen ten aanzien van lhb, zet deze positieve lijn zich vaak voort in de rest van het gesprek. In die situatie geven studenten ook aan wat zij zouden doen in de situatie van de homoseksuele karakters. Zij lijken zich dus in de situatie in te leven en in de homoseksuele karakters (zie ook paragraaf 2.2.5).

De positieve reacties op lhbt worden soms ook gestimuleerd door de gespreksleider. Gespreksleiders vragen regelmatig studenten om hun vinger op te steken als reactie op een stelling. In het volgende voorbeeld maakt de gespreksleider gebruik van een situatie waarin meerdere studenten uitspreken dat het belangrijk is om jezelf te mogen zijn. Door de studenten vervolgens te vragen te stemmen wordt de positieve houding ten aanzien van lhbt-personen bevestigd onder de groep.

> Gespreksleider: Wie vindt het belangrijk dat je jezelf mag zijn?
> [Iedereen steekt zijn vinger op]
> Gespreksleider: Alle anderen op de wereld ook?
> [Iedereen steekt zijn vinger op]
> Gespreksleider: Wat doet deze school dat je je vrij voelt om jezelf te zijn?
> Student: Door de creativiteit, mensen denken breder dan alleen dit, daardoor denk ik vrijer.
> Gespreksleider: Is iedereen het er mee eens dat je jezelf mag zijn op school?
> [Meeste mensen steken hun vinger op.]

<u>Negatievere reacties</u>
Alhoewel in veel nagesprekken door de studenten wordt besproken dat lhbt zijn 'gewoon' geaccepteerd moet worden, zijn er ook studenten die erg negatief zijn. De studenten wijden dat soms zelf aan hun geloof of hun cultuur. De negatieve reacties komen vaker van jongens dan van meisjes. Ook bij het zien van lichamelijke seksualiteit tijdens de voorstelling kwamen veel negatieve reacties; zowel van studenten met als zonder migratie-achtergrond.

> Gespreksleider: Toen ze verliefd deden, voelde het ongemakkelijk in de zaal.
> Student 1: Ik vind dat je het wel mag zijn maar niet voor mijn gezicht. Ik heb respect maar ik vind dit niet normaal, het is toch ook niet normaal als iemand met een hond zoent. Ik vind het hetzelfde als een hond, die doet ook geen mensendingen
> Student 2 Dat is toch niet eenzelfde vergelijking.
> Gespreksleider: Wat vindt de rest hiervan, de vergelijking met een hond?
> Student 2: Ik vind het ook ongemakkelijk om een zoen te zien, maar dat mogen mensen zelf weten, eigen keuze, maar ik hoef het ook niet te zien.

In het nagesprek gaat het behalve over homoseksualiteit ook vaak over de thema's biseksualiteit en transgender zijn. Zo zegt een student:

> Waarom gaat het niet over transgenders of biseksuelen. Er zijn ook homo en lesbische mensen die negatief denken over biseksuelen.

Niet alleen de studenten en docenten beginnen over biseksualiteit en transgender zijn, ook de acteurs doen dat door middel van hun coming out: zie paragraaf 2.2.5.

Positievere reacties

De studenten stellen regelmatig dat ze vinden dat homoseksualiteit geaccepteerd moet worden: Het is toch prima, dat iemand lesbisch is, ik zou dat bevestigen . Het thema lhbt-acceptatie wordt vaak gekoppeld aan de collectieve waarde van vrijheid, aan Nederland en aan jezelf mogen zijn:

> Student 1: Ja, kan toch gewoon. Je bent toch gewoon vrij. Dat je gewoon kan doen wat je zelf wil en kan zijn wie je bent. Ik vind het gewoon normaal .
> Student 2: Ik denk er niet meer zoveel over na tegenwoordig, ik vind het gewoon normaal Docent en studenten maken een instemmend geluid. Ik dacht dat dit meer van vroeger zou zijn, bij mij thuis worden we vrij opgevoed en mijn vrienden zouden er geen problemen mee hebben.

Vanuit de waarden vrijheid en jezelf mogen zijn denken studenten na en leven mee met de personages uit de voorstelling die niet geaccepteerd zijn:

Voorbeeld 1:

> Gespreksleider: Zijn er meer mensen die zo denken dat het geaccepteerd is?
> Student: Ja Gespreksleider: Heb je er dan wat aan?
> Student: Ja, vond het wel heftig, vooral van Sander dat die geen veilige plek heeft thuis.

Voorbeeld 2:

> Gespreksleider: Waarom kon Carlos niet zichzelf zijn?
> Student: Iedereen in Nederland heeft een mening, je mag alles wel hier maar er zijn altijd mensen die nee zeggen, ik wil zo weinig mogelijk opvallen
> Gespreksleider: Hoe kan je iemand helpen om vrij genoeg te zijn om iemand te zijn?
> Student: Het zit ook in iemands hoofd dat mensen vinden dat ik raar ben, gedachten uit hoofd halen door subtiele dingen
> Gespreksleider: Hoe?
> Student: Leuke complimenten geven maar niet gedwongen, hier op school gebeurt het wel.

De groep lijkt elkaar te beïnvloeden tijdens het groepsgesprek. Wanneer de gespreksleider vraagt wie vindt dat homoseksualiteit of genderdiversiteit geaccepteerd moet worden, of het normaal is of wie het belangrijk vindt om zichzelf te mogen zijn, steken de meeste studenten hun vinger op. Ook wanneer studenten zich positief uitspreken over homoseksualiteit wordt hier positief op gereageerd door anderen.

> Een meisje zegt: Laast zag ik een transgender in de bus. En toen gingen we elkaar aantikken. Maar nu zeggen we dat het normaal is . Een jongen reageert hierop: Ik accepteer het. Maar het is wel anders dan normaal is. Normaal is man - vrouw. Maar het wordt wel geaccepteerd. Het zou makkelijker zijn voor de mensen als het normaler was .

Op de vraag om welke thema's gaat de voorstelling? benoemen studenten meer abstracte thema's. Er wordt ingegaan op deze thema's door ze te verbinden met een scène waardoor een gesprek ontstaat over dat thema. Hier een voorbeeld:

> De gespreksleider stelt als eerste de vraag: Welke thema's zitten hierin?
> Student: Acceptatie van familie . Dus ook uitsluiting , zegt de gespreksleider als antwoord daarop. Een andere student zegt discriminatie . Wanneer een volgende student actief wordt gevraagd door de gespreksleider zegt ze: Ik weet het niet . Daarna zegt ze cultuur . Een andere jongen zegt Ontkenning . De gespreksleider vraagt Wat bedoel je? Dat je er niet voor uit wil komen zoals Carlos? Ja , zegt de jongen. Hierna volgt een gesprek over de beslissing van het personage rondom 'uit de kast' komen.

De studenten lijken dus in het algemeen de inhoud van de voorstelling goed te hebben meegekregen; zij kunnen verschillende thema's benoemen. Ook blijkt dat de voorstelling LEEF! de studenten veelal raakt .

2.2.3 Reacties op het thema LHB

De studenten reflecteren op vragen van de gespreksleider. Soms wordt er expliciet gevraagd naar de mening of denkbeelden van de studenten over homoseksualiteit. Er worden ook inlevingsvragen gesteld, zoals wat zou jij in zijn situatie doen? (zie paragraaf 2.2.4). Meningen van studenten worden vaak teruggekoppeld aan de groep met de vraag of ze het met de ander eens zijn of niet, of er iemand op wil reageren. Hierbij komen zowel positieve als meer negatieve reacties naar boven.

2.2.1 Introductie nagesprek

Gespreksleiders en docenten doen afwisselend een introductie voor de studenten bij het nagesprek. De gespreksleider herhaalt vaak dat de verhalen echt zijn. Dat roept soms reacties op bij de studenten: De gespreksleider begint met vertellen dat de drie verhalen echt waar zijn. Verhalen die echt hebben plaats gevonden. De gespreksleider zegt dat hij wil dat de studenten zich hiervan bewust zijn tijdens het nabespreken. Reactie van een meisje aan de andere kant van de zaal: WOW OMG, echt, dat besef ik nu pas Bij de introductie worden ook de gespreksregels uitgelegd. Zoals: aandachtig naar elkaar luisteren, elkaar uit laten praten en met wederzijds respect met elkaar omgaan. Er wordt bijvoorbeeld benadrukt dat iedereen zichzelf mag zijn . Op enkele scholen wordt de mogelijkheid gegeven om later met de vertrouwenspersoon van de school te praten. Welke huisregels precies worden genoemd verschilt per voorstelling.

Daarnaast benadrukt de gespreksleider vaak dat je alle meningen en gevoelens - ook negatief - mag uiten:

> Iedereen mag alles vinden, ook als je een minder positieve mening hebt. Die willen we ook graag horen, dan kunnen we in gesprek . Hieruit lijkt dat vooral de vrijheid van meningsuiting voorop staat tijdens het nagesprek.

In vrijwel ieder nagesprek wordt benadrukt dat iedereen zijn mening mag uiten.

2.2.2 Eerste reacties studenten voorstelling

Het nagesprek begint in meestal met een korte discussie waarin studenten in kleine groepen hun eerste indrukken van de voorstelling te bespreken. Daarna volgt een plenair discussie. Zowel de groepsdiscussie als de plenaire discussie begint met een open vraag vanuit de gespreksleider: Wat maakte het meeste indruk? , welke scène raakte jou? of wat vond jij van de voorstelling? . Op deze vragen reageren studenten regelmatig door aan te geven dat zij geraakt zijn door de muziek of dat zij de voorstelling in het algemeen of bepaalde scènes heftig , erg , triest of zielig vonden. Een van de meisjes zei bijvoorbeeld rechtstreeks na de voorstelling dat zij even moet aarden . Er wordt soms ook inhoudelijk gereageerd:

> Ik vond het moment dat ze met z'n drieën begonnen te praten, dat je homo's mag haten. En het viel stil daarna en niemand zei iets. Dat vind ik heftig dat niemand iets zegt, ik voelde dat ik iets wilde zeggen maar deed het niet.

Drie meisjes uit een andere groep moeten huilen tijdens het gezamenlijk nabespreken en geven hun reactie op hetzelfde scène:

> Student 1: Ik vind het echt heel erg
> Student 2: Ik snap het echt niet, heftig

Naast deze eerste, algemene indrukken komen diverse thema's naar voren waardoor een gesprek ontstaat. Dit gebeurt op verschillende manieren: de studenten benoemen bijvoorbeeld concrete scènes waardoor zij geraakt zijn of de gespreksleider presenteert een stelling of doet een peiling met handopsteken over iets uit de voorstelling. Het benoemen van concrete scènes zorgt er vaak voor dat de thema's in de scènes besproken worden.

Verandering in mimiek is in het bijzonder goed zichtbaar tijdens scènes waarin de hoofdpersonen vervelende situaties meemaken: bijvoorbeeld bij de scène waarin het personage Sander wordt gepest en uit wordt gemaakt voor meisje.

Er wordt gelachen om scènes die geweld tonen tegen de personages of wanneer negatief wordt gesproken over homoseksuele personages. De scène waarin Sander in elkaar wordt geslagen leidt bijvoorbeeld soms tot gelach. Ook bij de andere scènes met Sander wordt veel gelachen; in het bijzonder als het gaat over dat Sander dingen doet die door anderen worden gezien als 'vrouwelijk'. Als er expliciet gesproken wordt over seksualiteit of homoseksualiteit wordt er ook vaak gelachen. De scènes van Carlos waarin hij zegt dat hij zijn geslachtsdelen aan een vrouw toont of als hij vertelt dat hij toch naar mannen kijkt, zijn hier voorbeelden van.
Als Carlos vertelt dat hij verliefd op een man is, komen er regelmatig negatieve reacties uit de zaal. Bij de romantische scène tussen twee vrouwelijke personages (tussen Aïsha en Carlijn) komen die reacties nauwelijks en zijn de studenten juist geboeid aan het kijken. Bij de coming out scènes krijgen studenten vaak tranen in hun ogen. De muziek en liedjes helpen mee om mee te leven met de personages.

In enkele gevallen is er bij studenten tijdens intieme scenes te zien dat zij wegkijken, hun hand voor hun ogen houden of naar de grond kijken. Deze studenten vertellen later dat homoseksualiteit niet mag vanuit hun geloofsovertuiging.

2.1.5 Samenvatting

- Introductie van de voorstelling: het woord homoseksualiteit kan direct negatieve reacties oproepen. Bij het begrip seksuele en gender diversiteit is dat niet het geval, maar mogelijk is dat omdat de studenten niet weten wat dat betekent.
- Aandacht en concentratie tijdens de voorstelling: de aandacht en concentratie schommelt. Muziek of emotioneel heftige scènes zorgen ervoor dat de leerlingen geboeid blijven. De afwisseling van verhalen kan goed werken maar kan soms juist afleidend zijn. Zo geven studenten aan het door de afwisseling niet te kunnen volgen. De voorstelling is volgens de studenten wel aan de lange kant.
- Interactie tijdens de voorstelling: vanuit de personages wordt regelmatig om bevestiging gevraagd. De bevestiging wordt meestal gevraagd na negatieve uitingen of denkbeelden over lhbt die de hoofdpersonages over zichzelf hebben. Dit leidt vaak tot negatieve reacties van het publiek over lhbt.
- Fysieke en verbale reacties: heftige scenes roepen heftige emoties op. Zoals het geweld tegen Sander maar ook scenes waarin het expliciet gaat over seks of verliefdheid. Deze reacties kunnen zowel positief als negatief worden geïnterpreteerd. Scènes waarin de coming out van de personages gespeeld wordt roepen ook emoties op. Er wordt zowel fysiek als verbaal gereageerd tijdens de voorstelling. De liedjes lijken de emoties van de studenten te beïnvloeden.

2.2 HET NAGESPREK

In deze paragraaf beschrijven we hoe het nagesprek is verlopen en of en in hoeverre dit het negatieve gedrag ten aanzien van lhbt-jongeren lijkt te verminderen (doelstelling van de interventie). Het nagesprek wordt geleid door de gespreksleider van Theater AanZ. Tijdens onze observaties hebben wij drie verschillende gespreksleiders gezien. Elke gespreksleider pakt het nagesprek weer iets anders aan.

wanneer studenten aangesproken worden door de acteurs tijdens de scènes blijkt dit faciliterend te werken bij het terugpakken van de aandacht van de hele groep.

De verschillende verhaallijnen die door elkaar heen lopen lijkt voor een deel van deze studenten minder goed te volgen. Een aantal studenten vertelt aan de docent dat ze niet meer wisten waar de voorstelling over ging: Ze liepen overal heen, de verhalen .

Daarnaast valt bij ongeveer de helft van de voorstellingen op dat het voor sommige studenten een uitdaging is om hun concentratie te behouden en stil te zitten. Dit heeft te maken met de lengte van de voorstelling. Minder concentratie en verslapte aandacht zijn vooral te merken in de tweede helft van de voorstelling en blijken uit gedragsuitingen zoals gapen, meer bewegen, friemelen, telefoons pakken en wegkijken.

2.1.3 Interactie tijdens de voorstelling

Op verschillende momenten in de voorstelling is er interactie tussen het publiek en de personages. In een deel van die interactie vragen de acteurs om bevestiging op uitspraken waarin negatief wordt gepraat over de homoseksuele personages van de voorstelling of over homoseksualiteit in het algemeen zoals Wij hebben allemaal een anti-homo mening. Dat is vrijheid van meningsuiting, toch? , Ik vind homo een vies woord. Het is gewoon verboden, toch? of welke man laat zich naaien door een man? . De reacties vanuit de studenten zijn vooral lacherig, sarcastisch en bevestigend.

> Carlos schreeuwt: HOMO, homoseksualiteit, het is verboden, het is een zonde, wat een stichting of organisatie ook zegt Reactie van jongen na die schreeuw (fluisterend): Homo huh
> Carlos vraagt bevestiging bij diezelfde jongen: Ja is toch zo en geeft een box. Jongen zegt Ja en lacht

De studenten bevestigen vaak de negatieve uitspraken van de acteurs over de homoseksuele personen of over homoseksualiteit. Het komt veel minder vaak voor dat studenten deze negatieve uitspraken van de acteurs afkeuren in hun reactie. Een uitzondering hierop is een klas met volwassen deelnemers die Zorg en Welzijn studeren en een andere groep waar veel lhb[9]-studenten tussen zaten.

Naast anti-homo-uitspraken, vragen de acteurs ook om bevestiging als het gaat om negatieve uitspraken over de wens van Aïsha om (in eerste instantie) niet 'uit de kast' te komen. Een van de acteurs zegt: Het is achterlijk toch? Met 'het' wordt bedoeld dat Aïsha niet open wil zijn naar haar familie over haar seksuele voorkeur. Sommige studenten antwoorden hier bevestigend op, anderen weten het niet en anderen zeggen dingen als 'Maar je moet elkaar respecteren toch?'

Naast deze interactie is er ook nog een interactief element als er een bal over het publiek heen wordt getrapt. Hierdoor veren de studenten op. Over het algemeen lijkt het erop dat de interacties bijdragen aan de betrokkenheid van het publiek. Studenten reageren en de aandacht lijkt versterkt te worden.

2.1.4 Fysieke en verbale reacties tijdens de voorstelling

Studenten reageren tijdens het stuk met name verbaal of fysiek tijdens de volgende onderdelen: als er duidelijke negatieve anti-homomening wordt gegeven vanuit een van de personages, scènes met geweld, een scène waarin twee personages verliefd doen of scènes waarin de acteurs expliciet over seks praten. Meestal is de reactie in de vorm van een knikje, een lach, grote ogen (wat lijkt te duiden op een schrikreactie), de acteurs intensiever gaan volgen, snikken, tranen in de ogen, gaan verzitten, hand voor de mond houden, mond opendoen of wegkijken.

---

[9] Lhb staat voor lesbische vrouwen, homoseksuele mannen en biseksuelen personen.

2 RESULTATEN

In dit hoofdstuk wordt beschreven wat er geobserveerd is tijdens de voorstelling en het nagesprek. In de eerste paragraaf wordt ingegaan op de reacties van de studenten tijdens de voorstelling en in de tweede paragraaf wordt het nagesprek beschreven.

2.1 REACTIES VAN STUDENTEN TIJDENS EN VOOR DE VOORSTELLING

2.1.1 Introductie op de voorstelling

De voorstelling wordt geïntroduceerd door een docent en vervolgens door de publieksbegeleider[8]. Dit gebeurt meestal in de gang. Voordat de studenten naar binnen gaan wordt vertelt dat zij een stoel moeten pakken en waar ze deze moeten neerzetten. Andere regels zoals niet eten en drinken, worden ook uitgelegd. Als de voorstelling op de gang wordt geïntroduceerd geven studenten soms aan het niet verstaan te hebben.

Op enkele scholen wordt tijdens de introductie benadrukt dat de school het thema seksuele en gender diversiteit of homoseksualiteit belangrijk vindt en waarom deze voorstelling en nagesprek worden georganiseerd. Als de term 'seksuele en genderdiversiteit' dan gebruikt wordt, levert dit vaak geen reacties op: mogelijk weten de studenten niet wat dit betekent. Als de term 'homoseksualiteit' wordt gebruikt komen er soms wel reacties; met name negatieve reacties zoals: Als het over homo's gaat, ga ik weg" of er wordt gescholden met 'gay' en 'homo'.

Enkele keren wordt er aan de groep gevraagd waar zij zelf denken dat de voorstelling over zal gaan. Hierop volgen reacties als diversiteit , homo's , gay , ; transgenders , biseksualiteit' en dat je mag zijn wie je bent . Het woord 'homo' wordt meestal op dezelfde manier uitgesproken alsof het wordt gebruikt als scheldwoord.

Wanneer de docenten of gespreksleiders bij de introductie vertellen wat studenten kunnen verwachten over hoe de voorstelling in elkaar zit (verhaallijnen die door elkaar lopen) lijkt dit de studenten te helpen de aandacht bij de voorstelling te houden; sommige studenten vinden het door elkaar lopen van de verhaallijnen namelijk moeilijk te volgen.

2.1.2 Aandacht en concentratie tijdens de voorstelling

De concentratie en aandacht van de studenten lijkt heen en weer te bewegen tijdens de voorstelling. Dit lijkt te worden beïnvloed door de afwisselende scènes, muziek en het interactieve karakter van de voorstelling. Zo zakt de aandacht bij bepaalde scènes waarna een emotionele of heftige scène of een liedje hun aandacht weer terugpakt: studenten zijn dan stil en kijken naar de voorstelling. Bij muziek beginnen de studenten regelmatig te bewegen – deinen, klappen en meezingen – waardoor meer energie komt in de zaal. De meeste studenten vertellen ook achteraf dat de muziek mooi of goed gespeeld was. Ook

[8] De publieksbegeleider is bij het nagesprek ook de gesprekbegeleider.

voorstelling steeds gewisseld van verhaal. Aan het einde van de voorstelling wanneer de verhalen compleet verteld zijn , komen de personages samen. Tijdens de voorstelling spreken de acteurs in de rol van hun personage het publiek en elkaar rechtstreeks aan. Dit kan reflectie zijn op het verhaal wat zich afspeelt of een vraag zijn aan het publiek.

De voorstelling LEEF! wordt gevolgd door een nagesprek van 30 a 35 minuten. Het gesprek wordt begeleid door een gespreksleider van Theater AanZ. In de introductie worden de studenten uitgenodigd om hun mening over de voorstelling te geven en wordt de opzet van het nagesprek uitgelegd. Vervolgens krijgen studenten de opdracht hun eerste indrukken en hun ervaringen in groepjes met elkaar te bespreken. Daarna volgt een plenair discussie, die door een gespreksleider gefaciliteerd wordt. Docenten en acteurs krijgen de mogelijkheid om bij te dragen aan de discussie.

In de voorstelling zijn er alleen homo en lesbische karakters en niet expliciet biseksuele of transgender karakters. Het nagesprek gaat echter wel over lhbt in de breedte. De term intersekse komt zowel tijdens de voorstelling als het nagesprek niet aan bod.

geval. De onderzoeker is vervolgens begonnen de introductie van de gespreksleider en/of docent op de voorstelling, de voorstelling zelf en de reacties hierop van de studenten en het nagesprek te observeren. Na afloop heeft de onderzoeker meestal nog even kort gepraat met de acteurs, gespreksleiders en / of docenten.

1.4.2 Analyse

Bij de observaties is uitgegaan van 'grounded theory'. Deze aanpak is passend wanneer de onderzoeker meer wil weten over een sociaal fenomeen, in dit geval een interventie, in een bepaalde context (Starks & Trinidad, 200). 'Grounded theory' is zowel inductief als deductief. Er wordt namelijk kwalitatieve data verzameld in de natuurlijke omgeving (inductivisme), maar er wordt ook systematisch aan theorievorming gedaan door hypothesen te stellen (deductivisme), om deze vervolgens in elk volgend observatie te testen en/of bij te stellen en/of nieuwe hypothesen te formuleren. Dit iteratieve proces geldt overigens tijdens het gehele observatieproces. Dit betekent dat er een herhalende cyclus van dataverzameling loopt, een eerste data analyse en daarop meteen een reflectie (Charmaz, 2014).

'Grounded theory' betekent onder meer dat coderen en analyseren al gebeurt gedurende het gehele onderzoeksproces. Thema's die tussentijds geïndiceerd waren, werden weer meegenomen in de volgende observaties of interviews (Starks & Trinidad, 2007). Ook betekent deze aanpak dat we starten met meer 'open coderen' (eerste indeling in concepten en thema's), vervolgens 'axiaal coderen' (vergelijken en verbinden van concepten met thema's) en ten slotte 'selectief coderen' (identificeren meest belangrijke thema's en concepten), zodat er uiteindelijke duidelijke thema's en hypothesen uit voortkomen (Starks & Trinidad, 2007).

1.4.3 Opbouw van de voorstelling

De voorstelling LEEF! is gebaseerd op de waargebeurde verhalen van drie jongeren met diverse achtergronden. Zij strijden voor hun vrijheid, geluk en (seksuele) identiteit in een maatschappij die verhardt en polariseert. De drie verhalen worden vanuit het perspectief van de hoofdpersonen gespeeld en lopen wisselend door elkaar heen tijdens de interactieve voorstelling, afgewisseld met muziek en liedjes. De drie verhalen zijn de volgende:

- Het verhaal van Aïsha gaat over een Islamitische meisje dat ontdekt dat ze lesbisch is en verliefd wordt. De kijker ziet Aïsha niet alleen verliefd worden maar ziet ook haar worsteling met haar gevoelens en de wensen van haar familie en haar coming out naar haar moeder toe. Het perspectief van de moeder wordt ook vertelt: moeder vertelt onder meer over de druk van de familie.
- Het verhaal van Carlos, een jonge man van Braziliaanse afkomst, gaat met name over een intern (cultureel) identiteitsconflict met betrekking tot zijn homoseksualiteit. Enerzijds presenteert hij zich naar de buitenwereld als een macho hetero man met een hetero relatie, anderzijds heeft hij experimentele seksuele ervaringen met mannen, en krijgt hij een relatie met een man. Ook in dit verhaal spelen de verwachtingen van zijn Braziliaanse familie een rol. Aan het einde van de voorstelling weet hij nog steeds niet zo goed wat hij met zijn seksuele identiteit moet.
- Het verhaal van Sander, is een verhaal van een 'witte' jongen die te maken krijgt met fysiek en verbaal geweld binnen zijn gezin. Omdat hij in de ogen van anderen zich 'vrouwelijk' gedraagt wordt hij gepest en mishandeld door zijn vader en broer. Zijn moeder en zusje kijken toe en doen niks, waarna hij zijn gezin ontvlucht.

De voorstelling duurt 55 minuten. De verhalen worden vanuit het perspectief van verschillende mensen gespeeld door drie acteurs. De acteurs spelen ook verschillende rollen in het verhaal. Er wordt tijdens de

1. Welke mogelijke veranderingen zijn er zichtbaar bij niet-lhbt-jongeren[7] tijdens het bekijken van de voorstelling LEEF! en het nagesprek? (vraag 1)
2. Onder welke omstandigheden ontvouwt het veronderstelde mechanisme van inleving en empathie zich in de praktijk? (vraag 2)
3. Welke andere werkzame mechanismen lijken een bijdrage te leveren aan de zichtbare verandering bij niet-lhbt-jongeren tijdens het bekijken van de voorstelling LEEF! en het nagesprek? En onder welke randvoorwaarden ontvouwen deze zich? (vraag 3)

Toelichting op de vraagstelling
Werkzame mechanismen zijn die processen die ertoe leiden of eraan bijdragen dat een gewenst effect optreedt. Werkzame mechanismen van een interventie kunnen met bewust georganiseerde handelswijzen, technieken of maatregelen in gang worden gezet. Werkzame mechanismen kunnen gericht zijn op een proces bij een persoon en een proces tussen personen. Het kan zelfs gaan om het veranderen van omstandigheden die personen beïnvloeden. Werkzame mechanismen bieden een verklaring voor de werkzaamheid van interventies. Simpel gezegd geven werkzame mechanisme dus antwoord op de vraag: waaróm werkt het? (Pawson et al. 2005; Rensen, Bool en Felten, 2019; Lub, 2014; Stame, 2004).

1.4 ONDERZOEKSMETHODE

Er is gekozen voor een kwalitatieve onderzoeksbenadering. Kwalitatief onderzoek geeft namelijk inzicht in processen die op gang worden gebracht door een interventie en geeft zicht op waarom dit gebeurt (Omlo, 2011; Lub, 2014). Kwalitatief onderzoek biedt dus geen causale beschrijving of causale gevolgtrekkingen maar wel causale verklaringen. Het geeft inzicht in de causale processen die te grond liggen aan de effecten van een interventie en inzicht in de werkzame mechanismen van de interventie (Lub, 2014). Daarmee voorziet kwalitatief onderzoek in een feedbackfunctie (Omlo, 2011): het geeft uitvoerders van interventies aanwijzingen over hoe zij hun interventie kunnen verbeteren.

Voor dit onderzoek hebben we de methode (open niet-participerende) observatie tijdens de voorstellingen en de nagesprekken toegepast. Zoals Lub (2014) stelt, biedt observeren de mogelijkheid om veronderstelde causale mechanismen te onderzoeken. Bij observeren wordt gekeken naar het waarneembare gedrag van de jongeren. Nagegaan kan worden of de veronderstelde veranderingen op gang worden gebracht en hoe dat gebeurt. Totaal hebben zijn er 16 observaties gedaan op 11 verschillende mbo scholen in Nederland.

Van te voren hadden de onderzoekers geen kennis over het verloop van de voorstelling of de dramaturgische lijn. Hier is bewust voor gekozen, zodat de onderzoekers alleen het perspectief van de studenten zouden observeren en deze niet konden verwarren met de bedoelingen van de makers. De resultaten gaan dus over de verbale en non-verbale reacties van de studenten op het theaterstuk en het nagesprek.

1.4.1 Procedure

Drie verschillende onderzoekers hebben de observaties uitgevoerd. De onderzoeker of de gespreksleider maakte aan het begin van de voorstelling LEEF! kenbaar dat de onderzoeker bij de voorstelling aanwezig zou zijn, niets zou zeggen en aantekeningen zou maken zonder namen van de studenten te noteren. Gevraagd werd of er studenten waren die hier bezwaar tegen hadden. Dat was in geen enkele situatie het

[7] Omdat we niet weten welke studenten lhbt zijn en welke niet. Gaan we uit van het landelijk gemiddelde, dat 1 op de 15 mensen lhbt zjn (Kuyper, 2018). Dus dat de meerderheid van de geobserveerde studenten hetero is. In de onderzoek spreken we ook over lhbt-jongeren. Dit zijn de jongeren die zich openljk uiten als lhbt tijdens de voorstelling of het nagesprek. De andere studenten nemen we mee als niet-lhbt.

(2) Inleven in het perspectief van de persoon die gediscrimineerd wordt leidt tot empathie
Inleven in de situatie van een ander leidt tot empathie voor de 'ander' en voor de groep waar deze persoon bij hoort (Batson, Chang, Orr, Rowland, 2002; Coke, Batson & McDavis, 1978; Shih, Wang, Bucher, Stozer 2009). Door inleven ga je als het ware meevoelen met de ander of hetzelfde voelen als de ander. Dat noemen we empathie (Batson & Ahmad, 2009). Empathie blijkt een verklaring waarom inleven in een ander tot een betere houding leidt richting mensen uit gediscrimineerde groepen (Vescio, et al. 2003).
Inleven in een ander, an sich, levert ook al positieve resultaten op: dit hoeft niet altijd via empathie te gaan. Je inleven in een ander vermindert namelijk stereotypen (Dovidio, et al. 2004; Galinksky & Moskowitz, 2000; Todd, Galinksy, Bodenhausen, 2012) en zorgt voor een positievere houding (Broockman & Kalla, 2016; Hillman & Martin, 2002; Tompkins, Shields, Hillman, White, 2015; Wang, Kenneth, Ku, Galinsky, 2014). Dit geldt zowel voor de impliciete als expliciete houding (Todd & Galinksky, 2014).

(3) Empathie leidt tot minder vooroordelen en stereotypen
Empathie voor een persoon uit een gestigmatiseerde groep leidt tot minder vooroordelen over deze groep (Batson & Ahmad, 2009; Batson, Polycarpou, Harmon-Jones, Imhoff & Mitchener, 1997; Berthold, Leicht, Methner en Gaum, 2013; Eisenberg, Eggum, Di Giunta, 2010; Finlay & Stephan, 2000; Hodson, Choma, Costello, 2009, Shih, Wang, Bucher, Stozer, 2009). Dat geldt voor mensen met een andere afkomst dan de eigen afkomst(Shih, et al. All 2009), dat geldt voor homoseksuelen (zie bijvoorbeeld Hodson et al. 2009) maar ook bijvoorbeeld ten aanzien van vrouwen (Becker & Swim, 2011).
Dat empathie leidt tot minder vooroordelen en stereotypen blijkt ook uit de 'contacttheorie'. De 'contacttheorie' is de theorie dat ontmoetingen tussen verschillende groepen leidt tot minder vooroordelen, mits dit onder de juiste voorwaarden gebeurt (Alport, 1954). Deze theorie is goed onderzocht en blijkt inderdaad te werken in de praktijk (Brown & Hewstone, 2005; Martin et al. 2017; Paluck & Green, 2009; Pettigrew& Tropp, 2006; Smith, Axelton, Saucier 2009; Taschler & West, 2017) voor zowel het verminderen van vooroordelen als stereotypen.

1.2.4 Hypothese op basis van de theorie

Onze hypothese is dus als volgt:

Studenten gaan zich tijdens het kijken naar het verhaal inleven in de homoseksuele karakters in de voorstelling en/ of gaan empathie ervaren voor de homoseksuele karakters.

1.3 DOELSTELLING EN ONDERZOEKSVRAGEN

Dit onderzoek en dit rapport gaan alleen over het de voorstelling LEEF! en het nagesprek; later volgt het onderzoeksrapport over de cursussen voor de docenten.

Het doel van het onderzoek is om meer inzicht te krijgen in (a) de werkzame mechanismen van de voorstelling en het nagesprek en (b) concrete aanbevelingen te formuleren voor optimalisering van dit onderdeel van de interventie.

De onderzoeksvragen zijn:

manier wil de interventie bevorderen dat het thema aandacht krijgt op het mbo. Indien de docenten de cursus al hebben gekregen voordat de voorstelling plaats vindt, dan krijgen de docenten door middel van het nagesprek van de voorstelling de mogelijkheid om te oefenen met het begeleiden van het gesprek over een soms lastig bespreekbaar thema: seksuele en genderdiversiteit.

1.2.3 Veronderstelde werkzame mechanisme

In dit onderzoek willen we bekijken welke werkzame mechanismen aan het werk zijn. Passend bij de aard van een kwalitatief onderzoek en 'grounded theory', wordt oog gehouden voor verschillende mogelijke mechanismen. Juist ook verassingen of dingen die niet verwacht werden, worden geanalyseerd, wat bijdraagt aan de kwaliteit van kwalitatief evaluatieonderzoek (Lub, 2014). Tegelijkertijd zijn er wel op basis van de theorie, vooraf al enkele veronderstellingen over wat mogelijk werkzame mechanismen zijn. In dit geval betreft het één veronderstelling: we verwachten dat de voorstelling LEEF! zorgt voor inleving en empathie bij de studenten en vermindert daardoor hun vooroordelen.

Een verhaal Inleving (empathie) minder vooroordelen

Vooroordelen en stereotypen kunnen verminderd worden via inlevingsvermogen en empathie in drie stappen. Deze stappen worden hieronder beschreven[6].

1) Een verhaal over discriminatie vanuit het perspectief van de persoon die gediscrimineerd leidt tot inleven in het perspectief van de persoon die wordt gediscrimineerd

Wanneer een verhaal wordt verteld over een onrechtvaardige situatie, vanuit het perspectief van een persoon uit een gestigmatiseerde groep, kunnen mensen, die niet tot die groep behoren, zich hierin inleven (Dovidio et al. 2004; Vescio, Sechrist en Paolucci, 2003). Dit kan omdat de luisteraar of kijker zich gaat identificeren met de hoofdpersoon (Moyer-Gusé, 2008; Moyer-Gusé & Nabi, 2010; Slater & Rouner, 2002). Doordat men zich identificeert met diens karakter, verandert iemands overtuiging (Batson & Ahmed, 2009; Igartua & Barrios, 2012; Igartua, 2010). Als mensen zich identificeren met de hoofdpersoon, met de hoofdpersoon meeleven en de doelen van de hoofdpersoon onderschrijven, vermindert dit de weerstand om hun houding te veranderen. Dit komt omdat ze, als het ware, helemaal 'in het verhaal zitten' (Cohen, in Igartua, 2010). In andere woorden: het gaat er om dat mensen zich emotioneel binden aan een hoofdpersoon en zowel emotioneel als cognitief betrokken worden bij zijn of haar verhaal (Green, Brock en Kaufman, 2004; Igartua & Frutos, 201 ; Johnson, 2013). Belangrijk is wel dat het verhaal niet te 'luchtig' is: het laten zien van hoe onrechtvaardig of moeilijk de situatie is van de persoon uit de gestigmatiseerde groep door het stigma wat ervaren wordt, is een belangrijke voorwaarde voor een positief effect van inleven of empathie (Dovidio, et al. 2004; Vesico et al. 2003; Todd & Gallinksy, 2014).

Een verhaal over discriminatie kan op verschillende manieren verteld worden: allereerst door een persoon die 'live' aanwezig is tussen de personen die luisteren naar het verhaal (Geasler, Croteau, Heineman, Edlund, 1995; Pettigrew& Tropp, 2006). Maar het verhaal kan ook worden gelezen (Bruneau & Saxe, 2012) of het verhaal kan verwerkt zijn in een theaterstuk, film of tv-serie (Igartua & Frutos, 2017; Schiappa, Gregg & Hewes, 2005, 2006; Vescio, et al. 2003). Wanneer iemand zijn verhaal 'live' vertelt dan kan dit als nadeel hebben dat de luisteraar of kijker vooral nadenkt (vaak onbewust) over hoe de ander over hem of haar denkt, waardoor de luisteraar niet 'opgaat' in het verhaal zelf (Vorauer en Sasaki, 2009; 2014). Juist bij theater en film kunnen kijkers echt omgaan in het verhaal.

[6] Deze stappen zijn overgenomen uit het 'Wat werkt dossier' van Kennisplatform Integratie en Samenleving (KIS) over discriminatie: https://www.kis.nl/publicatie/wat-werkt-bij-het-verminderen-van-discriminatie

geeft 43% van de mbo's aan geen aandacht te besteden aan seksuele diversiteit (Inspectie van Onderwijs, 2016). Dat zal mogelijk gaan veranderen. Aandacht besteden aan seksuele en genderdiversiteit is namelijk inmiddels wettelijk verplicht[4] geworden voor het mbo.

1.2.2 Hoe pakt de interventie deze problemen aan?

De twee hierboven beschreven problemen worden als volgt aangepakt.

(1) Negatief gedrag ten aanzien van lhbt-studenten op het mbo
De interventie zet in op het verminderen van vooroordelen en stereotypen door middel van een theaterstuk dat inleving en empathie bevordert ten aanzien van lhbt's.
Het gaat zowel om het verminderen van impliciete als expliciete vooroordelen en stereotypen. Onder vooroordelen wordt verstaan: (negatieve) affecties ten opzichte van een of meerdere personen, omdat deze personen deel uitmaken van een bepaalde (gestigmatiseerde) groep of meerdere groepen[5]. Tal van onderzoeken laten zien dat mensen eerder discrimineren als ze vooroordelen hebben (Pager & Quillian, 2005; Schütz & Six,1996) en vooroordelen zijn daarmee een belangrijke determinant van discriminatie. Door vooroordelen te voorkomen, wordt de kans op discriminatie dus kleiner. Datzelfde geldt voor stereotypen (Cuddy, Fiske & Glick, 2007; Talaska, Fiske & Chaiken, 2008). Vaak gebruiken we stereotypen als synoniem voor vooroordelen, maar ze hebben verschillende betekenissen. Stereotypen zijn alle kenmerken die worden toegeschreven aan mensen uit een bepaalde groep (Gordijn & Wigboldus, 2013) en zijn een voorspeller van discriminatie (Amodio & Devine, 2006; Cuddy, Fiske & Glick, 2007; Talaska, Fiske & Chaiken, 2008). Dus terwijl vooroordelen gaan over negatieve gevoelens als reactie op mensen die je ziet als behorende tot een andere groep, gaan stereotypen over cognitieve opvattingen en culturele overtuigingen ten aanzien van andere groepen (Amodio & Devine, 2006). Simpel gezegd: vooroordelen gaan over wat je voelt, en stereotypen over wat je denkt.

Vooroordelen en stereotypen zijn niet altijd bewust; we spreken dan ook wel van 'impliciet'. Impliciete vooroordelen zijn vooroordelen die manifest worden in gedrag of oordelen die gecontroleerd worden door automatisch geactiveerde evaluaties, zonder dat de persoon zich daar zelf van bewust hoeft te zijn of dat het opzettelijk is (Gawronski, & Bodenhausen 2006; Greenwald, & Banaji, 1995; Greenwald, McGhee, & Schwartz, 1998). Simpeler gezegd: iemand kan zich niet bewust zijn van zijn of haar vooroordelen ten aanzien van een bepaalde groep maar daar wel naar handelen en deze groep wel onterecht anders behandelen (discrimineren). Expliciete vooroordelen daarentegen zijn opzettelijke, min of meer bewuste, overwogen vooroordelen (Dovidio, Kawakami, & Gaertner, 2002). Net als van vooroordelen zijn mensen zich vaak niet bewust van hun stereotiepe opvattingen of staan ze er niet bij stil. Zij hebben hierdoor niet in de gaten dat ze ernaar kunnen handelen. We spreken dan over 'impliciete stereotypen' (Amodio & Devine, 2006).

(2) Gebrek aan aandacht voor seksuele en genderdiversiteit in het mbo
De interventie pakt het probleem van een gebrek aan aandacht voor seksuele – en genderdiversiteit in het mbo aan door docenten een cursus aan te bieden. In deze cursus krijgen ze kennis over seksuele en genderdiversiteit maar in het bijzonder krijgen zij vaardigheden aangeleerd om respectvol gedrag ten aanzien van lhbt's te bevorderen. De bedoeling is dat docenten leren studenten uit te nodigen voor een respectvol gesprek over seksuele en genderdiversiteit en andere gevoelig liggende thema's. Daarnaast leren de docenten te begrenzen wanneer het gesprek onder studenten niet meer respectvol verloopt. Op deze

[4] Zie: https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2018/12/07/mbo-scholen-moeten-aandacht-besteden-aan-alle-vormen-van-diversiteit
[5] Aldus de definitie van de toonaangevende American Psychology Association https://www.apa.org/about/policy/prejudice.pdf

1.2 THEORETISCH KADER

In deze paragraaf zal beschreven worden op welke problemen de interventie gericht is, hoe de interventie deze problemen aanpakt en welke veronderstelde werkzame mechanismen hier aan het werk zijn. Hier vloeit vervolgens een hypothese uit.

1.2.1 Problemen waar de interventie op gericht is

De interventie richt zich op twee problemen die met elkaar verbonden zijn. De voorstelling LEEF! richt zich met name op het tegengaan van het eerste probleem.

(1) Negatief gedrag ten aanzien van lhbt-studenten op het mbo
Jongeren denken steeds positiever over lhbt (De Graaf, Verbeek, Van den Borne & Meijer, 2018). Bij sommige groepen jongeren loopt de acceptatie gemiddeld achter. Onder meer is dit het geval bij jongens, jongeren op het mbo, religieuze jongeren en bij jongeren uit etnische minderheidsgroepen (Colier et al. 2015; Huijnk, 2014; De Roos et al., 2014; Kuyper, 2015). Voor het mbo heeft dit als gevolg dat in veel gevallen de acceptatie van lhbt daar gemiddeld gezien lager zal zijn in vergelijking met bijvoorbeeld leeftijdsgenoten op het hbo of de universiteit[23]. De monitor sociale veiligheid op het mbo (Van Toly, Bijman & Kans, 2018) bevestigt dit. Het blijkt dat homoseksuele biseksuele en transgender studenten samen twee tot drie keer vaker slachtoffer te zijn van alle vormen van psychisch of fysiek geweld dan heteroseksuele studenten. Het gaat om één op de vijf lhbt-studenten die met deze vormen van geweld te maken krijgt. Bijna één op de zes lhbt-studenten heeft te maken met discriminatie of pesten. Bij heteroseksuele studenten is dit laatste één op de 18. Ruim zes procent van de LHB-studenten heeft te maken gehad met bedreiging en 11 procent is ongewenst seksueel benaderd (Van Toly et al., 2018).
gaat

(2) Gebrek aan aandacht voor lhbt op het mbo
Uit onderzoek van ITS (Elfering, Leest en Rossen, 2016) naar een voorloper van de huidige interventie, blijkt dat draagvlak bij de manager (bijvoorbeeld de teamleider of sectormanager) voor structurele aandacht voor seksuele en genderdiversiteit ontbreekt. Volgens het onderzoek wordt niet altijd prioriteit aan dit onderwerp gegeven. Het draagvlak bij docenten is eveneens wisselend en lang niet altijd zijn vaardigheden aanwezig om moeilijke thema's als seksuele en genderdiversiteit te bespreken. Soms vinden docenten het lastig om het onderwerp te bespreken of zien er om andere redenen liever vanaf.
Een instellingsbrede beleidsvisie op het gebied van seksuele gender diversiteit is bij de mbo's nauwelijks aanwezig. Het hangt bij sommige scholen enkel van de docent af of het thema een plek krijgt. Er zijn ook opleidingen, die kunnen omgaan met (seksuele) diversiteit een essentieel onderdeel van de professionele beroepshouding van medewerkers in de welzijnssector beschouwen en daarom in hun curriculum ruimte maken voor omgang met (seksuele) diversiteit (Elfering, Leest en Rossen, 2016).
In dezelfde lijn constateerde de Inspectie van het onderwijs in 2016 dat het omgaan met seksualiteit en seksuele diversiteit vaak incidenteel van karakter is, weinig doelgericht en leraar afhankelijk . Ook constateerde de inspectie dat het aanbod niet verankerd is in het curriculum en niet georganiseerd vanuit doorlopende lijnen. Vaker gaat om losse lessen, die daar apart voor worden gegeven en weinig verbinding hebben met het overige onderwijs. Al met al komt het onderwerp vaak slechts beperkt aan de orde , zo stelt de inspectie. Het middelbaar beroepsonderwijs geeft in vergelijking met het basisonderwijs, voortgezet onderwijs en speciaal onderwijs, (nog) minder invulling aan het thema seksuele en genderdiversiteit. Zo

[2] Er zitten meer jongens dan meisjes op het mbo: https://www.vhto.nl/cijfers-onderzoek/cijfers/cijfers-vmbo/
[3] Er zitten relatief veel jongeren met een niet-Westerse achtergrond op het mbo: zie jaarrapportage 'Integratie' CBS, 2016.

1 INLEIDING

Om respectvol gedrag ten aanzien van seksuele en genderdiversiteit te vergroten onder jongeren op het mbo, zijn COC Nederland, Theater AanZ en School & Veiligheid al een aantal jaar bezig om ROC's toe te rusten op dit thema (Elfering, Leest ,& Rossen, 2016). Uit eerder onderzoek van de Radboud Universiteit (Elfering, Leest ,& Rossen, 2016) blijkt dat de scholen hun werk op dit gebied waarderen. Op basis van eerdere ervaringen is een nieuwe interventie ontwikkeld in 2019 en 2020. Deze interventie met de titel 'Begrenzen en uitnodigen' is op 19 scholen uitgevoerd.

De doelgroep van deze interventie zijn allereerst (1) de docenten: de bedoeling is dat zij door dit traject voldoende worden toegerust om respectvol om te gaan met seksuele en genderdiversiteit en dit respectvolle gedrag ook stimuleren bij studenten. Zij leren om studenten uit te nodigen voor een respectvol gesprek over seksuele en genderdiversiteit en andere gevoelig liggende thema's. Ook leren ze te begrenzen wanneer het gesprek onder studenten niet meer respectvol verloopt. Daarnaast zijn de (2) niet-lhbt[1]-studenten de doelgroep: de bedoeling is dat hun houding positiever wordt ten aanzien van lhbt's en dat zij zich respectvoller gaan gedragen naar lhbt's. De twee belangrijkste onderdelen van de interventie zijn (a) een training voor docenten: de training is onder meer gericht op het vergroten van kennis over lhbt en vaardigheden om in te grijpen bij gedrag dat niet respectvol is ten aanzien van seksuele en genderdiversiteit. Het andere belangrijke onderdeel is (b) de voorstelling genaamd LEEF!
van Theater AanZ uitgevoerd voor de studenten met een nagesprek. Dit nagesprek wordt begeleid door een gespreksleider van Theater AanZ. De acteurs doen ook mee in dit nagesprek.

De bedoeling is dat deze interventie meerdere jaren uitgevoerd zal worden op mbo's. Daarom is het van belang om inzicht te krijgen in de werkzaamheid en effectiviteit van deze interventie. Met dit inzicht kan de interventie waar nodig verder aangescherpt worden. We zijn daarom in het bijzonder geïnteresseerd in de werkzame mechanismen van de interventie: de processen die ertoe leiden of eraan bijdragen dat de gewenste effecten optreden (Bool, Rensen, & Felten, 2019). Wanneer we meer inzicht hebben in de werking van deze processen, dan kunnen deze processen op basis van de uitkomsten geoptimaliseerd worden.

Dit rapport richt zich specifiek op de voorstelling en het nagesprek en de werkzame elementen daarin die een bijdrage leveren aan de gewenste effecten. Het volgende rapport zal de training aan de docenten behandelen.

1.1 OPBOUW VAN HET RAPPORT

In deze inleiding wordt het theoretisch kader beschreven en de hypothese die daar uit voortvloeit. Vervolgens beschrijven wij de doelstelling van het onderzoek, de onderzoeksvragen en de onderzoeksmethode. In hoofdstuk 2 worden de resultaten gepresenteerd: hierin wordt beschreven wat we hebben geobserveerd tijdens de voorstelling. In hoofdstuk 3 duiden we deze resultaten aan de hand van de bestaande wetenschappelijke kennis om op basis daarvan conclusies te trekken in hoofdstuk 4. Op basis van die conclusies doen we in hoofdstuk 4 ook een aantal aanbevelingen voor de voorstelling LEEF! en het nagesprek.

[1] LHBT staat voor lesbische vrouwen, homoseksuele mannen, biseksuelen en transgender personen.

INHOUDSOPGAVE

Colofon

Auteurs: [redacted], [redacted] en [redacted]
Met dank aan: [redacted], Theater AanZ, School & Veiligheid, COC Nederland.
Redactie: [redacted]
Foto omslag: [redacted]
Projectnummer: 1272
Augustus 2020
© Movisie

kennis en aanpak van sociale vraagstukken

Te downloaden via: www.movisie.nl

Dit evaluatierapport is mede tot stand gekomen met subsidie van het ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap

---

Movisie: kennis en aanpak van sociale vraagstukken
Movisie is hét landelijk kennisinstituut voor een samenhangende aanpak van sociale vraagstukken. Samen met de praktijk ontwikkelen we kennis over wat echt goed werkt en passen we die kennis toe. De unieke rol van Movisie is het versnellen van leerprocessen. We zijn alleen tevreden als we een duurzame positieve verandering voor mensen in een kwetsbare positie realiseren.
Kijk voor meer informatie op www.movisie.nl

76.

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken

Observaties bij de voorstelling LEEF!

Van inleving tot sociale norm

Onze referentie
[redacted]

Ik acht het wenselijk dat we het geheel aan kerndoelen integraal bezien, en daar zijn we ook mee bezig. Op 10 juni jl. heb ik de Kamer geïnformeerd over de bijgestelde vervolgaanpak voor de integrale vernieuwing van het curriculum, met de aangepaste planning die hierbij hoort. Een van de redenen dat vertraging is ontstaan, is dat mede op verzoek van uw Kamer in 2019 meer tijd is genomen om het geheel aan voorstellen met het onderwijsveld te bespreken, zoals op 2 april 2019 per brief met u is gedeeld. In lijn met de bijgestelde vervolgaanpak en de bijbehorende planning wordt na de zomer van 2020 aangevangen met het formuleren van bijgestelde kerndoelen, waar ook de doelen ten aanzien van seksuele diversiteit in meelopen.

1) Zie ook Aanhangsel Handelingen, vergaderjaar 2019-2020, nr. 3105

De antwoorden op de schriftelijke vragen van de leden Van den Hul (PvdA) en Jasper van Dijk (SP) over Onderzoek waaruit blijkt dat nog altijd één op de vijf reformatorische scholen het homohuwelijk moreel onacceptabel vindt met kenmerk [redacted] (ingezonden d.d. 12 juni 2020).

Onze referentie
[redacted]

1. Hoe acht u dat afwijzing van een homoseksuele levenswijze als strijdig met Gods woord, valt te verenigen met het bieden van een veilig schoolklimaat ook voor leerlingen die bij zichzelf een homoseksuele voorkeur ontdekken? 1)

In de samenleving bestaan verschillende opvattingen over goed leven en hoe dat in de praktijk moet worden gebracht. Het staat mensen vrij daarover verschillend te denken en, zoals geregeld in artikel 23 van de Grondwet, het staat scholen vrij die opvattingen in het onderwijs tot uitdrukking te brengen; het staat ouders vrij een school te kiezen die bij hen past. Ruimte voor verschil in denken en doen, en ook het uitdragen daarvan en/of de opvatting dat de eigen opvatting voorkeur heeft boven andere, is een wezenskenmerk van een open en vrije samenleving. Het afwijzen van mensen met andere ideeën of levenswijzen is in strijd met de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, het afwijzen van andere ideeën niet. Dat betekent concreet dat een LHBTI-leerling niet geweigerd of op andere wijze mag worden uitgesloten op school vanwege de seksuele oriëntatie of genderidentiteit.

Met het beroep op de vrijheid van onderwijs accepteert een school daarmee tegelijkertijd de rechten en vrijheden van anderen en dient zich daar rekenschap van te geven. Dat vraagt van scholen om, binnen de vrijheid die hen grondwettelijk toekomt, verantwoordelijkheid te nemen voor een schoolklimaat waarin jongeren kunnen uitkomen voor hun seksuele oriëntatie en waarin onderling respect centraal staat, en waarbij er wordt voldaan aan de wettelijke verplichtingen rondom burgerschap, sociale veiligheid en de kerndoelen. Daarbij hoort respect voor de Nederlandse wetgeving, bijvoorbeeld als het gaat om LHBTI-rechten. Als het schoolklimaat niet veilig is, zal de inspectie ingrijpen.

2. Hoe beziet u uw eigen verantwoordelijkheid nu u in de beantwoording van onze vragen aangeeft eraan te hechten te benadrukken dat bij de vrijheid van onderwijs ook verantwoordelijkheid hoort? Bent u naar aanleiding van de genoemde schoolprofielen en identiteitsverklaringen in gesprek gegaan met de Inspectie van het Onderwijs om hen te vragen erop toe te zien dat het schoolklimaat daadwerkelijk veilig is voor alle leerlingen?

Een school dient verantwoordelijkheid te nemen voor een veilig schoolklimaat, voor alle leerlingen. Als er signalen zijn dat het schoolklimaat niet veilig is, zal de inspectie ingrijpen. De inspectie houdt dus al toezicht hierop.

3. Betekent "het meelopen" van de aanscherping van de kerndoelen over seksuele en genderdiversiteit met de integrale herziening van het curriculum dat dit element uit het regeerakkoord in feite deze kabinetsperiode niet meer wordt uitgevoerd? Zo ja, welke overwegingen liggen hieraan ten grondslag? Zo neen, in hoeverre gaat dit element uit het regeerakkoord dan nog wèl deze kabinetsperiode worden gerealiseerd?

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

> Retouradres Postbus 16375 2500 BJ Den Haag

De voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Primair Onderwijs
Rijnstraat 50
Den Haag
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
www.rijksoverheid.nl

Onze referentie
[redacted]

Uw brief
12 juni 2020

Uw referentie
[redacted]

Datum 09 JULI 2020
Betreft Antwoord op schriftelijke vragen van de leden Van den Hul (PvdA) en Jasper van Dijk (SP)

Hierbij stuur ik u de antwoorden op de vragen van de leden Van den Hul (PvdA) en Jasper van Dijk (SP) over Onderzoek waaruit blijkt dat nog altijd één op de vijf reformatorische scholen het homohuwelijk moreel onacceptabel vindt.

De vragen werden ingezonden op 12 juni 2020 met kenmerk [redacted].

[redacted]

De minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media,

[redacted]

Arie Slob

[redacted]

[redacted]

1 kleine aanpassing Akkoord gelezen

[redacted]

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Digitale minuut

Datum minuut	01-07-2020
Zaaknummer	[redacted]
Zaakhouder	[redacted]
Directie	PO

Onderwerp

Kamervragen over het onderzoek waaruit blijkt dat nog altijd één op de vijf reformatorische scholen het homohuwelijk moreel onacceptabel vind

Paraferen [redacted]	Akkoord 29-06-2020 10:58:52	[redacted]
Paraferen [redacted]	Akkoord 30-06-2020 11:26:20	[redacted]
Paraferen [redacted]	Akkoord 30-06-2020 13:59:07	[redacted]
Adviseren [redacted]	Akkoord 30-06-2020 13:59:17	[redacted]
Paraferen [redacted]	Akkoord 01-07-2020 10:54:00	[redacted]

Toelichting

Documenten

Referentie	Titel	Opsteller
[redacted]	Antwoord op schriftelijke vragen van de leden Van den Hul (PvdA) en Jasper van Dijk (SP) by Manon Ven, van de [redacted]@ocw.local) on 06/19/2020	[redacted]
[redacted]	Nota ter ondertekening Beantwoording follow-up Kamervragen identiteitsverklaringen reformatorische scholen by Manon Ven, van de ([redacted]@ocw.local) on 06/26/2020	[redacted]

Onze referentie
[redacted]

Ik acht het wenselijk dat we het geheel aan kerndoelen integraal bezien, en daar zijn we ook mee bezig. Op 10 juni jl. heb ik de Kamer geïnformeerd over de bijgestelde vervolgaanpak voor de integrale vernieuwing van het curriculum, met de aangepaste planning die hierbij hoort. Een van de redenen dat vertraging is ontstaan, is dat mede op verzoek van uw Kamer in 2019 meer tijd is genomen om het geheel aan voorstellen met het onderwijsveld te bespreken, zoals op 2 april 2019 per brief met u is gedeeld. In lijn met de bijgestelde vervolgaanpak en de bijbehorende planning wordt na de zomer van 2020 aangevangen met het formuleren van bijgestelde kerndoelen, waar ook de doelen ten aanzien van ~~gender- en~~ seksuele diversiteit in meelopen.

feitelijk van mijn kant niet voor IM het antwoord

(zo staat het in RA)

1) Zie ook Aanhangsel Handelingen, vergaderjaar 2019-2020, nr. 3105

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER ONDERTEKENING
Aan: MBVOM

Primair Onderwijs

Van [redacted]

T [redacted]

Datum
26 juni 2020

Referentie
[redacted]

Bijlagen
Beantwoording Kamervragen
Vorige twee sets Kamervragen

Kopie voor

Reeds afgestemd met
DE

Aantal pagina's
1

nota

Beantwoording vervolgvragen PvdA en SP over identiteitsverklaringen reformatorische scholen

Aanleiding

Op 10 juni heeft u samen met collega Van Engelshoven twee sets Kamervragen beantwoord over het onderzoek van Pointer naar identiteitsverklaringen bij reformatorische scholen. De leden Van den Hul (PvdA) en Jasper van Dijk (SP) hebben naar aanleiding van die beantwoording nog vervolgvragen gesteld. Deze vervolgvragen zijn alleen aan u gericht.

Besluiten door ondertekening

Door ondertekening gaat u akkoord met verzending van de beantwoording aan de Tweede Kamer.

Toelichting

De Kamervragen zijn langs dezelfde lijn beantwoord als de vorige twee sets. Directie Emancipatie heeft meegelezen en is akkoord. Daarnaast is de laatste stand van zaken over de herziening van de kerndoelen afgestemd met het curriculum-team.

mocw, via ? BuBm.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Digitale minuut

Datum minuut	16-04-2020
Zaaknummer	[redacted]
Zaakhouder	[redacted]
Directie	PO

Onderwerp

Kamervragen identiteitsverklaringen reformatorische scholen

Paraferen [redacted]	Akkoord 20-03-2020 11:01:00	[redacted]
Paraferen [redacted]	Niet akkoord 27-03-2020 16:00:47	zoals besproken [redacted]
Paraferen [redacted]	Akkoord 15-04-2020 19:17:55	[redacted] 581182-
Paraferen [redacted]	Akkoord 16-04-2020 10:13:08	[redacted]
Adviseren [redacted]	Akkoord 16-04-2020 10:18:38	[redacted]
Paraferen [redacted]	Akkoord 16-04-2020 11:24:13	[redacted]

Toelichting

Documenten

Referentie	Titel	Opsteller
[redacted]	03. Antwoorden op de vragen van de leden Bergkamp en Van Meenen (beiden D66) over het bericht 'Tal van reformatorische scholen hanteren afwijzende verklaringen over LHBTI's'	[redacted]
[redacted]	02. Antwoorden op de vragen van de leden Van den Hul (PvdA) en Jasper van Dijk (SP) over reformatorische scholen en het homohuwelijk	[redacted]
[redacted]	01. Nota ter ondertekening Kamervragen PvdA, SP en D66 over identiteitsverklaringen van reformatorische scholen	[redacted]

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

>Retouradres Postbus 16375 2500 BJ Den Haag

De voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Primair Onderwijs
Rijnstraat 50
Den Haag
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
www.rijksoverheid.nl

Onze referentie
[redacted]

Uw brief van
06 februari 2020

Uw referentie
[redacted]

Datum

Betreft Antwoorden op de vragen van de leden Van den Hul (PvdA) en Jasper van Dijk (SP) over onderzoek waaruit blijkt dat nog altijd één op de vijf reformatorische scholen het homohuwelijk moreel onacceptabel vindt

Hierbij zenden we u het antwoord op de vragen van de leden Van den Hul (PvdA) en Jasper van Dijk (SP) over onderzoek waaruit blijkt dat nog altijd één op de vijf reformatorische scholen het homohuwelijk moreel onacceptabel vindt. De minister van SZW heeft tijdens het AO inburgering en integratie van 5 februari 2020 toegezegd samen met de minister van OCW met een reactie op het onderzoek van Pointer te komen. Met de beantwoording van deze vragen wordt deze toezegging afgedaan.

[redacted]

De [redacted]- en Voortgezet Onderwijs en Media,

[redacted]

Arie Slob [redacted]

De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Ingrid van Engelshoven

↳ Artikel 23 van de Grondwet biedt scholen voor bijzonder onderwijs de ruimte om vanuit de overtuiging en opvatting van de eigen levensbeschouwing het onderwijs in te richten.

2020Z02267

Onze referentie
[redacted]

Antwoorden schriftelijke vragen van de leden Van den Hul (PvdA) en Jasper van Dijk (SP) aan de ministers van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media over onderzoek waaruit blijkt dat nog altijd één op de vijf reformatorische scholen het homohuwelijk moreel onacceptabel vindt (Ingezonden 6 februari 2020).

1
Wat vindt u van de bevindingen van onderzoek van KRO-NCRV's Pointer dat tal van reformatorische scholen nog steeds afwijzende verklaringen over LHBTI's hanteren en 34 scholen in hun schoolprofielen stellen dat seksualiteit alleen kan plaatsvinden binnen een huwelijk tussen één man en één vrouw? 1)

als KC zijn gebruiken

Wij hechten eraan te benadrukken dat bij de vrijheid van onderwijs ook verantwoordelijkheid hoort. Een eenzijdig beroep op de vrijheid van onderwijs, zonder de rechten en vrijheden van individuele leerlingen of leraren te respecteren, volstaat niet. Met andere woorden: de ruimte die artikel 23 van de Grondwet biedt, wordt begrensd door andere grondrechten. Dat vraagt van scholen om, binnen de vrijheid die hen grondwettelijk toekomt, verantwoordelijkheid te nemen voor een schoolklimaat waarin jongeren kunnen uitkomen voor hun seksuele oriëntatie en waarin onderling respect centraal staat, en waarbij er wordt voldaan aan de wettelijke verplichtingen rondom burgerschap, sociale veiligheid en de kerndoelen. Daarbij hoort respect voor de Nederlandse wetgeving, bijvoorbeeld als het gaat om LHBTI-rechten.

2
Onderschrijft u de wettelijke bepaling dat elke school respect en een veilig klimaat voor LHBTI-leerlingen moet creëren? Welke consequenties verbindt u aan deze bepaling voor de 34 reformatorische scholen die schoolprofielen of identiteitsverklaringen hanteren die afwijzend staan tegenover homoseksualiteit en daarin bijvoorbeeld stellen: "een homoseksuele levenswijze [wordt] als zijnde in strijd met Gods Woord afgewezen"?

Ieder kind moet kunnen rekenen op een veilig schoolklimaat. Daar dient een school voor te zorgen. Scholen worden beoordeeld op of zij voldoen aan de wettelijke verplichtingen voor burgerschap, sociale veiligheid en de kerndoelen, waaronder het kerndoel over seksualiteit en seksuele diversiteit. Daarbij mogen zij niet in strijd handelen met de wettelijke grenzen die we kennen binnen onze democratische rechtsstaat. Deze wettelijke bepalingen zijn het kader waarbinnen de uitingen van een school worden beoordeeld. Het is aan de inspectie om vast te stellen of een school aan deze bepalingen voldoet en om in te grijpen als dat niet het geval is.

In de algemene burgerschapsopdracht in de wet is bepaald dat het onderwijs er mede van uitgaat dat leerlingen opgroeien in een pluriforme samenleving, mede gericht is op het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie, en er mede op gericht is dat leerlingen kennis hebben van en kennismaken met verschillende achtergronden en culturen van leeftijdgenoten. Het leren omgaan met en acceptatie van de diversiteit in de samenleving is een belangrijk onderdeel van deze opdracht. Daarnaast is wettelijk bepaald dat het bevoegd gezag van een school zorg draagt voor de veiligheid op school, waaronder wordt verstaan de

Onze referentie
[redacted]

2020Z02274
Antwoorden op de schriftelijke vragen van de leden Bergkamp en Van Meenen (beiden D66) aan de ministers voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media en van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap over het bericht 'Tal van reformatorische scholen hanteren afwijzende verklaringen over LHBTI's' (ingezonden 6 februari 2020).

1
Bent u bekend met het bericht 'Tal van reformatorische scholen hanteren afwijzende verklaringen over LHBTI's'? 1)

Ja.

2
Wat vindt u ervan dat één op de vijf reformatorische scholen de openstelling van het burgerlijk huwelijk voor paren van gelijk geslacht moreel onacceptabel vindt en dat ook aangeeft in hun schoolprofielen met teksten als "erkenning van het huwelijk tussen man en vrouw als enige door God ingestelde samenlevingsvorm en grondslag voor het gezin" en "het huwelijk van man en vrouw is op grond van de Bijbel de enige geoorloofde samenlevingsvorm. Ongehuwd samenwonen en een homoseksuele levenswijze worden als zijnde in strijd met Gods Woord afgewezen"? 2)

Wij hechten eraan te benadrukken dat bij de vrijheid van onderwijs ook verantwoordelijkheid hoort. Een eenzijdig beroep op de vrijheid van onderwijs, zonder de rechten en vrijheden van individuele leerlingen te respecteren, volstaat niet. Met andere woorden: de ruimte die artikel 23 van de Grondwet biedt, wordt begrensd door andere grondrechten. Dat vraagt van scholen om, binnen de vrijheid die hen grondwettelijk toekomt, verantwoordelijkheid te nemen voor een schoolklimaat waarin jongeren kunnen uitkomen voor hun seksuele oriëntatie en waarin onderling respect centraal staat, en waarbij er wordt voldaan aan de wettelijke verplichtingen rondom burgerschap, sociale veiligheid en de kerndoelen. Daarbij hoort respect voor de Nederlandse wetgeving, bijvoorbeeld als het gaat om LHBTI-rechten.

3
Bent u het met het COC eens dat dit leidt tot een onveilig klimaat voor LHBTI-leerlingen?

Ieder kind moet kunnen rekenen op een veilig schoolklimaat. Daar dient een school voor te zorgen. Scholen worden beoordeeld op hoe zij invulling geven aan de wettelijke verplichtingen rondom burgerschap, sociale veiligheid en de kerndoelen, waaronder die met betrekking tot seksualiteit en seksuele diversiteit. Deze wettelijke bepalingen zijn het kader waarbinnen de uitingen van een school worden beoordeeld. Het is aan de inspectie om vast te stellen of een school aan deze bepalingen voldoet. Daarnaast merken wij op dat scholen jaarlijks verplicht zijn de veiligheidsbeleving van leerlingen te monitoren. De resultaten van deze monitoring worden meegenomen in het inspectietoezicht. Indien deze monitoring uitwijst dat leerlingen zich onveilig voelen op school, zal de inspectie de school daarop aanspreken.

verklaringen 'niet passen' (juridisch gezien is dat ook geen wenselijke term). Scholen mogen zo'n verklaring hebben (want vrijheid van onderwijs en godsdienst), alleen mag dit kortgezegd niet leiden tot 'eenzijdig' onderwijs of discriminatie, zoals ook gesteld in de beantwoording. We kunnen niet zeggen dat deze verklaringen verboden zijn want dat zijn ze niet.

Toezegging M.SZW
Met de beantwoording van deze Kamervragen wordt tevens de toezegging van M.SZW afgedaan. De toezegging was dat M.SZW samen met M.OCW met een reactie op het Pointer onderzoek zou komen. De toezegging is gedaan tijdens het AO Inburgering en integratie d.d. 5 februari 2020. Zie hierover voorts de toelichting.

Besluiten door ondertekening
Door ondertekening gaat u akkoord met verzending van de antwoorden aan de Tweede Kamer.

Toelichting
Vanwege de toezegging van M.SZW is er ambtelijk afgestemd over de beantwoording van de vragen. Via die lijn is met de politiek assistent van M.SZW afgestemd dat de vragen niet in de lijn voorgelegd hoefden te worden aan M.SZW. De antwoorden zijn toen alsnog ter info bij M.SZW terecht gekomen, waarop er contact is geweest met M.OCW. De beantwoording is dus al door M.OCW gezien, voordat de DGPV lijn doorlopen was. De beantwoording wordt nu alsnog via de reguliere lijn aangeboden.

[redacted]

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER ONDERTEKENING
Aan: aan MOCW via MBVOM

↳ afgestemd met MOCW

Bij antw op vraag 5 van de [illegible] vDijk e.v.z. Bergkamp/Van Meenen zie bijvoeg.

nota

Verder akkoord

Kamervragen PvdA, SP en D66 over identiteitsverklaringen van reformatorische scholen

Primair Onderwijs

Van
[redacted]
T [redacted]

Datum
20 mei 2020

Referentie
[redacted]

Bijlagen
Beantwoording Kamervragen PvdA en SP
Beantwoording Kamervragen D66
Pointer onderzoek

Reeds afgestemd met
VO, DE

Aantal pagina's
2

Aanleiding
Naar aanleiding van een onderzoek door Pointer (kro-ncrv), over identiteitsverklaringen van reformatorische scholen, zijn er aan u beiden Kamervragen gesteld door PvdA, SP en D66. Bijgaand treft u de beantwoording.

Samenvatting van de brief
De Kamervragen gaan over identeitsverklaringen van reformatorische scholen die schoolprofielen hanteren met daarin 'afwijzende verklaringen over LHBTI's'.
De beantwoording van de vragen is in overeenstemming met de lijn uit eerdere soortgelijke Kamervragen:

- Ieder kind moet kunnen rekenen op een veilig schoolklimaat.
- Bij vrijheid van onderwijs hoort ook verantwoordelijkheid. Een eenzijdig beroep op die vrijheid, zonder rechten en vrijheden van anderen te respecteren, volstaat niet.
- Een school mag nooit een LHBTI-leerling weigeren om het feit dat het een LHBTI-leerling betreft.
- Wel mogen bijzondere scholen in een algemene identiteitsverklaring hun principes uitdragen, onder andere op het gebied van relaties en samenleven. Scholen mogen ouders en leerlingen vragen deze grondslag te onderschrijven.
- Alle scholen moeten voldoen aan wettelijke verplichtingen voor burgerschap, sociale veiligheid en de kerndoelen.
- Het is voor alle leerlingen belangrijk om voorlichting te krijgen over seksuele ontwikkeling, seksualiteit en relaties, seksuele weerbaarheid én over seksuele diversiteit. Daarom is in de huidige kerndoelen opgenomen dat leerlingen respectvol leren omgaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit. Het geven van eenzijdige voorlichting past daar niet bij.
- Een bijzondere school mag van haar leraren eisen dat hij of zij de richting van de school onderschrijft en mag onderscheid maken op grond van godsdienst, levensovertuiging of politieke gezindheid. Dit mag echter nooit leiden tot onderscheid op andere gronden uit de Awgb, zoals hetero- of homoseksuele gerichtheid of burgerlijke staat.

Opmerkingen MOCW (zie bijlage) – reactie

- Het schrappen van de passage over art. 23 Gw zorgt ervoor dat de beantwoording de juiste context verliest. Wij adviseren deze passage te behouden.
- De zinsnede over respect voor Nederlandse wetgeving is overgenomen.
- De zinsnede dat deze verklaringen niet passen bij de Awgb is juridisch niet correct. Juridisch gezien kunnen we niet sec zeggen dat al deze

burgerschapsopdracht te expliciteren en inzichtelijk te maken in de schoolgids en het schoolplan, kan de school de interne en externe dialoog aangaan, en kan zij ouders en leerlingen informeren over de invulling die zij geeft aan burgerschap zodat zij bekend kunnen zijn met de inhoud van het onderwijs, onder meer vanwege de schoolkeuze. Een expliciete invulling van de burgerschapsopdracht is eveneens een noodzakelijke voorwaarde voor de visie, vormgeving en uitwerking van het burgerschapsonderwijs van de school, en voor de inrichting van de kwaliteitszorg. Voor de inspectie vormen deze documenten het aangrijpingspunt voor het toezicht.

De leden van de SGP-fractie vinden dat de regering met het verplichten van onderdelen als het werken aan competenties als empathie te weinig rekenschap geeft van het feit dat particuliere scholen werken zonder bekostiging en dat zij op grond van artikel 23 van de Grondwet meer vrijheid genieten dan het bekostigde onderwijs. Zij vragen welke onderscheidende status het particulier onderwijs nog heeft wanneer zelfs zulke opdrachten wettelijk verplicht worden.

Ook het particulier onderwijs is genormeerd, ondanks hun speciale positie in het onderwijsbestel. Uit het gegeven dat bekostigingsvoorwaarden niet gelden voor particuliere scholen, volgt niet dat aan deze scholen geen eisen zouden mogen worden gesteld. Het geven van onderwijs is immers vrij, behoudens het toezicht van de overheid. Verschillende bepalingen uit de WPO en WVO, waaronder het huidige artikel over burgerschap, gelden nu deels ook al voor het niet-bekostigd onderwijs.[34] Ook particuliere scholen moeten onderwijs leveren dat van voldoende kwaliteit is om een kind zijn leerplicht te laten vervullen. De regering acht de burgerschapsopdracht van dermate wezenlijk belang dat deze onderdeel uit moet (blijven) maken van de beperkte set van regels die ook voor deze groep scholen geldt. Dat doet niets af aan het bijzondere karakter van het particulier onderwijs. Er blijven verschillen bestaan, zoals de regels op het terrein van de vrijwillige ouderbijdrage, zorgplicht passend onderwijs en medezeggenschap.

De minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media,

Arie Slob

[34] De huidige burgerschapsbepaling geldt nog niet voor de op grond van artikel 56 WVO aangewezen zelfstandige exameninstellingen. Deze omissie wordt met dit wetsvoorstel rechtgezet.

rechtspersoon om één of meer bestuurders of toezichthouders te vervangen. Het is vervolgens aan de rechtspersoon om een besluit te nemen over de uitvoering daarvan. De minister heeft de mogelijkheid om een bekostigingsmaatregel te treffen indien de aanwijzing niet wordt opgevolgd.

II. ARTIKELSGEWIJS

De leden van de PvdA-fractie lezen in het voorstel dat het derde lid, onderdeel a, expliciet verwijst naar de Grondwet en universeel geldende fundamentele rechten en vrijheden van de mens. Dit sluit indirect aan op onder andere het Internationale Verdrag inzake de Rechten van het Kind.
De aan het woord zijnde leden vragen of een directe verwijzing naar dit verdrag wenselijk zou zijn.

In het Internationale Verdrag inzake de Rechten van het Kind zijn mensenrechten vervat, die daarmee onderdeel uitmaken van de wettelijke bepaling, hoewel er niet direct naar verwezen wordt. De regering heeft ervoor gekozen de onderliggende gemene deler van meerdere verdragen en besluiten in het wetsvoorstel op te nemen: de universeel geldende fundamentele rechten en vrijheden van de mens. Gelet op het grote belang van de Grondwet voor de democratische rechtsstaat zoals die in Nederland is vormgegeven, wordt wel expliciet naar de Grondwet verwezen. Dat doet echter niet af aan het belang van andere verdragen en besluiten, waar niet direct, maar wel indirect naar wordt verwezen. Naast het Kinderrechtenverdrag gaat het dan bijvoorbeeld om het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten, het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens.

De leden van de SGP-fractie vragen een toelichting waarom de toevoeging 'herkenbaar' in de aanhef van de voorgestelde burgerschapsopdracht hier wel, en op andere plaatsen, zoals bij de kerndoelen, niet nodig is.

Strikt genomen is het juist dat ook zonder deze toevoeging de verplichting zou bestaan invulling te geven aan de burgerschapsopdracht. De regering hecht er belang aan dat iedere school een visie op burgerschapsonderwijs ontwikkelt, die niet alleen op papier maar ook in de onderwijspraktijk invulling geeft aan de burgerschapsopdracht. Dat wordt zichtbaar in de manier waarop de school haar opvattingen over burgerschapsonderwijs concretiseert in de formulering van de leerdoelen die zij met de leerlingen bereiken wil en de inrichting van een daarop gericht aanbod van onderwijsactiviteiten en werkwijzen die daar in samenhang toe leiden. Omdat burgerschap geen afgebakend vak is en iedere school veel ruimte heeft voor eigen invulling, bestaat het risico dat impliciet blijft op welke wijze de school uitvoering geeft aan de burgerschapsopdracht. Om effectief toezicht te kunnen houden en om naar ouders en maatschappelijke omgeving transparant te zijn, is het van belang dat een school inzichtelijk maakt op welke wijze uitvoering wordt gegeven aan de burgerschapsopdracht. Door de visie en aanpak aangaande de

reguliere toezichtinstrumentarium, op dezelfde wijze als geldt ten aanzien van andere deugdelijkheidseisen. Ook ziet de inspectie toe op de naleving van de kerndoelen, waaronder de kerndoelen die raken aan burgerschap.

11.3 Sanctiebevoegdheid bij wanbeheer

De leden van de VVD-fractie vragen, onder verwijzing naar de uitspraak van de rechtbank Amsterdam inzake SIO, of de regering mogelijkheden ziet om de regels en sancties rondom wanbeheer via deze wet aan te passen. Zij vragen verder wanneer de Kamer de uitwerking op dit punt kan verwachten, als de regering kiest voor een andere route. Deze leden lezen dat een aantal keer wordt benoemd dat het belangrijk is dat scholen inzicht hebben in de effecten van hun burgerschapsonderwijs, en vragen of het mogelijk is om tot een spoedprocedure te komen, bijvoorbeeld bij een negatieve uitkomst bij een bibob-procedure. Verder vragen zij of de regering een bestuur kan ontslaan.

Hoewel er belangrijke raakvlakken zijn met burgerschap, zullen de regels en sancties ten aanzien van wanbeheer niet middels dit wetsvoorstel worden aangepast. Wel is de regering voornemens de bestaande bevoegdheden om in te grijpen uit te breiden middels het wetsvoorstel ter uitbreiding van het bestuurlijk handhavingsinstrumentarium. Op 25 maart 2020 is dit wetsvoorstel aangeboden ter openbare internetconsultatie. Burgerschap wordt geëxpliciteerd als grond voor wanbeheer, zodat het evident is dat een ernstige en langdurige schending van de burgerschapsopdracht rechtstreeks kan worden aangemerkt als wanbeheer. Zoals reeds aan uw Kamer gemeld op 7 juni, luidt de exacte formulering: «*ernstig of langdurig verwaarlozen van de zorg voor de burgerschapsopdracht of de sociale veiligheid*»[33]. Voor situaties waarin sprake is van structurele strijdigheid met de burgerschapsopdracht of de sociale veiligheid, bijvoorbeeld in gevallen van extremisme of de verspreiding van antidemocratisch gedachtegoed, kan de bekostiging in zijn geheel worden beëindigd. Op dit moment is dat alleen nog mogelijk als een school langdurig onder de opheffingsnorm zakt of indien sprake is van langdurig zeer zwak onderwijs. Beëindiging van de bekostiging is het sluitstuk van het toezichtinstrumentarium. Naast hetgeen hierboven al is geschetst, wordt in het wetsvoorstel voorgesteld ook de termijn binnen de procedure tot het geven van een aanwijzing waar mogelijk te verkorten. Hierbij speelt de uitkomst van een eventuele bibob-procedure echter geen rol. Wel kunnen bestuursrechtelijke en strafrechtelijke instrumenten worden ingezet naast sancties die zijn gebaseerd op het onderwijsrecht als de feiten daartoe aanleiding geven.

De regering is niet in staat om in de statutaire bevoegdheid van rechtspersonen te treden om bestuurders of intern toezichthouders te schorsen of te ontslaan. Hiermee zou de regering treden in de civielrechtelijke verhouding. Wel kan het zo zijn dat een aanwijzing in geval van wanbeheer kan bestaan uit een opdracht van de minister aan de

[33] "Transitie in onderwijstoezicht". *Kamerstukken II* 2018/19, 33905, 14.

hoeverre het dan niet noodzakelijk is dat een negatief oordeel van de inspectie op dit punt gebaseerd is op objectiveerbare normen en voorwaarden.

Als de inspectie een oordeel velt, moet dat inderdaad zijn gebaseerd op een zo objectiveerbaar mogelijke norm, zeker wanneer hier een bekostigingssanctie aan wordt gekoppeld. Een oordeel van de inspectie dient immers gebaseerd te zijn op een feitelijke vaststelling over de naleving van een wettelijke deugdelijkheidseis. Voor de burgerschapsopdracht geldt een ruim kader waaraan scholen hun eigen invulling kunnen geven, met daarbinnen een harde, verplichte kern. Die kern is voldoende objectiveerbaar om te gelden als deugdelijkheidseis. Zoals eerder gesteld is van een nieuwe deugdelijkheidseis geen sprake; het is nu ook al mogelijk om een bekostigingssanctie op te leggen als de burgerschapsopdracht niet wordt nageleefd.

Deze leden van de CDA-fractie vragen wat de mogelijkheden zijn van het bevoegd gezag om tegen een negatief oordeel van de inspectie op het punt van burgerschap in te gaan en welke vormen van beroep en bezwaar mogelijk zijn in het geval een bekostigingssanctie wordt opgelegd.

Een school beschikt over alle gebruikelijke mogelijkheden om te reageren op een negatief oordeel van de inspectie over de wijze waarop een school voldoet aan de burgerschapsopdracht. Dit begint met de procedure van hoor- en wederhoor, waarin de school haar visie kenbaar kan maken en de inspectie kan vragen haar bevindingen te corrigeren of het oordeel te herzien. De school kan haar visie tevens laten opnemen in het inspectierapport. Ook kan de school een klacht indienen. Als de inspectie overgaat tot handhaving omdat een deugdelijkheidseis niet wordt nageleefd, is sprake van een beschikking in de zin van artikel 1:3 Algemene wet bestuursrecht. Daartegen staat voor het bevoegd gezag bezwaar open bij de minister. Op basis van het bezwaar vindt een heroverweging van het besluit plaats. Mocht die heroverweging naar het oordeel van het bevoegd gezag niet voldoen, dan kan het bevoegd gezag vervolgens beroep instellen bij de ABRvS. Mocht sprake zijn van een spoedeisende situatie, dan kan het bevoegd gezag daarnaast nog een voorlopige voorziening vragen. Hiermee kan het bevoegd gezag vragen de maatregel op te schorten, zodat deze niet wordt geëffectueerd zolang niet vaststaat dat de maatregel terecht is opgelegd.

De leden van de PvdA-fractie vragen of de regering inhoudelijk kan reageren op het pleidooi van de inmiddels emeritus-hoogleraar Onderwijsrecht Zoontjens in zijn afscheidsrede 'De weg naar burgerschap' voor rechtstreeks kwaliteitstoezicht van de inspectie op burgerschap als beginsel van het onderwijs.

De burgerschapsopdracht betreft inderdaad, zoals prof. mr. Zoontjens stelt, een van de uitgangspunten van het onderwijs. Deze uitgangspunten zijn opgenomen in de wet, in een deugdelijkheidseis die onderhavig is aan inspectietoezicht. De inspectie zal op naleving van de voorgestelde burgerschapsopdracht toezicht houden door middel van het

denken valt aan vereisten van zorgvuldigheid, rechtszekerheid en een eerlijk proces. Van extra bureaucratische procedures is geen sprake.

De leden van de VVD-fractie vragen of de regering kan aangeven in welke mate de inspectie de maatschappelijke context van de school meeneemt in de beoordeling van de uitvoering van de burgerschapsopdracht. Hoe wordt dit geborgd?

De wettelijke opdracht tot bevordering van burgerschap is voor elke school hetzelfde. Alle elementen van het wetsvoorstel zijn dus in gelijke mate van toepassing op scholen en niet afhankelijk van de maatschappelijke context. Wel speelt goed burgerschapsonderwijs in op de specifieke gedragingen van een leerlingenpopulatie. Dit vraagt van scholen dat zij zich bij de inrichting van hun onderwijs bewust zijn van de leefwereld van leerlingen. De maatschappelijke en sociale context waarin leerlingen opgroeien zijn van invloed op hun leefwereld en de interesses, problemen en risico's die hiermee gepaard gaan. Indien dit op school tot uiting komt in de gedragingen van leerlingen, dient een school hier adequaat op te reageren. Uitgangspunt bij het toezicht is dat scholen blijk geven van inzicht in hun leerlingenpopulatie en hun leefwereld, en dit indien nodig vertalen naar de onderwijsactiviteiten.

De leden van de SP-fractie lezen dat de regering het van belang vindt dat scholen, ongeacht levensbeschouwelijke oriëntatie of pedagogische visie, hun leerlingen kennis en respect voor de basiswaarden van de democratische rechtsstaat bijbrengen, en vragen wat dit betekent voor scholen die nog altijd niet voldoende aandacht besteden aan bijvoorbeeld seksuele diversiteit? Zij vragen of de inspectie ook kan optreden tegen deze scholen en of de regering haar antwoord kan toelichten.

Seksualiteit en seksuele diversiteit maken onderdeel uit van de kerndoelen. Op grond van de artikelen 9 van de WVO en artikel 11c van de WVO moeten scholen de kerndoelen uitwerken in hun onderwijsprogramma. De inspectie ziet toe op naleving van de kerndoelen en wanneer deze niet of onvoldoende in het onderwijsprogramma terugkomen, wordt een deugdelijkheidseis overtreden en zal zij handhaven. Het niet naleven van kerndoelen kan in sommige gevallen ook leiden tot de conclusie dat niet is voldaan aan de burgerschapsopdracht, maar dat is niet per definitie het geval. Dit vergt een zelfstandige beoordeling en de burgerschapsopdracht wordt alleen overtreden indien een van de criteria die de wet stelt, wordt geschonden. Zo is het voorstelbaar dat een school een dermate eenzijdige visie op seksualiteit heeft, dat de inspectie concludeert dat niet aan de burgerschapsopdracht is voldaan, omdat de basiswaarde gelijkwaardigheid hiermee onvoldoende wordt bevorderd. Indien dat het geval is, spreekt de inspectie scholen daarop aan en geeft zij een opdracht tot herstel.

De leden van de CDA-fractie stellen dat dit wetsvoorstel de facto een nieuwe deugdelijkheidseis introduceert, omdat de inspectie, als zij oordeelt dat het bevoegd gezag niet voldoet aan de eisen die aan burgerschap worden gesteld, in het uiterste geval een bekostigingssanctie kan opleggen. Zij vragen de regering om nader toe te lichten in

De leden van de VVD-fractie vragen wat de vervolgstappen zijn indien niet aan de burgerschapsopdracht voldaan wordt en vragen naar de termijn van ingrijpen van de inspectie en van de regering. Ze vragen verder welke maatregelen de regering kan nemen tegen een school die niet aan de burgerschapsopdracht voldoet. Welke sancties kan de regering opleggen als een school waarvan de cultuur onvoldoende in overeenstemming is met de basiswaarden, niet de behoefte voelt om dat te veranderen? De leden van de SP-fractie vragen eveneens hoe lang het duurt van melding tot eventuele bekostigingssanctie als er geen sprake is van herstel door het bevoegd gezag. Kan de regering alle stappen van melding tot en met bekostigingssanctie inclusief tijdsbestek uiteen zetten?

Eerder in 11.2 is ingegaan op het handhavingstraject van de inspectie. Als de inspectie constateert dat een of meer wettelijke eisen worden overtreden, gaat zij over tot een herstelopdracht. Leeft een bestuur een herstelopdracht niet binnen de afgesproken termijn na, dan kan worden overgegaan tot sanctionering. In de regel volgt dan een bekostigingssanctie. De bekostiging kan geheel of gedeeltelijk worden opgeschort of ingehouden. De manier waarop de minister en de inspectie met deze bevoegdheid omgaan is vastgelegd in de Beleidsregel financiële sancties bij bekostigde onderwijsinstellingen. Gestart wordt met opschorting van een deel van de bekostiging, gevolgd door inhouding ervan. Uiteindelijk kan maandelijks een twaalfde deel van de bekostiging voor het betreffende schooljaar worden ingehouden. Dat betekent dat de school geen bekostiging meer ontvangt, totdat aan de herstelopdracht is voldaan.

De leden van de VVD-fractie willen weten wanneer de regering kan overgaan tot sluiting van een school en hoe snel een school gesloten kan worden. Zij vragen ook op welke manier de regering snel en adequaat kan ingrijpen als er sprake is van antidemocratisch en anti-integratief gedachtegoed. De leden van de SP-fractie vragen welke sanctiemogelijkheden er op zeer korte termijn zijn, als er direct opgetreden zou moeten worden?

Indien de burgerschapsbepaling wordt overtreden kunnen bekostigingssancties worden opgelegd. Het sluiten van een school, omdat zij niet aan de burgerschapsopdracht voldoet, is op dit moment niet mogelijk. De regering heeft inmiddels een wetsvoorstel ter internetconsultatie voorgelegd om de bestaande handhavingsbevoegdheden uit te breiden, zodat in ernstige en urgente gevallen adequaat kan worden opgetreden. In paragraaf 11.3 wordt nader op dit wetsvoorstel ingegaan.

De leden van de VVD-fractie willen weten hoe de regering waarborgt dat het wetsvoorstel niet voor extra bureaucratische procedures zorgt in het geval dat de regering maatregelen wil nemen wanneer een school niet voldoet aan de burgerschapsopdracht?

Toezicht op en handhaving van de voorgestelde burgerschapsopdracht is gebonden aan dezelfde rechtsstatelijke waarborgen, die gelden voor al het overheidsoptreden. Te

11.2 Handhavingstraject

De leden van de VVD-fractie lezen dat als scholen een cultuur hebben die onvoldoende in overeenstemming is met genoemde basiswaarden, ten gevolge van dit wetsvoorstel van de school verwacht kan worden dat zij hier actie op onderneemt. Zij vragen hoe de regering deze verwachting gaat waarborgen. De leden lezen dat een aantal keer wordt benoemd dat het belangrijk is dat scholen inzicht hebben in de effecten van hun burgerschapsonderwijs, en vragen wanneer en hoe dit door de inspectie wordt opgemerkt. Kan de regering het traject schetsen tot het moment dat tot sancties over kan worden gegaan, zo vragen zij.

Op de naleving van de voorgestelde burgerschapsopdracht wordt door middel van het (reguliere) toezichtinstrumentarium toegezien. Dit doet de inspectie op dezelfde wijze als geldt ten aanzien van andere deugdelijkheidseisen. Hoe lang het duurt van melding tot eventuele bekostigingssanctie kan per geval verschillen, afhankelijk van de ernst van de situatie en de urgentie om tot ingrijpen over te gaan. Er is dus geen vaste termijn van ingrijpen. Als de inspectie constateert dat sprake is van onvoldoende naleving van een wettelijke eis, geeft zij het bestuur c.q. de school in de regel een herstelopdracht en ziet gericht toe op de realisering daarvan. Ook dat traject wordt ingevuld naargelang de aard en ernst van de tekorten.

Besturen en scholen voldoen niet aan de burgerschapsopdracht als zij niet op doelgerichte en samenhangende wijze invulling geven aan hun burgerschapsonderwijs, of zich niet houden aan de wettelijke eisen, genoemd in de onderdelen a en b en het daarop volgende lid van de voorgestelde bepaling. De inhoud van deze verplichte gemeenschappelijke kern is in paragraaf 4 nader toegelicht. Als aan een van deze elementen niet wordt voldaan, wordt onvoldoende invulling gegeven aan de wettelijke opdracht.

De inspectie monitort de prestaties van scholen en voert minimaal jaarlijks per bestuur een prestatieanalyse uit. Signalen spelen daarbij een belangrijke rol. Daarnaast voert de inspectie eens in de vier jaar een onderzoek uit bij alle besturen en een deel van hun scholen. Dit onderzoek geeft onder meer antwoord op de vraag of het bestuur voldoende zorgdraagt voor de onderwijskwaliteit. Als uit de analyse en/of het onderzoek blijkt dat een school hier niet aan voldoet, zal de inspectie een herstelopdracht geven met als doel dat de school binnen een aanvaardbare termijn aan de geldende eisen voldoet. Afhankelijk van de situatie kunnen daarbij specifieke accenten worden gezet, waaronder met betrekking tot burgerschap. Ook op stelselniveau volgt de inspectie de ontwikkelingen op het terrein van het burgerschapsonderwijs, bijvoorbeeld door het uitvoeren van thematisch onderzoek. Ook thematisch onderzoek kan leiden tot de vaststelling van tekortkomingen bij scholen en herstelopdrachten tot gevolg hebben.

van onderwijs, erkent daarmee het constitutionele kader als geheel en verplicht zich ertoe om alle basiswaarden in acht te nemen.

De leden van de PvdA-fractie stellen dat de initiatiefwet inzake de verplichting voor scholen om bij te dragen aan de integratie vaan leerlingen in de Nederlandse samenleving in 2006 bepaalde dat op alle scholen sprake zou moeten zijn van ontmoeting tussen leeftijdgenoten met andere culturele achtergronden. Zij vragen of de regering kan toelichten in hoeverre de inspectie vanaf 2006 toezicht heeft gehouden op de mate waarin scholen gestalte geven aan de verplichting om bij te dragen aan de integratie van leerlingen in de Nederlandse samenleving en wat de bevindingen zijn.

De inspectie houdt toezicht op de invulling van de huidige burgerschapsopdracht op scholen, maar houdt niet bij in hoeverre daadwerkelijk sprake is van ontmoeting van jongeren met verschillende culturele achtergronden. Dit komt mede omdat de huidige bepaling, waar het de ontmoeting tussen leeftijdgenoten met andere culturele achtergronden betreft, alleen vereist dat het onderwijs er mede op is gericht dat leerlingen kennis hebben van en kennismaken met verschillende achtergronden en culturen van leeftijdgenoten. Hieruit volgt geen verplichting dat leerlingen elkaar fysiek ontmoeten. De inspectie heeft veelvuldig onderzoek gedaan naar hoe scholen invulling geven aan het bevorderen van 'sociale integratie'. Uit deze rapportages kwam een diffuus beeld naar voren waaruit blijkt dat grote verschillen bestaan tussen scholen in de manier waarop sociale integratie wordt bevorderd en de kwaliteit die hierbij wordt geleverd. De regering verwacht wel dat onderhavig wetsvoorstel een bijdrage zal leveren aan de integratie en cohesie in Nederland (zie paragraaf 4).

De leden van de PvdA-fractie vragen of het niet beter zou zijn om expliciet voorwaarden op te nemen in het wetsvoorstel voor de dialoog over de burgerschapsopdracht die binnen de school moet plaatsvinden, zoals ook de VOS/ABB en de VOO bepleiten. Verder vragen zij hoe en in hoeverre de inspectie scholen erop kan aanspreken die hun burgerschapsopdracht invullen op een wijze die onvoldoende recht doet aan de geest van deze opdracht.

In de beantwoording in de paragrafen 4 en 6 komt aan de orde wat geldt als verplichte gemeenschappelijke kern van de burgerschapsopdracht, en waar ruimte bestaat voor scholen. Dit wetsvoorstel betreft een algemene opdracht aan scholen. Dat leidt er ook toe dat de voorwaarden die de regering stelt aangaande de invulling van de dialoog over de burgerschapsopdracht, een algemeen karakter hebben. Zo wordt voorgeschreven dat het bevoegd gezag een omgeving creëert waarin leerlingen worden gestimuleerd actief te oefenen met de basiswaarden, maar bij de precieze invulling hiervan komt scholen een grote mate van vrijheid toe. Het wetsvoorstel schrijft ook geen eindtermen of kerndoelen voor. Op de reikwijdte en invulling van het inspectietoezicht is eerder in deze paragraaf en in paragraaf 4 reeds uitgebreid ingegaan. De mogelijkheden die de inspectie heeft om scholen aan te spreken en andere vormen van toezicht, komen in 11.2 en 11.3 aan bod.

verantwoordelijkheid bij het bevoegd gezag om er zorg voor te dragen dat leerlingen kennisnemen van andere opvattingen en zich hiertoe leren te verhouden.

Het is niet in zijn algemeenheid te stellen of een uitspraak zoals de leden van de SGP-fractie aanhalen, wel of niet is toegestaan. In de basis komt individuen een grote mate van vrijheid toe om bepaalde zaken onwenselijk te vinden. Als het in een schoolcultuur verweven zit om constitutionele vrijheden selectief toe te passen en ongeldig te verklaren voor andere groepen en/of geloven zal dit ongetwijfeld door de inspectie beoordeeld worden als een schending van de burgerschapsopdracht. De schoolcultuur is dan namelijk strijdig met de basiswaarden. Er is geen hiërarchie in grondrechten en ze gelden bovendien voor iedereen in gelijke mate. Zoals in paragraaf 4 uiteen is gezet zal elke uitspraak moeten worden gewogen in een specifieke context.

Om de reikwijdte op dit punt verder te verduidelijken geeft de regering een concreet voorbeeld. Uit de vrijheid van onderwijs vloeit voort dat een school mag vinden dat het hebben van een homoseksuele relatie niet strookt met een leefwijze die de school passend acht vanuit de godsdienstige overtuiging van de school. Het is tevens toegestaan dat scholen dit openlijk uitdragen en in hun schoolplan opnemen dat religieuze opvattingen het fundament vormen van hun burgerschapsonderwijs.

Echter, de burgerschapsopdracht verplicht het bevoegd gezag de basiswaarden te bevorderen en zorg te dragen voor een schoolcultuur die hiermee in lijn is. Hieruit vloeit voort dat zij hun leerlingen bijbrengen dat homoseksuele personen gelijkwaardig zijn aan heteroseksuelen en dat zij exact dezelfde rechten hebben. Tevens dient een school hun leerlingen te leren dat Nederland een land is waar homoseksualiteit geaccepteerd is door het merendeel van de bevolking en discriminatie op grond van seksuele oriëntatie, genderidentiteit en genderexpressie verboden en onacceptabel is. Ook dient er een schoolcultuur te zijn waarin een leerling zich vrij voelt om zichzelf te zijn en uit te komen voor zijn of haar geaardheid zonder dat hij of zij onder druk wordt gezet om dit niet te doen.

Het staat scholen dus vrij een eigen visie te hebben op bepaalde thema's, ook wanneer deze sterk afwijkt van wat de meerderheid in Nederland vindt. Ook leerlingen mogen afwijzende opvattingen hebben over de seksuele oriëntatie en levensstijl van anderen. Waar het gaat om uitingen van leerlingen kunnen scholen niet worden aangesproken op onwenselijke uitingen of denkbeelden van leerlingen, maar wel op de verantwoordelijkheid om deze te adresseren. De schoolcultuur moet echter wel in lijn zijn met de basiswaarden vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. Naast de verplichtingen die voortvloeien uit de burgerschapsopdracht dient een school zich vanzelfsprekend te bewegen binnen het constitutionele kader. Grondwettelijke vrijheden aangaande godsdienst, meningsuiting of onderwijs zijn niet onbegrensd en moeten bijvoorbeeld in relatie tot het gelijkheidsbeginsel worden bezien. Immers, wie zich beroept op de vrijheid

De nieuwe burgerschapsopdracht biedt geen ruimte aan scholen waar anti-rechtstatelijk of gewelddadig gedachtegoed wordt gepropageerd. Dergelijk gedachtegoed is namelijk in strijd met de basiswaarden van de democratische rechtsstaat. Zie voor nadere toelichting aangaande de specifieke casus SIO, paragraaf 4.

Naast een herformulering van de burgerschapsopdracht is ook uitbreiding van het bestuurlijk handhavingsinstrumentarium noodzakelijk om adequater te kunnen ingrijpen bij het schenden van de burgerschapsopdracht. Hierop wordt meer uitvoerig ingegaan in paragraaf 11.3.

Leden van de ChristenUnie-fractie stellen dat het invoeren van een aparte zorgplicht in feite een nieuwe deugdelijkheidseis is die veel consequenties met zich meebrengt, terwijl niet geheel duidelijk is waar schoolbesturen op beoordeeld zullen worden door de inspectie. Zij vragen of de regering nader kan toelichten hoe de inspectie scholen zal beoordelen op dit punt en waarom de invoering van een specifieke zorgplicht noodzakelijk en proportioneel wordt geacht.

De regering constateert dat burgerschap momenteel al een deugdelijkheidseis is en er dus geen additionele eis wordt gecreëerd. Vanzelfsprekend heeft de herformulering van de wettelijke bepaling consequenties voor de reikwijdte van het toezicht. Het toezicht is terughoudend in de zin dat het wetsvoorstel een grote mate van vrijheid biedt aan scholen om het burgerschapsonderwijs vorm te geven. Aangaande de verplichtingen die voortvloeien uit de wet zal de inspectie op reguliere wijze toezicht houden.

De leden van de SGP-fractie wijzen erop dat ten aanzien van de door de regering benoemde basiswaarden geldt dat deze op basis van godsdienstige en levensbeschouwelijke overtuiging op diverse wijzen kunnen worden geïnterpreteerd en dat bijvoorbeeld de verwoording van vrijheid vanuit een christelijk perspectief niet het liberale schadebeginsel hoeft te zijn, maar de vrijheid om het goede te doen. Zij vragen wat deze praktijk voor het toezicht betekent? De leden vragen verder een nadere toelichting op de wederkerigheid in het toezicht en het verbod om een eenzijdig beroep op bepaalde vrijheden uit te dragen. Ze krijgen de indruk dat de regering hiermee bepaalde opvattingen uitsluit over de verhouding tussen grondrechten en de mate waarin deze voor iedereen in volstrekt gelijke mate beschikbaar zouden moeten zijn. Zij vragen of bijvoorbeeld het uitdragen van opvattingen als dat islamitisch onderwijs onwenselijk zou zijn omdat islamitische scholen tot gevangenissen van achterstand worden betiteld, niet langer zijn toegestaan.

De regering hecht veel waarde aan de onderwijsvrijheid en de ruimte die dit biedt om godsdienstige, levensbeschouwelijke of pedagogische opvattingen tot uiting te laten komen in de inrichting van het onderwijs. Scholen hebben daarmee de vrijheid hun burgerschapsonderwijs vorm te geven conform eigen overtuigingen, inclusief hun eigen interpretatie van het concept 'vrijheid'. De wettelijke bepaling legt echter wel een

wetsvoorstel een grens stelt en de inspectie dus ook zal handhaven. Dit alles resulteert er in dat de inspectie terughoudendheid zal betrachten daar waar de identiteit of grondslag van een school tot uitdrukking komt in het onderwijs. Scholen komt dus een grote vrijheid toe als het gaat om het hoe.

Aangaande het wat is de ruimte beperkter. Scholen moeten er zorg voor dragen dat hun visie op burgerschapsonderwijs op herkenbare, samenhangende en doelgerichte wijze wordt vormgegeven. Tevens wordt van hen verwacht dat zij deze visie in de onderwijspraktijk terug laten komen en de school daadwerkelijk als oefenplaats fungeert. Ook dienen zij hun burgerschapsonderwijs te monitoren in het kader van het stelsel qua kwaliteitszorg. Het toezicht aangaande deze elementen is dus niet terughoudend van aard.

Oftewel, de inspectie zal terughoudendheid betrachten als het gaat om het toezicht op de visie van scholen, maar scherp toezien of deze visie conform de wettelijke eisen in de onderwijspraktijk tot uiting komt. Dit betekent dat de inspectie terughoudendheid betracht als het gaat over wat scholen vinden, maar er op toeziet dat een school zegt wat zij doet en vervolgens ook doet wat zij zegt. Het voorafgaande betekent dat de inspectie waar het gaat om hoe de school burgerschap naar inhoud en aanpak invult terughoudend is, en het toezicht zich richt op de vraag of scholen invulling geven aan bevordering van basiswaarden en sociale en maatschappelijke competenties.

De leden van de VVD-fractie vragen of de regering van mening is dat dit wetsvoorstel voldoende is om voortaan te oordelen dat SIO maar ook vergelijkbare scholen en stichtingen in strijd met de huidige burgerschapsopdracht hebben gehandeld? Kan de regering verduidelijken welke aanscherpingen hiervoor voortaan voldoende zijn? Deze leden vragen of de regering kan garanderen dat deze verduidelijking van de burgerschapsopdracht aan scholen in het funderend onderwijs voortaan voldoende is voortaan sneller in te grijpen bij casussen als het Cornelius Haga Lyceum en andere toekomstige casussen, waar geconstateerd is dat er personen lopen die antidemocratisch en anti-integratief gedachtegoed hebben, en of de regering dit nader kan toelichten?

De regering deelt de zorg van de fractieleden van de VVD over het gebrek aan duidelijkheid dat de huidige wet verschaft over de verplichtingen naar scholen en de mogelijkheden om handhavend op te treden. Vanwege de vrijblijvende formulering van de huidige burgerschapsopdracht interpreteert de rechter deze tot nu toe zodanig dat een school alleen niet aan de burgerschapsopdracht voldoet als zij daaraan in het geheel geen invulling geeft. In het regeerakkoord heeft de regering de zorg geuit dat het voor scholen mogelijk is om de burgerschapsopdracht niet uit te voeren zoals bedoeld. Daarom is in het regeerakkoord afgesproken de burgerschapsopdracht in de wet te verduidelijken, zodat de inspectie daar beter op kan toetsen en handhaven.

Ook de leden van de VVD-fractie vragen hoe de inspectie de uitgangspunten van de burgerschapsopdracht waarborgt wanneer ze hierin terughoudendheid betracht. Verder vragen zij of de terughoudendheid ook ziet op het toezicht, of enkel op de invulling van de competenties. De leden van de ChristenUnie-fractie vragen hoe de regering kan borgen dat de inspectie daadwerkelijk terughoudendheid betracht en zich niet inhoudelijk uit zal spreken over de keuzes die scholen maken bij het uitvoeren van de burgerschapsopdracht? Hoe wil de regering zorgen dat de overheid zich enkel uitspreekt over 'wat' scholen moeten doen en niet 'hoe' ze het doen? De leden van de GroenLinks-fractie merken op dat de inspectie terughoudendheid wordt opgelegd betreffende het toetsen van de gemeenschappelijke kern 'sociale en maatschappelijke competenties' en 'schoolcultuur'. De leden vragen hoe de eerder genoemde terughoudendheid van de inspectie zich verhoudt tot de lijst met waarden waaraan het burgerschapsonderwijs moet voldoen. Hoe ziet het begrip terughoudendheid eruit? Zijn de kaders voor de inspectie duidelijk genoeg als er enerzijds wordt gehamerd op terughoudendheid, maar anderzijds ook waarden en voorwaarden worden beschreven?

De regering hecht grote waarde aan de constitutionele onderwijsvrijheid, en artikel 23 van de Grondwet is dan ook uitgangspunt van onderhavig wetsvoorstel. Artikel 4 van de WOT stelt dat de inspectie haar taken verricht met inachtneming van de vrijheid van onderwijs. Daarmee wordt zowel in dit wetsvoorstel als in de WOT geborgd dat het inspectietoezicht niet verder strekt dan de vrijheid van onderwijs toelaat.

Toch is deze vrijheid niet onbegrensd. Naast de beperking door andere grondrechten, komt de overheid een grondwettelijke verantwoordelijkheid toe om zorg te dragen voor kwalitatief goed onderwijs dat tevens het publiek belang dient. In de gemeenschappelijke kern van het burgerschapsonderwijs dient dit ten minste op voldoende wijze tot uitdrukking te komen. Voorgaande brengt met zich mee dat scholen, ongeacht identiteit, hun onderwijs dienen vorm te geven binnen de grenzen van de democratische rechtsstaat om te voldoen aan de wettelijke opdracht.

Ten aanzien van hoe deze balans tot uiting komt in het toezicht het volgende. De invulling van de burgerschapsopdracht kan nauw samenhangen met de identiteit van de school. Het primaat ten aanzien van de invulling ligt daarom bij scholen. Zij bepalen of zij hun identiteit, religie of levensbeschouwing terug laten komen in hun burgerschapsonderwijs, en op welke wijze. De inspectie zal hier in beginsel niet in treden.

Het kan echter niet zo zijn dat een ideologie, levensbeschouwing of religie resulteert in onderwijs en/of een schoolcultuur die in strijd zijn/is met de basiswaarden van de democratische rechtsstaat. Ook is het niet toegestaan dat scholen op geen enkele wijze aandacht besteden aan het bevorderen van de kennis van en het respect voor de basiswaarden van de democratische rechtsstaat. Scholen zijn vrij in de manier waarop zij dit doen, maar dus niet in de keuze of zij hier aandacht aan besteden. Dit zijn twee voorbeelden van waar scholen een grote vrijheid toekomt, maar waar onderhavig

Een aantal universitaire lerarenopleidingen besteedt daarnaast ook specifiek aandacht aan kindermishandeling en/of lhbti-discriminatie, bijvoorbeeld als onderdeel van een vak, werkcollege, casus of observatieopdracht. Of scholen nu ook meer aandacht hebben voor deze aspecten van hun burgerschapsopdracht, is niet bekend.

10. Advies Onderwijsraad

De leden van de CDA-fractie lezen dat de volgens de Onderwijsraad, de Raad van State, de NVLM, Verus en VOS/ABB gewenste duidelijkheid voor scholen er nog niet is, en vragen waarom het tot nu toe niet mogelijk is gebleken aan deze breed gedeelde kritiek tegemoet te komen en welke stappen daartoe gezet zouden moeten worden.

Onderhavig wetsvoorstel heeft als doel het verduidelijken van de burgerschapsopdracht aan scholen. Het voorstel biedt scholen duidelijkheid over de gemeenschappelijke kern van burgerschap. In de memorie van toelichting, het nader rapport en in deze nota naar aanleiding van het verslag gaat de regering uitgebreid in op alle elementen van het wetsvoorstel. Alle relevante begrippen zijn gedefinieerd en toegelicht, de reikwijdte en intenties van het wetsvoorstel worden uitgebreid beschreven en er wordt een kader geschetst waarbinnen het inspectietoezicht zal plaatsvinden en de voornaamste uitgangspunten daarvan worden geschetst. Het huidige onderzoekskader met betrekking tot burgerschap zal worden aangepast conform het wetsvoorstel, en op de gebruikelijke wijze met het veld worden besproken. Daarnaast heeft de regering een uitgebreid ondersteuningsprogramma opgezet om aan scholen te verduidelijken wat het wetsvoorstel precies behelst en wat dit praktisch zal betekenen (zie paragraaf 9). De regering is van mening dat hiermee een breed palet aan maatregelen wordt genomen om de benodigde duidelijkheid te verschaffen.

11. Uitvoerings- en handhavingsgevolgen

Op diverse plaatsen in het verslag, voornamelijk in paragraaf 4 en deze paragraaf, zijn vragen gesteld over de wijze waarop handhaving door de inspectie is vormgegeven en er zijn verschillende vragen gesteld over de verruiming van sanctiemogelijkheden. De vragen zijn, daar waar het de leesbaarheid en beantwoording ten goede komt, samengenomen en thematisch beantwoord. Paragraaf 11.1 gaat in op de reikwijdte van het toezicht, in paragraaf 11.2 wordt beschreven hoe het handhavingstraject van de inspectie er uit zal zien. In paragraaf 11.3 wordt expliciet ingegaan op de sanctiemogelijkheden bij wanbeheer.

11.1 Reikwijdte van het toezicht

De leden van de CDA-fractie vragen wat de actief geformuleerde burgerschapsopdracht in de praktijk betekent, voor zowel scholen als het toezicht van de inspectie op de burgerschapsopdracht en hoe dit zich verhoudt tot de vrijheid van inrichting van scholen.

mogelijk moeten worden aangepast en leraren moeten worden voorbereid op wat het wetsvoorstel van hen vraagt. Zoals aangegeven biedt de regering een breed ondersteuningsprogramma aan om scholen hierbij zo goed mogelijk te ondersteunen. Tevens krijgen scholen afdoende de tijd om zich voor te bereiden op de nieuwe wettelijke bepaling. Daarom is de regering voornemens om de wet op 1 augustus 2021 in werking te laten treden.

Onderhavig wetsvoorstel voorziet niet in een additionele kwantitatieve inspanning voor leraren, noch een uitbreiding van het curriculum of extra lesuren. Keuzes aangaande het curriculum worden gemaakt in een separaat traject, waarin overladenheid van het huidige curriculum en de werkdruk belangrijke aandachtspunten zijn. In dit traject worden tevens de consequenties voor de lerarenopleidingen meegenomen. Het is voor lerarenopleidingen van belang om eerst op concreet niveau (de kerndoelen en eindtermen) te weten wat wordt verwacht, alvorens zij hun programma kunnen aanpassen.

De regering is van mening dat de werkdruk in het onderwijs in zijn algemeenheid een belangrijk aandachtspunt is. Het heeft daarom ook fors geïnvesteerd om de werkdruk te verlichten. Werkdruk vormt echter geen belemmering voor succesvolle uitvoering van de voorgestelde burgerschapsbepaling. De regering verwacht juist dat het verduidelijking van de burgerschapsopdracht kan bijdragen aan het verlichten van de werkdruk, omdat het voor leraren helderder wordt wat wel en niet van hen wordt verwacht.

De leden van de PvdA-fractie vragen de regering toe te lichten wat de stand van zaken is van de motie –Van den Hul die de regering verzocht de verankering van de vaardigheden rondom seksuele vorming, weerbaarheid en diversiteit inclusief lhbt-acceptatie te stimuleren in de eerstegraads lerarenopleidingen, universitaire lerarenopleidingen en de nascholing voor het bestaande docentencorps. Zij vragen daarnaast in hoeverre nu blijkt dat de aandacht voor deze vaardigheden ertoe leidt dat scholen ook meer aandacht hebben voor deze aspecten van hun burgerschapsopdracht.

Veel universitaire lerarenopleidingen besteden aandacht aan diverse aspecten die gerelateerd zijn aan sociale veiligheid en individuele verschillen tussen leerlingen en de regering blijft dit stimuleren. Zo leren leraren in opleiding toekomstige leraren omgaan met diversiteit en (culturele) verschillen, pubers, zorgleerlingen, het herkennen van armoede en sociale dynamiek in de klas (inclusief pesten). SSV heeft daarnaast in 2019 een handreiking 'Pedagogisch vakmanschap seksuele integriteit' ontwikkeld, bestemd voor leraren en lerarenopleidingen. Deze handreiking is opgeleverd en bestaat uit vier video's van klassensituaties en een educatieve handreiking. Bij de filmpjes hoort een lesboek dat door de lerarenopleidingen kan worden ingezet om leraren te steunen in hun handelingsrepertoire, houding en opvatting in situaties waarin het spannend wordt. SSV heeft contact gehad met de universitaire lerarenopleidingen die aangeven dat zij hier ook daadwerkelijk mee werken.

De regering onderschrijft dat het mogelijk is om onderdelen van de burgerschapsopdracht een plek te geven in vakken als Nederlands, geschiedenis of maatschappijleer. Hoe een school het verplichte onderwijsaanbod, in de vorm van de kerndoelen, aanbiedt en in welke vakken de verschillende kerndoelen aan bod komen, is aan de school zelf. Er is dus ruimte om het onderwijs vorm te geven in lijn met de uiteenlopende voorkeuren van de respondenten die hierboven worden opgevoerd. Wanneer het realiseren van burgerschapsdoelen over meerdere vakken is verspreid, dient dit uiteraard wel te gebeuren op doelgerichte en samenhangende wijze. Daarnaast is burgerschapsonderwijs meer dan een vak. Het betreft een algemene opdracht met wettelijke eisen waaraan het gehele onderwijs dient te voldoen. Dat raakt daarmee niet alleen aan inhoudelijke kennis, maar ook aan andere competenties van leerlingen, aan de schoolcultuur en aan de school als oefenplaats.

De leden van de GroenLinks-fractie vragen de regering, het lerarentekort en de hoge werkdruk in ogenschouw nemende, of zij denkt dat enkel de continuering van de huidige ondersteuning genoeg is om deze uitgebreidere burgerschapsopdracht uit te voeren. Hoe dienen scholen en docenten deze burgerschapsopdracht uit te voeren, terwijl er grote problemen en tekorten zijn in het onderwijs, zo vragen zij. Ook de leden van het CDA en ChristenUnie-fractie stellen een soortgelijke vraag. Voorts vragen de leden van de GroenLinks-fractie of de regering het met deze leden eens is dat er structureel meer geld en ondersteuning nodig is voor het onderwijs?
Leden van ChristenUnie-fractie vragen in hoeverre de voorgestelde burgerschapsopdracht de stapel werk in het onderwijs verhoogt, werkdrukverhogend uitpakt en dus haaks staat op een van de doelen van het nieuwe curriculum.
De leden van de CDA-fractie geven aan dat bij de internetconsultatie zorgen zijn geuit over het gebrek aan aandacht in de lerarenopleiding en vragen de regering nader toe te lichten hoe zij denkt dit te gaan vormgeven en op welke wijze het huidige lerarenbestand op de nieuwe burgerschapsopdracht wordt voorbereid.

De regering is zich meer dan bewust van de werkdruk die leraren ervaren en de zorgen die leven over de overladenheid van het curriculum en de invloed die deze wetswijziging daarop zal hebben.
Onderhavig wetsvoorstel zal nauwelijks extra structurele inspanningen met zich meebrengen voor scholen die hun burgerschapsonderwijs al goed op orde hebben. De huidige wet schept immers al verplichtingen jegens scholen en een aantal van hen heeft het burgerschapsonderwijs al vormgegeven op een wijze die ook aan de eisen van dit wetsvoorstel voldoet. Voor hen is het bevorderen van actief burgerschap en sociale cohesie, en het zorgdragen voor een schoolcultuur die in lijn is met de basiswaarden vanzelfsprekend. Dit gebeurt vaak ook op samenhangende en doelgerichte wijze. Voor scholen die hier nog niet aan voldoen zijn wel extra inspanningen vereist. De additionele inspanning die voortvloeit uit dit wetsvoorstel zal grotendeels worden geleverd in de eerste maanden nadat het voorstel is aangenomen. Schoolplannen en schoolgidsen zullen

De leden van de SP-fractie vragen hoe de regering naast een aanscherping van de wettelijke taak ervoor gaat zorgen dat behalve de aanscherping van de opdracht ook de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs erop vooruit gaat. De leden van de ChristenUnie-fractie vragen in hoeverre de regering verwacht dat het verhelderen van de burgerschapsopdracht toereikend is voor het daadwerkelijk beter vormgeven van het burgerschapsonderwijs.

De regering is zich ervan bewust dat versterking van het burgerschapsonderwijs op scholen niet louter tot stand komt door het aanscherpen van de wettelijke opdracht. Voor een succesvolle implementatie is het tevens van belang dat scholen en leraren goed worden voorbereid en daarbij passende ondersteuning krijgen. Bovenstaand overzicht geeft inzicht in de ondersteuningsactiviteiten. Daarmee onderschrijft de regering de oproep van het College van de Rechten van de Mens en de Onderwijsraad op dit punt en geeft daar ook uitvoering aan.

Naast deze wetswijziging zal ook de curriculumherziening bijdragen aan het scheppen van meer duidelijkheid. De huidige kerndoelen die raken aan burgerschap zijn onvoldoende scherp en te vrijblijvend. Conform het regeerakkoord zullen de kerndoelen voor burgerschap dan ook worden aangescherpt.

De leden van de CDA-fractie vragen de regering in te gaan op de suggestie van respondenten van de internetconsultatie die van mening zijn dat het vak maatschappijleer centraler gepositioneerd dient te worden in het curriculum.

Kennis die leerlingen opdoen binnen het vak maatschappijleer geeft hen de benodigde bagage om deel te kunnen nemen aan de samenleving. Ook is het een cruciaal vak om de basisprincipes van de democratische rechtsstaat te leren (begrijpen) en hier op autonome wijze een mening over te kunnen vormen. Er bestaat veel verwantschap tussen het vak maatschappijleer en het burgerschapsonderwijs en de regering erkent het belang van dit vak. Daarom is het in de bovenbouw van het vo voor alle leerlingen verplicht. Eventuele uitbreiding van de omvang van het vak of een centralere positie voor maatschappijleer in het curriculum, moet echter nadrukkelijk worden bezien in de bredere context van het curriculum. Dit behoeft namelijk een integrale afweging waarbij ook zaken als de werkdruk van leraren en de overladenheid van het curriculum moeten worden meegewogen. Het helpt daarbij niet als de regering vooruitloopt op dit traject en over individuele vakken gaat stellen dat ze een centralere positie moeten krijgen in het curriculum.

De leden van de CDA-fractie merken op dat onder de respondenten van de internetconsultatie voor- en tegenstanders zijn om van burgerschap een apart vak te maken. Andere respondenten wijzen juist op de mogelijkheid om burgerschap integraal vorm te geven en vakken als Nederlands of de klassieke talen een rol te geven. Deze leden ontvangen gaarne per onderdeel of suggestie een oordeel van de regering.

welke methodes succesvol zijn en op welke wijze deze het best kunnen worden uitgevoerd. De regering acht het van belang dat de academische wereld en het onderwijsveld elkaar versterken en in staat worden gesteld om in een onafhankelijke omgeving kennis uit te wisselen en van elkaar te leren.

3) De regering faciliteert op structurele basis diverse partijen die bijdragen aan de succesvolle implementatie van het burgerschapsonderwijs. De regering gaat uitdrukkelijk niet over (de inhoud van) leermiddelen, hetgeen ook constitutioneel is vastgelegd. Wel is het van belang dat leermiddelen op het gebied van burgerschap goed toegankelijk zijn, de kwaliteit hoog is en er kennisdeling plaatsvindt. Diverse partijen, al dan niet ondersteund door de regering, leveren hier een belangrijke bijdrage aan. Zo speelt het Nationaal Expertisecentrum Leerplanontwikkeling (SLO) een grote rol bij het beschikbaar stellen en vindbaar maken van methodes, informatie en instrumenten die scholen kunnen helpen bij het uitvoeren van de burgerschapsopdracht. De SLO stelt deze zaken gratis online beschikbaar.

4) Stichting School en Veiligheid (SSV) ondersteunt scholen bij het voeren van complexe gesprekken in de klas over gevoelige thematiek als de holocaust, terrorisme of de spanningen in het Midden-Oosten. Handelingsverlegenheid om dit soort thema's te bespreken kan een succesvolle uitvoering van de burgerschapsopdracht in de weg staan aangezien het een belangrijk onderdeel van de opdracht is dat leerlingen leren om respect voor elkaar(s opvattingen) te hebben. Juist wanneer hun achtergronden en opvattingen sterk verschillen ligt er een belangrijke opgave voor het burgerschapsonderwijs om leerlingen te leren zich in elkaar te verplaatsen en elkaar te respecteren. Goede begeleiding door school en leraar zijn essentieel om dit soort gesprekken op een goede manier te voeren in de klas en daarom zal de regering de ondersteuning van SSV continueren.

Deze opsomming is niet uitputtend, maar verschaft de leden inzicht in het type ondersteuning dat de regering biedt. Daarnaast kunnen ook meer generieke maatregelen en middelen bijdragen aan succesvolle implementatie van de burgerschapsopdracht. Zo is er geïnvesteerd in het verminderen van de werkdruk en het lerarentekort en ontvangen scholen middelen voor de verdere ontwikkeling van leraren.
De regering blijft monitoren of de huidige ondersteuning afdoende is of dat op dit gebied additionele inspanningen noodzakelijk zijn. De huidige ondersteuning van de sectorraden is op projectbasis en dus niet structureel. De regering beziet momenteel hoe deze ondersteuning het best kan worden gecontinueerd en geborgd. Hierbij is brede steun en vertegenwoordiging van het onderwijsveld van groot belang en dus is de regering met diverse partijen in gesprek om te bezien hoe de ondersteuning na 2021 het best vorm kan krijgen. Vanzelfsprekend maakt de NVLM onderdeel uit van deze partijen en recent heeft nog een gesprek plaatsgevonden tussen het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de NVLM.

Door de leden van verschillende fracties zijn in deze paragraaf, maar ook op een aantal andere plaatsen, vragen gesteld over de ondersteuning van scholen bij het vormgeven van het burgerschapsonderwijs. Deze vragen worden met het oog op de samenhang en leesbaarheid in deze paragraaf beantwoord.

De leden van de D66-fractie vragen op welke wijze scholen ondersteund worden in de verantwoordelijkheid om het burgerschapsonderwijs te ontwikkelen. Ook willen de leden van deze fractie weten hoe scholen, anders dan bij de huidige wet, ondersteund worden in het vormgeven van burgerschapsonderwijs. Waarom wordt de aanbeveling van de Onderwijsraad om scholen beter te ondersteunen om goed burgerschapsonderwijs te bieden niet overgenomen, zo vragen deze leden. En zij willen weten of bij het vormgeven van burgerschapsonderwijs een rol is weggelegd voor de vakdocenten vanuit de Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer (NVLM). De leden van de PvdA-fractie vragen de regering te reageren op de oproep van het College voor de Rechten van de Mens om langdurige en liefst structurele ondersteuning voor professionalisering op dit terrein te faciliteren en te borgen. Deze leden vragen ook of de regering gebruik wil maken van kennis, ervaring en mogelijkheden die al bestaan zodat de burgerschapsopdracht in de praktijk zal slagen.

De regering onderschrijft de opvattingen van de leden dat een goede ondersteuning van scholen en leraren voorwaardelijk is voor succesvolle implementatie en uitvoering van de burgerschapsopdracht. Om hen in staat te stellen hier op een goede manier uitvoering aan te kunnen geven voert de regering flankerend beleid:

1) De regering ondersteunt de PO-Raad, VO Raad en MBO Raad om, in samenwerking met andere betrokken veldpartijen, een ondersteuningsprogramma te ontwikkelen dat bestuurders en schoolleiders in staat stelt een impuls te geven aan het burgerschapsonderwijs. Deze programma's richten zich enerzijds op het vergroten van het begrip en de verwachtingen over de wettelijke burgerschapsopdracht. Dit wordt vormgegeven door publicaties in vakbladen, het organiseren van nationale en regionale bijeenkomsten en actieve informatieverstrekking naar scholen.
Anderzijds richten deze programma's zich op het ondersteunen van scholen bij het opstellen van een samenhangende en doelgerichte visie op het burgerschapsonderwijs en op de wijze waarop dit uiteindelijk vorm kan krijgen in het klaslokaal. Dit doen de sectorraden door het organiseren van inspiratie- en scholingsbijeenkomsten, het opstellen van een QuickScan op schoolniveau, het uitwisselen van kennis en ervaring, het ontwikkelingen van instrumenten en handreikingen en het aanstellen van burgerschapsambassadeurs.

2) Ook de Alliantie Burgerschap levert een belangrijke bijdrage aan het verder ontwikkelen van het burgerschapsonderwijs. In deze alliantie werken diverse partijen uit het onderwijsveld en de wetenschap samen om meer informatie en kennis te verzamelen en te delen. Zo is kennis vergaard over de burgerschapscompetenties van jongeren,

dit niet zomaar op elke grond kan en dat weigering nooit mag leiden tot ongerechtvaardigd ongelijke behandeling.

7. Caribisch Nederland

De leden van de VVD-fractie lezen dat voor het Caribisch gebied het uitgangspunt een 'pluriforme, democratische Caribisch Nederlandse samenleving' is in plaats van 'een pluriforme, democratische Nederlandse samenleving'. Het gaat immers in de eerste plaats om het ontwikkelen van de competenties die leerlingen in staat stellen deel uit te maken van, en bij te dragen aan, de Caribisch Nederlandse en niet de Europees Nederlandse samenleving. Deze leden vragen welke verschillen hierin zitten en wat dit concreet betekent voor de burgerschapsopdracht op het Caribisch gebied.

De burgerschapsopdracht is voor het Europese en het Caribische deel van Nederland hetzelfde. Net als alle scholen in Europees Nederland hebben scholen in Caribisch Nederland ook de ruimte om de burgerschapsopdracht in te vullen op een manier die past bij de lokale context. Dit heeft de regering expliciet willen maken door voor de WPO-BES en de VWO-BES de "Caribisch Nederlandse samenleving" als uitgangspunt te nemen. Dit leidt echter niet tot verschillen in de burgerschapsopdracht.

8. Adviesrondes

De leden van de VVD-fractie hebben gelezen dat de Raad van State op het belang van ondersteuning van het onderwijs wijst bij het vormgeven van burgerschapsonderwijs. In de memorie van toelichting wordt hier op hoofdlijnen op ingegaan. De leden vragen de regering concreter aan te geven hoe zit dit gaat vormgeven.

De regering onderschrijft de opvatting van de leden dat een goede ondersteuning van scholen en leraren voorwaardelijk is voor succesvolle implementatie van de burgerschapsopdracht. Omwille van de samenhang met de beantwoording van de overige vragen over ondersteuning, is deze vraag uitgebreider beantwoord in paragraaf 9.

De leden van de SP-fractie merken op dat er kritische vragen gesteld werden bij de betekenis en de operationalisering van een aantal in het concept gehanteerde begrippen. Zij vragen de regering aan te geven om welke kritische vragen het hierbij ging en hoe deze beantwoord zijn.

Omwille van de samenhang met andere vragen over de basiswaarden, is deze vraag beantwoord in paragraaf 4.

9. Internetconsultatie

De burgerschapsbepaling staat niet toe dat er een schoolcultuur heerst waarin de Grondwet op een eenzijdige wijze wordt geïnterpreteerd. Zo past het bijvoorbeeld niet dat een school uitdraagt dat homoseksualiteit verderfelijk is. Immers, een dergelijke uitlating levert spanning op met het beginsel van gelijkwaardigheid. Met het ongenuanceerd verkondigen van dit standpunt voldoet de school dan ook niet aan de voorwaarde dat respect voor de basiswaarden van de democratische rechtsstaat wordt bevorderd.
Indien een school uitdraagt dat seksualiteit volgens hun geloofs- of levensovertuiging enkel past binnen een huwelijk tussen man en vrouw, dient daarbij ook respect voor en kennis van andere perspectieven binnen de democratische rechtsstaat te worden meegegeven. Voor leerlingen behoort namelijk inzichtelijk te zijn dat in Nederland ook andere perspectieven bestaan op dit soort kwesties en dat zij zich hier op een respectvolle manier toe hebben te verhouden. Tevens moeten leerlingen de vrijheid voelen binnen een schoolcultuur om een standpunt in te nemen en uit te dragen dat niet strookt met de opvattingen van de school.

VOS/ABB stelt dat de minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media vindt dat alle kinderen moeten leren over democratische waarden in ons land en daar volgens de Grondwet bij hoort dat iedereen gelijke behandeling verdient. Echter staat deze het nog steeds toe dat bijzondere scholen leerlingen mogen weigeren. In hoeverre is dit gelijke behandeling en past dit binnen de democratische waarden waarvan we willen dat onze kinderen ze leren, zo vragen de leden van de PvdA-fractie.

Het bevoegd gezag van een school gaat over toelating en verwijdering van leerlingen.[31] Dat geldt zowel voor bijzondere scholen als voor openbare scholen. Daarnaast geldt voor bijzondere scholen de grondwettelijke vrijheid van richting. Hieruit vloeit voort dat het bevoegd gezag de vrijheid heeft om, op grond van argumenten ontleend aan de religieuze of levensbeschouwelijke grondslag van de bijzondere school, leerlingen de toegang te weigeren.[32] Deze vrijheid van bijzondere scholen is tevens opgenomen in artikel 7, eerste en tweede lid, van de AWGB. Deze vrijheid is echter nooit onbeperkt en mag daarom niet leiden tot ongerechtvaardigd ongelijke behandeling. Daarvoor geldt het uitgangspunt dat de weigeringsgrond moet overeenstemmen met de in de statuten van de rechtspersoon die de school in stand houdt, opgenomen doelstelling. Daarnaast dient het beleid consistent te zijn met deze doelstelling. Een protestants-christelijke school die in het verleden islamitische leerlingen heeft toegelaten, heeft dan ook geen grond om een volgende islamitische leerling te weigeren op de grond de religie van deze leerling niet zou passen binnen de school. Dit is een voorbeeld van hoe grondrechten elkaar onderling kunnen begrenzen. Enerzijds maakt de vrijheid van onderwijs dat bijzondere scholen leerlingen mogen weigeren, anderzijds zorgt het recht op gelijke behandeling ervoor dat

[31] Artikel 40 WPO en artikel 27 WVO.
[32] HR 9 april 1976, *NJ* 1976, 409 (Terheijden); HR 22 januari 1988, *AB* 1988, 96 (Maimonides).

De leden van de SP-fractie vragen hoe het staat met de uitvoering van de aangenomen motie Kwint c.s.[28]

De inspectie heeft mede op basis van deze motie een themaonderzoek gedaan. Uw Kamer heeft op 13 maart 2020 het onderzoek ontvangen, inclusief beleidsreactie.[29] Daarmee is de motie uitgevoerd.

6.3 Onderlinge verhouding tussen grondrechten

De leden van de CDA-fractie vragen de regering nader in te gaan op de spanning die altijd aanwezig is tussen de diverse grondrechten, bijvoorbeeld de vrijheid van meningsuiting (art. 1, GW), vrijheid van godsdienst en levensovertuiging (art. 6 GW) en vrijheid van onderwijs (art. 23 GW). Ook de leden van de SP-fractie vragen hoe de regering aankijkt tegen de spanning tussen de vrijheid van onderwijs (art. 23 GW) en andere artikelen uit de Grondwet, waar ook de directeur van VOS/ABB naar verwijst.

Grondrechten begrenzen elkaar wederzijds zonder dat sprake is van een onderlinge hiërarchie.[30] Uit de volgorde, formulering of anciënniteit van de grondrechten is geen onderlinge rangorde af te leiden. Het ontstaan van spanningen tussen verschillende grondrechten is tot op zekere hoogte inherent aan de aard van die grondrechten en aan het samenleven in een pluriforme, democratische samenleving. Dit doet zich bij uitstek voor tussen het gelijkheidsbeginsel (en het daaruit voortvloeiende discriminatieverbod) enerzijds en vrijheidsrechten (bijvoorbeeld de vrijheid van meningsuiting, de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van onderwijs) anderzijds. De vrijheid van onderwijs kent echter ook grenzen, want bij vrijheid hoort verantwoordelijkheid. Een eenzijdig beroep op de vrijheid van onderwijs, zonder de rechten en vrijheden van anderen te respecteren, volstaat niet. Wie zich beroept op vrijheid van onderwijs erkent daarmee het constitutionele kader van de staat als geheel, inclusief de onderlinge verhouding tussen de grondrechten.

Iedere school zal kennis van en respect voor de basiswaarden vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit dienen te bevorderen. Scholen kunnen in het onderwijs eigen opvattingen hebben over de (wenselijke) verhouding tussen grondrechten, maar de burgerschapsopdracht brengt ook met zich mee dat daarover dialoog plaatsvindt waarbij tolerantie, verdraagzaamheid en kennis van en respect voor de basiswaarden in acht moeten worden genomen. Van scholen wordt verwacht dat zij leerlingen leren wederzijds respect te tonen, tolerant te zijn ten opzichte van andersdenkenden en bij te dragen aan het vormgeven van een open, vreedzame, democratische samenleving waarin de basiswaarden vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit in onderlinge samenhang tot hun recht komen.

---

[28] *Kamerstukken II* 2019/20, 35050, 31.
[29] *Kamerstukken II* 2019/20, 35300-VIII, 156.
[30] *Kamerstukken II* 2003/04, 29 614, 2.

De leden van de VVD-fractie vragen wanneer sprake is van een uiterst, concreet, voorkomend geval waarin de inspectie van oordeel zou zijn dat een school buiten de kaders treedt van de burgerschapsopdracht. De leden van de VVD-fractie vragen of de regering ook kan aangeven wanneer er niet aan de burgerschapsopdracht wordt voldaan. De leden van de SP-fractie stellen een soortgelijke vraag. Deze leden verwijzen naar onderzoek van NRC en Nieuwsuur, dat liet zien dat op islamitische basisscholen schoolboeken worden gebruikt waarin zaken staan die niet passen binnen de grenzen van de democratische rechtsstaat.[27] De inspectie gaf aan dat de voorbeelden uit het onderzoek geen aanleiding gaven om te veronderstellen dat er wettelijke grenzen werden overtreden. Zij vragen hoe deze uitspraak van de inspectie zich tot dit wetsvoorstel en de aangescherpte burgerschapsopdracht verhoudt. Bovendien willen zij weten of er in het vervolg, als dit wetsvoorstel inwerking treedt, wel aanleiding tot ingrijpen zou zijn voor de inspectie?

Scholen houden in lijn met de vrijheid van onderwijs een grote mate van vrijheid bij de invulling van deze opdracht. Voor het toezicht op de naleving van de burgerschapsopdracht is geen oordeel nodig over de identiteit van de school. Dit wetsvoorstel beoogt immers niet om een levensvisie aan scholen op te leggen of de ruimte daartoe te beperken maar legt, met inachtneming van de wettelijke kwaliteitseisen, het primaat voor de invulling van het burgerschapsonderwijs bij scholen. Daar waar de uitgangspunten, of de uitwerking daarvan, strijdig zijn met de basiswaarden, zal niettemin in uitzonderlijke gevallen geoordeeld kunnen worden dat een school buiten de kaders van de burgerschapsopdracht is getreden. Zo hoort een antirechtsstatelijke, gewelddadige of discriminerende visie niet in het onderwijs thuis.

Het is lastig op een heel concreet niveau aan te geven waar de scheidslijn ligt tussen wat wel en niet mag conform de burgerschapsopdracht. De context en omstandigheden waarbinnen iets plaatsvindt, zijn namelijk van groot belang. Een relatief klein verschil in omstandigheden of de wijze waarop iets tot uitdrukking is gebracht, kan leiden tot een andere beoordeling. Er blijft een grijs gebied bestaan, waarbinnen de inspectie de context en specifieke omstandigheden moet meewegen om tot een oordeel te komen of de burgerschapsopdracht geschonden is. Het staat een school bijvoorbeeld vrij om leerlingen mee te geven dat er een maatschappelijke discussie gaande is over het functioneren van de rechtsstaat en rechters steeds vaker bekritiseerd worden, omdat hun interpretatie van de wet een te grote inbreuk zou zijn op de democratische politieke besluitvorming. Daarentegen, leerlingen aanleren dat Nederlandse rechters de rechtsstaat ondermijnen door hun onbetrouwbaarheid en vooringenomenheid, is niet toegestaan. Dit geldt ook wanneer wordt aangeleerd dat de rechtsstaat an sich geen bestaansrecht heeft of ondergeschikt zou zijn aan religieuze voorschriften.

[27] NOS, 11 september 2019, https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2301278-allah-verafschuwt-homoseksualiteit-leren-kinderen-op-islamitische-basisscholen.html

De leden van de CDA-fractie vragen of de regering de mening deelt dat het in het kader van de discussie over het 'wat' en 'hoe' conform de commissie Dijsselbloem aan de regering is om de stip op de horizon te plaatsen waar scholen naar toe moeten, maar het aan de scholen zelf is hoe zij deze stip bereiken. De leden van de D66-fractie stellen een soortgelijke vraag over een scheiding tussen het zogenoemde 'wat' en 'hoe'.

De regering onderschrijft het onderscheid tussen het 'wat' en het 'hoe' conform de commissie Dijsselbloem, en meent dat het huidige wetsvoorstel ook aan dat onderscheid voldoet. Zie ook het antwoord op de vorige vraag. Het wetsvoorstel geeft scholen een algemene burgerschapsopdracht die een aantal eisen aan het 'wat' van burgerschapsonderwijs vaststelt. De manier waarop scholen die vereisten laten terugkomen in het onderwijs, is aan hen. Zij bepalen in welke vakken, met welke frequentie en in welk schooljaar burgerschapsonderwijs aan bod komt en tevens bepalen zij zelf op basis van welke identiteit, (pedagogische) grondslag of levensbeschouwing zij dit doen.

De leden van de PvdA-fractie vragen hoe de regering staat tegenover de verankering in artikel 23 van de Grondwet van kennis van en respect voor de basiswaarden van de democratische rechtsstaat. Deze leden vragen voorts welke overwegingen daaraan ten grondslag liggen.

De regering is het met de leden van de PvdA-fractie eens dat de basiswaarden van de democratische rechtsstaat onbetwistbaar uitgangspunt dienen te zijn van het onderwijs. De basiswaarden van de democratische rechtsstaat staan dan ook centraal in dit wetsvoorstel. De regering acht het van belang dat leerlingen weten dat de basiswaarden ten grondslag liggen aan de democratische rechtsstaat en tot uiting komen in de Grondwet. De regering kiest er daarom voor de Grondwet expliciet in de burgerschapsopdracht te noemen en daarmee onze democratie een centrale rol toe te bedelen. Artikel 23 van de Grondwet is een gemengd klassiek en sociaal grondrecht en wat de sociale component betreft mede een opdracht aan de overheid. Het past niet in de systematiek van de Grondwet om daarin opdrachten aan het onderwijs op te nemen. Bovendien is er een voorstel tot opneming van een algemene bepaling in de Grondwet aangenomen in eerste lezing, waarin is opgenomen dat de Grondwet de grondrechten en de democratische rechtsstaat waarborgt. Het voorstel wacht nu op tweede lezing. Indien het voorstel dan wordt aangenomen, is de expliciete verankering van waarborging van de democratische rechtsstaat al op die wijze gegarandeerd.[26]

6.2 Begrenzing van de ruimte binnen de burgerschapsopdracht

---

[26] *Kamerstukken II* 2015/16, 34516, 2.

school en vragen hoe de burgerschapsopdracht zich verhoudt tot de vrijheid van onderwijs en de vrijheid van scholen
om binnen de kaders zelf de burgerschapsopdracht nader in te vullen in samenhang met de grondslag van de school. De leden van de ChristenUnie-fractie stellen een soortgelijke vraag: hoe blijft het uitgangspunt van de vrijheid van onderwijs gewaarborgd wanneer meer vastgelegd gaat worden over de inhoud van het burgerschapsonderwijs. Zij vragen ook of het wetsvoorstel niet te veel in het vaarwater van scholen komt en of scholen met dit nieuwe voorstel nog wel daadwerkelijk vrijheid hebben om het onderwijs naar eigen inzicht in te richten. De leden van de GroenLinks-fractie vragen wat de reactie is van de regering op de kritiek van Verus dat het onderhavige wetsvoorstel niet strookt met de vrijheid van onderwijs en er sprake is van bovenmatige 'bemoeizucht'.

Artikel 23 van de Grondwet biedt scholen ruimte om het onderwijs in te richten op een manier die bij hen past. De grondwettelijke vrijheid van onderwijs vormt een belangrijk uitgangspunt van dit wetsvoorstel. De regering hecht grote waarde aan de constitutionele onderwijsvrijheid en is daarom uiterst terughoudend om te treden in het 'hoe'.

De autonomie die artikel 23 Grondwet biedt kent echter ook grenzen, want bij vrijheid hoort verantwoordelijkheid. Een eenzijdig beroep op de vrijheid van onderwijs, zonder de rechten en vrijheden van anderen te respecteren, volstaat niet. Wie zich beroept op vrijheid van onderwijs erkent daarmee het constitutionele kader van de staat als geheel, inclusief de onderlinge verhouding tussen de grondrechten. Dat betekent dat de ruimte die artikel 23 van de Grondwet biedt, wordt begrensd door andere grondrechten. Tevens wordt de vrijheid van onderwijs beperkt door de eisen aan deugdelijkheid die op basis van de Grondwet aan het onderwijs gesteld worden. Deze balans komt tot uitdrukking in het feit dat de burgerschapsopdracht een algemene opdracht aan het onderwijs is, die voor scholen veel ruimte voor invulling laat. In 6.2 en 6.3 wordt nader ingegaan op de onderlinge verhouding tussen de grondrechten.

De leden van de D66-fractie vragen waarom de vrijheid van onderwijs een andere rol speelt bij de vakinhoud van burgerschapsonderwijs dan bij andere vakken.

De onderwijsvrijheid raakt aan de inhoud van burgerschapsonderwijs. Burgerschap is, anders dan bijvoorbeeld rekenen, taal, of scheikunde geen zelfstandig vak en heeft daarnaast een groter waardengeladen karakter dan andere vakken. Ook is de invulling van het burgerschapsonderwijs minder duidelijk afgebakend en dit biedt scholen een grotere mate van vrijheid om deze vorm te geven. Burgerschap betreft een complex begrip met verschillende dimensies, aspecten en betekenissen. Welke invulling daaraan wordt gegeven en welke aspecten worden benadrukt, kan ook verbonden zijn met specifieke waarden en normen die voort (kunnen) komen uit de godsdienstige, levensbeschouwelijke of pedagogische grondslag van scholen.

Om het burgerschapsonderwijs op een doelgerichte manier vorm te geven, is het nodig dat scholen de ontwikkeling van de burgerschapscompetenties van leerlingen regelmatig monitoren. Dat geeft informatie over de doeltreffendheid van het onderwijs en helpt de school het onderwijs waar nodig bij te stellen. Scholen moeten de leeropbrengsten van leerlingen überhaupt volgen binnen hun kwaliteitszorg. Onderdeel daarvan is het opstellen van leerdoelen en leerplannen, het volgen van de opbrengsten van het onderwijs en het in kaart brengen van de leerresultaten. Hoe dit precies vorm krijgt, is aan de school zelf. Dat kan middels toetsen en leerlingvolgsystemen, maar ook op andere manieren. Dit is tevens in lijn met artikel 8 van de WPO waarin van scholen wordt verlangd dat zij 'in elk geval op het terrein van de Nederlandse taal, rekenen en wiskunde' de vorderingen volgen in een leerlingvolgsysteem. Voor meer informatie over het meten en evalueren van resultaten zie paragraaf 4.5.

De leden van de CDA-fractie vragen voorts hoe de inspectie deze ontwikkeling monitort en wat de mogelijkheden voor de inspectie zijn om in te grijpen indien uit deze monitor blijkt dat de ontwikkeling onvoldoende is, achterblijft of niet ononderbroken is.

De inspectie ziet toe dat scholen regelmatig de ontwikkeling van de burgerschapscompetenties monitoren. Daarbij staat voorop dat de school een eigen invulling kan geven aan het burgerschapsonderwijs, als dat binnen de grenzen van de wettelijke opdracht blijft. Als een school constateert dat de ontwikkeling in competenties achterblijft op de beoogde ontwikkeling, dient de school daarop in te spelen. Als een school dat verzuimt, is er reden voor de inspectie om op te treden. Van scholen wordt dus gevraagd de resultaten in kaart te brengen en te evalueren (zie paragraaf 4.5). Het toezicht van de inspectie richt zich in eerste instantie op de manier waarop de school de resultaten in kaart brengt: is daarvan sprake en leidt dat tot relevante informatie? In tweede instantie zal de inspectie letten op het beeld dat daaruit naar voren komt, gericht op de vraag of de school de door haar gestelde doelen realiseert en waar nodig werkt aan verbetering van het onderwijs en de resultaten. Op de handhavingsmogelijkheden van de inspectie wordt in paragraaf 11 nader ingegaan.

6. Vrijheid van onderwijs is uitgangspunt

Door de diverse fractieleden zijn in de paragrafen 4, 5 en 6 van het verslag, vragen gesteld over de vrijheid van onderwijs en de onderlinge spanning tussen grondrechten. Er zijn daarbij 3 thema's te onderscheiden: vrijheid van onderwijs als uitgangspunt (6.1), begrenzing van de ruimte binnen de burgerschapsopdracht (6.2) en de onderlinge verhouding tussen grondrechten (6.3).

6.1 Vrijheid van onderwijs als uitgangspunt

De leden van de CDA-fractie vragen welke ruimte scholen hebben om het burgerschapsonderwijs zo vorm te geven dat het overeenkomt met de identiteit van de

Leden van de SP-fractie vragen of de regering de mening van de leden deelt dat respect voor anderen aangeleerd krijgen begint met een pluriform aanbod aan levensbeschouwingen en overtuigingen. Ook willen de leden weten of de regering het met hen eens is dat het huidige onderwijssysteem segregatie eerder verergert dan bestrijdt.

De Nederlandse samenleving kent een grote verscheidenheid aan levensbeschouwingen, religies, culturen en overtuigingen en de regering hecht er waarde aan deze pluriformiteit in het onderwijs(bestel) terug te laten komen. Zij heeft daarom ook bewust gekozen om in onderhavig wetsvoorstel op te nemen dat het onderwijs zich herkenbaar richt op het ontwikkelen van competenties die de leerling in staat stellen een bijdrage te leveren aan een pluriforme samenleving. Ook de component van sociale cohesie ziet wat de regering betreft op deelname van alle burgers aan de samenleving in de vorm van sociale participatie en bekendheid met de Nederlandse cultuur in al haar verscheidenheid. Het leren samenleven met elkaar staat hierbij centraal. Doordat leerlingen meer kennis vergaren over elkaars cultuur en achtergrond, zal het onderlinge respect en begrip toenemen en leren zij met meningsverschillen om te gaan. De regering is er van overtuigd dat uitvoering van de burgerschapsopdracht een significante bijdrage kan leveren aan het bevorderen van sociale cohesie en onderling respect.

De regering heeft oog voor het probleem van toenemende segregatie. Zij is echter van mening dat het succesvol realiseren van de burgerschapsopdracht niet afhankelijk mag zijn van de (demografische) samenstelling van een school. Elke leerling in Nederland dient te leren respect te hebben voor andersdenkenden en andersgelovigen, ongeacht sociaal economische positie, postcodegebied of de schoollocatie. Ook leerlingen die wonen en naar school gaan in een homogeen bevolkingsgebied moeten in staat worden gesteld om te participeren in een pluriforme en democratische samenleving en bijbehorende sociale en maatschappelijke competenties te verwerven. Juist voor scholen met een homogene leerlingenpopulatie kan goed burgerschapsonderwijs een belangrijke bijdrage leveren aan het vergroten van de kennis over andersdenkenden en aan onderlinge acceptatie. Dit kan plaatsvinden in de vorm van fysieke ontmoeting, maar ook door hier specifieke aandacht aan te schenken in een les burgerschap.

5. Kwaliteitszorg

De leden van de CDA-fractie vragen de regering op welke wijze regelmatig moet worden gemonitord wat de ontwikkeling is van de burgerschapscompetenties van leerlingen en of dat via toetsen moet of ook op een andere wijze kan. De leden van de VVD-fractie stellen een soortgelijke vraag: zij vragen hoe scholen de effecten van hun burgerschapsonderwijs meten. Ook de leden van de SGP-fractie vragen naar het toetsen van competenties. Zij vragen meer specifiek hoe dat in overeenstemming is te brengen met onder meer de bepalingen inzake het leerlingvolgsysteem, waarin enkel de resultaten voor de Nederlandse taal en rekenen moeten worden gevolgd.

geen sprake zijn van een doelgericht en samenhangend onderwijsprogramma. Binnen de wettelijke kaders kan een school die visie zelf bepalen, conform de eigen opvattingen en grondslag. De visie dient een op een planmatige en coherente wijze beslag te krijgen in de schoolgids en het schoolplan. Daarin moet omschreven staan hoe leerdoelen, aanbod, werkwijze en schoolcultuur eruit zien. Ook worden omschreven op welke wijze zorg wordt gedragen voor een cultuur en oefenplaats waarbinnen de basiswaarden bevorderd worden.

De leden van de D66-fractie vragen of het huidige wetsvoorstel scholen voldoende sturing biedt om goed burgerschap te geven en een doorlopende leerlijn te creëren waarbij het vo voor leerlingen kan uitgaan van een gedeelde basiskennis vanuit het basisonderwijs.

Het wetsvoorstel voorziet in het voorschrijven van een gemeenschappelijke kern van het burgerschapsonderwijs voor het funderend onderwijs. Omdat de burgerschapsopdracht voor het po en vo uit dezelfde kern bestaat, én alle po-scholen aan dezelfde kerndoelen moeten voldoen, kan het vo uitgaan van een gedeelde basiskennis vanuit het po.

4.6 Segregatie

De leden van de SP-fractie vragen of de regering het eens is met de leden dat het lastig experimenteren en ervaring opdoen is als de wijken en scholen gesegregeerd zijn en kinderen en jongeren met verschillende sociaaleconomische achtergronden elkaar daardoor niet meer tegenkomen. Tevens vragen de leden welke maatregelen worden genomen om segregatie tegen te gaan.

De regering deelt de zorgen van de SP-fractie over de toenemende segregatie in wijken en op scholen. Zij heeft dit thema dan ook geadresseerd in de brief *Bevordering kansengelijkheid in het onderwijs*.[23] Segregatie in het onderwijs wordt grotendeels veroorzaakt door woonsegregatie en de keuzevrijheid van ouders om een school te kiezen die aansluit bij hun overtuigingen, religie en/of levensbeschouwing. Ook het toelatingsbeleid van scholen kan hierop van invloed zijn. De regering heeft nog onvoldoende zicht op het toelatingsbeleid van scholen en wat de invloed hiervan is op de samenstelling van de leerlingenpopulatie van scholen. Daarom is zij een onderzoek gestart naar het toelatingsbeleid van scholen in het funderend onderwijs en naar mogelijke andere drempels voor toegankelijkheid. De resultaten van dit onderzoek worden voor de zomer van 2020 verwacht.[24] Ook heeft de regering toegezegd om met gemeenten in gesprek te gaan over hoe zij de onderwijshuisvesting beter kunnen inzetten om segregatie tegen te gaan.[25]

---

[23] *Kamerstukken II* 2018/19, 35000-VIII, 175.
[24] *Kamerstukken II* 2019/20, 35050, 45.
[25] *Kamerstukken II* 2019/20, 35050, 45.

worden ontwikkeld. In een vitale democratische rechtsstaat is altijd ruimte voor verschil in opvatting, juist over fundamentele vraagstukken. Belangrijk is dat alle discussies kunnen worden gevoerd, maar wel op respectvolle wijze en met kennis van en respect voor de basiswaarden van de democratische rechtsstaat. Binnen de school moet dit debat worden gefaciliteerd, zodat leerlingen de bagage wordt geboden om als volwaardige burgers aan de Nederlandse samenleving deel te kunnen nemen.

4.5 Doelgericht en samenhangend

De leden van de CDA-fractie vragen wat ermee wordt bedoeld dat het burgerschapsonderwijs doelgericht en samenhangend dient te zijn, en willen weten wanneer hier sprake van is en wanneer niet. Ook vragen zij de regering nader in te vullen wat zij ermee bedoelt dat scholen een visie dienen te ontwikkelen op haar burgerschapsonderwijs en dat de school tevens concreet formuleert wat leerlingen zullen leren. Zij vragen op welke wijze wordt getoetst of de leerlingen deze concreet geformuleerde doelen hebben gehaald aan het einde van de schooltijd.

Het burgerschapsonderwijs is doelgericht als concrete en heldere leerdoelen worden gesteld, waaruit duidelijk wordt wat leerlingen zullen leren, toegespitst op de leerlingenpopulatie. Het onderwijsprogramma dient aan deze leerdoelen gekoppeld te zijn en toe te werken naar de realisering daarvan. Onderdeel van een doelgerichte aanpak is tevens dat de gekozen inhoud en gevolgde aanpak, ertoe leiden dat de leerdoelen die de school bereiken wil worden gerealiseerd. Dat betekent dat het van belang is dat de school in kaart brengt wat de resultaten zijn, deze evalueert en betrekt bij de zorg voor de kwaliteit van het onderwijs. Scholen zijn vrij in de manier waarop zij zich op de hoogte stellen van de resultaten. Daarbij is het wel van belang dat de werkwijze van de school een adequaat beeld geeft van de resultaten, dat beoordeeld kan worden op de mate waarin de gestelde doelen zijn bereikt. Een globale taxatie, gebaseerd op een algemene indruk van een docent voldoet hier niet aan. Het formuleren van criteria, op grond waarvan de school door leerlingen gemaakte opdrachten die dekkend zijn voor de doelen die de school nastreeft toetst, zijn een voorbeeld van een mogelijke werkwijze. Scholen worden ondersteund bij het vormgeven van een goede evaluatiestructuur. Zo heeft de Alliantie Burgerschap een meetinstrument gedeeld dat scholen inzicht geeft in de prestaties, ontwikkeling en de wijze waarop dit geïnterpreteerd kan worden. De alliantie voorziet ook in een landelijke benchmark, zodat scholen een indruk krijgen van hoe de onderwijsresultaten zich verhouden tot andere scholen.

Het burgerschapsonderwijs is samenhangend als het bevoegd gezag een visie heeft die planmatig wordt uitgewerkt en waarvan kan worden verwacht dat de leerdoelen worden behaald.

Als een school niet helder heeft omschreven wat onder burgerschap wordt verstaan, welke visie het heeft en hoe invulling wordt gegeven aan de burgerschapsopdracht, kan

De leden van de SGP-fractie vragen wat de regering precies bedoelt met de stelling dat het bevoegd gezag verantwoordelijk is om ervoor te zorgen dat iedereen, bijvoorbeeld ook vrijwilligers, op goede wijze in de schoolcultuur participeert en of het toereikend is dat het bevoegd gezag ervoor zorgt dat vrijwilligers zich onthouden van onwenselijke gedragingen. Zij vragen hoe dit is te rijmen met de stelling dat de regering juist (ook) een positieve zorgplicht wil. En hoe wordt voorkomen dat het bevoegd gezag met een onmogelijke opdracht wordt opgezadeld door alle mogelijke betrokkenen mee te moeten nemen in een positieve schoolcultuur. Eveneens vragen de leden van de SGP-fractie waarop de regering doelt wanneer zij schrijft dat over de basiswaarden een dialoog moet plaatsvinden, en in hoeverre alle betrokkenen daarin meegenomen te worden.

De vraag van de SGP-fractie over de verantwoordelijkheid van het bevoegd gezag voor alle bij het onderwijs betrokken personen, inclusief vrijwilligers, wordt ten dele beantwoord onder 'verantwoordelijkheid van het bevoegd gezag voor handelen van individuen'. In aanvulling daarop geldt dat de mate waarin personen cultuurbepalend zijn binnen een school, afhangt van hun rol en aanwezigheid binnen de school. Voor een incidentele overblijfkracht of een voorleesouder geldt over het algemeen een beperkte invloed op de cultuur. De regering is van mening dat het bevoegd gezag van dergelijke personen ten minste moet verwachten, dat zij zich binnen de schoolomgeving onthouden van uitingen die haaks staan op de basiswaarden.

De burgerschapsopdracht brengt niet alleen verplichtingen met zich ten aanzien van bij het onderwijs betrokken personen, maar schept ook een verantwoordelijkheid jegens het bevoegd gezag voor het handelen van leerlingen. Zo heeft zij bijvoorbeeld de verantwoordelijkheid dat een leerling die zich stelselmatig negatief uitlaat ten opzichte van minderheden wordt gecorrigeerd. Leerlingen hoeven zelf echter niet het goede voorbeeld te geven, in tegenstelling tot leraren en bestuurders. Indien een leerling handelt in strijd met de basiswaarden, wil dat nog niet zeggen dat de schoolcultuur niet in lijn is met de basiswaarden. Het gaat er namelijk om op welke wijze het bevoegd gezag daar mee omgaat. Van belang is dat de school uitingen die in strijd zijn met de basiswaarden signaleert, als onwenselijk benoemt, de betreffende leerling corrigeert en, afhankelijk van de mate waarvan hiervan sprake is, zorgt voor een proactief en structureel aanbod waarin het betreffende thema aan de orde komt. Het is aan de school om deze stappen vorm te geven, maar het is van belang dát er gepaste actie wordt ondernomen.

Doordat een school als oefenplaats voor omgang met de basiswaarden fungeert, worden burgerschapsvaardigheden geïnternaliseerd. Leraren leren leerlingen dat er grenzen zitten aan de vrijheid van meningsuiting of de vrijheid van godsdienst. Of andersom dat het gelijkheidsbeginsel wordt begrensd door andere grondrechten. Juist wanneer opvattingen wringen is de school een belangrijke oefenplaats. Dan kan bewustwording ontstaan over de eigen identiteit en hoe die kan verschillen van anderen, begrip ontstaan voor verschillende religies en levensovertuigingen en kunnen dialoogvaardigheden

De regering onderschrijft de mening van de leden van de SP-fractie dat het van belang is dat leerlingen betrokken zijn bij de school en de besluitvorming. Participatie op jonge leeftijd draagt bij aan de ontwikkeling van democratische bewustwording en leert leerlingen hoe zij kunnen meebeslissen en hun overtuigingen om kunnen zetten in invloed. De manier waarop dit wordt vormgegeven is aan scholen zelf, waarbij opgemerkt zij dat voor het voortgezet onderwijs een afvaardiging van leerlingen in de medezeggenschap reeds wettelijk is geregeld in de Wet Medezeggenschap Scholen (WMS).[22]

Reikwijdte van de zorgplicht voor de schoolcultuur

De leden van de VVD-fractie vragen wanneer sprake is van een vergaande of structurele uiting die geen invulling geeft aan de zorgplicht. Deze leden vragen wanneer sprake is van een cultuur die onvoldoende in overeenstemming is met de basiswaarden
Ook de leden van de CDA-fractie vragen wat precies van het bevoegd gezag verwacht wordt in het kader van de zorgplicht voor de schoolcultuur en wanneer het bevoegd gezag hieraan in voldoende mate voldoet en hoe dat wordt beoordeeld.

Het bevoegd gezag heeft aan zijn zorgplicht voldaan als op de school een schoolcultuur heerst die niet in strijd is met de basiswaarden en gericht is op het bevorderen daarvan. Ook moet sprake zijn van een oefenplaats waar leerlingen worden gestimuleerd actief te oefenen met de omgang met de basiswaarden.

Het bevoegd gezag is ervoor verantwoordelijk dat de basiswaarden in de schoolcultuur tot uitdrukking komen. Deze bieden een kader waarbinnen leerlingen respectvol met elkaar omgaan en van mening kunnen verschillen. Indien is vastgesteld dat op een school antirechtsstatelijk gedachtegoed wordt geuit, en het bevoegd gezag daar niet overtuigend tegen optreedt, is sprake van strijdigheid met de basiswaarden.

De leden van de VVD-fractie vragen of van een school wordt verwacht dat actie wordt ondernomen als sprake is van een cultuur die onvoldoende in overeenstemming is met de basiswaarden, of dat dit een verplichting is. Welke acties zouden scholen dan moeten ondernemen, vragen zij.

Het bevoegd gezag is verplicht actie te ondernemen als sprake is van een schoolcultuur die onvoldoende in overeenstemming is met de basiswaarden. Indien blijkt dat individuen die betrokken zijn bij het onderwijs op school in strijd handelen met de basiswaarden dient het bevoegd gezag hen aan te spreken en te bewegen tot verbetering. Ook kan het aan de orde zijn dat het bevoegd gezag verlangt dat iemand openlijk afstand doet van bepaalde uitspraken, zelf afstand neemt van uitspraken of iemand de toegang tot de school ontzegt.

[22] Artikel 3, derde lid, sub b, onder 2 en 3 van de WMS.

schoolcultuur. Ook geldt: hoe structureler of meer vergaand de gedragingen en uitingen, hoe sterker de invloed op de schoolcultuur.

De leden van de VVD-fractie vragen hoe de uitzondering voor individuele bij het onderwijs betrokken personen zich verhoudt met de casus SIO en het Cornelius Haga Lyceum, waarbij de rechtbank oordeelde dat het bestuur met het toelaten van personen met antidemocratisch en anti-integratief gedachtegoed niet in strijd met de huidige burgerschapsopdracht heeft gehandeld. Hoe geeft de regering het wetsvoorstel zo vorm dat deze ook gaat gelden voor de individuen op het Cornelius Haga Lyceum en vergelijkbare casussen, zo vragen deze leden. Mag antidemocratisch en anti-integratief gedachtegoed op een school ook van invloed zijn op de invulling van dit aspect van de burgerschapsopdracht, zo vragen deze leden. Ook vragen zij hoe de regering waarborgt dat dit niet te vrij mag worden geïnterpreteerd en dat er dus wel sprake mag zijn van antidemocratisch en anti-integratief gedachtegoed.

Het bevoegd gezag dient individuen, al voordat de inspectie optreedt, aan te spreken op uitingen die niet in overeenstemming zijn met de basiswaarden, hen ertoe te bewegen die uitingen te staken en in plaats daarvan het goede voorbeeld te geven. Ook kan van het bevoegd gezag verlangd worden afstand te nemen van uitlatingen en de persoon die het betreft niet langer binnen de school te laten optreden. In een casus als het Cornelius Haga Lyceum zou dit aan de orde kunnen zijn, indien de feiten uitwijzen dat antidemocratisch en anti-integratief gedachtegoed onderdeel is van de schoolcultuur. Indien dat het geval is, biedt het wetsvoorstel een solide juridische basis voor toezicht, handhaving en sanctionering. Bij de zaak aangaande het Cornelius Haga Lyceum is van belang dat de rechtbank Amsterdam uitspraak deed op basis van de huidige burgerschapsopdracht, en niet op basis van de voorgestelde burgerschapsopdracht. De regering verwacht met dit wetsvoorstel de noodzakelijke juridische basis te creëren om adequaat in te kunnen grijpen in vergelijkbare situaties en is eerder in deze paragraaf specifieker ingegaan op de casus waar de leden naar vragen.

De leden van de SP-fractie lezen dat 'burgerschap als integraal onderdeel van de schoolcultuur' volgens de regering een ander belangrijk element van burgerschapsonderwijs is. Deze leden delen de mening dat het belangrijk is dat ook de schoolcultuur bijdraagt aan de burgerschapsopdracht. Tevens zijn zij het eens met de VOO[20] *en VOS/ABB*[21] *dat de school niet alleen een oefenplaats moet zijn, maar ook daadwerkelijk een democratische samenleving zou moeten zijn, waar kinderen actief participeren en meebeslissen. De aan het woord zijnde leden vragen wat de regering hiervan vindt. De leden van de SP-fractie vragen hoe de regering aankijkt tegen bijvoorbeeld het instellen van een leerlingenraad op elke school?*

---

[20] VOO: Vereniging Openbaar Onderwijs.
[21] VOS/ABB: Vereniging van openbare en algemeen toegankelijke scholen.

individuen (personeel en vrijwilligers) die handelen in strijd met de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, moet het bevoegd gezag al stappen nemen voordat de inspectie stappen neemt, en welke stappen dat zijn, zo vragen de leden van de SP-fractie.

De burgerschapsopdracht richt zich, net als andere deugdelijkheidseisen in het onderwijs, als regel (openbaar onderwijs) of bekostigingsvoorwaarde (bijzonder onderwijs) tot het bevoegd gezag van de school. Het bevoegd gezag ontvangt immers de bekostiging en kan als enige worden gesanctioneerd bij het niet naleven van de bekostigingsvoorwaarden. Het bevoegd gezag is daarmee de drager van rechten en plichten op grond van de onderwijswetgeving en dat geldt ook voor de burgerschapsopdracht. Om die reden richt ook de bepaling over de schoolcultuur zich tot het bevoegd gezag en niet bijvoorbeeld tot individuele leraren, bestuurders of vrijwilligers.

De schoolcultuur wordt gevormd door alle bij het aanbieden van onderwijs betrokken individuen tezamen, waarmee het bevoegd gezag ervoor verantwoordelijk is zij het goede voorbeeld geven, een oefenplaats vormgeven en in lijn handelen met de basiswaarden. Naast verantwoordelijk is het bevoegd gezag ook sterk cultuurbepalend. Het dient het goede voorbeeld te geven binnen de school en tevens andere bij het aanbieden van onderwijs betrokken personen aan te spreken op hun voorbeeldfunctie. Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat een open en positieve schoolcultuur en een goed voorbeeld van onderwijspersoneel cruciaal zijn voor succesvol burgerschapsonderwijs.[19] Als binnen de school individuen opereren die antirechtstatelijk gedachtegoed uiten dan zal dat, afhankelijk van de omstandigheden, niet stroken met de wettelijke voorwaarde dat de schoolcultuur in overeenstemming is met de basiswaarden. Gedragingen van vrijwilligers kunnen, afhankelijk van de mate van hun betrokkenheid bij leerlingen en de aard en omvang van hun uitingen, ook onderdeel zijn van de schoolcultuur. Echter, een incidentele *'slip of the tongue'* van één leraar of een misplaatste grap van een voorleesouder zal niet per definitie leiden tot strijdigheid met de vereiste schoolcultuur. De manier waarop het bevoegd gezag hier op reageert en handelt, is medebepalend voor de schoolcultuur. Wanneer een prominent persoon, bijvoorbeeld een bestuurder of schoolleider, in een landelijke talkshow weloverwogen een antidemocratische visie uiteenzet, kan dit een grotere invloed hebben op de schoolcultuur dan wanneer precies hetzelfde wordt gezegd door een ICT-medewerker of conciërge tijdens een informeel teamuitje. De inspectie zal dus per handeling of uiting van een individu oordelen in hoeverre dit van invloed is op een schoolcultuur, en of dit strijdig is met de basiswaarden. Bij dit soort oordelen zijn de specifieke omstandigheden en de positie van het individu binnen de school van belang, waarbij in principe geldt: hoe prominenter de figuur binnen de school hoe groter de invloed van zijn of haar gedragingen en uitingen op de

---

[19] Zie paragraaf 5 van de memorie van toelichting onder "Ander belangrijk element van burgerschapsonderwijs: burgerschap als integraal onderdeel van de schoolcultuur".

verplichtingen en handhavingsmogelijkheden hieruit voortvloeien. Ongeacht de uitkomst van het hoger beroep baart het de regering zorgen dat onduidelijkheid bestaat over de reikwijdte van de huidige wet op dit punt. Dit maakt het onzeker of er afdoende handhavingsmogelijkheden zijn indien antidemocratische elementen worden aangetroffen op een school. De regering acht het van groot belang in de toekomst verzekerd te zijn van een wettelijke basis om in te kunnen grijpen indien de rechtsstaat en de democratie worden ondermijnd. Daarom is het noodzakelijk om expliciet in de wet op te nemen dat het bevoegd gezag zorg moet dragen voor een schoolcultuur die in lijn is met de basiswaarden van de democratische rechtsstaat. Met deze wettelijke bepaling wordt een dergelijke schoolcultuur specifiek onderdeel van de deugdelijkheidseis aangaande burgerschap, en worden de handhavingsmogelijkheden vergroot.

De regering acht het dus onwenselijk dat de schoolcultuur volledig vrijblijvend kan worden vormgegeven. Zij hecht er wel aan om in dit kader nogmaals te benadrukken dat het wetsvoorstel en de wijze waarop de inspectie hierop zal toezien, scholen een grote mate van vrijheid biedt. De vrijheid van onderwijs geldt als uitgangspunt bij de invulling van het de burgerschapsopdracht en dus ook bij de invulling van de schoolcultuur. Scholen geven hun schoolcultuur grotendeels zelf vorm, conform hun grondslag of identiteit. Op de relatie tot de vrijheid van onderwijs, wordt in paragraaf 6 nader ingegaan.

<u>Verantwoordelijkheid van bevoegd gezag voor handelen van individuen</u>

De leden van de VVD-fractie vragen waarom de verplichting tot het geven van het goede voorbeeld zich niet óók richt op gedragingen van een bij het onderwijs betrokken individu, ook omdat deze personen juist degenen zijn die het goede voorbeeld moeten geven aan leerlingen. Tevens willen zij weten in hoeverre het mogelijk is dat het bevoegd gezag in de gelegenheid wordt gesteld tot herstel van tekortkomingen in de zorgplicht als het een of meerdere individuen betreft. Deze leden willen ook weten of de uitzondering van de verplichting tot individuele bij het onderwijs betrokken personen ervoor zorgt dat het schoolbestuur niet verantwoordelijk is voor personen met antidemocratisch en anti-integratief gedachtegoed op een school. Zij vragen of de regering het met hen eens is dat de verplichting tot het geven van een goed voorbeeld ook moet gelden voor individuele bij het onderwijs betrokken personen. De leden van de CDA-fractie en leden van de D66 fractie vragen de regering toe te lichten in hoeverre een eenmalige uitlating van een individu in strijd met de basiswaarden een overtreding van de burgerschapswet behelst. Leden van de D66-fractie vragen daarbij of voor elk individu binnen de schoolorganisatie dezelfde verantwoordelijkheid geldt. Zij geven aan dat je als schoolbestuurder een publieke functie hebt en een belangrijke verantwoordelijkheid voor de schoolcultuur, tevens dien je als rolmodel. Deze leden vragen daarop een reactie van de regering. De leden van de SP-fractie stellen soortgelijke vragen: hoe definieert de regering structureel en vergaand, waar het de schoolcultuur aangaat; hoe vaak kan een individu over de schreef gaan door middel van bepaalde (vergaande) uitingen, voordat de inspectie kan optreden; wat is de verantwoordelijkheid van het bevoegd gezag als het gaat om

Ten eerste omdat de schoolcultuur een belangrijke rol speelt bij de bevordering van burgerschap en veel invloed heeft op de ontwikkeling en het welzijn van leerlingen. Individuen die bij het onderwijs zijn betrokken hebben een voorbeeldfunctie en een daarmee samenhangende verantwoordelijkheid. Daarom is het van belang dat zij zich in de context van de school gedragen op een wijze die past binnen een schoolcultuur die in lijn is met de basiswaarden. Doen zij dat niet, dan is het aan het bevoegd gezag om hier op gepaste wijze op te reageren. Het bevoegd gezag moet inzichtelijk maken wat haar visie is. Dit helpt scholen om op weloverwogen wijze, en conform de identiteit van de school, op samenhangende en doelgerichte wijze hun burgerschapsonderwijs vorm te geven. Daarnaast is het zonder het expliciteren van deze aanpak voor de inspectie niet mogelijk om na te gaan of een schoolcultuur in lijn is met de basiswaarden en of de visie van de school daadwerkelijk terugkomt in de praktijk.

Ten tweede biedt een expliciete norm scholen duidelijkheid, omdat daarmee buiten twijfel staat dat dit een essentieel en verplicht onderdeel is van de burgerschapsopdracht en geen vrijblijvende richtlijn.

Ten derde maakt deze explicitering inzichtelijk dat de schoolcultuur en de oefenplaats niet alleen worden gevormd door de inhoud van het onderwijs, maar evenzeer door de interacties tussen alle bij het aanbieden van onderwijs betrokken personen en de leerlingen. Zonder deze expliciete norm zou discussie kunnen ontstaan over de vraag of deze interactie onderdeel is van de opdracht. Het expliciteren van de schoolcultuur in de wet is daarmee noodzakelijk voor effectieve handhaving. Dit geldt zowel voor de bevordering van burgerschap, als voor de handhaving indien een schoolcultuur in strijd is met de basiswaarden.

Tot slot acht de regering de bepaling betreffende de schoolcultuur noodzakelijk om een bredere basis te creëren om te kunnen ingrijpen indien een schoolcultuur antidemocratische elementen bevat. De Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State (hierna: ABRvS) stelde in 2011 in de uitspraak aangaande As-Siddieq dat de huidige burgerschapswet '*scholen een grote vrijheid laat bij het vormgeven aan de doelstellingen van burgerschapsvorming en integratie, en het bevoegd gezag daarmee alleen in strijd handelt indien het op geen enkele wijze gestalte heeft gegeven aan onderwijs dat mede is gericht op het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie.*'[17] Ook de Rechtbank Amsterdam bevestigde deze lijn in de zaak Cornelius Haga Lyceum.[18] De ABRvS zal zich bij het hoger beroep uitspreken over de vraag of de uitspraak uit 2011 een bredere werking kent of dat deze louter van toepassing was op de zaak As-Siddieq. In de huidige burgerschapswet komt het begrip schoolcultuur niet voor en wordt slechts gesteld dat burgerschapsonderwijs mede gericht moet zijn op het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie. Het is onvoldoende helder welke

[17] ABRvS 30 maart 2011, ECLI:NL:RVS:2011:BP9541.
[18] Rb. Amsterdam 20 januari 2020, ECLI:NL:RBAMS:2020:226.

geëxpliciteerd. Het gaat immers om principes die ten grondslag liggen aan onze samenleving en staatsinrichting, die niet met dit wetvoorstel door de wetgever worden geïntroduceerd of gewijzigd. Daarnaast worden de basiswaarden uitvoerig toegelicht in de memorie van toelichting, het nader rapport en in deze nota naar aanleiding van het verslag.

4.4 Schoolcultuur

Door de fracties zijn diverse vragen gesteld over de noodzaak en reikwijdte van het voorgestelde lid dat betrekking heeft op de schoolcultuur en de school als oefenplaats, ook in relatie tot het handelen van individuen. Met het oog op de leesbaarheid van de beantwoording zijn deze vragen hieronder per thema samengevoegd.

Noodzaak van opnemen schoolcultuur in de wet
De leden van de CDA-fractie vragen of de regering nader kan toelichten waarom niet is gekozen voor de variant die de Raad van State heeft voorgesteld op het punt van de zorgplicht voor de schoolcultuur, namelijk om de inspectie alleen schoolbesturen verantwoording te vragen over de vormgeving van de vaardighedencomponent, juist ook om spanning met artikel 23 GW te voorkomen. Deze leden vragen ook om een toelichting op hun vermoeden dat in het huidige voorstel de inspectie, ondanks de aangekondigde terughoudendheid, er moeilijk aan zal kunnen ontkomen enig oordeel te vellen over de inhoud en daarmee een oordeel over de toepassing van de grondslag van de school in de vertaling naar burgerschap in het algemeen en de vaardighedencomponent in het bijzonder. Deze leden vragen om een nadere toelichting op de stelling van de Onderwijsraad dat de voorgestelde zorgplicht voor de schoolcultuur onnodig zou zijn omdat een school in omgangsvormen en werkvormen al uitgaat van respect voor de democratische rechtsstaat en mensenrechten. Ook de leden van de ChristenUnie-fractie stellen een dergelijke vraag. Tevens vragen de leden van de CDA-fractie waarom de regering niet meegaat in de suggestie van de Raad van State om scholen verantwoording te laten afleggen in het schoolplan of schoolgids over hoe zij een positief klimaat op school stimuleren op het gebied van burgerschap. De leden van de SGP-fractie vragen de regering met meer kracht te onderbouwen waarom de stellige uitspraken van de Onderwijsraad en de Raad van State, inhoudende dat de zorgplicht voor de schoolcultuur onhoudbaar en niet handhaafbaar is, onvoldoende hout zouden snijden.

De regering is niet voornemens de door de Afdeling voorgestelde aanpassing over te nemen, inhoudende dat het bevoegd gezag zelf aangeeft wat de beoogde schoolcultuur is. De verantwoordelijkheid van het bevoegd gezag voor een schoolklimaat waarin het goede voorbeeld wordt gegeven en waarin wordt geoefend met de omgang met de basiswaarden van de democratische rechtsstaat is een zodanig wezenlijk onderdeel van de burgerschapsopdracht dat zij het noodzakelijk acht dit in een wettelijke norm te expliciteren.

Dit betreft een implementatie van het kader dat hier is geschetst en biedt de inspectie dus geen ruimte om basiswaarden toe te voegen of te negeren.

Het is voor de regering evident dat vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit de drie basiswaarden zijn. Zo worden zij specifiek genoemd in de aanbevelingen van de *Commissie uitdragen kernwaarden van de rechtsstaat.*[13] Deze zijn overgenomen door het toenmalige kabinet.[14] Ook wijst de regering op een advies van de Onderwijsraad uit 2017: *"Inhoudelijk gaat het om waarden als vrijheid (grondrechten zoals de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, meningsuiting, vereniging, onderwijs, vergadering en betoging), gelijkheid en solidariteit. Dit zijn waarden die de democratie behouden en behoeden. Het zijn waarden die een pluraliteit aan opvattingen over 'het goede leven' mogelijk maken. Vrijheid, gelijkheid en solidariteit zijn niet onderhandelbaar."*[15]
Ook in de Participatieverklaring, die dient te worden ondertekend in het kader van de inburgeringsplicht, komen vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit als basiswaarden terug.[16] De basiswaarden hebben betrekking op klassieke grondrechten (vrijheidsrechten), sociale grondrechten (plichten van de overheid) en op daaruit voorvloeiende basisprincipes.

Ook in andere richtinggevende documenten komen bovengenoemde basiswaarden terug. In de Preambule van het Handvest van de Grondrechten van de Europese Unie is bijvoorbeeld te lezen: '(...) *vestigt de Unie haar grondslag op de ondeelbare en universele waarden van menselijke waardigheid en van vrijheid, gelijkheid en solidariteit.'* Artikel 1 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens stelt: *'alle mensen worden vrij en gelijk in waardigheid en rechten geboren. Zij zijn begiftigd met verstand en geweten, en behoren zich jegens elkander in een geest van broederschap te gedragen.'* In de eerste zin van deze bepaling zijn vrijheid en gelijkwaardigheid te herkennen en in de tweede zin komt de solidariteit tot uitdrukking.

De basiswaarden van de democratische rechtsstaat zijn dus breed geaccepteerd en structureel verankerd in de nationale en internationale rechtsorde. Met dit wetsvoorstel worden dus geen 'nieuwe' basiswaarden gecreëerd. Wel krijgen zij een groter gewicht dan nu het geval is binnen het onderwijs.

Hoewel soms nuanceverschillen bestaan in bewoordingen, bijvoorbeeld tussen gelijkheid en gelijkwaardigheid, vormen de drie genoemde basiswaarden de onmiskenbare kern van de democratische rechtsstaat. Daarmee maakt pluriformiteit als zodanig geen onderdeel uit van de basiswaarden, maar is het meer een wezenskenmerk van de Nederlandse samenleving. Op basis van deze brede consensus over (het belang van) de basiswaarden, is de regering van mening dat zij niet in het wetsvoorstel zelf hoeven te worden

---

[13] Advies van de commissie Uitdragen kernwaarden van de rechtsstaat, *Kamerstukken II* 2008/09, 29279, 83.
[14] *Kamerstukken II* 2007/08, 31268, 9.
[15] Onderwijsraad. (2017). *De leerling centraal?* Den Haag: Onderwijsraad, p. 28.
[16] Bijlage 7 bij de Regeling inburgering.

tegen onverdraagzaamheid of wanneer de rechten van anderen ernstig in het gedrang zijn. Solidariteit krijgt in de Grondwet vorm in sociale grondrechten.

Basiswaarden liggen ten grondslag aan de democratie en de rechtsstaat zoals deze in de Grondwet zijn verankerd. In onderhavig wetsvoorstel neemt actieve bevordering van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat een centrale plaats in. Van scholen wordt verwacht dat zij werken aan borging en overdracht van de basiswaarden vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. Het is voor scholen van belang om helder te weten aan welke aspecten een school minimaal moet voldoen en hoe het toezicht daarop door de inspectie vorm zal krijgen. Daar zal de regering hierna op ingaan. Ten overvloede zij daarbij opgemerkt dat uit de opdracht tot bevordering van basiswaarden ook volgt dat onderwijs of handelen van de school niet in strijd met basiswaarden kan zijn.

De basiswaarde vrijheid wordt bevorderd wanneer aandacht wordt geschonken aan autonomie en constitutionele vrijheden, waarbij de vrijheid van meningsuiting een centrale rol speelt. De vrijheid om te mogen zeggen wat je wilt impliceert immers ook de vrijheid om te geloven wat je wilt, je zelf te verenigen, persvrijheid, de vrijheid om oppositie te voeren etc. De basiswaarde gelijkwaardigheid wordt bevorderd door aandacht te besteden aan het gelijkheidsbeginsel en het afwijzen van discriminatie. De basiswaarde solidariteit wordt bevorderd door het behandelen van de elementen verdraagzaamheid, begrip en verantwoordelijkheidsbesef en het afwijzen van onverdraagzaamheid. Dit betekent dat scholen aandacht besteden aan de elementen actieve bevordering van autonomie, vrijheid van meningsuiting, het gelijkheidsbeginsel, verdraagzaamheid, begrip en verantwoordelijkheidsbesef, en het afwijzen van onverdraagzaamheid en discriminatie. Deze elementen vormen in de onderwijspraktijk de minimale kern waaraan een school moet voldoen bij de bevordering van het respect voor en de kennis van de basiswaarden vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. Tevens staat het scholen vrij om bovenop de basiswaarden, andere waarden uit te dragen.

Waar het gaat om de invulling van, en de verhouding tussen, deze elementen geldt dat deze in beginsel allemaal van belang zijn, maar de aandacht en toepassing daarvan afhankelijk kunnen zijn van de leeftijd- en ontwikkelingsfase van leerlingen en van de identiteit van de school. Zo kan een school in het po ervoor kiezen om de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van godsdienst sterker terug te laten komen in haar onderwijsprogramma dan de vrijheid van drukpers, omdat zij deze elementen van vrijheid passender vindt voor jonge leerlingen. Scholen hebben dus de vrijheid nadere invulling te geven aan de uitwerking, onderbouwing of duiding van de basiswaarden en kunnen daarbij ook aansluiten bij de levensbeschouwelijke uitgangspunten van de school.

Anderzijds is sprake van een vaste kern, die voor alle scholen leidend is: de basiswaarden van de democratische rechtsstaat. De genoemde elementen daarvan kunnen eenduidig worden toegepast en zullen in het onderzoekskader van de inspectie worden opgenomen.

De regering heeft de basiswaarden van democratische rechtsstaat een centrale positie toebedeeld in dit wetsvoorstel en acht het daarom van belang dat geen enkel misverstand bestaat omtrent de basiswaarden van de democratische rechtsstaat: vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit, waarbij menselijke waardigheid als overkoepelend begrip geldt. Daarom zal zij hier in deze paragraaf uitgebreider op in gaan, in aanvulling op de memorie van toelichting.[12]

Menselijke waardigheid is een essentieel en onderscheidend kenmerk dat het menselijk leven toekomt. De realisering daarvan is een leidend principe in de omgang tussen mensen en in de relatie tussen mens en gemeenschap. Het respect voor de menselijke waardigheid zonder onderscheid des persoons staat aan de basis van de drie basiswaarden van de democratische, pluriforme en Nederlandse rechtsstaat: vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit.

Vrijheid houdt in dat alle mensen in Nederland vrij zijn om te denken, te geloven en te doen wat zij willen, zolang zij daarbij de vrijheid en gelijkwaardigheid van anderen in acht nemen en zich houden aan de wet. De vrijheid van meningsuiting is essentieel voor een democratische samenleving. Het maakt een publiek debat mogelijk en waarborgt de autonomie van het individu. Ook de vrijheid van onderwijs, pers, vereniging, godsdienst en levensovertuiging zijn voorbeelden van vrijheden die essentieel zijn voor het functioneren van een democratische samenleving. Ze beschermen minderheden en zorgen dat eenieder onderdeel kan zijn van de samenleving en op georganiseerde wijze deel kan uitmaken van het publieke bestel. Ook de vrijheid om oppositie te voeren, een algemeen passief en actief kiesrecht en vrije en eerlijke verkiezingen zijn voorwaarden voor het hebben van een vrije democratische samenleving. Grondwettelijke vrijheden zijn echter nooit onbegrensd, omdat zij elkaar kunnen beperken en in het licht van de constitutionele orde als geheel moeten worden bezien.

Gelijkwaardigheid betekent dat iedereen in Nederland gelijkwaardig is aan elkaar en gelijk is voor de wet. Het begrip gelijkwaardigheid is afgeleid van het gelijkheidsbeginsel dat is verankerd in artikel 1 van de Grondwet. Dit gelijkheidsbeginsel brengt ook met zich mee dat mensen elkaar gelijkwaardig behandelen en dat discriminatie verboden is.

Solidariteit ziet op gemeenschappelijke waarden die betrekking hebben op de omgang tussen mensen zoals respect, begrip, tolerantie, verdraagzaamheid, integriteit en verantwoordelijkheidszin. Solidariteit is een uitdrukking van het besef dat wij als eenling niet kunnen overleven. Om samen te kunnen leven moet men samenwerken, maar ook wie niet (volledig) kan meedoen heeft recht op een menswaardig bestaan. Solidariteit ligt ten grondslag aan de verzorgingsstaat, maar brengt evenzeer de individuele verantwoordelijkheid met zich mee om naar vermogen te participeren in de samenleving. Solidariteit gaat over het tonen van respect voor anderen, alsmede het actief opkomen

[12] Zie memorie van toelichting, *Kamerstukken II* 2019/20, 35352, 3, p.12. Hierover ook uitgebreid: *Kamerstukken II* 2019/20, 33826, 33 (Nationaal actieplan mensenrechten).

democratie. Hoe leerlingen zich uiteindelijk verhouden tot de samenleving en in hoeverre zij ook daadwerkelijk een actieve bijdrage leveren, is aan leerlingen zelf. De burgerschapsopdracht verplicht scholen dus om hen in staat te stellen zich als 'actief burger' op te stellen, maar dit schept geenszins verplichtingen met betrekking tot hun daadwerkelijke participatie, uitingen of opvattingen. Leerlingen komt de vrijheid toe zich kritisch te uiten tegenover de democratische rechtsstaat en hier geen actieve bijdrage aan te leveren. Een vrije en democratische rechtsstaat biedt burgers nu eenmaal ook de vrijheid zich afzijdig te houden.

De regering is niet van mening dat de burgerschapsopdracht beperkt moet zijn tot een politieke component. Zij kiest voor een brede invulling die abstraheert van de indeling in bepaalde dimensies. Zij vindt het een onwenselijke versmalling om louter te spreken van politiek of democratisch burgerschap omdat burgerschap om meer gaat dan kennisoverdracht aangaande de politiek en democratie.
De regering acht het van belang dat burgerschap al jong wordt aangeleerd. Daarom wordt al in het po van scholen verwacht dat zij burgerschap bevorderen. De ontwikkeling van sociale en maatschappelijke competenties is onmisbaar om volwaardig te kunnen participeren in de pluriforme, democratische Nederlandse samenleving. Dit kunnen competenties uit allerlei leergebieden betreffen, niet alleen politiek gerelateerde competenties. Deze competenties komen ook terug in de huidige kerndoelen en worden met de curriculumherziening, conform het regeerakkoord, aangescherpt.

Van scholen wordt verwacht dat zij actief burgerschap bevorderen. Dat vergt een actieve inspanning en het volstaat dus niet dat zij zich slechts onthouden van antirechtsstatelijke uitspraken. Het bevoegd gezag heeft en houdt bij de invulling en uitwerking van de burgerschapsvisie, schoolcultuur en sociale en maatschappelijke competenties een grote mate van vrijheid om eigen accenten te leggen.

4.3 Basiswaarden

De leden van de GDA-fractie vragen de regering in hoeverre expliciet duidelijk is wat moet worden verstaan onder de basiswaarden en wat de gemeenschappelijke kern is van deze waarden. De leden van de SGP-fractie vragen de regering of het wetsvoorstel zich, vanwege de complexe discussie over de basiswaarden, zou moeten richten op de democratische rechtsstaat. De leden vragen de regering toe te lichten waarom het begrip pluriformiteit niet als basiswaarde is genoemd. Zij vragen ook een toelichting op de basiswaarden die in de wettekst worden genoemd en vragen de regering te onderbouwen waarom dit volgens de regering de basiswaarden van de democratische rechtsstaat zijn. Deze leden vragen de regering om scholen op grond van de vrijheid van onderwijs dezelfde zekerheid te bieden als nieuwkomers door de basiswaarden bij regeling vast te stellen en deze verklaring aan beide Kamers voor te leggen.

ook de kritiek van de NVLM en de Onderwijsraad wil meenemen dat door het toevoegen van het begrip 'sociale cohesie' de burgerschapsopdracht juist aan duidelijkheid verliest en daarmee lastiger uit te voeren wordt voor scholen.

Met het vervangen van het begrip sociale integratie voor sociale cohesie wijzigt de opdracht aan het onderwijs inhoudelijk niet. Sociale cohesie ziet, net als sociale integratie, toe op deelname van alle burgers aan de samenleving en haar instituties en bekendheid met en betrokkenheid bij uitingen van de Nederlandse cultuur in al haar verscheidenheid.

Desalniettemin heeft de regering in onderhavig wetsvoorstel gekozen voor het begrip sociale cohesie, omdat zij van mening is dat dit begrip meer recht doet aan de gedachte achter het desbetreffende lid. Sociale cohesie brengt, sterker dan sociale integratie, onderlinge verbinding, gelijkwaardigheid en samenhorigheid tot uitdrukking. Hierbij is ruimte voor verschillende achtergronden, religies en overtuigingen. Sociale integratie zou de indruk kunnen wekken dat de minderheid zich moet conformeren aan de meerderheid en scholen kunnen volstaan met het overbrengen van het meerderheidsstandpunt in een samenleving. Belangrijk onderdeel van de burgerschapsopdracht is juist dat leerlingen leren dat er verschillende opvattingen en religies bestaan in de Nederlandse samenleving en dat zij zich ook richting andersdenkenden op een respectvolle manier leren verhouden.

De leden van de D66-fractie vragen wat de regering verstaat onder 'actief burgerschap' en wanneer burgers in staat zijn volwaardig en verantwoordelijk deel te nemen aan de samenleving. De leden van dezelfde fractie vragen te reageren op het voorstel van de NVLM om 'actief burgerschap' te wijzigen naar 'democratisch burgerschap'. Zij vragen ook waarom is gekozen voor sociale en maatschappelijke competenties en niet voor politieke competenties, aangezien ook 'actief burgerschap' wordt voorgeschreven, en waarom de competenties niet specifiek zijn uitgewerkt. De leden van de CDA-fractie stellen een soortgelijke vraag: zij missen in de memorie van toelichting het belang van politiek burgerschap en vragen een nadere toelichting hoe dit wordt vormgegeven binnen het wetsvoorstel. Zij vragen ook of de regering de mening is toegedaan dat het voor het leren van politiek burgerschap van belang is om dit kinderen zo jong mogelijk bij te brengen en dit ook nog explicieter aan te brengen in het burgerschapsonderwijs, en verwijzen daarbij naar het promotieonderzoek van Nieuwelink.

Met 'actief burgerschap' worden de bereidheid en het vermogen bedoeld om deel uit te maken van de Nederlandse samenleving en daaraan een actieve bijdrage te leveren. In de onderdelen a en b van het eerste lid van de voorgestelde wettelijke bepaling staat op welke manier het bevoegd gezag dit minimaal moet bevorderen. Bij burgerschap staat het (leren) functioneren in de democratische rechtsstaat centraal. Hiervoor is het belangrijk dat leerlingen in staat worden gesteld om zich onafhankelijk en geïnformeerd op te kunnen stellen en als zodanig een mening kunnen vormen over maatschappelijk relevante thema's en een actieve bijdrage te kunnen leveren aan de samenleving en de

omgang met mensen ook omgang met de aarde onderdeel is van burgerschap. Zij merken op dat duurzaamheid nu niet als een van de waarden wordt gezien en vragen of de regering ervan op de hoogte is dat de Italiaanse minister van Onderwijs duurzaamheid binnen verschillende vakken wil laten terugkomen. Zij vragen hoe de regering de rol van duurzaamheid binnen het burgerschapsonderwijs ziet.

De regering is van mening, in lijn met een eerder advies van de Onderwijsraad, dat de huidige wetsbepaling nodeloos complex en te eenzijdig is, doordat zij tot driemaal toe op verschillende wijze het thema diversiteit adresseert.[10] Onderhavig wetsvoorstel vereenvoudigt daarom de bepaling en brengt balans aan. Diversiteit en pluriformiteit hebben ook in dit voorstel een centrale plaats. In de eerste plaats is het begrip pluriform toegevoegd aan het eerste lid onder b van de burgerschapsopdracht. Daarmee wordt pluriformiteit als wezenskenmerk van de democratische rechtsstaat benoemd.[11] Dat houdt in dat het begrip van een democratische rechtsstaat per definitie uitgaat van een veelheid aan opvattingen over hoe een samenleving vorm zou moeten krijgen, hoe de overheid zich verhoudt tot die verscheidenheid en hoe mensen met elkaar om zouden moeten gaan. Een basisgedachte achter een democratische rechtsstaat is dat mensen in diversiteit naast en met elkaar kunnen leven, waarbij de rechten van het individu worden beschermd.
Voorts veronderstelt het begrip sociale cohesie de diversiteit van onze samenleving. De burgerschapsopdracht vraagt daarmee van scholen in de eerste plaats om leerlingen bekend te maken met het feit dat de samenleving pluriform is, maar in de tweede plaats ook om actief burgerschap en sociale cohesie te bevorderen. Dat is volgens de regering niet anders te begrijpen dan dat scholen de opdracht krijgen te bevorderen dat leerlingen actief onderdeel uitmaken van onze pluriforme samenleving. Het bevorderen van sociale cohesie vereist tevens aandacht voor de diversiteit van achtergronden en culturen in onze samenleving. De manier waarop dat gebeurt, is, met inachtneming van de voorgestelde verplichte kern uit de burgerschapsopdracht, aan scholen zelf. Zij gaan namelijk zelf over de richting en inrichting van hun onderwijs en de regering is niet voornemens hier in te treden door op gedetailleerde wijze aan scholen voor te schrijven welke overtuigingen, omgangsvormen en idealen scholen over zouden moeten brengen op hun leerlingen. De door de leden aangehaalde voorbeelden als duurzaamheid en empathie, maken daarom geen onderdeel uit van de verplichte kern van de burgerschapsopdracht.

4.2 Actief burgerschap en sociale cohesie

De leden van de CDA-fractie vragen een nadere toelichting waarom het begrip 'sociale cohesie' duidelijker de burgerschapsopdracht aangeeft dan het begrip 'sociale integratie', waarom het begrip 'sociale cohesie' aan de burgerschapsopdracht toegevoegd moet worden en waarom alleen de term 'actief burgerschap' niet voldoende duidelijk maakt wat onder de burgerschapsopdracht geschaard moet worden. Zij vragen of de regering daarbij

[10] Onderwijsraad (2012). *Verder met burgerschap in het onderwijs*. Den Haag: Onderwijsraad, p. 42.
[11] Vgl. *Kamerstukken II* 2003/04, 29614, 2 (nota grondrechten in een pluriforme samenleving).

wereld. Zij vragen voorts of de toevoeging van één zin over de verhouding van de Nederlandse samenleving tot Europa en de wereld voldoende is om Europees en wereldburgerschap te beschrijven, en of de bredere context waarin de leerling leeft niet ook opgenomen moeten worden in de wettekst om te garanderen dat niet enkel op het Nederlands burgerschap wordt gefocust in het onderwijs.

De regering wijst er op dat de internationale component van het burgerschap expliciet is opgenomen in de wettekst. De basiswaarden van de democratische rechtsstaat zijn mede verankerd in de universeel geldende fundamentele rechten en vrijheden van de mens. De regering erkent het belang van mensenrechten in het burgerschapsonderwijs en sluit daarmee aan bij het standpunt van de Onderwijsraad.[8] In de memorie van toelichting is zij dan ook uitgebreid ingegaan op de internationale component van het burgerschapsonderwijs.[9] Het is van belang dat leerlingen kennis hebben van en respect hebben voor de internationale rechtsorde en mensenrechten. De Nederlandse samenleving staat namelijk niet op zichzelf en burgers hebben zich tegenwoordig te verhouden tot Europa en de rest van de wereld. Daarom is het noodzakelijk dat leerlingen kennisnemen van de internationale (rechts)orde en onderliggende processen. Het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind is hier onderdeel van. De regering wil daarbij wel benadrukken dat dit wetsvoorstel geen verplichtingen oplegt aan scholen over de wijze waarop zij specifiek invulling geven aan deze internationale component van burgerschap. Het is aan scholen en leerlingen of, en zo ja welke waardeoordelen zij vellen over bijvoorbeeld de Europese Unie en de globalisering. Het zijn van Europees burger of wereldburger behoort dan ook niet tot de gemeenschappelijke kern.

De leden van de VVD-fractie vragen hoe de regering gaat waarborgen dat onderwerpen als diversiteit worden meegenomen binnen de burgerschapsopdracht voor alle scholen in het funderend onderwijs, inclusief de bijzondere scholen. Zij vragen ook waar en hoe de regering het aspect kennismaking met de samenleving in al haar diversiteit sterker tot uitdrukking heeft gebracht in de wettekst en de toelichting. Leden van de CDA-fractie vragen of termen als 'empathie' en 'de bereidheid tot het nader opschorten van je oordeel' geen grijze zone creëert die de burgerschapsopdracht minder duidelijk maakt. De leden van de GroenLinks-fractie vragen hoe de boodschappen samen gaan dat de regering enerzijds 'kennismaking met de samenleving in al haar diversiteit' minder expliciet benadrukt in de nieuwe wettelijke bepaling en anderzijds stelt dat dit aspect onverminderd belangrijk is en hierdoor ervoor gekozen heeft om dit punt sterker tot uitdrukking te brengen in de wettekst en toelichting. Zij vragen of het in de nieuwe wettekst enkel gaat om het erkennen van het bestaan van een pluriforme samenleving of dat in de nieuwe burgerschapsopdracht ook sprake is van het actief een onderdeel uitmaken van deze pluriforme samenleving. Voorts vragen zij hoe aandacht voor de diversiteit aan achtergronden en culturen in de nieuwe tekst gewaarborgd blijft. De leden van de GroenLinks-fractie vragen of de regering het met hen eens is dat naast goede

---

[8] Onderwijsraad (2012). *Verder met burgerschap in het onderwijs.* Den Haag: Onderwijsraad, p. 16.
[9] Memorie van toelichting, p. 16.

burgerschap vinden dus altijd in samenhang plaats. Het is echter aan scholen zelf hoe zij de relatie en verhouding tussen beide vormgeven en hoe zij identiteitsbevordering willen invullen, en niet aan de regering.

Voorts vragen leden van de CDA-fractie te reflecteren op de kritiek van onder andere Verus dat de burgerschapsopdracht meer over de verhouding tussen overheid en burgers moet gaan, dan tussen burgers onderling, waarbij uit de nadere invulling van de regering over de burgerschapsopdracht zou blijken dat dit vooral over de verhouding tussen burgers onderling zou gaan. De leden van de D66-fractie vragen waarom is gekozen voor een brede invulling van de verankering van het burgerschapsonderwijs en niet voor louter een politiek-juridische dimensie zoals de Onderwijsraad en de NVLM bepleiten.

De regering acht het van belang dat leerlingen weten welke basiswaarden ten grondslag liggen aan de democratische rechtsstaat en wat de essentie is van de Grondwet. De regering kiest er daarom voor de Grondwet en de democratische rechtsstaat expliciet in de burgerschapsopdracht te noemen en daarmee democratie een centrale rol toe te bedelen. Daarbij wordt het begrip democratie door de regering breder opgevat dan louter een politiek systeem waarin autoriteit gebaseerd is op instemming van de bevolking. De democratische rechtsstaat krijgt weliswaar voornamelijk vorm in de relatie tussen overheid en burger, maar ook tussen burgers onderling. Dit is de reden dat de burgerschapsopdracht zich volgens de regering niet zou moeten beperken tot een politiek-juridische component maar breder dient te worden ingevuld. Het is voor het goed functioneren van een democratie bijvoorbeeld van belang dat leerlingen leren respect te hebben voor elkaars opvattingen, zeker ook wanneer deze ver uit elkaar liggen.

De leden van de CDA-fractie vragen of de regering de mening is toegedaan dat op het punt van burgerschap sprake is van objectiveerbare, duidelijke normen, vastgelegd in de wet.

Vanwege de waarde die de regering hecht aan de constitutionele onderwijsvrijheid heeft zij gekozen voor een kaderstellende formulering van de burgerschapsopdracht, die waarborgt dat het onderwijs op scholen zich in elk geval richt op een gemeenschappelijke kern. Deze kern is volgens de regering goed vertaald naar duidelijke en objectieve normen. Aan het begin van paragraaf 4 is reeds ingegaan op deze kern en de ruimte die scholen daarbij is gelaten. In de paragrafen 4.2 t/m 4.5 wordt per element toegelicht wat exact wordt verwacht van scholen en in paragraaf 11 geeft de regering aan hoe toezicht gehouden wordt op de burgerschapsopdracht.

De leden van de D66-fractie vragen of de regering onder burgerschap zowel Nederlands burgerschap als Europees burgerschap verstaat. De leden van de GroenLinks-fractie vragen of Europees en wereldburgerschap geen onderdeel zijn van de gemeenschappelijke kern van burgerschapsonderwijs. Zij vragen of niet alle leerlingen, van welk onderwijsniveau of in welke regio dan ook, onderdeel zijn van Europa en de

De leden van de CDA-fractie vragen de regering nader toe te lichten wat precies de gemeenschappelijke kern is van burgerschap die verplicht wordt gesteld voor alle scholen en of deze kern ligt in de principes en uitgangspunten van de democratische rechtsstaat.

Burgerschapsonderwijs vormt een cruciale basis voor leerlingen om zich te ontwikkelen tot volwassen democratische burgers. De huidige burgerschapsopdracht is een algemene opdracht aan het bevoegd gezag om in het onderwijsprogramma zorg te dragen voor actief burgerschap en sociale integratie. Niet alleen door kennisoverdracht, maar ook door het aanleren van burgerschapsvaardigheden. Scholen hebben daarbij een hoge mate van vrijheid om zelf invulling te geven aan de burgerschapsopdracht.
De voorgestelde burgerschapsopdracht is in de kern hetzelfde als de huidige opdracht, maar is met meer richtinggevende normen omschreven. Het wetsvoorstel kent een duidelijke gemeenschappelijke kern die burgerschapsonderwijs op iedere school dient te omvatten. Deze kern is dat leerlingen op school respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat wordt bijgebracht, dat de sociale en maatschappelijke competenties die daaraan bijdragen worden bevorderd, en dat er een schoolcultuur is die in lijn is met deze waarden. Het gaat daarbij om basiswaarden die gebaseerd zijn op de basiswaarden democratische rechtsstaat: vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. Deze basiswaarden moeten op herkenbare wijze in het onderwijs terugkomen. Scholen behouden daarbij ruimte voor eigen invulling, bijvoorbeeld van specifieke waarden en normen die voort (kunnen) komen uit de godsdienstige, levensbeschouwelijke of pedagogische grondslag.

Van scholen wordt verwacht dat zij een herkenbare visie ontwikkelen op hun burgerschapsonderwijs en deze uiteenzetten in hun schoolplan en schoolgids. Die visie als zodanig komt in het onderwijsprogramma tot uitdrukking middels een door de leerjaren heen samenhangend programma dat de burgerschapsvorming van leerlingen doelgericht bevordert, waarbij de school tevens concreet formuleert wat leerlingen zullen leren. De inspectie zal toetsen of de invulling van de burgerschapsonderwijs voldoet aan de wettelijke normen.

De leden van de CDA-fractie willen weten waarom niet is gekozen voor democratie en identiteitsbevordering als gemeenschappelijke kern.

Democratie speelt wel degelijk een belangrijke rol binnen de gemeenschappelijke kern. Zo wordt van scholen verwacht dat zij respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat bijbrengen aan leerlingen. Tevens dienen zij leerlingen in staat te stellen deel uit te maken van en bij te dragen aan de pluriforme, democratische Nederlandse samenleving.
Daarnaast zal kwalitatief goed burgerschapsonderwijs ontegenzeggelijk bijdragen aan de identiteitsbevordering van een leerling. Bij bevordering van burgerschap gaat het immers per definitie over de wijze waarop een persoon zich wil verhouden tot anderen, de samenleving en de groepen waarin zij of hij leeft. Persoonsvorming en bevordering van

regering ook zicht heeft op de positie van Nederlandse leerlingen bij afronding van de schooltijd.

Nederland blijft deelnemen aan het ICCS-onderzoek. In 2020 wordt in Nederland opnieuw gekeken naar de burgerschapscompetenties van jongeren en het burgerschapsonderwijs op scholen, waarmee de ontwikkeling van het burgerschapsonderwijs in kaart gebracht wordt. Ook wordt de relatie onderzocht tussen kenmerken van scholen en de burgerschapskennis, houdingen en vaardigheden van leerlingen. Dit onderzoek maakt geen onderdeel uit van het internationale onderzoek. Om vergelijking met de eerdere onderzoeken mogelijk te maken, wordt echter wel gedeeltelijk hetzelfde instrumentarium toegepast. Het onderzoek in 2020 is dus specifiek gericht op de ontwikkelingen in Nederlandse scholen. Nederland neemt daarnaast opnieuw deel aan de volgende internationale editie van ICCS in 2022. Op deze manier blijft de regering de burgerschapscompetenties van Nederlandse jongeren monitoren en kunnen die worden vergeleken met die van jongeren in andere landen.

Op dit moment zijn geen onderzoeksresultaten bekend van de burgerschapscompetenties die Nederlandse leerlingen aan het eind van het vo hebben ontwikkeld. Wel loopt het *Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen*; een longitudinaal onderzoek van de UvA in samenwerking met BZK, ProDemos en het SCP, waarbij Nederlandse leerlingen op ongeveer vijftig scholen gedurende het vo worden gevolgd om de ontwikkeling van democratische kernwaarden bij jongeren in kaart te brengen. In het schooljaar 2018/2019 is dit onderzoek gestart in de eerste klas van het vo. Het eerste rapport op basis van dit onderzoek is recent gepubliceerd. In de loop van de jaren zal meer bekend worden over de ontwikkeling van democratische kernwaarden in de hogere klassen van het vo.

4. Verduidelijking van de algemene burgerschapsopdracht

In deze paragraaf beantwoordt de regering vragen die zijn gesteld over de inhoud en reikwijdte van de voorliggende burgerschapsopdracht. Het betreft achtereenvolgens de kern van de burgerschapsopdracht (4.1), actief burgerschap en sociale cohesie (4.2), basiswaarden (4.3), schoolcultuur (4.4), doelgericht en samenhangend (4.5) en segregatie (4.6). De vragen die hierop betrekking hebben zijn onder het kopje van dat thema beantwoord, waarbij soortgelijke vragen zijn samengevoegd.

4.1 Kern burgerschapsopdracht

De leden van de D66-fractie vragen de regering toe te lichten wat de wettelijke verankering van de burgerschapsopdracht beoogt en wat de gewenste uitwerking is van dit wetsvoorstel.

waar aannemen van nepnieuws kan het vertrouwen in de onafhankelijkheid van journalisten, wetenschappers en rechters ondermijnen. Dat alles maakt het nu nog meer dan voorheen noodzakelijk dat leerlingen goed burgerschapsonderwijs krijgen. Zij dienen hiermee in staat te worden gesteld om zelfstandig tot (kritische) meningsvorming te komen en een bijdrage te leveren aan de samenleving op basis van gemeenschappelijke basiswaarden.

3.2 Onderzoek naar burgerschapsonderwijs

De leden van de CDA-fractie vragen wat er de oorzaak van is dat Nederlandse jongeren minder goed presteren op het gebied van burgerschap dan andere Europese jongeren. De leden van de SP-fractie vragen hoe de regering verklaart dat de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs op scholen uiteenloopt.

Een rechtvaardiging voor de noodzaak tot versterking van het burgerschapsonderwijs is dat Nederlandse leerlingen ten opzichte van leerlingen uit andere vergelijkbare landen op het punt van burgerschapsonderwijs achterblijven qua kennis en competenties. Ook de inspectie en de Raad van State beamen dat.[5]

Studies wijzen erop dat dat de oorzaak deels ligt in de onduidelijkheid van de huidige wettelijke bepaling. Zo geeft de inspectie aan dat scholen het lastig vinden het burgerschapsonderwijs goed vorm te geven, omdat zij niet goed weten wat van hen wordt verwacht. Zij slagen er daardoor ook vaak niet in om het burgerschapsonderwijs samenhangend en doelgericht op te zetten.[6] Ook de Onderwijsraad ziet de open doelbepaling, zonder vergaand verplichtend karakter, als een oorzaak van de te langzame ontwikkeling van het burgerschapsonderwijs.[7]

De stagnatie waarvan de inspectie spreekt, kan reeds blijken uit de grote verschillen die bestaan tussen scholen in de kwaliteit van hun burgerschapsonderwijs. Dat impliceert immers dat voor veel scholen ontwikkeling en verbetering mogelijk is, maar dat deze niet altijd plaatsvindt. Het ICCS-onderzoek laat zien dat ook het gemiddelde beeld weinig rooskleurig is. De in internationaal opzicht achterblijvende situatie wordt ook niet kleiner, zoals vergelijking van resultaten over een periode van ruim tien jaar inzichtelijk maakt.

De leden van de D66-fractie vragen of Nederland deelneemt aan de ICCS om de effecten van het wetsvoorstel te kunnen volgen. De leden van de CU-fractie merken op dat dit onderzoek kijkt naar leerlingen in het tweede leerjaar van het vo en vragen of de

---

[5] Inspectie van het Onderwijs, *Burgerschap op school. Een beschrijving van burgerschapsonderwijs en de maatschappelijke stage*, Utrecht: Inspectie van het Onderwijs 2016, p. 18; Nader Rapport, *Kamerstuk II* 2019/20, 35352, 4, p. 3.
[6] Inspectie van het Onderwijs (2016). *Burgerschap op school. Een beschrijving van burgerschapsonderwijs en de maatschappelijke stage.* Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
[7] Onderwijsraad (2012), *Verder met burgerschap in het onderwijs*. Den Haag: Onderwijsraad, p. 23-24.

3. Noodzaak tot versterking burgerschapsonderwijs

De leden van verschillende fracties hebben meerdere vragen gesteld over de noodzaak voor dit wetsvoorstel. In paragraaf 3.1 worden de vragen over het belang van burgerschapsonderwijs beantwoord. In paragraaf 3.2 gaat de regering in op vragen over onderzoek naar burgerschapsonderwijs.

3.1 Belang van burgerschapsonderwijs

De leden van de ChristenUnie-fractie lezen dat de school niet de primaire verantwoordelijkheid heeft voor burgerschap. Zij vragen waarom de ingreep in de opdracht aan scholen gerechtvaardigd en proportioneel is, of er geen oneigenlijke verantwoordelijkheid aan scholen wordt toegekend en hoe de regering ouders, verenigingen en maatschappelijke instellingen aanspreekt op hun verantwoordelijkheid.

De primaire verantwoordelijkheid voor burgerschap ligt niet bij scholen, maar bij ouders. In tweede instantie zijn ook verenigingen, scholen en maatschappelijke instellingen verantwoordelijk. Scholen vormen een belangrijke maatschappelijke ontmoetingsplaats en spelen een belangrijke rol bij de ontwikkeling van een kind. Daarom komt hen een verantwoordelijkheid toe, die niet oneigenlijk is. Deze is sinds 2006 ook van toepassing op het burgerschapsonderwijs. In paragraaf 5 van de memorie van toelichting en in paragraaf 4 van deze nota naar aanleiding van het verslag wordt nader toegelicht wat deze verantwoordelijkheid precies behelst.

De overheid heeft (behoudens daar waar het gaat om jeugdzorg en het strafrecht) geen bevoegdheid om ouders, verenigingen en maatschappelijke instellingen aan te spreken op hun verantwoordelijkheid voor burgerschap bij kinderen en jongeren. Het opvoeden van kinderen is primair aan ouders. Hooguit kan de overheid een moreel appel doen op kinderen, ouders verenigingen en maatschappelijke instellingen, zoals dat bijvoorbeeld in het verleden is gebeurd met de campagne *'De maatschappij, dat ben jij'*.

De leden van de SGP-fractie vragen welke maatschappelijke ontwikkelingen tot het wetsvoorstel nopen.

De zorgen die bestonden in de tijd waarin de huidige bepaling in de wet is opgenomen (2006) zijn nog altijd actueel en zijn op sommige punten zelfs toegenomen. Sociale cohesie is niet vanzelfsprekend, individualisering en polarisatie nemen toe en de bevolkingssamenstelling wordt diverser als gevolg van migratie. Daarnaast staat de rechtsstaat onder druk doordat in toenemende mate de onafhankelijkheid van rechters openbaar in twijfel wordt getrokken en vanwege de zorgen over radicale groeperingen en stromingen die de rechtsstaat als zodanig niet erkennen. Tevens groeien leerlingen tegenwoordig op in een tijd waar sociale media een prominente rol spelen in hun nieuwsgaring en waarin het lastig kan zijn om feiten van fictie te onderscheiden. Het voor

belang is hierbij om te benadrukken dat de commissie geen toezicht houdt op de kwaliteit van het onderwijs. De commissie heeft daarmee een andere functie dan de inspectie in het funderend onderwijs.

In het funderend onderwijs wordt op basis van dit wetsvoorstel van scholen verwacht dat zij zich richten op het bevorderen van actief burgerschap en sociale cohesie. Ook moeten zij zorgdragen voor een schoolcultuur in lijn met de basiswaarden, waarin leerlingen worden gestimuleerd te oefenen met deze waarden. Dat past bij de vormende ontwikkelingsfase waarin leerlingen in het funderend onderwijs zich bevinden. Om de uitvoering hiervan te kunnen beoordelen, en indien nodig te handhaven, is een integrale beoordeling van de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs noodzakelijk. Deze beoordeling is altijd contextafhankelijk. Hiervoor is onderwijskundige en pedagogische kennis vereist en is het van belang een school daadwerkelijk te bezoeken. De inspectie is daarmee de meest geschikte partij om toezicht te houden.

De verschillen in de burgerschapsopdracht tussen de onderwijssectoren zijn volgens de regering wenselijk, alsmede de verschillen in het toezicht die hieruit volgen. Zij is dan ook niet voornemens een commissie in te stellen om toezicht te houden op naleving van de burgerschapsopdracht.

Leden van de ChristenUnie-fractie vragen of de regering praktische handvatten vanuit het mbo kan bieden ter ondersteuning van de burgerschapsopdracht in het funderend onderwijs. Tevens vragen de leden of deze uitwisseling al plaatsvindt of dat deze nog verder versterkt kan worden.

De kennis en ervaring uit met het mbo wordt gedeeld met het vo. Deze uitwisseling vindt in eerste instantie plaats tussen leraren, onderwijsinstellingen, sectorraden en andere betrokken organisaties. Daarnaast ondersteunt de regering de sectorraden op projectbasis om kennisdeling intersectoraal te bevorderen en levert de Alliantie burgerschap hier een belangrijke bijdrage aan. In deze alliantie dragen de sectorraden bij aan intersectorale kennisoverdracht, zowel op theoretisch als op praktisch niveau. Zie voor nadere toelichting aangaande de ondersteuning de beantwoording in paragraaf 9. Tevens zal de regering uitvoering geven aan de door uw Kamer aangenomen motie Van den Berge c.s., die de regering verzoekt om in de evaluatie van de Burgerschapsagenda mbo 2017-2021 specifiek aandacht te besteden aan de aansluiting tussen de leerdoelen burgerschapsonderwijs in het mbo en de leerdoelen maatschappijleer in het vmbo.[4] Vanuit de curriculumherziening wordt ook in het funderend onderwijs zorgvuldig gekeken naar een zo goed mogelijke aansluiting van de kerndoelen en eindtermen burgerschap op het vervolgonderwijs.

---

[4] *Kamerstukken II 2019/20*, 35336, 16.

studenten verder in hun ontwikkeling en hebben zij al de nodige kennis opgedaan over de rechtsstaat. Hier hoort een andere overheidsverantwoordelijkheid bij, evenals een bijpassende burgerschapsopdracht.

In het middelbaar beroepsonderwijs (hierna: mbo) gelden reeds eisen voor de inhoud en kwaliteit van het burgerschapsonderwijs. Deze eisen zijn neergelegd in de *kwalificatie-eisen loopbaan en burgerschap*. Burgerschapsonderwijs in het mbo heeft als doel bij te dragen aan de voorbereiding van studenten op volwaardige deelname aan de maatschappij en op de arbeidsmarkt. De basiswaarden die dit wetsvoorstel beschrijft sluiten goed aan op deze kwalificatie-eisen in het mbo.

In het hoger onderwijs (hierna: ho) ligt de nadruk meer op het ontwikkelen en overdragen van wetenschappelijke kennis, inzicht en vaardigheden, al spelen persoonlijke ontplooiing en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef ook een rol. Dit is in de Wet op het hoger onderwijs en onderzoek (WHW) verwoord in de opdracht mede aandacht te schenken aan de persoonlijke ontplooiing van studenten en de bevordering van hun maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef. Dit houdt ten minste in dat instellingen en hun vertegenwoordigers zich onthouden van discriminatoire gedragingen en uitlatingen. Vanwege de academische vrijheid is het aan instellingen zelf om te bepalen hoe zij deze opdracht vormgeven. Ook het funderend onderwijs kent een verstrekkende vrijheid om het onderwijs naar eigen inzicht in te richten, maar de kwaliteitskaders en het toezicht hierop zijn explicieter omschreven dan in het ho. Vanwege deze wezenlijke verschillen heeft de regering in eerdere toelichtingen gekozen voor een relatief beperkte vergelijking tussen het funderend onderwijs en het ho.

Leden van de CDA-fractie vragen de regering toe te lichten waarom de regering niet gekozen heeft voor het instellen van een commissie en daarmee kiest voor verschillende systemen van toezicht in het funderend en hoger onderwijs. Ook de leden van de fractie van D66 vragen de regering te reageren op het instellen van een dergelijke commissie.

Zoals reeds gesteld heeft burgerschap een wezenlijk andere rol in het funderend onderwijs dan in het ho. Burgerschap behoort in het funderend onderwijs tot de kern van het onderwijs. Het is opgenomen als deugdelijkheidseis, en conform artikel 3 van de WOT is het toezicht hierop voorbehouden aan de inspectie.

Bevordering van het maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef in het ho houdt ten minste in dat instellingen en hun vertegenwoordigers zich onthouden van discriminatoire uitlatingen. Indien de minister meent dat een instelling zich niet aan deze wettelijke opdracht heeft gehouden, zullen de uitlatingen die daartoe aanleiding geven worden voorgelegd aan de Commissie beoordeling uitingen maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef. Deze commissie heeft tot taak de minister te adviseren ten aanzien van de beoordeling of sprake is van discriminatoire uitlatingen dan wel van uitlatingen die in strijd zijn met de principes van de democratische rechtsstaat. Van

De leden van de ChristenUnie-fractie vragen de regering toe te lichten waarom de beoogde tijdpaden van het curriculum en de wettelijke burgerschapsopdracht niet synchroon lopen.

De herziening van het curriculum voor het po en vo is een meerjarig proces. Leraren en schoolleiders hebben in de afgelopen periode voorstellen ontwikkeld die tussentijds uitgebreid geconsulteerd zijn. Indien met de Kamer tot overeenstemming wordt gekomen over een passend vervolgproces, waarin toetsing van de wetenschap en in de onderwijspraktijk een stevige rol moeten krijgen, dienen deze voorstellen als basis voor het formuleren van vernieuwde kerndoelen. Tegelijkertijd is duidelijk geworden dat de huidige algemene burgerschapsopdracht scholen onvoldoende duidelijkheid geeft en de inspectie onvoldoende basis biedt voor handhaving. Een verduidelijking van de burgerschapsopdracht zal scholen meer richting en houvast bieden. De regering vindt een verduidelijkte burgerschapsopdracht van dermate groot belang dat zij het onwenselijk acht inwerkingtreding te koppelen aan het moment dat de curriculumherziening is afgerond. Dit is ook niet nodig aangezien het voor de invulling en uitvoering van de burgerschapsopdracht niet voorwaardelijk is om te weten hoe de nieuwe kerndoelen en eindtermen er exact uit zullen zien.

2.2 De burgerschapsopdracht in relatie tot burgerschap in het mbo en ho

De leden van de D66-fractie vragen zich af of de voorgestelde verankering gevolgen heeft voor het mbo aangezien zij ook een burgerschapsopdracht heeft. De leden van de GroenLinks-fractie hebben een soortgelijke vraag. De leden van de SGP-fractie vragen de regering toe te lichten waarom zij in de toelichting slechts de vergelijking heeft getrokken met het middelbaar beroepsonderwijs en niet met het hoger onderwijs. Deze leden vragen ook naar een toelichting op de stelling in het nader rapport dat de verantwoordelijkheid van de overheid in het funderend onderwijs verder reikt en dat de voorgestelde verplichtingen kennelijk intensiever zijn en hoe deze stelling te verenigen is met het gegeven dat instellingen in het hoger onderwijs zelfs verantwoordelijk zijn voor gedragingen van individuele personeelsleden.

De burgerschapsopdracht wordt per onderwijssector verschillend vormgegeven, benoemd en ingevuld en kent ook een ander karakter, hetgeen goed verklaarbaar is omdat de opdracht moet aansluiten bij de leerbehoefte en ontwikkelingsfase van leerlingen en studenten.
De burgerschapsopdracht in het funderend onderwijs vraagt, vanwege de vormende leeftijd en daarmee gepaard gaande overheidsverantwoordelijkheid, om een meer richtinggevende wettelijke bepaling. Het is namelijk van belang jonge en leerplichtige leerlingen basiskennis bij te brengen over de rechtsstaat en hen het belang te laten inzien van de instandhouding hiervan en de bijdrage die zij daaraan kunnen leveren. Dit komt bijvoorbeeld tot uiting in lid 3a, dat waarborgt dat leerlingen actief worden gestimuleerd te oefenen met de basiswaarden van de democratische rechtsstaat. In het mbo en ho zijn

De leden van de CDA-fractie vragen op welke wijze wordt getoetst in hoeverre de manier waarop scholen de burgerschapsopdracht vormgeven voldoet aan het doel van het bevorderen van burgerschap, zonder dat het strijdig is met art. 23 GW, en of er bijvoorbeeld gedacht wordt aan een verplicht minimum aantal uren burgerschap. Daarnaast vragen de aan het woord zijnde leden of de regering kan aangeven of ook wordt nagedacht op welke wijze burgerschap in de eindtermen voor zowel het po als het vo wordt meegenomen.

De voorgestelde burgerschapsopdracht past binnen de grenzen van de vrijheid van onderwijs die door artikel 23 Grondwet wordt geborgd. In paragraaf 11 wordt uiteengezet hoe deze borging terugkomt in het toezicht.
Het bevoegd gezag komt een grote mate van vrijheid toe bij de invulling en uitwerking van de verplichte kern van de algemene burgerschapsopdracht. Zij gaat zelf over de richting en inrichting van haar onderwijs. Voorts brengt deze vrijheid mee dat scholen zelf mogen beslissen hoeveel uren zij aan bepaalde onderwijsactiviteiten besteden. Scholen kunnen hierdoor inspelen op specifieke behoeften van hun leerlingenpopulatie en maatschappelijke omgeving, en daarbij de identiteit van de school laten terugkomen. Enkel voor het vak lichamelijke opvoeding is in het vo een verplicht aantal uren vastgelegd.[3] Zoals eerder benoemd, vindt thans een integrale herziening van het curriculum plaats waarbij de komende jaren nieuwe kerndoelen ontwikkeld worden. Hierbij is burgerschap één van de negen leergebieden. Aan de hand van de verbetering van de kerndoelen voor het po en de onderbouw van het vo worden ook de eindtermen in de bovenbouw van het vo tegen het licht gehouden.

Zowel de leden van de ChristenUnie-fractie als de leden van de GroenLinks-fractie hebben vragen over het tijdspad van het wetsvoorstel en Curriculum.nu. De leden van de GroenLinks-fractie vragen zich af wat er, als er gewacht wordt op de kerndoelen die geformuleerd worden in het traject Curriculum.nu, in de tussentijd van scholen wordt verwacht, aangezien de inwerkingtreding van het nieuwe curriculum pas in het schooljaar 2023-2024 in het po en de onderbouw van het vo wordt voorzien?

Scholen zullen vanaf de inwerkingtreding van dit wetsvoorstel aan de verduidelijkte burgerschapsopdracht moeten voldoen. Daarnaast zijn tot aan het moment waarop het nieuwe curriculum in werking zal treden, de huidige kerndoelen van kracht. De regering beoogt inwerkingtreding van het wetsvoorstel burgerschap per 1 augustus 2021. Op de inhoud van deze algemene opdracht gaat zij in paragraaf 4 nader in.

---

[3] Recent is een amendement aangenomen die dit ook voor het primair onderwijs regelt. Per week wordt gemiddeld minimaal twee uur bewegingsonderwijs verplicht gesteld: Kamerstukken II, 2019/20, 35102, 23.

als algemene doelstelling van alle scholen in het funderend onderwijs dient te gelden, vastgesteld in een algemene wettelijke opdracht.

De leden van de SGP-fractie vragen eveneens toe te lichten in hoeverre het juridische bereik van vergelijkbare termen in beide artikelen, zoals sociale competenties, verschilt. Zij vragen of het bevoegd gezag bijvoorbeeld aan nog meer sociale competenties gebonden kan zijn dan uit de kerndoelen zou volgen. Zij vragen voorts, met een verwijzing naar het advies van de Raad van State met betrekking tot de in het wetsvoorstel genoemde sociale en maatschappelijke competenties, waarom de regering scholen met een onbepaalde opdracht over sociale competenties wil opzadelen.

Zoals reeds toegelicht, regelen de kerndoelen op een specifieker niveau waar het onderwijs aan moet voldoen dan een algemene bepaling dat doet. Kerndoelen kunnen wel raken aan sociale competenties. Zo is in het Besluit kerndoelen onderbouw VO vastgesteld (kerndoel 36) dat leerlingen leren 'een beargumenteerd standpunt in te nemen en te verdedigen, en daarbij respectvol met kritiek om te gaan.' Dit type kerndoelen heeft dus betrekking op sociale competenties en kan helpen bij de invulling van de burgerschapsopdracht, maar het staat scholen vrij om op een alternatieve wijze te werken aan de wettelijke opdracht tot het ontwikkelen van sociale en maatschappelijke competenties die de leerling in staat stellen deel uit te maken van en bij te dragen aan de pluriforme, democratische Nederlandse samenleving.
Het wetsvoorstel bindt scholen dus niet aan specifieke kerndoelen en creëert ook geen nieuwe of aangepaste kerndoelen. Andersom is het ook niet zo dat wanneer het onderwijs is vormgegeven conform alle kerndoelen die raken aan burgerschap, het bevoegd gezag daarmee per definitie aan de burgerschapsopdracht voldoet. Uit deze opdracht volgen doelstellingen waarvan het bevoegd gezag inzichtelijk dient te maken hoe zij hier op herkenbare, samenhangende en doelgerichte wijze aan werken.

Het bevoegd gezag bepaalt de invulling van de competenties. Het is voorstelbaar dat het bevoegd gezag sommige kerndoelen uit het curriculum die raken aan burgerschap gebruikt om deze sociale en maatschappelijke competenties in het kader van de burgerschapsopdracht in te vullen. Het bevoegd gezag dient deze competenties dan op te nemen in haar burgerschapsvisie en ervoor te zorgen dat het onderwijs aangaande deze competenties voldoet aan de eisen die de burgerschapsopdracht daaraan stelt. Daarbij kan elke school haar eigen accenten leggen. De ene school zal bijvoorbeeld meer nadruk willen leggen op een sociale competentie als samenwerken, terwijl een andere school liever een competentie als debatteren een prominente plek in haar onderwijsprogramma toebedeelt. Uiteindelijk gaat het er om dat het bevoegd gezag, op basis van de algemene burgerschapsopdracht, een visie ontwikkelt op de sociale en maatschappelijke competenties die het de leerlingen wil bijbrengen, om hen in staat te stellen deel uit te maken van en bij te dragen aan een pluriforme en democratische samenleving. Voor de ontwikkeling van deze visie kan gebruik worden gemaakt van bestaande kerndoelen, maar er is ook ruimte voor eigen invulling.

componenten, maar daarbij is meer ruimte voor een eigen invulling. De burgerschapsopdracht is dus meer algemeen van aard.

De regering acht het van belang dat de voorliggende verduidelijking van de burgerschapsopdracht en de nog vorm te geven kerndoelen voor het leergebied burgerschap goed op elkaar aansluiten. Met de integrale herziening van het curriculum zullen de kerndoelen en eindtermen worden verbeterd. Een aantal daarvan is ook relevant voor burgerschap. Het ontwikkelteam is van meet af aan op de hoogte geweest van de wens van de wetgever om de burgerschapsopdracht aan scholen te verduidelijken. Dat resulteert in voorstellen voor het leerplan burgerschap die goed aansluiten op onderhavig wetsvoorstel. De bouwstenen die gepresenteerd zijn gaan achtereenvolgens in op vrijheid en gelijkheid, macht en inspraak, democratische cultuur, identiteit, diversiteit, solidariteit, digitaal samenleven, duurzaamheid, globalisering, technologisch burgerschap en denk- en handelwijzen. De bouwstenen zijn uitgewerkt voor het po en de onderbouw van het vo en zien zowel op kennis als op hieraan gekoppelde vaardigheden.

De leden van de SGP-fractie vragen waarom de regering er niet voor gekozen heeft zoveel mogelijk duidelijkheid te scheppen door de burgerschapsopdracht te beperken tot die onderdelen die niet reeds in de kerndoelen voorkomen. Deze leden constateren voorts dat het probleem van overlap met name speelt ten aanzien van de sociale competenties. Zij vragen de regering waarom het nodig en verstandig is elementen die reeds door de huidige en toekomstige kerndoelen gedekt worden nogmaals te verwoorden in de burgerschapsopdracht.

De kerndoelen gaan specifiek over wat leerlingen moeten kennen en kunnen. De burgerschapsopdracht is meer dan dat: het is een algemene opdracht aan het bevoegd gezag die gaat over zaken als een schoolcultuur, de basiswaarden, het zorgdragen voor een samenhangende en doelgerichte bevordering van actief burgerschap en sociale cohesie, en het ontwikkelen van sociale en maatschappelijke competenties. Bovendien heeft een verduidelijkte burgerschapsopdracht gevolgen voor de kwaliteitszorg van scholen. Zo moeten scholen een heldere visie op en uitwerking van het burgerschapsonderwijs ontwikkelen en deze opnemen in schoolgids en schoolplan en moeten de opbrengsten daarvan worden gemonitord.[2] Deze opdracht geeft daarmee uiting aan meer dan hetgeen vastgelegd is in de kerndoelen en laat ook meer ruimte voor eigen invulling door scholen dan de landelijk vastgestelde kerndoelen. Dat laat onverlet dat de kerndoelen een onderdeel kunnen vormen van de invulling van de burgerschapsopdracht.

Scholen spelen als belangrijke ontmoetingsplaats van jongeren een prominente rol bij het ontwikkelen van actief burgerschap en de daarvoor vereiste kennis en competenties van leerlingen. Deze functie van het onderwijs acht de regering dermate van belang dat dit

---

[2] Artikel 12 van de WPO, artikel 21 van de WEC en artikel 24 van de WVO.

als basis voor hun lesprogramma (eventueel via een op kerndoelen en eindtermen gebaseerde lesmethode). De kerndoelen en eindtermen leggen wettelijk vast wat de doelen en inhoud van het onderwijs zijn, beschreven voor een leergebied of vak. De verwachting is dat met de herziening van het curriculum ook burgerschap als leergebied zal worden toegevoegd aan de bepalingen over de inhoud van het onderwijs.

De leden van de D66-fractie vragen of het wetsvoorstel en het voorstel rond het nieuwe curriculum voldoende houvast en verankering aan scholen geeft.

Met dit wetsvoorstel beoogt de regering de burgerschapsopdracht voor het funderend onderwijs te verduidelijken. Scholen krijgen helderheid over de verplichte, gemeenschappelijke kern van de burgerschapsopdracht, zodat zij meer houvast hebben. Wat deze kern exact behelst wordt verder toegelicht in de beantwoording van de vragen in paragraaf 4. Daarnaast worden scholen op verschillende manieren ondersteund bij het uitvoeren van de burgerschapsopdracht. Zie daarover de beantwoording in paragraaf 9.

De leden van de GroenLinks-fractie vragen zich af of de in deze wet geformuleerde burgerschapsopdracht wordt overgenomen in het herziene curriculum of dat er voor het leergebied burgerschap binnen het traject Curriculum.nu weer opnieuw kerndoelen voor burgerschapsonderwijs worden geformuleerd. Indien dat het geval is vragen deze leden zich voorts af of het burgerschapsonderwijs dan weer aangepast moet worden.
De leden van de SP-fractie vragen de regering of zij van mening is dat het voorstel van het ontwikkelteam burgerschap goed aansluit bij wat het voorliggend wetsvoorstel beoogt. Daarnaast vragen zij de regering haar antwoord toe te lichten en daarbij in te gaan op de concrete voorstellen die gedaan zijn door het ontwikkelteam. De leden van de ChristenUnie-fractie vragen of de knip tussen het algemeen wettelijk kader en de nog vast te stellen kerndoelen in het kader van Curriculum.nu een bron kan zijn van onduidelijkheid en inconsistenties, en hoe de regering dit wil voorkomen. Dezelfde leden willen ook weten of een situatie kan ontstaan waarin scholen op grond van de nieuwe wet hun eigen visie, les- en meerjarenprogramma vormgeven en zij vervolgens dit programma kunnen afschrijven omdat het nieuwe curriculum wordt ingevoerd. Zij vragen voorts hoe de regering dit wil voorkomen.

Ook deze vragen betreffen de relatie tussen de algemene burgerschapsopdracht, de kerndoelen en de herziening van het curriculum. Zoals hiervoor is aangegeven, gaat onderhavig voorstel over een verduidelijking van de bestaande algemene burgerschapsopdracht aan scholen. Deze opdracht onderscheidt zich in de onderwijswetten uitdrukkelijk van de wettelijke bepalingen over de inhoud van het onderwijs. De kerndoelen en eindtermen zijn expliciet gericht op de inhoud van het onderwijs en bevatten concrete leerdoelen per sector, toegespitst op de specifieke ontwikkelingsfase van een leerling. De burgerschapsopdracht ziet op het zorgdragen voor een samenhangende en doelgerichte bevordering van actief burgerschap en sociale cohesie en op de schoolcultuur. De invulling van deze opdracht bevat óók inhoudelijke

curriculum. Tot die tijd worden geen aanvullende stappen genomen, zoals ook te lezen is in het kabinetsstandpunt over het advies van de staatscommissie parlementair stelsel.[1]

De leden van de D66-fractie constateren dat veel parallelle projecten gaande zijn rond burgerschap, zoals de adviezen van de staatscommissie parlementair stelsel, de herziening van het curriculum en de wettelijke verankering van burgerschapsonderwijs. Zij vragen de regering nader toe te lichten hoe deze projecten zich tot elkaar verhouden en samenhangen. Deze leden vragen de regering ook hoe deze trajecten uiteindelijk een geheel gaan vormen en hoe het onderwijs wordt ondersteund in de overgang, zodat goed burgerschapsonderwijs gerealiseerd kan worden. De leden van de GroenLinks-fractie stellen een soortgelijke vraag: zij vragen hoe de samenhang tussen de voorgestelde burgerschapsopdracht en het herzieningstraject van het curriculum gezien moet worden.

De constatering dat er verschillende parallelle trajecten rond burgerschap gaande zijn, is juist. De verhouding tussen de algemene burgerschapsopdracht, de kerndoelen en de herziening van het curriculum wordt hieronder toegelicht. Op de relatie met de adviezen van de staatscommissie parlementair stelsel is hierboven reeds ingegaan. Op de ondersteuning van scholen wordt in paragraaf 9 ingegaan.

Het wetsvoorstel ter verduidelijking van de burgerschapsopdracht geeft een algemene opdracht aan scholen. De opdracht valt daarmee binnen de uitgangspunten en doelstellingen van het onderwijs zoals verwoord in artikel 8 van de WPO, artikel 11 van de WEC en onder andere artikel 2 van de WVO. Daarin staat bijvoorbeeld een algemene opdracht het onderwijs zodanig in te richten dat leerlingen een ononderbroken ontwikkelproces kunnen doorlopen en dat het onderwijs zich in elk geval richt op de emotionele en de verstandelijke ontwikkeling, op het ontwikkelen van creativiteit, op het verwerven van noodzakelijke kennis en van sociale, culturele en lichamelijke vaardigheden. Deze algemene opdrachten zijn niet de grondslag voor het uitwerken van kerndoelen en eindtermen zoals de bepalingen over de inhoud van het onderwijs dat wel zijn. Ook in het huidig wettelijk kader bestaan een algemene burgerschapsopdracht en bepalingen over de inhoud van het onderwijs met specifieke kerndoelen naast elkaar. Dit verandert niet met onderhavig wetsvoorstel.

De herziening van het curriculum ziet juist wél op de voorgeschreven inhoud van het onderwijs en de daaruit voortvloeiende kerndoelen en eindtermen. Leraren en schoolleiders hebben binnen Curriculum.nu gewerkt aan voorstellen voor herziening hiervan. In ontwikkelteams is in negen leergebieden gewerkt aan het maken van bouwstenen voor het po en de onderbouw van het vo. Voor de bovenbouw van het vo zijn richtinggevende aanbevelingen gedaan. Deze bouwstenen en aanbevelingen vormen het inhoudelijk fundament waarmee verbeterde kerndoelen en eindtermen kunnen worden geformuleerd. Leraren gebruiken de uiteindelijke kerndoelen en eindtermen vervolgens

[1] *Kamerstukken II* 2018/19, 34430, 10, p. 13-14.

staatsinrichting en hun rol als burger leren, en dat zij moeten leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen. Maar om te voldoen aan de algemene burgerschapsopdracht moeten scholen méér doen dan alleen voldoen aan relevante kerndoelen en eindtermen. De voorgestelde burgerschapsopdracht bevat bijvoorbeeld ook een verplichting aan het bevoegd gezag om zorg te dragen voor een schoolcultuur die in overeenstemming is met de basiswaarden van de democratische rechtsstaat. Dit deel van de opdracht gaat niet alleen over de inhoud van het burgerschapsonderwijs zelf, maar ook om de omgeving waarin dat wordt aangeboden. In elk geval is van belang dat scholen een herkenbare en samenhangende visie op burgerschapsonderwijs moeten hebben, en dat zij op basis van die visie invulling geven aan de burgerschapsopdracht.

De leden van de CDA-fractie geven aan dat zij in de memorie van toelichting een passage missen over de aanbevelingen van de staatscommissie Remkes (staatscommissie parlementair stelsel) "Lage drempels, hoge dijken" die betrekking hebben op burgerschap. Deze leden vragen een nadere toelichting per afzonderlijke aanbeveling. Voorts vragen deze leden toe te lichten waarom de aanbevelingen van de commissie Remkes over het invoeren van meer lesuren maatschappijleer in het vo, ook in de onderbouw en een centraal examen maatschappijleer niet worden overgenomen bij de wettelijke verankering van burgerschapsonderwijs en de curriculumherziening.

De actualisatie van het curriculum ziet op de formele leerplankaders voor de inhoud van het onderwijs: de kerndoelen en de eindtermen. Het wetsvoorstel ter verduidelijking van de burgerschapsopdracht geeft een algemene opdracht aan scholen.

De inhoud van de vakken maatschappijleer en geschiedenis (en staatsinrichting) is maatschappelijk relevant. Kennis over het politieke systeem, de rol van politieke partijen, democratische waarden en mensenrechten biedt leerlingen de bagage die zij nodig hebben om op een volwaardige en verantwoordelijke manier deel te kunnen nemen aan de samenleving. Gezien het belang van deze kennis en vaardigheden is het pleidooi voor een sterke(re) positie van deze vakken begrijpelijk. Het vak maatschappijleer is in de bovenbouw van het vo verplicht en alle leerlingen in het primair onderwijs (hierna: po) en vo komen met de inhoud van het vak geschiedenis in aanraking.

Eventuele uitbreiding van de omvang van vakken moet echter nadrukkelijk worden bezien in de context van een integrale afweging over de inhoud van het curriculum. Op die manier kan een eventuele keuze om wijzigingen door te voeren (bijvoorbeeld over de positie van het vak in de uitslagbepaling, het aantal studielasturen van het examenprogramma en de vorm van afsluiting) bewust en onderbouwd worden gemaakt. Deze integrale afweging vindt plaats binnen het traject tot actualisatie van het

op deze uitspraak de verwachtingen gegrond zijn dat juridische problemen in de toekomst wel vermeden worden.

Voor de beantwoording van deze vraag en voor een beter begrip van het wetsvoorstel, acht de regering het van belang om allereerst in te gaan op de samenhang tussen de algemene burgerschapsopdracht en de kerndoelen en eindtermen.

De huidige burgerschapsopdracht is in de WPO, WEC en WVO geformuleerd als algemene doelstelling van het onderwijs, die is geplaatst tussen andere algemene bepalingen over uitgangspunten en doelstellingen van het onderwijs. Deze algemene bepalingen zijn geen concrete onderwijsactiviteiten die de inhoud van het onderwijs bepalen, zoals de Nederlandse taal, rekenen en wiskunde en geschiedenis dat wél zijn. De onderwijsactiviteiten die de inhoud van het onderwijs bepalen, kennen een grondslag op basis waarvan zij worden uitgewerkt in kerndoelen. Deze kerndoelen omschrijven het leerdoel van een leerproces, niet de wijze waarop dat doel bereikt zou moeten worden. De huidige burgerschapsopdracht moet op grond van dit onderscheid worden beschouwd als een algemene doelstelling van het onderwijs, en niet als een in kerndoelen uitgewerkt streefdoel. Dit is dezelfde verhouding die momenteel bestaat tussen de wet en de kerndoelen en eindtermen, dus dit wetsvoorstel verandert de aard van de burgerschapsopdracht binnen het stelsel niet.

De voorgestelde burgerschapsopdracht bevat naast de algemene doelstelling óók inhoudelijke componenten. Dit betreft het bijbrengen van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, en het ontwikkelen van sociale en maatschappelijke competenties die de leerling in staat stellen deel uit te maken van en bij te dragen aan de pluriforme, democratische Nederlandse samenleving. Het gaat daarbij om een component van algemene aard, waarbij geen concreet leerdoel van het leerproces is omschreven. Evenmin wordt omschreven hoe dit leerproces eruit moet zien. Aangezien de algemene burgerschapsopdracht hetzelfde luidt voor het gehele funderend onderwijs, dus voor leerlingen van 4 tot en met 16/18 jaar, kunnen scholen hieraan een invulling geven die past bij de leeftijd van de leerling. Een leerling uit groep 5 leert immers andere dingen over vrijheid dan een leerling in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs (hierna: vo). Ook laat de algemene opdracht veel ruimte voor een invulling van de burgerschapsopdracht die past bij de identiteit van de school. Hiermee onderscheidt de algemene opdracht zich van de meer specifiekere opdrachten die zijn uitgewerkt in de kerndoelen. Kerndoelen omschrijven immers een leerdoel van de onderwijsactiviteiten per sector en toegespitst op de specifieke ontwikkelingsfase van een leerling.

Voor de invulling van de burgerschapsopdracht zoals die wordt voorgesteld in dit wetsvoorstel, kunnen scholen wel gebruik maken van de daarvoor relevante huidige kerndoelen en eindtermen. In deze doelen zijn immers (kennis)competenties verweven die raakvlakken hebben met de burgerschapsopdracht. Zo stelt het kerndoel Mens en samenleving dat leerlingen de hoofdzaken van de Nederlandse en Europese

I. ALGEMEEN

1. Inleiding

De vragen van de leden van de fracties van de VVD, CDA, D66, SP, en PvdA, die in het verslag zijn gesteld in paragraaf 1, worden in het belang van de leesbaarheid beantwoord in andere paragrafen.

2. Verhouding tussen de burgerschapsopdracht en burgerschap in het curriculum

De leden van verschillende fracties hebben meerdere vragen gesteld over de samenhang tussen het wetsvoorstel burgerschap en het curriculum. In paragraaf 2.1 wordt achtereenvolgens ingegaan op de vragen over de aanbevelingen van de staatscommissie Remkes, de samenhang tussen de algemene burgerschapsopdracht, de herziening van het curriculum en de kerndoelen en eindtermen. Vervolgens worden vragen over het tijdspad van het wetsvoorstel en Curriculum.nu behandeld. Onder 2.2 wordt ingegaan op de vragen over burgerschap in het mbo en het hoger onderwijs.

2.1 Samenhang tussen het wetsvoorstel burgerschap en het curriculum

De leden van de SGP-fractie wijzen op de constatering van de Raad van State dat de kerndoelen wegens het ontbreken van een grondslag in de wettelijke burgerschapsopdracht niet als uitwerking van de burgerschapsopdracht kunnen gelden. Zij vragen waarom de regering desondanks opnieuw de stelling betrekt dat zij de huidige kerndoelen ziet als invulling van de voorgestelde burgerschapsopdracht en waarom gelet

TWEEDE KAMER DER STATEN-GENERAAL

Vergaderjaar 2019/20

35 352 **Wijziging van een aantal onderwijswetten in verband met verduidelijking van de burgerschapsopdracht aan scholen in het funderend onderwijs**

Nr. xxx **Nota naar aanleiding van het verslag**

Ontvangen

De regering dankt de vaste commissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap voor de schriftelijke inbreng bij het voorstel van wet tot wijziging van een aantal onderwijswetten in verband met verduidelijking van de burgerschapsopdracht aan scholen in het funderend onderwijs. Met genoegen heeft de regering vastgesteld dat de fracties, deels met belangstelling en interesse, hebben kennisgenomen van het wetsvoorstel.

De regering is de leden van de fracties van de VVD, CDA, D66, GroenLinks, Partij van de Arbeid, SP, ChristenUnie en de SGP erkentelijk voor de gemaakte opmerkingen en de gestelde vragen en heeft daarop in de hiernavolgende tekst gereageerd. Daarbij is zoveel mogelijk de volgorde van het verslag aangehouden. Waar het de leesbaarheid van de nota naar aanleiding van het verslag ten goede komt, is gekozen om bij de beantwoording een aantal vragen samen te voegen. Hierdoor kunnen vragen in een andere paragraaf beantwoord zijn dan waar deze in het verslag gesteld zijn.

Inhoudsopgave

3. Het onderwijs bevordert actief burgerschap en sociale cohesie op doelgerichte en samenhangende wijze, waarbij het onderwijs zich in ieder geval herkenbaar richt op:
a. het bijbrengen van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, zoals verankerd in de Grondwet, en de universeel geldende fundamentele rechten en vrijheden van de mens; en
b. het ontwikkelen van de sociale en maatschappelijke competenties die de leerling in staat stellen deel uit te maken van en bij te dragen aan de pluriforme, democratische Nederlandse samenleving.
3a. Het bevoegd gezag draagt zorg voor een schoolcultuur die in overeenstemming is met de waarden, bedoeld in het derde lid, onderdeel a, en creëert een omgeving waarin leerlingen worden gestimuleerd actief te oefenen met de omgang met deze waarden.

- Wij werken aan het verder vormgeven van de ondersteuning en verwachten dat u tijdens het debat daarover nog wat extra zaken kunt melden, en daarmee de zorgen over ondersteuning weg te kunnen nemen.
- Het is voor scholen van belang dat zij voldoende tijd hebben zich voor te bereiden op deze opdracht. Zij moeten bijvoorbeeld hun lesprogramma's aanpassen en hun visie op burgerschapsonderwijs verwerken in de schoolgids en het schoolplan. Daarom stellen wij voor om 01/08/2021 als inwerkingtredingsdatum te hanteren. Dit was 01/08/2020, maar dit is parlementair, juridisch en qua implementatie onhaalbaar geworden.
- Belangrijkste risico van uitstel is dat de huidige wet niet voldoende juridische basis lijkt te geven om in te grijpen indien antidemocratische elementen waarneembaar zijn op scholen. Bij de casussen As Siddieq en CHL kon niet op de gewenste manier worden gehandhaafd. Deze situatie zal nog een jaar langer voortbestaan door het uitstel.
- Het uitstel is op uw verzoek niet kenbaar gemaakt in de verzamelbrief over wetsvoorstellen die worden uitgesteld.
- Wij stellen voor het uitstel in deze NAV te melden aan de Kamer en vervolgens in een nieuwsbrief aan het veld. Aangezien eerder is gecommuniceerd naar scholen dat zij zich moeten voorbereiden op inwerkingtreding per 01/08/2020, is het van belang z.s.m. te melden dat dit een jaar later wordt. Scholen vragen wat zij aankomend schooljaar met hun burgerschapsonderwijs moeten doen en het is onwenselijk hen nog langer in het ongewisse te laten.

Lijn van beantwoording
- U zet een breed ondersteuningspakket uiteen.

Overig

Relatie met hoger beroep CHL (paragraaf 4.4 en paragraaf 11)
- Naar verwachting zal dit najaar het hoger beroep CHL plaatsvinden. Dit heeft een nauwe samenhang met dit WV. U heeft hier recent een separate nota over ontvangen. Daarin heeft u besloten bij conflicterende belangen het WV te laten prevaleren boven het hoger beroep. Deze lijn vindt u terug in deze beantwoording, waarin u aangeeft dat u dit WV noodzakelijk acht om er zeker van te zijn voldoende juridische basis te hebben om vergelijkbare situaties als CHL in de toekomst aan te kunnen pakken.
- Daarmee legt u de nadruk op de noodzaak tot het creëren van een wettelijke basis, terwijl u bij het hoger beroep CHL juist bepleit waarom ingrijpen op basis van de huidige wet ook al mogelijk is.

Het Wetsvoorstel
- RA: *'Er is een zorg dat het voor scholen mogelijk is om de burgerschapsopdracht niet uit te voeren zoals die bedoeld is. De burgerschapsopdracht in de wet wordt daartoe verduidelijkt, zodat de inspectie daar scherper op kan toetsen en handhaven. Het doel is en blijft dat een school in al haar uitingen handelt in lijn met de democratische rechtstaat.'*
- De voorgestelde wettelijke bepaling luidt als volgt:

Menselijke waardigheid	Gelijkwaardigheid	Gelijkwaardige omgang Afwijzen van discriminatie
Menselijke waardigheid	Solidariteit	Begrip (respect/empathie) Afwijzen van onverdraagzaamheid Verantwoordelijkheidsbesef Verdraagzaamheid (tolerantie)

- Over de uitwerking van de basiswaarden in het toezicht is de laatste maanden intensief contact geweest met de inspectie en daarover is overeenstemming. Net als in de MvT verschaft u inzicht in hoe de drie abstracte basiswaarden doorwerken in het toezicht. Het voordeel hiervan is dat daarmee reële/juridische handvaten worden geboden om te kunnen handhaven (cf wensen VVD, FvD en linkse partijen). Daardoor worden de vragen over het toezicht ook duidelijker beantwoord en meer inzicht gegeven in hoe de wet doorwerkt in het toezicht. En ook belangrijk: door ze te benoemen is de inspectie beperkt tot die elementen in haar toezicht.
- Mogelijk risico is dat door de toezichtselementen concreet te benoemen, ze enerzijds zelf beschouwd gaan worden als de basiswaarden en anderzijds dat ze uitnodigen tot een amendement om ze dan op te nemen in de wettekst. En ook al leggen we telkens de nadruk op de vrijheid van onderwijs bij de invulling van de burgerschapsopdracht, de verdere invulling van de basiswaarden door de inspectie kan mogelijk door de confessionele partijen worden gezien als een vergaande inperking op de vrijheid van inrichting.

Lijn van beantwoording

- U licht de 3 basiswaarden toe waarbij u aangeeft hoe de elementen van de inspectie de basiskwaliteit borgen, en hoe het toezicht daarop door de inspectie vorm zal krijgen (doorkijkje naar onderzoekskader).
- U stelt dat de basiswaarden evident en onomstreden zijn en het daarom niet nodig is deze in de wettekst te expliciteren. Hiermee verkleint u de kans dat politieke discussie ontstaat over wat precies de basiswaarden zijn en op amendering.

5. <u>Ondersteuning en inwerkingtreding (paragraaf 9)</u>

Inbreng TK

- CU, GL, PvdA, CDA en D66 hebben gevraagd naar de ondersteuning. Zij vragen zich af of scholen en leraren wel goed in staat zijn gesteld om deze aangescherpte opdracht uit te voeren, mede met het oog op de hoge werkdruk en het lerarentekort.

Toelichting

juridische en praktische haken ogen en is wat ons betreft onwenselijk. Gezien de discussies rondom de interpretatieruimte van het inspectietoezicht (o.a. bij het themaonderzoek) is het mogelijk dat de TK zal pleiten voor commissietoezicht als extra waarborg bovenop het inspectietoezicht, en dus stellen wij voor de variant van commissietoezicht verder uit te werken richting de parlementaire behandeling.

4. Basiswaarden (paragraaf 4.3)

Inbreng TK

- CDA en SGP vragen te onderbouwen waarom vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit de drie basiswaarden zijn. Onderliggend vraagstuk is welke verplichtingen voortvloeien uit het bevorderen van de basiswaarden en welke thema's hier precies onder vallen. GL noemt duurzaamheid, diversiteit en internationaal burgerschap (171 t/m 179), de PvdA en de SP integratie/segregatie (112 t/m 116 en 181), de PvdA seksuele - en genderdiversiteit (182, 183).
- SP, PvdA, GL, D66 en de VVD voorzien een grote rol voor scholen om basiswaarden (en dit soort thema's in het verlengde daarvan) te bevorderen en zijn van mening dat de regering dit ook mag opleggen.
- De confessionele partijen vinden juist dat het aan scholen zelf is hoe zij invulling geven aan de basiswaarden en dat de overheid hier buiten moet blijven. Ook wanneer dit een afwijkende visie op maatschappelijk gevoelige thema's betreft.

Toelichting

- Er is veel te doen over wat nu precies de basiswaarden van de democratische rechtsstaat zijn. Deze waarden worden gecontesteerd en deels gepolitiseerd.
- Wij werken aan een tekst om achter de hand te hebben indien de TK er op staat de basiswaarden wél in de wettekst zelf op te nemen. Momenteel staat alleen de term 'basiswaarden' in de wet en licht u in de MvT, het nader rapport en deze NAV toe welke waarden dit zijn. Risico van de basiswaarden expliciet opnemen in de wet is dat ze verder gepolitiseerd worden. Het zal de kans op amendering van de basiswaarden vergroten.
- Menselijke waardigheid geldt als overkoepelend begrip van de basiswaarden en alle andere waarden die zijn genoemd in de MvT en het nader rapport (bijvoorbeeld tolerenatie, empathie en verantwoordelijkheidsbesef) zijn te herleiden tot de drie basiswaarden.
- Over de exacte vertaling van de basiswaarden naar het toezichtkader zijn we met de inspectie in gesprek, maar op hoofdlijnen ziet de uitwerking er als volgt uit:

Overkoepelend begrip	Basiswaarde	Toezichtbegrip
Menselijke waardigheid	Vrijheid	Autonomie Grondwettelijke vrijheden en rechten (meningsuiting, godsdienst, vereniging, pers en demonstratie)

- o Deze perspectieven komen ook terug als het gaat om hoe zij aankijken tegen de rol van de inspectie na inwerkingtreding van het WV. De gevoeligheid zit hem vooral in de waardengeladen elementen als 'het bevorderen van het respect voor de basiswaarden van de democratische rechtsstaat' en 'een schoolcultuur in lijn met de basiswaarden', en minder op de meer praktische en objectievere elementen als 'doelgericht en samenhangend burgerschapsonderwijs'. Het oordeel of burgerschapsonderwijs een leerling voldoende in staat stelt deel uit te maken van de samenleving en of een schoolcultuur voldoende in lijn is met de basiswaarden, zijn vragen die contextafhankelijk en interpretatiegevoelig zijn.

- Een commissie betrekken bij het toezicht ligt gevoelig. MBO is voornemens om naast het inspectietoezicht een commissie in te stellen om toezicht te houden op de burgerschapsopdracht, en het HO kent al een dergelijke commissie. In het funderend onderwijs is op inhoudelijke gronden een andere afweging gemaakt, waarbij u niet volledig afstand kunt nemen van duaal toezicht aangezien mbo hiervoor gekozen heeft. Anderzijds moet u inhoudelijk wel goed kunnen toelichten waarom commissietoezicht onwenselijk is in het funderend onderwijs.
- MBO en HO vinden afstand nemen van commissietoezicht onwenselijk, terwijl de inspectie hier juist wel een uitgesproken positie wenst.

Lijn van beantwoording

- U geeft genuanceerd antwoord en doet daarmee recht aan de verschillende zienswijzen. Enerzijds benadrukt u dat de inspectie niet als 'gedachtenpolitie' zal optreden en dat de visie op burgerschapsonderwijs echt binnen de vrijheid van onderwijs valt. Het toezicht richt zich op 'het wat' (algemene doelstellingen, op doelgerichte en samenhangende wijze, evalueren etc.) en niet op 'het hoe' (welke grondslag of identiteit ligt aan de basis). Anderzijds is het wel nodig om de inspectie genoeg handvatten te geven om de kwaliteit te kunnen waarborgen en om in te kunnen grijpen in specifieke situaties wanneer de basiswaarden flagrant worden geschonden.
- Deze balans is inhoudelijk en politiek noodzakelijk, maar beantwoording op een hoger abstractieniveau heeft tot gevolg dat onvoldoende helder wordt wat de uitwerking van de wet precies zal zijn. Dit verhoogt het risico op willekeur in het toezicht en scholen weten onvoldoende wat mag en moet. In de beantwoording geeft u daarom een aantal voorbeelden (zie bijvoorbeeld bladzijden 27, 36 en 37 van de NAV) voor hoe het wetsvoorstel in de praktijk zal uitpakken. U onthoudt zich daarbij van een oordeel of iets in een specifieke situatie wel of niet is toegestaan. Dit is ook het abstractieniveau dat wij voorstellen te hanteren bij de parlementaire behandeling.
- De teksten hierover zijn goed afgestemd met de inspectie, mede om ons ervan te verzekeren dat we dezelfde vertaling van het WV naar de onderwijspraktijk voor ogen hebben.
- Bij de vragen over commissie toezicht geeft u aan waarom inspectietoezicht noodzakelijk en wenselijk is, zonder daarbij te sterk te benadrukken waarom commissietoezicht onwenselijk is. (zie paragraaf 2.2). Aan commissietoezicht in het funderend onderwijs zitten veel

indien de kwaliteit ondermaats is en/of de schoolcultuur niet in lijn is met de basiswaarden van de democratische rechtsstaat.

3. Toezicht en handhaving (paragraaf 11)

Inbreng TK

- Er zijn door alle fracties vragen gesteld over de exacte reikwijdte van het toezicht en de interpretatieruimte die de inspectie hierbij heeft. Er zijn veel vragen gesteld over wat u precies voor ogen heeft met 'terughoudend toezicht'.
- De linkse partijen en de VVD vinden dat de inspectie strenger zou moeten toezien indien scholen burgerschapsonderwijs geven waarbij zij 'afwijkende' standpunten innemen op maatschappelijk gevoelige thema's.
- De confessionele partijen benadrukken het risico dat de inspectie met hun toezicht teveel zal treden in de vrijheid van onderwijs en als een 'waardenpolitie' zal optreden.
- De VVD, en in mindere mate het CDA, wil zeker weten dat dit WV genoeg handvatten biedt om te kunnen handhaven indien antidemocratische en/of anti-integratieve elementen in het onderwijs zitten. De casus CHL wordt daarbij meermaals aangehaald. In dit kader zijn ook veel vragen gesteld over hoe uitingen van individuen zich verhouden tot de schoolcultuur.
- CDA en D66 vragen waarom niet is gekozen voor toezicht middels een commissie maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef.

Toelichting

- Het inspectietoezicht ligt onder een vergrootglas. Dit kwam recent al tot uiting bij het themaonderzoek burgerschap. Over dit themaonderzoek en uw beleidsreactie heeft de TK een SO aangevraagd, de vragen zijn ontvangen op 15 mei, tijdens de ambtelijke afronding van de NAV. U ontvangt hierover t.z.t een separate nota met beantwoording, zodra deze gereed is. We schetsen hieronder slechts ter info op hoofdlijnen het politieke spectrum zoals zich dat aftekent.
  - De fracties zijn ook t.a.v. het themaonderzoek kritisch op de rol van de inspectie.
  - Het CDA en de SGP vinden dat de inspectie zich terughoudend moet opstellen als het gaat om burgerschap en zich in dit onderzoek had moeten beperken tot handhavend toezicht o.b.v. de huidige wet. Zij vragen zich af of de vrijheid van onderwijs niet in het geding komt als de inspectie op deze verstrekkende wijze gaat beoordelen of een visie van een school op gevoelige onderwerpen wel conform de basiswaarden is.
  - VVD, D66, SP, PvdA en GL zijn juist op zoek naar (juridische) waarborgen om zich ervan te verzekeren dat de inspectie voldoende handvatten heeft om te handhaven indien scholen afwijzende ideeën hebben m.b.t. thema's als seksuele diversiteit en de gelijkheid tussen man en vrouw. Zij benadrukken juist dat de inspectie hier een stevige rol moet krijgen en doen diverse suggesties om het toezicht aan te scherpen. Zo vragen zij of de inspectie niet ook toezicht zou moeten kunnen houden op de inhoud van lesmateriaal.

zijn momenteel kerndoelen die raken aan burgerschap, maar het betreft geen zelfstandig leergebied en kent daarom geen eigen kerndoelen.

Lijn van beantwoording

- Afronding van de curriculumherziening is niet voorwaardelijk voor een goede uitvoering van de burgerschapsopdracht. Het WV gaat niet op concreet niveau over wat leerlingen moeten kennen en kunnen, maar stelt algemene doelstellingen aan, en kaders voor het burgerschapsonderwijs. Scholen moeten momenteel ook aan zowel de kerndoelen en eindtermen, als aan een wettelijke burgerschapsopdracht voldoen. Deze balans zal niet veranderen met dit WV. Het is goed mogelijk dat scholen in de toekomst te maken krijgen met aangescherpte kerndoelen voor burgerschap, maar dit is een zelfstandige afweging die in het kader van de curriculumherziening dient te worden gemaakt en niet bij deze wet. De trajecten sluiten inhoudelijk goed op elkaar aan en er blijft nauwe afstemming plaatsvinden.

2. Vrijheid van onderwijs (paragraaf 4, 6 en 11.1)

Inbreng TK

- Het CDA, CU en SGP stellen vragen over de reikwijdte van het WV en de afbakening van begrippen als 'basiswaarden', 'schoolcultuur' en 'sociaal maatschappelijke competenties'. Onderliggende zorg is dat het WV een te grote inbreuk is op de vrijheid van onderwijs.
- De VVD, D66, de PvdA en GL bepleiten juist een vergaand verplichtend karakter van het WV. Zij zien een risico dat de vrijheid van onderwijs bij dit WV een te nadrukkelijke rol speelt, waardoor scholen de vrijheid krijgen om 'afwijkende' meningen te doceren aangaande gevoelige maatschappelijke thema's.

Lijn van beantwoording

- De beantwoording is gericht op een balans tussen enerzijds:
  Benadrukken dat vrijheid van onderwijs het uitgangspunt is bij dit WV. Scholen hebben veel vrijheid om hun burgerschapsonderwijs vorm te geven op een wijze die past bij hun grondslag en identiteit. Het WV verduidelijkt wat scholen moeten doen, maar gaat niet over hoe scholen dit invullen.
- En anderzijds:
  Aangeven dat deze vrijheid niet onbeperkt is en het wenselijk is voor de kwaliteit van het onderwijs en de vitaliteit van de rechtsstaat dat er bepaalde kwaliteitskaders worden gesteld. Het is daarvoor noodzakelijk dat de wet wordt verduidelijkt en aangescherpt, omdat deze nu te vrijblijvend en onduidelijk is. Scholen weten momenteel onvoldoende waar zij aan toe zijn en de verschillen tussen scholen zijn te groot. Tevens is het belang voor de rechtsstaat en de maatschappij als geheel, dat de kennis van en het respect voor de rechtsstaat wordt bevorderd. Scholen hebben hier een rol in en deze is niet vrijblijvend. De Nederlandse rechtsstaat kent onderliggende basiswaarden, dus de bepaling is niet helemaal waardenvrij qua invulling. Tot slot is het noodzakelijk de bepaling te verduidelijken en aan te scherpen om te kunnen handhaven

burgerschap van de inspectie) en vormt ook de kern van het maatschappelijk debat. Deze dichotomie vertaalt zich naar discussies over specifieke begrippen in het WV en naar het inspectietoezicht.

- Uw lijn in de NAV is conform eerdere communicatie. U doet dan ook geen nieuwe toezeggingen. Verduidelijken en aanscherpen is noodzakelijk voor de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs, maar vrijheid van onderwijs blijft het uitgangspunt. Constant wordt gezocht naar een balans die recht doet aan beide zijdes van het politieke spectrum.
- U noemt in de NAV 01/08/2021 als nieuwe inwerkingtredingsdatum van het WV. Dit was 01/08/2020, maar dit is parlementair, juridisch en qua implementatie onhaalbaar. Belangrijkste argument is dat uitstel noodzakelijk is om scholen afdoende tijd te geven zich voor te bereiden.
- De wettekst is afgestemd met de coalitiepartijen. Hier zijn geen grote bezwaren naar voren gebracht.
- De NAV is afgestemd met de inspectie. Zij hecht veel waarde aan het expliciet benoemen van de wijze waarop de basiswaarden tot uiting komen in het toezicht, om daarmee verzekerd te zijn van voldoende juridische basis. Na intensieve afstemming zijn we het eens geworden over de voorliggende tekst. Zie verdere toelichting onder kopje Basiswaarden.
- Wij zullen desgewenst een gesprek inplannen met u om te spreken over de NAV.

Toelichting op de inbreng en uw lijn van beantwoording

- Bij de beantwoording is volgens goed gebruik dezelfde indeling en volgorde gehanteerd als de Kamer heeft gedaan in het verslag. Wel zijn vragen samengevoegd of verplaatst vanwege leesbaarheid en consistentie.
- Hieronder vindt u de vijf onderwerpen die het meest nadrukkelijk aan de orde zijn gesteld door de TK, een toelichting en uw lijn van beantwoording.

1. <u>Curriculum(herziening) (paragraaf 2)</u>

Inbreng TK

- GL, de SP, D66, CU stellen vragen over de samenhang van het WV en de curriculumherziening en hebben zorgen over wat dit voor gevolgen heeft m.b.t. de duidelijkheid voor scholen.
- De SGP is van mening dat de burgerschapsopdracht te concrete kaders stelt voor de kerndoelen en daarmee teveel in de onderwijsvrijheid treedt. Vooral met de 'sociale competenties' heeft de SGP moeite.

Toelichting

- De burgerschapsopdracht is een algemene bepaling en ziet niet specifiek op wat leerlingen moeten kennen en kunnen, in tegenstelling tot de kerndoelen en eindtermen. Verduidelijking van de wet en aanscherping van de kerndoelen (beide RA-maatregelen) liepen initieel gelijk op. Door de vertraging en onzekerheid bij de curriculumherziening lopen de trajecten qua tijd verder uit elkaar en zal het WV de eerste jaren moeten worden uitgevoerd zonder aangescherpte kerndoelen en eindtermen. Er

exemplaar MOCW

Valt

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER BESLUITVORMING
Aan: MBVOM

Voortgezet Onderwijs

Van
[redacted]
T + [redacted]
[redacted]
T + [redacted]

Datum
14 mei 2020

Referentie
[redacted]

Bijlagen
1. Schone versie NAV
2. Verslag
3. Wetsvoorstel

Kopie voor

[redacted]

Reeds afgestemd met
PO, VO, DE, HO&S, IVHO, MBO (NAV).

PO en VO (Nota)

Akkoord van externen
BZK (NAV)

Aantal pagina's
[illegible]

nota

Nota naar aanleiding van het verslag, wetsvoorstel burgerschap

Aanleiding
Op 22 januari jl. heeft de Tweede Kamer het verslag vastgesteld van het wetsvoorstel verduidelijking burgerschapsopdracht. Bijgaand treft u het concept van de nota naar aanleiding van het verslag (hierna: NAV). Onderaan deze nota vindt u de wettekst en bijbehorende passage uit het regeerakkoord.

Besluiten door ondertekening
Indien akkoord, verzoeken wij u de volgende stukken te tekenen:
- de nota naar aanleiding van het nader verslag (hierna NAV);
- de begeleidende brief aan de voorzitter van de Tweede Kamer.

Overig besluit
- Bent u akkoord om in deze NAV aan te kondigen dat inwerkingtreding zal plaatsvinden op 01/08/2021 en het uitstel vervolgens z.s.m. naar het veld te communiceren?

Kernpunten
- In het verslag hebben de VVD, CDA, D66, PvdA, GL, SP, CU en SGP ruim 200 vragen gesteld. Zij onderschrijven het belang van beter burgerschapsonderwijs en zien nut en noodzaak van het WV, maar zijn op een aantal punten kritisch. Veelal wordt gevraagd om extra uitleg of houvast. De inbreng vanuit de TK is conform de eerdere lijn die de fracties hebben gehanteerd en volgens verwachting.
- De confessionele partijen zijn bezorgd over de ruimte die scholen behouden om hun burgerschapsonderwijs vorm te geven vanuit hun grondslag. Zij pleiten voor terughoudend inspectietoezicht, zodat de vrijheid van onderwijs wordt gewaarborgd.
- De VVD, D66, GL, PvdA en de SP hebben juist zorgen dat het WV scholen teveel ruimte laat voor eigen invulling. Hierdoor kunnen scholen afwijkende standpunten innemen aangaande gevoelige maatschappelijke thema's, of deze überhaupt niet behandelen. Deze partijen vinden dat het tot de verplichte kern van het burgerschapsonderwijs behoort om de basiswaarden van de democratische rechtsstaat te bevorderen.
- De verschillende zienswijzen die in de TK leven over de vrijheid die scholen moet worden geboden loopt als een rode draad door het burgerschapsdossier (eerdere debatten, Kamervragen, themaonderzoek

Datum
16 maart 2020

Besluiten door ondertekening

Door ondertekening gaat u akkoord met verzending van de antwoorden aan de Tweede Kamer.

Toelichting

Vanwege de toezegging van M.SZW is er ambtelijk afgestemd over de beantwoording van de vragen. Via die lijn is met de politiek assistent van M.SZW afgestemd dat de vragen niet in de lijn voorgelegd hoefden te worden aan M.SZW. De antwoorden zijn toen alsnog ter info bij M.SZW terecht gekomen, waarop er contact is geweest met M.OCW. De beantwoording is dus al door M.OCW gezien, voordat de DGPV lijn doorlopen was. De beantwoording wordt nu alsnog via de reguliere lijn aangeboden.

Opmerkingen MOCW

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en [redacted]
Wetenschap

TER ONDERTEKENING
Aan: aan MOCW via MBVOM

Mijn opmerkingen zijn niet relevant

nota

Kamervragen PvdA, SP en D66 over identiteitsverklaringen van reformatorische scholen

Primair Onderwijs

Van
[redacted]
T [redacted]

Datum
16 maart 2020

Referentie
[redacted]

Bijlagen
Beantwoording Kamervragen PvdA en SP
Beantwoording Kamervragen D66
Pointer onderzoek

Reeds afgestemd met
VO, DE

Aantal pagina's
2

Aanleiding

Naar aanleiding van een onderzoek door Pointer (kro-ncrv), over identiteitsverklaringen van reformatorische scholen, zijn er aan u beiden Kamervragen gesteld door PvdA, SP en D66. Bijgaand treft u de beantwoording.

Samenvatting van de brief

De Kamervragen gaan over identeitsverklaringen van reformatorische scholen die schoolprofielen hanteren met daarin 'afwijzende verklaringen over LHBTI's'.
De beantwoording van de vragen is in overeenstemming met de lijn uit eerdere soortgelijke Kamervragen:

- Ieder kind moet kunnen rekenen op een veilig schoolklimaat.
- Bij vrijheid van onderwijs hoort ook verantwoordelijkheid. Een eenzijdig beroep op die vrijheid, zonder rechten en vrijheden van anderen te respecteren, volstaat niet.
- Een school mag nooit een LHBTI-leerling weigeren om het feit dat het een LHBTI-leerling betreft.
- Wel mogen bijzondere scholen in een algemene identiteitsverklaring hun principes uitdragen, onder andere op het gebied van relaties en samenleven. Scholen mogen ouders en leerlingen vragen deze grondslag te onderschrijven.
- Alle scholen moeten voldoen aan wettelijke verplichtingen voor burgerschap, sociale veiligheid en de kerndoelen.
- Het is voor alle leerlingen belangrijk om voorlichting te krijgen over seksuele ontwikkeling, seksualiteit en relaties, seksuele weerbaarheid én over seksuele diversiteit. Daarom is in de huidige kerndoelen opgenomen dat leerlingen respectvol leren omgaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit. Het geven van eenzijdige voorlichting past daar niet bij.
- Een bijzondere school mag van haar leraren eisen dat hij of zij de richting van de school onderschrijft en mag onderscheid maken op grond van godsdienst, levensovertuiging of politieke gezindheid. Dit mag echter nooit leiden tot onderscheid op andere gronden uit de Awgb, zoals hetero- of homoseksuele gerichtheid of burgerlijke staat.

Met de beantwoording van deze Kamervragen wordt tevens de toezegging van M.SZW afgedaan. De toezegging was dat M.SZW samen met M.OCW met een reactie op het Pointer onderzoek zou komen. De toezegging is gedaan tijdens het AO inburgering en integratie d.d. 5 februari 2020. Zie hierover voorts de toelichting.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER ONDERTEKENING
Aan: MBVOM

Primair Onderwijs

Van
[redacted]

T [redacted]

Datum
27 februari 2020

Referentie
[redacted]

Bijlagen
Kamerbrief ter ondertekening

Kopie voor

Reeds afgestemd met

Aantal pagina's
1

nota

Uitstelbrief beantwoording Kamervragen reformatorische scholen en LHBTI

Aanleiding

Op 6 februari hebben de leden Van den Hul (PvdA), Jasper van Dijk (SP), Bergkamp en Van Meenen (beiden D66) vragen gesteld over het bericht van Pointer (kro-ncrv) dat 'tal van reformatorische scholen het homohuwelijk onacceptabel vinden'. De gebruikelijke termijn van drie weken is onhaalbaar gebleken.

Besluiten door ondertekening

Door ondertekening gaat u akkoord met het verzenden van de uitstelbrief aan de Tweede Kamer.

Toelichting

Door de hoeveelheid betrokken partijen, zowel intern als extern, bleek het afstemmen van een beantwoording binnen drie weken niet haalbaar. Tevens dient er nog afstemming plaats te vinden met het ministerie van SZW. De minister van SZW heeft tijdens het AO inburgering en integratie toegezegd samen met de minister van OCW te komen met een reactie op dit onderzoek van Pointer. Er vindt nog overleg plaats met het ministerie van SZW hoe deze Kamervragen mogelijk deze toezegging af kunnen doen.

12)
Op welke wijze zijn de scholen waarop deze ondervragingen hebben plaatsgevonden, door de onderwijsinspectie in staat gesteld om nazorg te leveren aan de leerlingen?
De inspectie meldt mij niet bekend te zijn met situaties waarin de gesprekken die met leerlingen zijn gevoerd voor leerlingen tot problemen hebben geleid. Er zijn bij de inspectie geen klachten van besturen, scholen of ouders binnengekomen naar aanleiding van het onderzoek.

13)
Hoe verhoudt het uithoren van individuele leraren en leerlingen zich tot de verantwoordelijkheid van de inspectie om te beoordelen of de kwaliteitszorg van het bevoegd gezag ten aanzien van een specifiek thema op orde is? Hoe geeft de inspectie zich rekenschap dat het toezicht met het oog op de vrijheid van onderwijs proportioneel van aard moet zijn?
De constitutionele onderwijsvrijheid is een groot goed. Vanzelfsprekend neemt de inspectie deze vrijheid bij haar onderzoeken in acht. Het spreken van leraren en leerlingen is gebruikelijk binnen het inspectietoezicht. Zie verder het antwoord op vraag twee.

onderzoek? Wat is hiervoor de inhoudelijke argumentatie?
Zie het antwoord op vraag vier.

Onze referentie
[redacted]

8)
Klopt het dat tijdens de onaangekondigde bezoeken intieme, persoonlijke vragen zijn gesteld door inspecteurs aan minderjarige leerlingen, zonder toestemming van de school en zonder medeweten van ouders vooraf? Wat vindt u daarvan en hoe verhoudt dit optreden zich tot de beginselen van behoorlijk bestuur, waaronder het zorgvuldigheidsbeginsel?
De inspectie laat mij weten dat persoonlijke of intieme vragen aan leerlingen bij inspectiebezoeken niet aan de orde zijn. De inspectie geeft aan met leerlingen te spreken op een manier waarbij de veiligheid van leerlingen niet in het geding is, aansluitend bij de wijze van onderzoeken die de inspectie altijd toepast en waarin vanzelfsprekend zorgvuldig wordt omgegaan met (kenmerken als de leeftijd en achtergrond van) leerlingen en andere gesprekspartners. De inspectie spreekt daarbij doorgaans alleen met groepjes leerlingen en leerlingen kunnen aangeven niet aan een gesprek te willen deelnemen.

9)
Deelt u de mening dat een-op-een ondervraging van leerlingen door inspecteurs, op deze wijze en over deze onderwerpen, niet onaangekondigd hoort te gebeuren zonder medeweten van ouders, zonder dat er aanwijzingen zijn dat er op een school iets grondig mis is?
Zie het antwoord op vragen twee en acht.

10)
Klopt het dat leerlingen ongevraagd en zonder medeweten van hun ouders, vragen kregen voorgelegd over dat "papa en mama gaan scheiden en mijn vader heeft een nieuwe vriend"? Vindt u het normaal dat een inspecteur leerlingen hiermee confronteert? Bent u het met ons eens dat dit type vragen, in de context van directe ondervraging door een inspecteur, raakt aan de psychische veiligheid van leerlingen en dat dit type vraag op gespannen voet staat met het verbod van vooringenomenheid?
De inspectie heeft mij verzekerd dat dit type vragen niet zijn gesteld. De inspectie herkent het beeld dat wordt geschetst in het door u aangehaalde artikel niet. [redacted]

11)
Klopt het dat leerlingen is gevraagd of ze een mannelijk geslachtsdeel konden tekenen? Vindt u dat normaal in de context van een-op-een ondervraging door een voor leerlingen onbekende inspecteur? Bent u met ons eens dat dit raakt aan de psychische veiligheid van leerlingen?
De inspectie heeft aangegeven dat dit type vragen niet aan leerlingen is gesteld. Zie verder het antwoord op vraag acht.

Lopende het onderzoek wordt niet nader ingegaan op details van het onderzoek. Publicatie is voorzien op korte termijn waarna we, op basis van het rapport in zijn geheel, met elkaar van gedachten kunnen wisselen.

Onze referentie
[redacted]

3)
Klopt het dat de onderwijsinspectie op eigen houtje ervoor heeft gekozen het bereik van het onderzoek te vergroten? Zo ja, waarom vindt u dat acceptabel?
De inspectie voert dit onderzoek uit vanuit haar onafhankelijke positie als toezichthouder. Zij gaat zelf over de opzet en de aanpak van het onderzoek, binnen de wettelijke kaders die daarvoor gesteld zijn. Zie ook het antwoord op vraag twee.

4)
Hoe is de selectie van de bijna tachtig scholen tot stand gekomen? Welke inhoudelijke argumentatie, aannames en/of gegevens hebben ten grondslag gelegen aan de selectie en welke rol heeft het eerdere inspectierapport over dit thema daarbij gespeeld?
De inspectie geeft aan dat zij een brede selectie van scholen uit het primair, voortgezet, speciaal en middelbaar beroepsonderwijs heeft gemaakt. Zoals ook in het antwoord op vraag twee gesteld, wordt lopende het onderzoek niet nader ingegaan op details.

5)
Klopt het dat de inspectiebezoeken deels onaangekondigd zijn geweest? Op grond van welke inhoudelijke argumentatie, aannames en/of gegevens is de keuze gemaakt om bepaalde scholen onaangekondigd te bezoeken? In hoeverre sluit de onderwijsinspectie bij de berichtgeving over onaangekondigde bezoeken aan bij de praktijk van andere toezichthouders?
Onaangekondigde bezoeken zijn onderdeel van het instrumentarium van de inspectie en worden ingezet indien dit in het belang van het onderzoek is. Onaangekondigde bezoeken kunnen een bijdrage leveren om middels een gedifferentieerde aanpak tot een volledig en realistisch beeld te komen. Ook andere toezichthouders maken gebruik van onaangekondigde bezoeken. Tevens heeft uw Kamer aangedrongen op het doen van (meer) onaangekondigd onderzoek, middels de met algemene stemmen aangenomen motie Van Meenen (Kamerstukken VIII 2018-19, 35 000, nr. 226).

6)
Hoe reageert u op het bericht dat de aanpak van de inspectie "niet fair, niet onbevooroordeeld en niet onbevangen" zou verlopen?
De inspectie herkent dit beeld niet en handelt in haar onderzoeken altijd vanuit onafhankelijkheid.

7)
Kunt u aangeven wat de spreiding is van de denominaties in het onderzoek? Klopt het dat het reformatorisch onderwijs en het Joods onderwijs zwaar oververtegenwoordigd zijn in het

[redacted]
(Ingezonden 14 januari 2020)
Vragen van de leden Bruins (ChristenUnie), Rog (CDA) en Bisschop (SGP) aan de Minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media over het bericht 'Bijzonder onderwijs furieus over intieme vragen bij inspectiebezoek'

Onze referentie
[redacted]

1)
Kent u het artikel 'Bijzonder onderwijs furieus over intieme vragen bij inspectiebezoek'?[1]
Ja

2)
Waarom is onderzoek van de onderwijsinspectie naar lesmethodes uitgemond in een fysiek bezoek aan tachtig scholen? Wat is de inhoudelijke argumentatie en reden voor deze enorme inzet van menskracht vanuit de inspectie?
De Inspectie van het Onderwijs (hierna: inspectie) voert dit onderzoek uit vanuit haar onafhankelijke positie als toezichthouder. Zij gaat zelf over de opzet en de aanpak van het onderzoek, binnen de wettelijke kaders die daarvoor gesteld zijn.
De inspectie ziet toe op de naleving van de bij of krachtens onderwijswet gegeven voorschriften en richt zich daarbij in eerste instantie op de besturen die verantwoordelijk zijn voor de kwaliteit van het onderwijs op hun scholen. Naast het toezicht op individuele scholen en besturen volgt de inspectie ook de ontwikkelingen binnen het onderwijsstelsel als geheel, het zogenoemde stelseltoezicht. De inspectie rapporteert gevraagd én ongevraagd over ontwikkelingen binnen het onderwijs en kaart onderwerpen aan die in haar optiek maatschappelijke en politieke aandacht verdienen. Dit is geheel in lijn met de inhoud van artikel 3, eerste lid, onderdeel d, van de WOT, waarin is geregeld dat de inspectie tot taak heeft te rapporteren over de ontwikkeling van, in bijzonder van de kwaliteit van, het onderwijs. Uit artikel 8 WOT volgt verder dat de inspectie desgevraagd en uit eigen beweging aan de minister rapporteert over de ontwikkeling, in het bijzonder van de kwaliteit, van het onderwijs, en dat zij op grond daarvan voorstellen doet die zij in het belang van het onderwijs nodig acht. Het onderzoek waar u vragen over stelt betreft een thematisch onderzoek in het kader van stelseltoezicht en is niet primair gericht op handhaving.
Indien de inspectie tijdens een dergelijk onderzoek zou constateren dat wettelijke voorschriften (mogelijk) niet worden nageleefd wordt hier uiteraard wel gevolg aan gegeven, hetgeen de motie Kwint c.s. (Kamerstukken II 2018/19, 35050, nr.31) de regering ook verzoekt.
De inspectie geeft aan dat zij een brede selectie van scholen uit het primair, voortgezet, speciaal en middelbaar beroepsonderwijs heeft gemaakt. Er is gekozen voor een brede selectie om een volledig beeld te krijgen van het gebruik van lesmateriaal/methodes en de wijze waarop scholen hiermee omgaan, aldus de inspectie.

---

[1] Reformatorisch Dagblad, 10 januari 2020, 'Bijzonder onderwijs furieus over intieme vragen bij inspectiebezoek'

- Deze informatie is met u gedeeld middels een ambtsbericht op 9 oktober jl. De gekozen formulier is gevoelig omdat de discussie over lesmethoden direct art. 23 aangaat en direct raakt aan het wetsvoorstel burgerschap dat momenteel in de TK ligt.
- U heeft toentertijd aangegeven op afstand te willen blijven van de onderzoeksopzet zodat de inspectie dit onderzoek in volledige onafhankelijkheid kan uitvoeren.
- De inspectie heeft op eigen initiatief 80 scholen geselecteerd waarmee de indruk zou kunnen worden gewekt dat zij verwacht dat deze scholen een verhoogd risico lopen om in strijd te handelen met de basiswaarden en de morele opvattingen in de samenleving. Dit is risicovol, zeker omdat bepaalde denominaties sterk zijn oververtegenwoordigd in het onderzoek.
- Het onderzoek is in november 2019 gestart en zal medio februari klaar zijn. Publicatie wordt naar de TK verstuurd inclusief beleidsreactie.
- We hebben onvoldoende inzicht in de wijze waarop dit onderzoek is uitgevoerd om te kunnen beoordelen in hoeverre de berichtgeving in het RD op waarheid berust. De inspectie is terughoudend in de informatie die zij hierover willen verschaffen en vanwege hun onafhankelijke positie zijn wij ook beperkt in de mate waarin wij hierop kunnen doorvragen. Daarom geeft u in de beantwoording slechts aan wat de inspectie hierover heeft aangegeven richting u en onthoudt u zich van een eigenstandig oordeel. Het zou ook een verkeerd signaal kunnen geven als u lopende een onafhankelijk onderzoek volledig op de hoogte bent van alle onderzoeksmethodes. Dit is ook in lijn met uw opmerkingen tijdens het AO Sociale veiligheid op woensdag 22 januari.
- Dinsdag 28 januari heeft u tijdens het RIO met de IGO over dit onderzoek gesproken.

- Verder is de beantwoording gelijk gebleven t.o.v. de versie die u eerder heeft gezien.

Kern van beantwoording

1. De inspectie heeft vanuit haar onafhankelijke rol als toezichthouder gekozen voor een brede aanpak. Het klopt dat de onderzoeken deels onaangekondigd hebben plaatsgevonden. Een brede selectie van scholen over verschillende richtingen en sectoren is nodig om een goed beeld van het gebruik van lesmethodes te krijgen.
   Er wordt lopende het onderzoek geen informatie naar buiten gebracht over de opzet van het onderzoek of de wijze waarop de selectie van scholen tot stand is gekomen. Publicatie van het onderzoek is voorzien in februari 2020.
2. De inspectie herkent zich niet in het beeld dat geschetst wordt. Er is op een zorgvuldige manier met leerlingen gesproken, aansluitend bij de onderzoeksmethodes die de inspectie altijd toepast. De inspectie spreekt niet één-op-één met leerlingen en de vragen zijn op een open en neutrale manier gesteld en zouden leerlingen op geen enkele wijze in verlegenheid mogen brengen.

Toelichting

- Dit themaonderzoek is het resultaat van een toezegging van MBVOM op 12 september tijdens het debat over het wetsvoorstel Meer ruimte voor nieuwe scholen (*"...ik kan u hier officieel melden dat ik de inspectie vandaag heb gevraagd om nader onderzoek naar hetgeen gisteren – in de uitzending van Nieuwsuur van 11 september 2019 - naar buiten is gekomen, ook in het kader van de burgerschapsopdracht van scholen"*). Later is hierover ook een motie aangenomen door de Tweede Kamer die oproept onderzoek te doen: motie Kwint c.s. (Kamerstukken II 2019/20, 35050, nr.31).
- De Inspectie heeft de hoofdvraag van het onderzoek als volgt geformuleerd: *'De inspectie zal onderzoeken hoe scholen invulling geven aan onderwerpen waarover de morele opvattingen in de samenleving (sterk) afwijken van die van de school. Daarbij zullen we kijken naar onderwerpen zoals (de afwijzing van) homoseksualiteit, de omgang tussen jongens en meisjes, het bepleiten van afzijdigheid van de samenleving, het voorrang geven aan godsdienstige uitgangspunten ten koste van de Nederlandse Grondwet en andere in het kader van de onderzoeksvraag mogelijk relevante thema's.'*
- De deelvragen zijn:
  - Welke invulling geven islamitische scholen aan thema's zoals seksuele diversiteit en de omgang tussen jongens en meisjes, en in hoeverre is er mogelijk sprake van strijdigheid van de inhoud van het onderwijs (onder meer het lesmateriaal) met basiswaarden van de democratische rechtsstaat?
  - In hoeverre geeft de invulling van dergelijke thema's op scholen van andere richtingen aanleiding tot vragen?
  - In hoeverre biedt de vrijheid van onderwijs voldoende duidelijkheid over de ruimte voor scholen om deze thema's in te vullen en over de grenzen die de wet daaraan stelt?

Zaakne. [redacted] 63.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

[redacted]

TER ONDERTEKENING
Aan: MBVOM

Voortgezet Onderwijs
[redacted]

Primair Onderwijs
[redacted]

Datum
20 januari 2020

Referentie
[redacted] / [redacted]

Bijlagen
1. Aanbiedingsbrief
2. Beantwoording schriftelijke vragen
3. Artikel RD
4. Ambtsbericht

Kopie voor

Reeds afgestemd met
Inspectie

Aantal pagina's
3 OW

nota

Beantwoording schriftelijke vragen onderzoek burgerschap

Aanleiding
De leden Bruins (ChristenUnie), Rog, (CDA) en Bisschop (SGP) hebben schriftelijke vragen gesteld naar aanleiding van het bericht "*Bijzonder onderwijs furieus over intieme vragen bij inspectiebezoek*" uit het RD van 10 januari jl.

Besluiten door ondertekening
Door ondertekening van de aanbiedingsbrief gaat u akkoord met verzending van de antwoorden aan de Tweede Kamer.

Samenvatting artikel RD

- Het artikel gaat over het thema-onderzoek van de inspectie naar burgerschap. Aanleiding hiervoor was de uitzending van 11 september jl. over de lesmethoden van ISBO.
- De reformatorische scholen zouden daarbij sterk oververtegenwoordigd zijn en ook beide joodse scholen zijn onderdeel van het onderzoek.
- Ook is er weerstand tegen het feit dat de bezoeken onaangekondigd zijn.
- Tevens is er kritiek op de wijze waarop de inspectie dit onderzoek uitvoert. Jonge leerlingen zouden op uiterst expliciete wijze bevraagd zijn over hun ervaringen met seksualiteit en andere gevoelige thema's.

Samenvatting vragen

1. Een deel van de vragen ziet op de totstandkoming van het onderzoek, waarom is gekozen voor een verbreding en hoe de selectie van de scholen heeft plaatsgevonden.
2. De overige vragen gaan over de weergave van het krantenartikel aangaande het handelen van de inspectie tijdens de onaangekondigde bezoeken aan scholen en de vragen die daar gesteld zouden zijn.

[redacted]

- Nadat u tijdens het RIO van dinsdag 28 januari te horen kreeg van de IGO dat er inmiddels is gesprokken met de desbetreffende profielorganisaties, is hier op uw verzoek iets over opgenomen in de beantwoording van vraag tien:
- [redacted]
- Op nadrukkelijk verzoek van de inspectie meldt u alleen dát de inspectie heeft gesproken met profielorganisaties en geeft u geen verdere duiding.

op grond van het totale aandeel zwarte personages in de boeken verwacht werd;

- Mesman geeft in haar onderzoeken aan dat schoolboeken in beeldvorming slechts één van de vele 'spelers' zijn, ook ouders, leerkrachten en commercie en media dragen hieraan bij. Ook concludeert ze dat het aan te moedigen is dat met name professionele organisaties en branches die te maken hebben met de ontwikkeling van jeugd bewust afwegingen maken en geïnformeerde beslissingen nemen over de normen die zij wel of niet willen uitdragen.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

Tijdens het AO Emancipatie van 18 juni jl. heeft u aangegeven in gesprek te willen met uitgeverijen over dit thema.

Factsheet: Stereotypering in lesmateriaal **3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

Judi Mesman heeft met haar onderzoeksteam vanuit de Universiteit Leiden onderzoek gedaan naar representatie en stereotypering in lesmateriaal. Het Ministerie van OCW heeft geen inhoudelijke of financiële bijdrage geleverd aan het onderzoek. Het ministerie van OCW heeft wel een rol gespeeld bij het in contact brengen van de uitgeverijen met Mesman, nadat de directeur van de GEU (de brancheorganisatie van aanbieders van leermiddelen en toetsen) met veel interesse over het onderzoek van Mesman hoorde. Dit was dus op initiatief van de uitgeverijen zelf. Daarnaast heeft het ministerie van OCW een financiële bijdrage van € 10.000 geleverd aan de Universiteit Leiden voor een expertmeeting op 13 juni jl., waarin Mesman de resultaten van het onderzoek met de uitgeverijen heeft besproken.

2. Focus debat en standpunt OCW

Voorop staat dat u zich als minister van OCW niet bezighoudt met de inhoud van lesmateriaal Gezien de vrijheid van het onderwijs zijn uitgevers hierin autonoom. Vanuit emancipatoir oogpunt is het daarnaast belangrijk dat leerlingen de ruimte hebben om te kunnen worden wie zij willen worden, zonder dat zij worden beperkt door impliciete, stereotiepe beelden.

Verder is het goed om te zien dat uitgeverijen zelf initiatief hebben genomen op dit thema door hun lesmateriaal beschikbaar te stellen voor het onderzoek van de universiteit Leiden.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- De uitgevers hebben vanaf het begin meegewerkt aan het onderzoek van Mesman, omdat zij benieuwd waren naar de resultaten. De uitgevers gaan de resultaten van het onderzoek bespreken met hun auteurs, zodat in de toekomst de in de rapporten genoemde onbewuste stereotypering kan worden vermeden.
- Op 14 november jl. heeft u Kamervragen over de onderzoeken ontvangen van Van den Hul (PvdA), deze zijn zowel aan u als aan M.BVOM gericht. Zij vraagt o.a. naar een beoordeling van het onderzoek en naar uw toezegging tijdens het AO Emancipatie van 18 juni jl. om met uitgeverijen in gesprek te gaan. U kunt hierbij verwijzen naar de expertmeeting over de onderzoeksresultaten die gefinancierd is door OCW. De beantwoording van de vragen wordt op dit moment voorbereid door DE in overleg met VO en zullen u z.s.m. via BVOM bereiken. Van den Hul roept u op de vragen voor het WGO van 2 december te beantwoorden, de verwachting is dus dat ze tijdens het WGO nogmaals terugkomt op dit thema.
- Er is veel media-aandacht geweest voor de onderzoeken. Opvallend is het artikel dat op 13 november verscheen op www.gezininggevaar.nl, genaamd 'Betrapt: academisch rapport tegen 'genderstereotypering' in schoolboeken is besteld door D66-minister Van Engelshoven'. Zoals gezegd heeft u deze onderzoeken niet gefinancierd en er is ook geen inhoudelijke bemoeienis geweest met de onderzoeken.

4. Facts & Figures

Samenvatting onderzoeken Judi Mesman:

- Mesman heeft onderzoek gedaan naar representatie en stereotypering op gender en etniciteit in alle Nederlandse schoolboeken voor de vakken wiskunde en Nederlands (33) die gebruikt worden in de brugklas vmbo, havo en vwo;
- De ondervertegenwoordiging en stereotypering die Mesman met haar onderzoeksteam vond was vooral impliciet en subtiel aanwezig, overduidelijke stereotypen zijn bijna niet gevonden. Mesman geeft aan dat uit eerdere wetenschappelijke onderzoeken is gebleken dat kinderen juist gevoelig zijn voor deze subtiele, verstopte boodschappen.
- Uit dit onderzoek blijkt dat vrouwen systematisch zijn ondergerepresenteerd in boeken voor de vakken Nederlands en wiskunde, zowel in de tekst als op afbeeldingen;
- Personages met een beroep zijn in de boeken vaker man dan vrouw en mannelijke personages hadden een veel grotere diversiteit aan beroepen;
- Personages met een ouderrol of huishoudelijke taken zijn iets vaker vrouw dan man in vergelijking met de totale representatie van vrouwen en mannen;
- Er waren geen duidelijke genderverschillen voor personages met intellectuele of sportieve activiteiten (al dan niet in groepsverband);
- Representatie van LHBTI-groepen was volledig afwezig;
- Personages met een beroep hebben minder vaak een niet-Westerse achtergrond en hebben beroepen met gemiddeld een lagere maatschappelijke status;
- Professionele sporters en beroemdheden in het algemeen waren vaker zwarte personages dan

verzocht wordt om in het primair onderwijs een doel te stellen om te komen tot een evenwichtige man-vrouwverhouding bij leerkrachten en de Kamer daarover in het voorjaar van 2020 te informeren, tezamen met voorstellen hoe deze doelen bereikt gaan worden.

4. Facts & Figures

Lerarenopleidingen:

- Bij wet is vastgelegd aan welke bekwaamheidseisen een startende leraar moet voldoen. Deze bekwaamheidseisen worden door de lerarenopleidingenberoepsgroep vertaald naar de kennisbases en individuele instellingen geven daar weer invulling aan in hun curricula.
- Voor de tweedegraadslerarenopleidingen is seksuele diversiteit expliciet opgenomen bij de hoofdstukken over diversiteit, school in de pluriforme maatschappij, pedagogische functie van de school en ontwikkelingstheorieën waaronder seksuele ontwikkeling. Bij die laatste worden ook 'genderthema's' en 'heteronorm' als belangrijke aspecten genoemd. Bij de generieke kennisbasis voor de pabo's zijn de thema's opgenomen bij 'identiteitsontwikkeling' (gender) en bij sociale veiligheid en burgerschapsvorming (genderdiversiteit en seksuele diversiteit).
- SSV heeft op verzoek van OCW het project Toegerust op Sociale Veiligheid uitgevoerd, samen met de onderwijsraden en de koepels van de lerarenopleidingen (LOBO en de ADEF) om te stimuleren dat dit thema wordt verankerd in de lerarenopleidingen. Een van de uitkomsten van het project is dat de kennisbases voor tweedegraadslerarenopleidingen en voor de pabo's zijn geactualiseerd. De implementatie vond dit collegejaar plaats (2018/2019). Voor eerstegraadsleraren geldt dat ze vaak een al tweedegraads opleiding hebben gedaan, daarom is destijds besloten dat ze minder relevant waren voor het project van School en Veiligheid.
- Bij de universitaire lerarenopleidingen is het thema seksuele diversiteit tot nu toe niet aan de orde geweest. Destijds is de afweging gemaakt dat het curriculum van de ulo's door de beperkte tijd (dit is een eenjarige of tweejarige opleiding) onvoldoende ruimte bood voor het project van SSV. Daarnaast speelt mee dat deze docenten veelal in de bovenbouw (havo/vwo) lesgeven, waar de kerndoelen seksualiteit en seksuele diversiteit niet gelden.

Meer mannen/diversiteit voor de klas:

- Instroom in de pabo:

Eerstejaars B Opleiding tot leraar Basisonderwijs naar geslacht 2012 t/m 2018

							Studiejaar
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Geslacht							
Man	1.536	1.719	1.802	1.275	1.457	1.711	1.752
Vrouw	5.519	5.789	5.711	3.852	4.209	4.280	4.890
Totaal	7.055	7.508	7.513	5.127	5.666	5.991	6.642

Domain: Actuele Opleiding
Excl. Ad opleidingen en ITEPS

- Op dit moment is 85% van de leraren in het basisonderwijs vrouw en 15% man.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- De Motie Van den Hul/Westerveld verzoekt de regering zich ervoor in te spannen dat LHBTI-acceptatie ook een verplicht onderdeel wordt binnen de universitaire en eerstegraadslerarenopleidingen, als ook binnen de bijscholingsprogramma's.
- Tijdens de begrotingsbehandeling OCW is de motie van Kuzu aangenomen waarin de regering verzocht wordt om in het primair onderwijs een doel te stellen om te komen tot een evenwichtige man-vrouwverhouding bij leerkrachten en de Kamer daarover in het voorjaar van 2020 te informeren, tezamen met voorstellen hoe deze doelen bereikt gaan worden.

Factsheet: Leraren en lerarenopleidingen **3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

- In het regeerakkoord staat over LHBTI-emancipatie in lerarenopleidingen opgenomen: "In het onderwijs, onder meer bij de opleiding van docenten en in het mbo, wordt de positie van LHBTI verbeterd."
- Over meer mannen/inclusie & diversiteit in lerarenopleidingenstaat in het regeerakkoord opgenomen: "We differentiëren in de lerarenopleidingen. Er komen specialisaties die zich richten op jongere en oudere (tot en met de onderbouw in het vmbo) kinderen en op vakgericht lesgeven in het beroepsonderwijs. Het beroep van onderwijzer wordt hierdoor aantrekkelijker, zowel voor mannen als voor vrouwen."

2. Focus debat en standpunt OCW

Lerarenopleidingen en bijscholing docenten:
Voorheen is meermaals gevraagd wat u gaat doen om LHBTI-acceptatie op te nemen in de universitaire lerarenopleidingen (ulo's) en eerstegraadsopleidingen (zie aangenomen motie).

- Voorop staat dat hoger onderwijsinstellingen zelf de inhoud van het curriculum bepalen. Voor pabo's en tweedegraadsopleidingen is de kennisbasis voor leraren inmiddels herzien en daarin is seksuele en genderdiversiteit opgenomen.
- In het debat kunt u aangeven dat Stichting School en Veiligheid (SSV) een handreiking seksuele integriteit heeft ontwikkeld voor pabo's/tweedegraadsopleidingen, die ook kan worden ingezet voor ulo's en eerstegraadsopleidingen.
- U kunt ook aangeven dat er in oktober 2020 een congres voor onderwijsprofessionals wordt georganiseerd door SSV met financiële steun van DE. Het hoofddoel van het congres is onderwijsprofessionals binnen het primair en voortgezet onderwijs op een positieve wijze aan het denken te zetten over hun onbewuste vooroordelen en wat voor effect deze hebben op leerlingen.
- Na- en bijscholing voor docenten is overigens niet verplicht, voorstellen voor een Lerarenregister heeft de Kamer zelf afgewezen. Dat betekent dat ook LHBTI-acceptatie niet verplicht kan worden opgenomen in bijscholing. Wel organiseert OCW via SSV ieder jaar de lerarenconferentie *Met alle respect!*, waarin aandacht is voor (trainingen op het gebied van) seksuele integriteit, waaronder acceptatie van seksuele en genderdiversiteit.

Meer diversiteit/mannen voor de klas:
Naast dat het vanuit emancipatoir oogpunt goed is dat er meer mannen/diversiteit voor de klas komt, kan het net als het vergroten van de deeltijdfactor (zie factsheet deeltijdwerk) ook bijdragen aan het tegengaan van het lerarentekort.

- Om meer diversiteit voor de klas te krijgen is de Alliantie Divers voor de Klas opgericht. In eerste instantie zetten zij in voor meer mannen voor de klas, dat wil zeggen meer mannen die beginnen aan een pabo-opleiding, de opleiding goed doorlopen en vervolgens doorstromen naar een baan als leraar in het basisonderwijs.
- Het LOBO, met voortrekker Fontys, en de PO-raad leiden de alliantie. Stichting Meestert! Werkt nauw met hen samen.
- OCW steunt de alliantie financieel (€182.628) en via denkkracht van ambtenaren.
- Ook in de imagocampagne 'Werken in het onderwijs', die momenteel wordt ontwikkeld door OCW in samenwerking met de partijen aan de landelijke tafel lerarentekort, wordt bewust rekening gehouden met diversiteit, om zo een divers publiek aan te spreken.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- PvdA en GL hebben het standpunt van het COC overgenomen dat LHBTI-acceptatie een onderdeel moet worden van de ulo's en eerstegraadslerarenopleidingen en van de na- en bijscholing. De VSNU/ICL heeft informeel gereageerd op het standpunt van het COC: in algemene zin is er aandacht voor sociale veiligheid, maar ulo's hebben een vol curriculum en ICL leden geven aan hier vooral ook een rol te zien voor de school (na- en bijscholing).
- De VSNU/ ICL en Vereniging Hogescholen hebben positief gereageerd op de inzet van de handreiking van SSV. Zij erkennen het belang van dit onderwerp.
- Tijdens de begrotingsbehandeling OCW is de motie van Kuzu aangenomen waarin de regering

Er zijn drie nieuwe ontwikkelingen/ initiatieven op dit terrein:

- Naar aanleiding van de Nieuwsuur-uitzending van 11 september 2019 over lesmethoden die op islamitische scholen worden gebruikt, heeft MBVOM de inspectie verzocht om onderzoek te doen. Dit onderzoek is inmiddels gestart en richt zich op hoe scholen invulling geven aan onderwerpen waarover de morele opvattingen in de samenleving (sterk) afwijken van die van de school. Hierbij wordt onder andere gekeken naar (de afwijzing van) homoseksualiteit, de omgang tussen jongens en meisjes, het bepleiten van afzijdigheid van de samenleving en het voorrang geven aan godsdienstige uitgangspunten ten koste van de Nederlandse grondwet. Dit onderzoek vindt plaats bij circa 80 bijzondere scholen (po, vo, so, mbo), waarvan 22 islamitisch. Het rapport wordt in februari 2020 opgeleverd.
- In een gesprek met een journalist van het Nederlands Dagblad heeft u kenbaar gemaakt belangstelling te hebben voor een bezoek aan een christelijke MBO school. In samenwerking met de VGS, waar we (doorlopend) mee in gesprek zijn, wordt een werkbezoek voorbereid aan de gereformeerde MBO school.
- OCW financiert het project 'Stil Verdriet' van Theater AanZ (in samenwerking met de protestant-christelijke scholen, Stichting School en Veiligheid en Homo in de Klas). Stil Verdriet wordt een voorstelling speciaal voor leerlingen in het protestants-christelijk voortgezet onderwijs, over homoseksualiteit binnen het christelijk geloof. Na de voorstelling volgt een gesprek over deze thema's in de klas. Er is ook altijd sprake van een training voor de docenten van de school waar de voorstelling gegeven wordt. De première van de voorstelling is op 5 maart 2020.

Factsheet: Bijzonder Onderwijs **3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord staat: "Dit kabinet vergroot de vrijheid van onderwijs; het stichten van scholen op basis van de belangstelling van ouders en leerlingen wordt vergemakkelijkt, ook als zij niet behoren tot een bestaande richting. Deze modernisering beoogt de vrijheid van onderwijs te vergroten, niet de vrijheid van richting te beperken. Daarbij worden de plannen van nieuwe scholen voortaan vooraf getoetst op wettelijke deugdelijkheidseisen (onder andere ten aanzien van leerlingen die extra ondersteuning behoeven, de afstemming van het onderwijs op het niveau van de leerling en de bestuurlijke inrichting) en de wettelijke burgerschapsopdracht (zoals het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie. De deugdelijkheidseisen worden beschreven in objectieve en proportionele eisen."

2. Focus debat en standpunt OCW

Het debat gaat vaak over de spanning die er soms is tussen de verschillende basiswaarden. De vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van onderwijs zijn – naast gelijkwaardigheid - belangrijke waarden in onze samenleving. Scholen moeten invulling geven aan de wettelijke verplichtingen rondom burgerschap, sociale veiligheid en de kerndoelen, waaronder die met betrekking tot seksualiteit en seksuele diversiteit. De formulering van deze opdrachten biedt scholen ruimte voor een eigen invulling, zolang het onderwijs is gericht op respectvol omgaan met diversiteit en het erkennen en herkennen daarvan.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Brieven Verus, ISBO, VGS en LVGS:

- Op 18 juni heeft u een gezamenlijke brief ontvangen van Verus (Vereniging voor katholiek en christelijk onderwijs), ISBO (De Islamitische Schoolbesturen Organisatie), VGS (Vereniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs) en LVGS (het Landelijk Verband van Gereformeerde Schoolverenigingen) over het onderzoek van hoogleraar Judi Mesman naar representatie en stereotypering in lesmateriaal (zie ook factsheet stereotypering in lesmateriaal).
- De organisaties drukken u daarbij op het hart om de vrijheid van het onderwijs in acht te nemen en als overheid op dit gebied niets voor te schrijven. In zowel het AO Sociale veiligheid van 27 maart 2019 als het AO Emancipatie op 18 juni heeft u aangegeven dat u niet over de inhoud gaat, maar dat u wel het debat wilt stimuleren. In de reactie op deze brief geeft u dat nogmaals aan.
- Inmiddels hebben Verus, ISBO, VGS en LVGS gereageerd op uw brief. Zij stellen vragen over de volgende passage: 'Naar mijn idee is het van belang dat scholen een balans vinden tussen de vrijheid van onderwijs en de basiswaarden van de democratische rechtstaat. Ik zie dat er een tendens is waarbij de eenzijdige visie met een focus op de vrijheid van onderwijs, wordt aangevuld met meer visies die alle grondrechten in acht nemen.' Zij vragen zich af wat u bedoelt met een 'eenzijdige visie' en met de gesignaleerde tendens en waar u die terug ziet. En hoe u de visie die zij hebben op de vrijheid van onderwijs (zoals bijv. naar voren gebracht tijdens het rondetafelgesprek over artikel 23 van de Grondwet in de TK op 4 september jl.) taxeert. Een voorstel voor een reactie hierop wordt op dit moment voorbereid door DE in samenwerking met VO en gaat binnenkort via M.BVOM de lijn in.

4. Facts & Figures

- OCW ondersteunt de activiteiten van de christelijke LHBTI-alliantie LCC+ met een meerjarige projectsubsidie ter hoogte van €366.500,-. Deze alliantie bestaat uit: het Landelijk KoördinatiePunt groepen kerk en homoseksualiteit (LKP), vereniging ChristenQueer, Contrario, CHJC, European Forum of LGBT Christan Groups, Verscheurd.nl en Homo in de Klas. De activiteiten zijn gericht op netwerkversterking, deskundigheidsbevordering, voorlichting op scholen en agendering.
- In de periode 2018-2021 worden de activiteiten van Homo in de klas voortgezet. Hierbij doen gastsprekers hun verhaal en kunnen scholieren daarnaast online persoonlijke verhalen van christelijk LHBTI'ers vinden.

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

Factsheet: Kerndoelen en kwalificatiedossier **3 (onderwijs)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

In het regeerakkoord is opgenomen: "In het onderwijs, onder meer bij de opleiding van docenten en in het mbo, wordt de positie van LHBTI verbeterd."

2. Focus debat en standpunt OCW

Mbo:

In het debat kan worden gevraagd naar de aanscherping van de kerndoelen/curriculumherziening en de aanpassing van de kwalificatie-eisen voor het mbo op het punt van seksuele en genderdiversiteit. U kunt aangeven dat:

- De kwalificatie-eisen burgerschap voor het **mbo** zodanig zijn gewijzigd dat voor iedereen duidelijk is dat aandacht moet worden besteed aan acceptatie van etnische, religieuze, seksuele en genderdiversiteit. De aangescherpte burgerschapsopdracht is dit collegejaar ingegaan.
- De MBO Raad heeft scholen geïnformeerd over de wijziging en over wat van hen wordt verwacht. Via de MBO Raad en Stichting School en Veiligheid (SSV) worden scholen verwezen naar beschikbaar voorlichtingsmateriaal en lesaanbod.

Po/vo:

- De bouwstenen voor curriculumherziening **po/vo** zijn op 11 oktober aangeboden aan minister Slob, met een advies over de 9 ontwikkelgebieden. Voor het kerndoelonderdeel seksualiteit en seksuele diversiteit is met name het (nieuwe) ontwikkelgebied burgerschap relevant.
- In november stuurt MBVOM mede namens u een reactie naar de Kamer. In de conceptreactie staat over het advies: "In lijn met het regeerakkoord ligt er een basis waarmee de kerndoelen voor techniek, burgerschap en seksuele diversiteit kunnen worden aangescherpt".
- Wanneer u de kritiek krijgt dat u 'gendergelijkheid aan de man brengt via het onderwijs' kunt u aangeven dat het bestrijden van stereotypen de keuzevrijheid van leerlingen juist vergroot, er wordt hen niets opgedrongen. Het uitgangspunt is dat op school iedereen de ruimte krijgt om zijn of haar talenten te ontwikkelen en de vrijheid heeft om te worden wie hij of zij is.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Betreft onderdelen uit Regeerakkoord, waarvoor breed draagvlak is in de Kamer. **N.B:** doordat de adviezen van Curriculum.nu nog moeten worden uitgewerkt tot conceptkerndoelen (advies is nog vrij abstract en algemeen) wordt het doel om deze kabinetsperiode het kerndoelonderdeel seksualiteit en seksuele diversiteit aan te scherpen, niet gehaald.

4. Facts & Figures

- Uit inspectie-onderzoek uit 2016 bleek, uit een representatieve steekproef, dat 95% van de scholen aandacht besteedt aan (een deel van) het kerndoelonderdeel seksuele ontwikkeling, weerbaarheid en diversiteit. Als alleen gekeken wordt naar seksuele diversiteit is dit 85%.
- De inspectie gaf wel aan dat de aandacht vaak incident-gedreven is en niet altijd verankerd in het beleid van de school (voor bijvoorbeeld sociale veiligheid).
- De aanscherping van het kerndoelonderdeel moet ertoe leiden dat scholen duidelijker weten wat van hen wordt verwacht op dit punt. Hetzelfde geldt voor het onderdeel weerbaarheid (wensen en grenzen, relationele aspecten van seksualiteit).

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

De wijziging van de kwalificatie-eisen mbo is een uitvoering van de motie Van Dijk/Van den Hul van 19 april 2018 (Kamerstukken II, 30 420, nr. 274).

Factsheets onderwijs

1. Kerndoelen en kwalificatiedossier
2. Bijzonder onderwijs
3. Leraren en lerarenopleidingen
4. Stereotypering in lesmateriaal

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

- Motie Sjoerdsma/Van den Hul (19 april 2018, Kamerstukken II, 30 420 nr. 273) vroeg om een Actieplan Veiligheid LHBTI's. Op 2 april 209 heeft de minister van J&V dat Actieplan mede namens u naar de Kamer gestuurd. De focus van het Actieplan is de sociale veiligheid. Om die reden zijn de maatregelen op dit gebied uit de voortgangsrapportage emancipatie hierin zijn opgenomen. In de maatregelen op het gebied van politie en OM gaat J&V vooral uit van een mainstream benadering.
- Motie Bergkamp c.a. (30 420, nr. 324) is aangenomen. In de motie wordt de regering verzocht om een onderzoek uit te voeren naar ervaringen in het buitenland met de inzet van gespecialiseerde rechercheurs bij discriminatie en hierbij ook in gesprek te gaan met belangenorganisaties, politie en OM.
- Motie Westerveld/Van den Hul (2 april 2019, Kamerstukken II, 29240, nr. 97) verzoekt de regering de ervaringen van transgenderscholieren op kwalitatieve wijze mee te nemen in de schoolmonitor als de steekproef niet toereikend is om conclusies te kunnen trekken. Deze groep zit al in de Monitor sociale veiligheid in en rond scholen en dat zal zo blijven in toekomstige monitors. Een monitor heeft het karakter van een periodieke 'thermometer' en leent zich niet voor kwalitatief onderzoek. Met het SCP is daarom afgesproken dat transgender jongeren worden meegenomen in het komende rapport Jongeren en seksuele oriëntatie (begin 2020).
- Motie Bergkamp (16 mei 2019, Kamerstukken II, 30420, nr. 307) verzoekt de regering de belemmeringen voor transgender personen op de arbeidsmarkt in kaart te brengen, te kijken in hoeverre er een knelpunt is met bestaande verlofregelingen en mogelijkheden te onderzoeken om de arbeidsmarktpositie van deze groep te verbeteren. (Zie punt 2)

Factsheet: Transgender personen 2 (LHBTI)

1. Beknopte samenvatting onderwerp

Uit onderzoek, onder andere uit de LHBT-monitor van het SCP, blijkt dat de situatie van transgender personen kwetsbaar is. Dat geldt met name op het gebied van veiligheid en werk. Tegelijk zijn de onderzoeken, onder andere van TNN naar transgender personen nu gebaseerd op gelegenheidssteekproeven, en daardoor niet representatief. Dit komt doordat de groep te klein is om goed te kunnen worden meegenomen in de bevolkingsstudies.

2. Focus debat en standpunt OCW

In het debat kunt u aangeven wat u doet om transgender personen te ondersteunen:

- U ondersteunt voor 5 jaar de Alliantie Gedeelde trots, gedeeld geluk van COC, TNN en NNID om samen te werken aan de sociale veiligheid en sociale acceptatie van LHBTI's. Daarbij hoort onder andere het versterken van de lokale infrastructuur van de transgendergemeenschap, onderzoek naar de veiligheid van transgender personen en het vergroten van de meldings- en aangiftebereidheid.
- U ondersteunt het project TransgenderWerkt gericht op coaching en werktoeleiding voor transgender personen die, vaak vanwege de transitie, lange tijd zijn uitgevallen uit het arbeidsproces.
- U geeft uitvoering aan de motie Bergkamp: u laat een onafhankelijk onderzoek doen naar de eventuele knelpunten voor transgender personen op de arbeidsmarkt met bestaande verlofregelingen zoals in de Wazo, Ziektewet e.d.; en mogelijke oplossingen hiervoor. De uitkomsten van het onderzoek worden medio 2020 verwacht.

In het debat kunt u verder aangeven wat u doet om het onderzoek naar transgender personen te verbeteren:

- U bent met het SCP in gesprek om te bezien of zij, eventueel samen met Vlaamse onderzoekers, vragen naar genderdiversiteit beter kunnen meenemen in grote bevolkingsonderzoeken. **N.B.:** op dit moment loopt er een discussie tussen OCW en SCP over het takenpakket. U kunt hier dus geen toezeggingen doen.
- In het LHBT jongerenonderzoek van het SCP zullen de transgender jongeren worden meegenomen. Dit rapport komt begin 2020 uit.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

- Vanuit TNN zullen waarschijnlijk de onderwerpen veiligheid en arbeidsmarkt/transitieverlof bij Kamerleden onder de aandacht worden gebracht. In het Actieplan Veiligheid LHBTI's (naar aanleiding van de motie Sjoerdsma/Van den Hul) staan vooral maatregelen die J&V nu al neemt.
- COC en TNN dringen aan op extra veiligheidsmaatregelen zoals een volwaardige externe rol voor Roze in blauw, gespecialiseerde rechercheurs, een verplichte leerlijn op de politieacademie en verhoging van de strafmaxima. Over een volwaardige rol van Roze in Blauw, de leerlijn voor de politie en een onderzoek naar de ervaringen met gespecialiseerde rechercheurs zijn moties aangenomen. Deze moties liggen primair op terrein JenV.

4. Facts & Figures

Uit: 'Overal op je hoede' onderzoek van TNN naar geweld tegen transgenderpersonen in Nederland (gelegenheidssteekproef, 2019):
In de afgelopen 12 maanden:

- Werd 14% van de transgender personen die deelnamen minimaal 1 keer mishandeld of daarmee bedreigd;
- Maakte 1 op de 5 niet-fysiek seksueel grensoverschrijdend gedrag mee;
- Maakte 40% in huiselijke sfeer incidenten mee zoals psychisch geweld. 7% maakte fysiek huiselijk geweld mee.

Uit: LHBT-monitor 2018 van het SCP:

- Transgender personen hebben een slechtere sociaaleconomische positie.
- Transgenderjongeren worden vaker gepest en hebben thuis vaker te maken met verwaarlozing of mishandeling.

actualiseren van de online hulp en informatie, online trainingen van professionals en vrijwilligers en het inzetten van het GSA-netwerk van het COC om scholen te bereiken. Het project loopt tot en met 2020. Op 11 oktober jl. heeft VWS de jongerencampagne Kweetniet gestart, gericht op het doorbreken van het taboe onder jongeren over twijfels over seksuele oriëntatie en genderidentiteit

Buitenlandbeleid
Tijdens de IDAHOT-bijeenkomst in Oslo is gesproken over het mogelijk instellen van een nieuw comité voor de aanpak van discriminatie, diversiteit en inclusie (alle gronden) binnen de Raad van Europa. U heeft uw collega's in Europa opgeroepen om de Europese LHBTI netwerken (financieel) te ondersteunen. De minister van Buitenlandse Zaken rapporteert over de inzet op LHBTI-gelijkheid in de mensenrechtenrapportage 2019.

Evaluatie transgenderwet (juridische geslachtsaanpassing)
Dit is *geen* onderdeel van het regeerakkoord, maar wordt hier vaak bij aangehaald. Op 19 juni heeft het AO met de minister van rechtsbescherming plaatsgevonden. De Kamer heeft ingestemd met de belangrijkste punten: het afschaffen van de deskundigenverklaring waardoor geslachtswijziging een eenvoudige administratieve procedure wordt. En jongeren onder de 16 jaar kunnen straks hun juridisch geslacht wijzigen, zij het via een verzoek aan de rechter. Dit geldt voor zowel transgenders als intersekse personen. Voor het eind van het jaar brengt JenV het wetsvoorstel in consultatie (Raad van State).

5. Toezeggingen/ moties/ (kamer)brieven

In de voortgangsrapportage emancipatie van 14 maart heeft u aangegeven hoe het staat met de uitvoering van de regenboogonderdelen in het regeerakkoord.

Factsheet: Regenboogonderdelen Regeerakkoord **2 (LHBTI)**

1. Beknopte samenvatting onderwerp

- De uitvoering ligt grotendeels op schema, zie punt 4 voor een stapsgewijze uitwerking per onderdeel.
- Er blijft veel draagvlak voor dit dossier bestaan.

2. Focus debat en standpunt OCW

De Kamer zal vragen hoever de uitvoering is van de regenboogonderdelen in het regeerakkoord. De uitvoering ligt op schema. De wijziging van de Algemene wet gelijke behandeling (Awgb, initiatief TK) is 1 november jl. in werking getreden en het voortouw voor wijziging van artikel 1 grondwet (GW) ligt bij de Kamer.

3. Opvatting politieke partijen, belangorganisatie en overige partijen

Er is breed draagvlak voor deze thema's in de Kamer. De onderwerpen meerouderschap en draagmoederschap liggen wel gevoelig bij CU en met name SGP. Vergelijkende met de discussies in de coalitie om te komen tot een kabinetsreactie op de aanbevelingen van de Staatscie herijking ouderschap.

4. Facts & Figures

Gelijke behandeling

- *Verbod trans- en intersekse discriminatie (Awgb):* EK heeft het voorstel op 12 maart 2019 aangenomen. Met ingang van 1 november 2019 is de Wet versterking rechtspositie transgender en intersekse personen in werking getreden.
- *Meerouderschap*: Kabinetsreactie op de aanbevelingen van de Staatscie. herijking ouderschap is op 12 juli jl. naar de TK gestuurd. Dit betrof onder meer aanbevelingen op het terrein van meerouderschap, meeroudergezag, nationaal en internationaal draagmoederschap en een register ontstaansgeschiedenis. Momenteel worden de wetsvoorstellen draagmoederschap en deelgezag gemaakt die naar verwachting voor de zomer van 2020 aan de TK zullen worden gezonden. Op 14 november jl. was het AO herijking ouderschap.
- *Aanpassing wetboek van strafrecht*: Wetsvoorstel herwaardering strafbaarstelling actuele delictsvormen (bevat o.m. verhoging van de strafmaxima voor het delict aanzetten tot geweld, haat en discriminatie) is 21 mei jl. met algemene stemmen aangenomen door de TK.
- *Aanpak onnodige geslachtsregistratie*: In november 2019 ontvangen de TK en de EK een Voortgangsrapportage aanpak onnodige sekseregistratie. Hierin staat de stand van zaken vermeld van de totstandkoming van het afwegingskader onnodige sekseregistratie en de toolbox. Tevens wordt ingegaan op de uitvoering van het onderzoek van BZK over de vermelding van het geslacht op paspoorten en identiteitskaarten en gender neutrale registratie. Over de uitkomsten van de genoemde onderzoeken, de totstandkoming van de instrumenten en de vervolgstappen worden de Tweede Kamer en de Eerste Kamer in het voorjaar van 2020 nader geïnformeerd.
- *Artikel 1 Grondwet*: Het initiatief voor de wijziging van de Grondwet om 'handicap' en 'hetero- of homoseksuele gerichtheid' toe te voegen als non-discriminatiegrond ligt bij de Tweede Kamer. Oorspronkelijk wetsvoorstel is overgenomen door Bergkamp, Özütok en Van der Hul. Het plenair debat over dit wetsvoorstel staat gepland in week 49.

LHBTI en onderwijs

In het regeerakkoord is hierover het volgende opgenomen: "In het onderwijs, onder meer bij de opleiding van docenten en in het MBO, wordt de positie van LHBTI's verbeterd." De uitvoering van dit onderdeel ligt op schema (zie ook factsheets *Kerndoelen en kwalificatiedossier* en *Lerarenopleidingen*).

Suïcide en depressiepreventie LHBTI-jongeren

VWS ondersteunt (met een kleine bijdrage van OCW) het initiatief van 113 Zelfmoordpreventie, Movisie en COC Nederland. De focus ligt op het ondersteunen van ouders, samen met de jongeren

van een onlangs uitgekomen Australisch onderzoek naar de Nederlandse situatie.

- Motie Sjoerdsma/Van den Hul (19 april 2018, Kamerstukken II, 30 420 nr. 273) vroeg om een Actieplan Veiligheid LHBTI's. Op 2 april 209 heeft de minister van J&V dat Actieplan mede namens u naar de Kamer gestuurd. De focus van het Actieplan is de sociale veiligheid, vandaar dat ook de maatregelen op dit gebied uit de voortgangsrapportage emancipatie hierin zijn opgenomen. In de maatregelen op het gebied van politie en OM gaat J&V vooral uit van een mainstream benadering.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER VOORBEREIDING
Aan: MBVOM

Voortgezet Onderwijs

Van
[redacted]
T [redacted]
[redacted]

Datum
24 november 2020

Referentie

Bijlagen
Excelsheet
dent te tsverklaringen

Kopie voor

Reeds afgestemd met

Aantal pagina's
2

nota

Voorbereiding gesprek VGS en sectorraden

Aanleiding
Woensdag 25 november spreekt u met de sectorraden en de Vereniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs (VGS). Aanleiding is de ophef die is ontstaan tijdens de behandeling van het wetsvoorstel burgerschap, waarin naar voren kwam dat sommige scholen ouders verplichten identiteitsverklaringen te ondertekenen waarin homoseksualiteit wordt afgewezen. Aanwezig zijn:

- Anko van Hoepen (PO-Raad)
- Paul Rosenmöller (VO-raad)
- [redacted] (beleidsmedewerker VGS)
- [redacted] (MT-lid VGS)
- Willem de Potter (directeur Van Lodenstein College)
- [redacted]
- [redacted] (VO)

Opzet gesprek
Het voorstel is om eerst kort alleen met de VGS te spreken (30 min), en daarna het gesprek voort te zetten met de sectorraden erbij (45 min).

Zoals in de 'toelichting' te lezen is wijzen de onderzochte reformatorische scholen vooral impliciet, en soms expliciet, homoseksualiteit af. Het doel van het gesprek is als volgt:

- Het bespreken van de inventarisatie van verklaringen (zie toelichting), kijken of deze inventarisatie strookt met het beeld van de partijen en eventueel onderzoeken of we gezamenlijk tot een meer compleet beeld kunnen komen;
- Bespreken hoe gezamenlijk voorkomen kan worden dat verklaringen die homoseksualiteit afwijzen en gebruikt worden om de toegang tot de school te beperken niet meer worden gebruikt.
- Daarbij is de inzet dat deze verklaringen verdwijnen.

Besluit

- Bent u akkoord met deze opzet van het gesprek?
- Kunnen de bovenstaande bespreekpunten en een lijst met aanwezigen worden gedeeld met de genodigden?

Datum
23 november 2020

Toelichting

- In de afgelopen dagen zijn de websites van scholen van **verschillende denominaties** bekeken.
- Er is nog **geen compleet overzicht**. Daarvoor is een uitgebreider onderzoek nodig, ook in de scholen zelf.
- Daarnaast is het belangrijk te vermelden dat deze informatie is gebaseerd op de **websites** van de scholen. Het is aannemelijk dat scholen daar **niet alle informatie** op zetten. Het is zeer aannemelijk dat sommige informatie pas worden gedeeld tijdens een 'welkomsgesprek'.
- Uit deze **inventarisatie** blijkt:
  - Alle reformatorische scholen geven aan de Bijbelse moraal te hanteren. Zij maken gebruik van een identiteitsverklaring en maken deze meestal voorwaardelijk voor de toelating.
  - De meesten geven ook aan dat het huwelijk uitsluitend bedoeld is voor één man en één vrouw (=impliciet)
  - Enkelen wijzen homoseksualiteit expliciet af.
- In de Excelsheet zijn ook de relevante delen over dit thema opgenomen, zoals:
  - Dat veel reformatorische scholen vinden dat het huwelijk is bedoeld voor een man en een vrouw.
  - Lodenstein College: *Seksualiteit heeft in de Bijbel te maken met het vormen van een onverbrekelijke verbintenis in een huwelijk tussen één man en één vrouw, en krijgt in het licht hiervan een plaats. Daarbij zijn de Bijbelse voorschriften bindend voor het seksuele leven.*
  - Ichthus College: *Seksualiteit vindt alleen plaats binnen het huwelijk, en alleen tussen één man en één vrouw.*
  - Fraanjeschool de Vesting: *homoseksuele levenswijze worden als in strijd met Gods Woord afgewezen*
  - Pieter Zandt (vo-school): *Het lijkt wel alsof in onze tijd zowel huwelijk als gezin voortdurend onder vuur liggen. Er zijn allerlei varianten op het klassieke verhaal bedacht. We noemen als meest in het oog springende variaties: samenlevingscontracten, alternatieve gemeenschappen en ook het homohuwelijk. De basis voor een (alternatieve) samenlevingsvorm en relatie vindt men doorgaans in een affectieve (gevoels)relatie. Die basis is dus veelal niet zozeer liefde en trouw* (visiedocument, 2019)
- Ambtelijk leeft het vermoeden dat sommige scholen na de ophef hun website hebben aangepast. Zo had het Wartburg (PO) voorheen op hun website staan: *Ongehuwd samenwonen en een homosexuele levenswijze worden als zijnde in strijd met Gods Woord afgewezen.*
  - Deze zin was op 23 november niet meer te vinden.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER VOORBEREIDING
Aan: MBVOM

PO/VO burgerschap

Van
[redacted]
T [redacted]
[redacted]
T [redacted]

Datum
4 december 2020

Referentie

Reeds afgestemd met
DE

Aantal pagina's
2

nota

Werkbezoek Paarse Week in het vo

Aanleiding
Donderdag 10 december brengt u een digitaal werkbezoek aan een aantal vo-scholen in het kader van de Paarse Week. In een gezamenlijk gesprek sluiten van elke school één leraar en leerling aan. Op vrijdag 11 december hijst u samen met MOCW de regenboogvlag. In deze nota treft u de voorbereiding voor deze activiteiten.

Opzet werkbezoek donderdag 10 december

Datum:	10 december 2020
Tijd:	13:15-14:00u
Locatie:	digitaal, Webex
Thema:	paarse vrijdag, burgerschap, sociale veiligheid
Deelnemers:	Maris College, Den Haag
	Vlietlandcollege, Leiden
	Melanchthon Schiebroek, Rotterdam
	GSR, Rotterdam

- Bovenstaande scholen hebben u uitgenodigd voor een werkbezoek in het kader van de Paarse Week.
- U gaat in gesprek met leerlingen en leraren die op bovengenoemde scholen actief zijn binnen hun GSA of op een andere manier affiniteit hebben met de genoemde thema's.
- Bovenstaande scholen hebben bijna allemaal een zeer actieve Gender & Sexuality Alliance (GSA).
- Het idee is dat per school één of twee leerlingen en een begeleider/betrokken docent aanschuiven. In het logistiek memo dat u van protocol ontvangt, is een korte bio van de deelnemers opgenomen..
- Thema's als burgerschapsonderwijs, botsende grondrechten, hoe ga je op school om met (seksuele) diversiteit kunnen aan bod komen.
- MOCW brengt op dezelfde dag een bezoek aan een po-school in het kader van Paarse Week.

Invulling/bespreekpunten

Er kan in de gesprekken met leraren en docenten worden ingegaan op de thema's burgerschapsonderwijs, botsende grondrechten en (gender)diversiteit en

acceptatie. Het is tevens mogelijk dat u bevraagd zal worden op de ophef die ontstaan is over identiteitsverklaringen.
U kunt aan de docent vragen over hoe er op de school wordt omgegaan met dit soort thema's en wat er georganiseerd wordt. Specifieker bijvoorbeeld hoe het burgerschapsonderwijs op dit moment wordt vormgegeven. Aan leerlingen kunt u bijvoorbeeld vragen of zij zelf te maken hebben gehad met kwesties over genderdiversiteit, hoe zij vinden dat hun school het doet op dit vlak en hoe hier tussen leerlingen onderling mee wordt omgegaan. Het doel is ervaringen uit te wisselen over hoe op scholen omgegaan met deze thema's en leerlingen aan het woord te laten over hun eigen ervaring met diversiteit en acceptatie op school.

Datum
4 december 2020

Achtergrondinformatie scholen

- Het Maris College in Den Haag is een openbare school. De school viert Paarse Vrijdag in mentorlessen, er worden 'paarse kranten' gemaakt, en de leerlingen dragen paarse kleding. In aanloop naar Paarse Vrijdag heeft de school ook een filmpje gemaakt waarin ze 'kleur bekennen'.
- Het Vlietlandcollege in Leiden is een interconfessionele school. Deze school viert Paarse Vrijdag zeer uitgebreid. Dit jaar wordt er een *gaybrapad* gerealiseerd op het schoolplein en wordt er een debat over botsende grondrechten gehouden. In 2017 heeft het jeugdjournaal ook een reportage gemaakt in het kader van Paarse Vrijdag.
- Het Melanchthon Schiebroek in Rotterdam is onderdeel van de Christelijke Scholengemeenschap Melanchthon. Deze school opent dit jaar een *regenboogtrap* als symbool dat iedereen welkom is, en dat er verschillen mogen bestaan. Daarnaast wordt er een kunstexpositie van leerlingen over diversiteit georganiseerd.
- Het GSR Rotterdam maakt onderdeel uit van de scholengemeenschap van gereformeerde scholen. Eerdere jaren hebben zij Paarse Vrijdag gevierd, maar wegens praktische redenen is dat dit jaar lastig.

Vrijdag 11 december

- Samen met MOCW hijst u bij de Hoftoren de regenboogvlag.

Ondersteuning
Tijdens het digitale werkbezoek wordt u ondersteund door:
- [redacted] (PO)
- [redacted] (PO)
- [redacted] (COM) of [redacted] (COM)

Communicatie

- Communicatie zal waarschijnlijk een korte compilatie maken van dit werkbezoek, het werkbezoek van MOCW aan een PO school op 10 december, en het gezamenlijk hijsen van de vlag op 11 december.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER ONDERTEKENING
Aan: MBVOM

PO/VO
Van
[redacted]
T [redacted]
[redacted]

Datum
15 december 2020
Referentie
[redacted]
Bijlagen

Kopie voor

Reeds afgestemd met
DE, WJZ
Akkoord van externen
BZK
Aantal pagina's
1

nota

Kamervragen Heerema - motie Kwint over identiteitsverklaringen

Aanleiding

Bijgevoegd treft u de beantwoording van de Kamervragen van het lid Heerema over identiteitsverklaringen. De vragen zijn gesteld naar aanleiding van het debat dat ontstond tijdens de wetsbehandeling burgerschap en de aangenomen motie-Kwint over identiteitsverklaringen. De vragen zijn beantwoord in lijn met de Kamerbrief over hetzelfde onderwerp. Het zou goed zijn als de vragen nog gelijktijdig verstuurd kunnen worden met de Kamerbrief.

Besluiten door ondertekening

Door ondertekening gaat u akkoord met verzending aan de Tweede Kamer.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER INFORMATIE
Aan: MOCW

Wetgeving en Juridische Zaken

Van
[redacted]
T [redacted]
[redacted]
T [redacted]

Datum
3 februari 2021

Referentie
[redacted]

Bijlagen
3

Kopie voor
[redacted] (MBO)

Reeds afgestemd met
MBO

Aantal pagina's
3

nota

Weigeringsgronden student en grondslag mbo-instelling

Aanleiding

Bij de nota naar aanleiding van het verslag voor het wetsvoorstel Bestuurlijke harmonisatie beroepsonderwijs hebt u vragen gesteld over de bevoegdheid van mbo-instellingen tot het weigeren van studenten die de grondslag en doelstellingen van de instelling niet *respecteren* of *onderschrijven*. Daarover is reeds een memo opgesteld waarin op dit onderscheid is ingegaan (bijlage 1). De onderhavige nota gaat in op uw vraag of een LHBTI-student, hoewel deze de grondslag onderschrijft, geweigerd zou kunnen worden. En deze nota gaat ook in op de bijgevoegde identiteitsverklaring van Hoornbeeck. De beantwoording van schriftelijke vragen van het lid Heerema (VVD) door MBVOM over verklaringen die homoseksualiteit afwijzen is als derde bijlage voor uw informatie bijgevoegd.

Antwoord op uw vragen

1. Een LHBTI-student mag niet worden geweigerd of verwijderd vanwege diens seksuele geaardheid of genderidentiteit. Ook mag geen intimidatie plaatsvinden richting deze student om deze redenen.
2. De identiteitsverklaring van Hoornbeeck zoekt de grenzen op maar past nog binnen de kaders van de Awgb. De rechtsgeldigheid van een eventuele weigering of verwijdering van een student vanwege een handelen in strijd met de identiteitsverklaring, is sterk afhankelijk van de omstandigheden van het geval. Daarover kan deze nota geen uitspraak doen.

Toelichting

Weigering studenten

Mede in verband met de Grondwet is in de Wet educatie en beroepsonderwijs (Web) en de Algemene wet gelijke behandeling (Awgb) geregeld dat scholen en instellingen voor bijzonder onderwijs een schooleigen toelatingsbeleid mogen voeren op grond van denominatie, zodat ouders en studenten kunnen kiezen voor een school met een identiteit of visie op onderwijs die aansluit bij hun eigen levensbeschouwelijke of onderwijskundige opvattingen. Voorwaarde voor dit beleid is dat dit binnen de Nederlandse wettelijke kaders blijft, zoals de Awgb en de Web. In deze notitie wordt niet ingegaan op de Web die ook regels bevat omtrent toelatingsbeleid en uitzonderingen daarop, omdat uw vragen vooral betrekking hebben op de inkleuring van dat toelatingsbeleid door de Awgb.

Awgb
De Awgb verbiedt onderscheid op grond van o.a. godsdienst, levensovertuiging en hetero- of homoseksuele gerichtheid, tenzij daarvoor een wettelijke rechtvaardiging bestaat. De Awgb schrijft in algemene zin voor dat indirect onderscheid alleen is toegestaan, voor zover dat onderscheid objectief gerechtvaardigd wordt door een legitiem doel en de middelen voor het bereiken van dat doel passend en noodzakelijk zijn.
Daarnaast bepaalt dat Awgb dat het bijzonder onderwijs is vrijgesteld van het verbod om direct (en indirect) onderscheid te maken op grond van godsdienst voor zover dat vanwege de aard van het onderwijs een wezenlijk, legitiem en gerechtvaardigd vereiste vormt, gezien de grondslag van de instelling.
Hiervoor is in ieder geval nodig dat de instelling een consequent en consistent toelatingsbeleid voert dat in overeenstemming is met haar statutaire doelstelling die uitgaat van een levensbeschouwing of godsdienst. Een instelling mag dan dus selecteren op godsdienst of kerkelijke gezindte. Deze uitzondering hangt samen met de vrijheid van godsdienst en van onderwijs.

Onderschrijven grondslag
Van ouders of studenten mag gevraagd worden (eventueel door middel van een schriftelijke verklaring of clausule) de grondslag van de school te onderschrijven. Vanuit het perspectief van de school is dit van belang om de saamhorigheid en identiteit te behouden en niet te laten verwateren. Zo'n verklaring kan ook een visie op sexualiteit en het huwelijk omvatten (godsdienst). Dat kan een indirect onderscheid op grond van seksuele gerichtheid betekenen.
Er zitten daarom grenzen aan wat die verklaringen mogen bevatten. Uit de wetsgeschiedenis is af te leiden dat deze verklaringen niet zo ver mogen gaan dat homoseksualiteit expliciet wordt afgewezen of ontkend of dat wordt opgeroepen tot het benadelen van die groep. Discriminatie op basis van seksuele gerichtheid is immers verboden.
Het onderschrijven van deze grondslag moet worden onderscheiden van de vraag naar de consequenties van het in strijd daarmee handelen. Dat is een aparte vraag, lastiger te bentwoorden en valt buiten het bestek van deze nota.

Strijd met Awgb
Of een verklaring in strijd is met de Awgb zal in de praktijk getoetst moeten worden. Uit de wetsgeschiedenis van de Awgb blijkt dat als

a) de grondslag en selectie louter van godsdienstige aard is,
b) de te onderschrijven leerstellingen gangbaar zijn binnen de religieuze richting waarop de school gebaseerd is, en
c) andere in artikel 1 Gw. genoemde kenmerken niet in het geding komen,

dan zal een eis omtrent het onderschrijven van de grondslag juridisch door de beugel kunnen. Dit lijkt ook het geval te zijn voor de verklaring van Hoornbeeck. Er wordt bijvoorbeeld een, binnen veel christelijke geloofsgemeenschappen gangbare visie op het huwelijk gegeven, die is ontleend aan de bijbel. Dit laat onverlet dat zo'n visie botst met een liberaal wereldbeeld. Deze visie levert echter geen strijd met de Awgb op. De balans die in die wet is neergelegd tussen artikel 1 Gw. en de vrijheid van onderwijs laat ruimte voor instellingen om het onderschrijven van dit soort verklaringen mogelijk te maken. Er is geen jurisprudentie bekend die tot een ander oordeel zou kunnen leiden. Tegelijkertijd hebben scholen geen ruimte om leerlingen te weigeren of weg te sturen vanwege hun geaardheid of genderidentiteit.

De toepassing in een concreet geval kan wel strijd met de Awgb opleveren. Zoals hierboven reeds aangegeven is deze vraag niet eenvoudig te beantwoorden, want sterk afhankelijk van de feitelijke omstandigheden van het geval. Dit komt ook omdat de Awgb diverse grondrechten probeert te verenigen in een wet. Duidelijk is wel dat een school geen persoon mag verwijderen, louter omdat hij of zij samenwoont met een partner van gelijk geslacht of omdat deze LBHTI is. In de verklaring staat ook: "Ook in ons uiterlijk laten wij het in de schepping gelegde onderscheid tussen man en vrouw tot uitdrukking komen." Deze zin kan onder omstandigheden strijdig zijn met de Awgb voor transgenders, maar dit is ook weer afhankelijk van de feitelijke omstandigheden.

Conclusie

1. Een student kan niet worden geweigerd of verwijderd omwille van het LBHTI zijn. Een student kan wel worden geweigerd als deze niet tot een bepaalde kerk of levensbeschouwing behoort, mits dat toelatingsbeleid consistent en consequent wordt uitgedragen en toegepast.
2. De identiteitsverklaring van Hoornbeeck is stevig en orthodox, maar niet in strijd met de Awgb, uitgezonderd mogelijk de aangehaalde zin in een concreet geval. Een en ander te beoordelen naar de feitelijke omstandigheden van het geval.
3. Of een toelatingsbeleid in strijd komt met een onderwijssectorwet en Awgb is afhankelijk van de exacte feiten en omstandigheden van het geval. Het concrete oordeel hierover is in voorkomend geval aan het College voor de rechten van de mens en de rechter.

Memo

Aan	Ministerie van OCW
Van	[redacted] van Movisie
Cc	St. School & Veiligheid, COC Nederland, Theater AanZ
Datum	5 maart 2021
Betreft	Evaluatie interventie 'Begrenzen en uitnodigen'

Inleiding

Om respectvol gedrag ten aanzien van seksuele- en genderdiversiteit te vergroten onder jongeren op het mbo, zijn COC Nederland, Theater AanZ en St. School & Veiligheid al een aantal jaar bezig om mbo's toe te rusten op dit thema door middel van de interventie die 'Begrenzen en uitnodigen' wordt genoemd (Elfering, Leest, & Rossen, 2016). Uit eerder onderzoek van de Radboud Universiteit (Elfering, Leest, & Rossen, 2016) blijkt dat de scholen hun werk op dit gebied waarderen. Op basis van deze ervaringen is een nieuwe interventie ontwikkeld in 2019 en 2020. Deze interventie met de titel 'Begrenzen en uitnodigen' is op 19 scholen uitgevoerd.

De interventie richt zich op verschillende doelgroepen. Doelgroep (1) de docenten: de bedoeling is dat zij door dit traject voldoende worden toegerust om respectvol om te gaan met seksuele- en genderdiversiteit, en dit respectvolle gedrag ook stimuleren bij studenten. Zij leren om studenten uit te nodigen voor een respectvol gesprek over seksuele- en genderdiversiteit en andere gevoelig liggende thema's. Ook leren ze te begrenzen, wanneer het gesprek onder studenten niet meer respectvol verloopt. Doelgroep (2) de niet-LHBTI[1]-studenten: de bedoeling is dat hun houding positiever wordt ten aanzien van LHBTI's en dat zij zich respectvoller gaan gedragen naar LHBTI's.
De twee belangrijkste onderdelen van de interventie zijn (a) een training voor docenten van School & Veiligheid: de training is onder meer gericht op het vergroten van kennis over LHBTI en vaardigheden om in te grijpen bij gedrag dat niet respectvol is ten aanzien van seksuele- en genderdiversiteit. Het andere belangrijke onderdeel is (b) de voorstelling genaamd 'LEEF!' van Theater AanZ, uitgevoerd voor de studenten met een nagesprek. Dit nagesprek wordt begeleid door een gespreksleider van Theater AanZ. De acteurs doen ook mee aan dit nagesprek.

Movisie heeft deze interventie geëvalueerd:
1) voor het theaterstuk hebben wij observaties gehouden en deze resultaten zijn gebundeld in een onderzoeksrapport met de titel *'Observaties bij de voorstelling LEEF!: van inleving tot sociale norm'*.
2) Voor de docententraining hebben we focusgroepen en interviews gedaan met docenten om na te gaan wat hun 'ervaren baat' is: ofwel wat hebben zij gehad aan de training? De resultaten hiervan staan gebundeld in het rapport met de titel *Evaluatie training 'Dialoog onder druk': ervaren baat bij docenten*.
3) We hebben interviews gehouden met leidinggevenden over hoe zij de interventie hebben ervaren, wat volgens hen de impact was, waarom er gekozen is voor deze interventie, hoe deze interventie geborgd wordt en wat er verder gedaan wordt aan seksuele- en gender diversiteit in beleid. Deze

[1] LHBT staat voor lesbische vrouwen, homoseksuele mannen, biseksuelen en transgender personen. De I staat voor intersekse personen.

MOVISIE

resultaten staan gebundeld in het rapport met de titel *Seksuele- en gender diversiteit op het mbo: inbedding en wensen voor de toekomst.*

Belangrijke conclusies
Als het gaat om (1) de voorstelling LEEF! van Theater AanZ, dan valt op dat dit theaterstuk een positieve verandering laat zien bij mbo studenten: het kijken naar, en praten over, de voorstelling lijkt te leiden tot inleving en empathie ten aanzien van homoseksuele personen. Het lijkt daarmee waarschijnlijk dat de voorstelling LEEF! de acceptatie van homoseksuele personen onder mbo studenten vergroot. Samengevat, lijken de elementen te zorgen voor een positieve(re) houding en gedrag van de studenten ten aanzien van lesbische-, homoseksuele-, en bi plus-personen[2], en is het aan te bevelen deze elementen te behouden: de scènes die 'raken', de vragen van de gespreksleider in het nagesprek gericht op inleving, het 'uit de kast' komen als lhbof als hetero van de acteurs en gespreksleider, en het confronteren van de studenten met de gevolgen van homofobie. Mogelijke verbeterpunten gaan met name over het nagesprek. Tips zijn bijvoorbeeld: geen bevestigende negatieve vragen tijdens de voorstelling, niet door vragen op negatieve meningen ten aanzien van lhb-personen en wel doorvragen op positieve meningen ten aanzien van lhb-personen. Een ander mogelijk verbeterpunt is om te kijken naar de mogelijkheid om biseksuele en transgender karakters op te nemen in het stuk. Studenten en docenten reageren niet altijd even positief als het gaat over bi plus personen. Mogelijk zou het stuk wat korter en minder complex moeten zijn voor bepaalde niveaus in het mbo.

Ook de (2) training wordt door de meeste docenten positief gewaardeerd en als nuttig ervaren. Docenten ervaren dus baat bij de training in hun praktijk. De methodiek van enerzijds discriminerende opmerkingen begrenzen en anderzijds studenten uitnodigen voor een gesprek, sluit goed aan bij de docenten, en ze willen dit ook toepassen in de praktijk. Toepassen in de praktijk gebeurt ook al door een aantal docenten: maar dan met name op andere thema's dan seksuele- en genderdiversiteit. Wanneer toepassen nog niet gebeurt is dit onder meer omdat het geleerde 'wegzakt' en nog niet na 1 dag training is 'ingeoefend'. De toepassing vinden de docenten dan ook nog spannend. Een herhaling van de training (of dat wat geleerd is in de training) vinden veel docenten dan ook wenselijk. Het thema seksuele- en genderdiversiteit verdient hierbij nog extra aandacht; dit krijgt in de praktijk juist weinig aandacht. Daarnaast is dit nodig omdat sommige docenten hier niet positief tegenover staan; investeren in het vergroten van acceptatie lijkt dus ook onder docenten nodig te zijn.

De (3) leidinggevenden blijken ook heel positief te zijn over de interventie: zowel over het theaterstuk als de training. Juist de combinatie wordt gewaardeerd, maar ook bijvoorbeeld dat het gratis is. De leidinggevenden kiezen vooral voor de interventie vanwege het thema: dat vinden zij een belangrijk thema. Echter zij merken dat het lastig is om het thema in te bedden in de school en in het beleid van de school. Er is nu vaak geen specifiek beleid, waardoor er veel afhangt van de docenten en opleidingen zelf en er grote verschillen ontstaan tussen opleidingen en docenten die er wel aandacht aan besteden, en opleidingen en docenten die dat niet doen. De mate van kwaliteit van aandacht aan dit thema verschilt dus ook. Er zijn verschillende redenen waarom er geen beleid is, zoals een tekort aan budget hiervoor, of men wil geen specifiek doelgroepen beleid waardoor er helemaal geen specifieke aandacht is voor dit thema. Duidelijk is geworden dat leidinggevenden structurele aandacht voor seksuele- en genderdiversiteit in het MBO wel wenselijk vinden. Mogelijk heeft dat te maken met hun positieve ervaring met de interventie.

[2] In de voorstelling LEEF! kwamen alleen homoseksuele en lesbische personages voor. Tijdens het nagesprek was er soms ook aandacht voor bi plus personen. Doordat een van de actrices zich zo identificeerde.

MOVISIE

Aanbevelingen voor het ministerie van OCW

In de onderzoeksrapporten staan al aanbevelingen voor de interventie-ontwikkelaars (theater AanZ, COC Nederland en St. School & Veiligheid), maar hierbij noemen wij graag de belangrijkste aanbevelingen voor het ministerie van OCW:

- *Continuering van het gratis aanbieden van de interventie aan mbo's*:
  Docenten ervaren baat bij de training, en studenten lijken positief te veranderen door het theaterstuk. Een voortzetting van deze interventie ligt daarom voor de hand. Hierbij verwachten wij dat het cruciaal is dat de interventie gratis wordt aangeboden: mbo's geven aan dat ze kiezen voor de interventie omdat deze gratis is', en budget te kort en concurrentie met andere thema's speelt vaak een rol in de beslissing om verder geen aandacht meer te besteden aan het thema.
- *Onderzoek naar het effect van de training op studenten*:
  Dat de docenten baat hebben bij de training is duidelijk naar voren gekomen uit de evaluatie. Maar de vraag die openblijft is hoe de training van de docenten uitpakt voor de studenten. Gaan de LHBTI-studenten zich, door de gesprekken die de docent nu voert (doordat dit geleerd is in de cursus), nu veiliger voelen? En neemt door de gesprekken die de docent nu initieert, het respect van niet-LHBTI-studenten toe ten op zichten van LHBTI-studenten? Hier raden wij verder onderzoek op aan om hier zicht op te krijgen.
- *Inzet op de motivering van mbo's docenten om met seksuele- en genderdiversiteit aan de slag te gaan*:
  Belangrijk is dat docenten zelf gemotiveerd worden en het belang inzien waarom er iets gedaan moet worden met seksuele- en genderdiversiteit. Nu is dat lang niet altijd het geval. In lijn met de aanbeveling die is gedaan in het rapport gericht op de trainingen (*Evaluatie training 'Dialoog onder druk': ervaren baat bij docenten*), raden we ook op basis van dit onderzoek aan dat er nagedacht wordt hoe docenten te kunnen motiveren om het thema op te pakken. Mogelijk is een theaterstukken speciaal voor docenten een oplossing hiervoor.
- *Advies aan mbo's over hoe je op een goede manier diversiteit in de breedte kan behandelen*;
  De mbo's maken graag LHBTI onderdeel van een breder beleid met betrekking tot diversiteit, maar zij weten niet altijd hoe ze dat moeten doen. Mbo's vinden dat nu nog heel lastig, dus het ligt voor de hand om te zorgen dat hier een concreet aanbod voor komt waarmee mbo's ondersteund worden om een integraal diversiteitsbeleid vorm te geven. Hierbij moet voor de mbo's ook duidelijk zijn welke type interventies hierop in te zetten; welke landelijk beschikbaar zijn maar ook regionaal.
- *Meer duidelijkheid over de verplichting om aandacht voor seksuele- en genderdiversiteit vorm te geven op het mbo*:
  De borging van het thema seksuele- en genderdiversiteit is nu geen verplichting voor mbo's, zo geven verschillende leidinggevenden aan, terwijl er wel degelijk wettelijk verplichting is om aandacht te besteden aan het thema. Er lijkt dus verwarring of onbekendheid over de wettelijke verplichtingen. Dit zorgt ervoor dat sommige opleidingen hier geen aandacht aan besteden en andere wel. Aanbeveling zou zijn om te onderzoeken of de huidige wetgeving voldoende duidelijk is en ook voldoende de borging van het thema seksuele- en genderdiversiteit stimuleert.
- *Inzetten op herhaling bij het aanbieden van training*:
  Om ervoor te zorgen dat geleerde kennis niet vervliegt is het belangrijk om in te zetten op herhaling van trainingen voor docenten, zodat kennis en vaardigheden die aangereikt zijn meer 'ingewerkt' worden in de dagelijkse praktijk. Toepassing wordt hiermee bevorderd.

- *Blijvende aandacht voor alle groepen vanuit een intersectionele benadering:*
  In de interventie voor de studenten kwamen alleen homoseksuele en lesbische personages voor. Er was dus minder aandacht voor bi plus-, trans-, en intersekse-personen. In de nagesprekken kwamen echter wel negatieve reacties naar voren over trans-personen en bi plus-personen. Intersekse-personen zijn niet aan bod gekomen. Mogelijk zou in de toekomst verkend kunnen worden in hoeverre het stuk en het nagesprek verbreed kunnen worden van LH naar LHBTI. Daarnaast zou mogelijk verkend kunnen worden in hoeverre andere gronden waarop discriminatie voorkomt meer kunnen worden meegenomen. Dit omdat discriminatie op grond van seksuele voorkeur en genderidentiteit verweven kan zijn – en overeenkomsten heeft- met andere vormen van discriminatie zoals discriminatie op grond van afkomst, religie, huidskleur, sekse en beperking[3].

[3] Zie voor meer info het dossier 'Wat werkt om discriminatie te verminderen'

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER ONDERTEKENING
Aan: MBVOM

Wetgeving en Juridische Zaken

Van
[redacted]
T [redacted]

Datum
28 april 2021

Referentie
[redacted]

Bijlagen
- Verslag
- Concept nota nav verslag

Kopie voor
[redacted]

Reeds afgestemd met
PO, VO

Aantal pagina's
[redacted]

nota

Nota naar aanleiding van verslag wetsvoorstel burgerschapsonderwijs

Aanleiding

- Op 28 april 2021 heeft de EK het verslag over het wetsvoorstel verduidelijking burgerschapsopdracht uitgebracht. Er zijn in dit verslag 6 vragen gesteld door leden van de PVV- en de ChristenUnie-fractie. De beantwoording van het verslag gebeurt met een nota naar aanleiding van het verslag.
- In deze tweede schriftelijke ronde gaan de vragen concreter in op het toezicht en de relatie tussen de aanbevelingen van staatscommissie Remkes en de basiswaarden in het wetsvoorstel.
- Bij ontvangst van de nota naar aanleiding van het verslag uiterlijk vrijdag 4 juni 2021, 12:00 uur, acht de commissie het wetsvoorstel gereed voor plenaire behandeling op dinsdag 8 juni 2021.

Besluiten door ondertekening

Indien u akkoord bent, verzoek ik u te ondertekenen:
- de aanbiedingsbrief aan de Eerste Kamer en
- de **schone** versie van de nota naar aanleiding van het verslag.

NB. Voor de leesbaarheid ontvangt u ook een versie van de nota naar aanleiding van het verslag waarin de vragen zijn genummerd. Dit is niet de tekenversie.

Samenvatting van de brief

- De PVV stelt twee vragen over de casus van het Rotterdams Erasmus College waar een spotprent die islamitische leerlingen als kwetsend hebben ervaren heeft geleid tot onderduiking van een leraar. De PVV-fractie vraagt naar de maatregelen die in deze concrete casus zijn genomen. In de beantwoording is aangegeven dat in casu geen sprake was van niet naleving van een wettelijke norm door de school, maar dat

Datum
28 april 2021

aangifte moet worden gedaan als de veiligheid van leraren in het geding is. Ook wordt nogmaals benadrukt dat leraren in volledige vrijheid en veiligheid hun werk moeten kunnen doen. Voor de genomen maatregelen wordt verwezen naar de Kamerbrief van 17 december jl. over de vrijheid van meningsuiting en de veiligheid van leraren.

- ChristenUnie heeft 2 vragen over de stelling van staatscommissie Remkes dat de democratische rechtsstaat *uitgedragen, verdedigd en versterkt* moet worden. De vraag is of deze benadering van de democratische rechtsstaat ook onder de algemene burgerschapsopdracht valt. In de beantwoording bevestigt de regering dat, het volgt uit de verduidelijking van de opdracht.
- Ook vragen de fractieleden van de ChristenUnie hoe de terughoudendheid van de inspectie zich verhoudt tot de stelling van de regering dat de basisbegrippen (vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit) enige interpretatieruimte met zich meebrengen. In de beantwoording wordt uitgelegd dat scholen in de interpretatie van de basiswaarden ruimte houden binnen de context van de school en hun grondslag. Dat vraagt een zekere mate van terughoudendheid van de inspectie in haar toezicht.

Toelichting

- De PVV heeft in de TK tegen het wetsvoorstel gestemd, de ChristenUnie heeft voor gestemd.
- De TK heeft met 124 stemmen voor met dit wetsvoorstel ingestemd. Alle partijen die in de TK hebben ingestemd, hebben in de EK samen 55 zetels.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER BESLUITVORMING
Aan: MOCW

VO

Van
[redacted] (VO)
T +[redacted]
[redacted] (PO)
[redacted] (WJZ)
[redacted] (DE)

Datum
20 mei 2021

Referentie

Bijlagen
n.v.t.

Kopie voor
[redacted]

Reeds afgestemd met
DE, PO, WJZ

Aantal pagina's
6

nota

Woordvoeringslijn identiteitsverklaringen/toelatingsbeleid

Aanleiding

Bij de wetsbehandeling van het wetsvoorstel ter verduidelijking van de burgerschapsopdracht in het funderend onderwijs in de Tweede Kamer is discussie ontstaan rondom identiteitsverklaringen, toelatingsbeleid en de sociale veiligheid van LHBTI-leerlingen. Ook is de motie Kwint aangenomen die de regering *'verzoekt met spoed een einde te maken aan verklaringen waarin ouders moeten tekenen dat ze homoseksualiteit afwijzen.'* Op 8 juni a.s. vindt de plenaire behandeling van het wetsvoorstel in de Eerste Kamer plaats en in dat kader ontvangt u hierbij drie onderdelen uit het voorbereidingsdossier van MBVOM die ook het beleidsterrein Emancipatie raken.

Kernpunten
In deze nota treft u:

- De Q&A's die betrekking hebben op de onderwijsvrijheid, sociale veiligheid, gelijkwaardigheid, toelatingsbeleid en identiteitsverklaringen.
- Passages uit de spreekschets voor de wetsbehandeling burgerschap in de Eerste Kamer m.b.t. de onderwijsvrijheid, identiteitsverklaringen, sociale veiligheid en de schoolcultuur.
- De interpretatie van het amendement Van De Hul bij het wetsvoorstel burgerschap.

Alle onderstaande tekstvoorstellen zijn gebaseerd op de lijn die PO, VO, WJZ en DE ter voorbereiding op de wetsbehandeling gezamenlijk hebben opgesteld. Deze passages zitten momenteel in de lijn richting MBVOM en heeft hij nog niet kunnen beoordelen. We leggen deze lijn dus parallel aan u beiden voor.

Beslispunt: kunt u de essentie van de voorgestelde lijn (zoals verwoord in de spreekschets en de Q&A's) en de interpretatie van het amendement onderschrijven?

Toelichting

1) Q&A's

Onderstaand antwoord is conform de lijn die u heeft onderschreven in de Kamerbrief over toelatingsbeleid en de interpretatie van de motie Kwint.

Datum
20 mei 2021

Q. Er zou mogelijk spanning kunnen optreden tussen de vrijheid die scholen grondwettelijk hebben en de gevolgen hiervan voor de veiligheid en acceptatie van LHBTI-leerlingen. Kunt u toelichten waar op dit punt precies de ruimte zit en waar de grenzen liggen? En wat betekent dit voor het toelatingsbeleid dat bijzondere scholen mogen voeren en de opvattingen die zij mogen uitdragen (in een identiteitsverklaring)?

A. Qua burgerschapsonderwijs

- Elke jongere moet zich op school vrij en veilig weten zichzelf te zijn, ongeacht overtuigingen of seksuele gerichtheid.
- Scholen moeten zorgdragen voor een sociaal veilig schoolklimaat en een schoolcultuur die in overeenstemming is met de basiswaarden en waarin personeel en leerlingen zich veilig en geaccepteerd weten.
- Hieruit volgt dat geen enkele school leerlingen mag beoordelen, veroordelen of afwijzen op basis van hun seksuele gerichtheid. Niet in het onderwijs, niet in uitingen, niet in hun toelatingsbeleid en niet in documenten als identiteitsverklaringen of het schoolplan.
- Het onderwijs richt zich op het bijbrengen van kennis over en respect voor verschillen in seksuele gerichtheid en besteedt actief aandacht aan gelijke behandeling.
- Tevens worden leerlingen gestimuleerd om te handelen in overeenstemming met de basiswaarden vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit.
- Naast deze positieve inspanningsverplichtingen, worden scholen verplicht te handelen indien er een schoolcultuur heerst die strijdig is met de basiswaarden; bijvoorbeeld wanneer sprake is van intolerantie of discriminatie tegen lhbti-jongeren.
- Met de nieuwe burgerschapsopdracht komt de lat voor scholen dus hoger te liggen op dit gebied en krijgt de inspectie meer in handen om op te treden.
- Zolang scholen aan deze uitgangspunten en normen voldoen staat het hen vrij om opvattingen te hebben over gevoelige onderwerpen en ethische vraagstukken en dit terug te laten komen in het onderwijs, ook wanneer dit een opvatting betreft die niet gedeeld wordt door de meerderheid van de samenleving of de politiek.
- Of een school voldoet aan de eisen die worden gesteld in de wettelijke bepalingen over burgerschap en sociale veiligheid vergt een brede afweging van de inspectie. Signalen die duiden op risico's kunnen aanleiding vormen voor de inspectie om verdiepend onderzoek te doen, ook wanneer die op zichzelf niet direct in strijd lijken met een wettelijke bepaling.
- Het stimuleren van gelijkwaardigheid in het onderwijs en de schoolcultuur, de teksten in identiteitsverklaringen, het naleven van de kerndoelen op het gebied van seksualiteit en diversiteit, uitingen van gezaghebbende personen op de school over deze onderwerpen, het monitoren van sociale veiligheid, de reactie op incidenten waarin de veiligheid of acceptatie onder druk komt te staan etc. : allemaal zaken die de inspectie zal meewegen om tot een gefundeerd oordeel te komen.
- Ook de ruimte die scholen toekomt om hun onderwijs vorm te geven vanuit hun grondslag, zal daar onderdeel van zijn.

Qua toelatingsbeleid

- Scholen mogen (in identiteitsverklaringen) geen eisen stellen aan de seksuele gerichtheid en verklaringen waarin homoseksualiteit wordt afgewezen zijn dan ook niet toegestaan.
- Wel komt scholen het recht toe om toelatingsbeleid te voeren. De Awgb is helder over de vrijheid die scholen hebben om toelatingsbeleid te voeren en welke voorwaarden daarop van toepassing zijn:
- '*Instellingen van bijzonder onderwijs mogen bij de toelating en ten aanzien van de deelname aan het onderwijs onderscheid maken op grond godsdienst, levensovertuiging of geslacht voor zover deze kenmerken vanwege de aard van het onderwijs een wezenlijk, legitiem en gerechtvaardigd vereiste vormen, gezien de grondslag van de instelling*' (Awgb, artikel 7 lid 2). De Awgb bepaalt daarbij ook dat dit niet mag leiden tot onderscheid op een andere grond; onderscheid naar seksuele gerichtheid bijvoorbeeld is dus niet toegestaan.

- Deze vrijheid respecteer ik en het past ook niet om waardeoordelen te vellen over opvattingen of beleid van scholen dat aan alle wettelijke eisen voldoet.

Bij doorvragen over het inperken van artikel 23, de ruimte voor toelatingsbeleid en identiteitsverklaringen of het invoeren van een acceptatieplicht:

- Hoeveel ruimte scholen geboden zou moeten worden aangaande dit soort thema's is een politiek vraagstuk. Besluitvorming hierover is dan ook aan een nieuw kabinet.
- Het is mijn rol als minister om te staan voor de ruimte die scholen (grond)wettelijk toekomt.
- Ik vind het dan ook niet passend om waardeoordelen te vellen over opvattingen of toelatingsbeleid van scholen dat conform alle wettelijke eisen is.
- Dit kabinet heeft pal gestaan voor de onderwijsvrijheid en beschouwt dit als een groot goed. Mijn hoop is dat dit ook voor een volgend kabinet geldt, maar daar ga ik niet over.

Indien uw reactie gevraagd wordt op specifieke identiteitsverklaringen, bijvoorbeeld die van de VGS waarin de volgende passage staat: *'Seksualiteit heeft in de Bijbel te maken met het vormen van een onverbrekelijke verbintenis in een huwelijk tussen één man en één vrouw, en krijgt in het licht hiervan een plaats. Daarbij zijn de Bijbelse voorschriften bindend voor het seksuele leven.'*

- Zoals gesteld mag geen enkele school homoseksualiteit afwijzen of veroordelen, moeten gelijkwaardigheid, vrijheid en solidariteit actief worden gestimuleerd en dient elke school zorg te dragen voor een sociaal veilig schoolklimaat en een schoolcultuur in overeenstemming met de basiswaarden waarin leerlingen en medewerkers zich veilig en geaccepteerd weten.
- Of daar sprake van is zal de inspectie moeten beoordelen. Dit vergt ook een bredere afweging dan één zin in een identiteitsverklaring.
- Het stimuleren van gelijkwaardigheid in het onderwijs en de schoolcultuur, de inhoud van identiteitsverklaringen, het naleven van de kerndoelen op het gebied van seksualiteit en diversiteit, uitingen van gezaghebbende personen op de school over deze onderwerpen, het monitoren van sociale veiligheid, de reactie op incidenten waarin de veiligheid of acceptatie onder druk komt te staan: allemaal zaken die de inspectie zal meewegen om tot een gefundeerd oordeel te komen over de schoolcultuur en de sociale veiligheid. Ook de ruimte die scholen toekomt om hun onderwijs vorm te geven vanuit hun grondslag, en te doceren over de religieuze geschriften die daarvan de basis kunnen vormen, zal daarin meegewogen worden.

2) *Uitleg amendement Van den Hul*

Met het amendement van Van den Hul is een aantal toevoegingen in de wet gekomen. De Eerste Kamer kan vragen hebben over de uitleg van het amendement en wat dat betekent voor wat van scholen gevraagd wordt. Het gaat om de volgende passages:

1. "Het onderwijs richt zich in ieder geval herkenbaar op het handelen naar de basiswaarden op school"
   → In het onderwijs dienen leerlingen gestimuleerd te worden te handelen naar de basiswaarden en zij krijgen op meer concrete en praktische wijze aangereikt hoe dit vorm zou kunnen krijgen. Daarmee is er dus een sterke link met de oefenplaats uit de bepaling over de schoolcultuur op dit punt.

2. "Het onderwijs richt zich in ieder geval herkenbaar op het bijbrengen van kennis over en respect voor verschillen in godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap of seksuele gerichtheid alsmede de waarde dat gelijke gevallen gelijk behandeld worden."
   - ➔ Dit deel van het amendement is vooral een specifiekere uitwerking van de basiswaarden. Een groot deel van de opsomming valt al binnen de verankerde basiswaarden en de meer concrete uitwerking hiervan die beschreven is in de Nota naar aanleiding van het verslag. Daar wordt ook op meer specifieke wijze weergegeven welke elementen terug moeten komen om te voldoen aan opdracht m.b.t. de basiswaarden.

3. "Het bevoegd gezag creëert een omgeving waarin leerlingen worden gestimuleerd actief te oefenen met het handelen naar deze waarden."
   - ➔ De norm blijft gericht aan het bevoegd gezag. Dat betekent dat niet elk voorval waarin in strijd met de basiswaarde gehandeld wordt, een probleem is. Het betekent wel dat het bestuur geacht wordt op te treden.
   - ➔ De norm stelt dus geen directe eisen aan personen betrokken binnen het onderwijs, dus het eerdere commentaar van de RvS dat de vrijheid van meningsuiting onder druk komt te staan, is afgedekt.

4. "Het bevoegd gezag draagt voorts zorg voor een omgeving waarin leerlingen en personeel zich veilig en geaccepteerd weten, ongeacht de in het derde lid, onder c, genoemde verschillen."
   - ➔ De zorgplicht is gericht op het bevoegd gezag. De 'schoolcultuur' en 'omgeving' waar zij zorg voor dienen te dragen hebben betrekking op het gedrag van alle individuen die bij het onderwijs betrokken zijn, inclusief leerlingen en leraren. Aan hen wordt geen directe verplichting opgelegd tot handelen conform de basiswaarden, maar als er strijdigheid plaatsvindt mag wel van het bevoegd gezag worden verwacht hier op te acteren. Ook mag van het bevoegd gezag verwacht worden hen te stimuleren zich te gedragen in overeenstemming met de basiswaarden. Als het bevoegd gezag dit onvoldoende doet kan er een situatie gecreëerd worden waarin sprake is van een onveilige omgeving waarin personen zich onvoldoende geaccepteerd weten.

Toelatingsbeleid
Het amendement heeft geen gevolgen voor het toelatingsbeleid van bijzondere scholen dat gebaseerd is op de Awgb en de onderwijsvrijheid. Bijzondere scholen mogen hun toelatingsbeleid nog altijd baseren op hun richting en daarmee onderscheid maken op basis van godsdienst, levensbeschouwing of geslacht en behouden tevens de vrijheid om minderheidsstandpunten in te nemen en uit te dragen. Oftewel zij moeten hun leerlingen en personeel respecteren en voor hen een veilige omgeving creëren waarin zij zich geaccepteerd weten, maar hoeven niet achter hun keuzes of denkbeelden te staan. Signalen, voortvloeiend uit toelatingsbeleid of identiteitsverklaringen, die duiden op risico's kunnen aanleiding vormen voor de inspectie om verdiepend onderzoek te doen, ook wanneer die op zichzelf niet direct in strijd lijken met een wettelijke bepaling.

3) Relevante passages uit de spreekschets

Hieronder treft u de passages uit de spreekschets voor MBVOM. Dit zijn slechts suggesties vanuit beleid waar hij zelf nog niet naar heeft gekeken. De kans is groot dat de uiteindelijke tekst er heel

anders uit komt te zien. Wel is het goed om te weten als de tekst passages bevat waarmee u het fundamenteel oneens bent.

Onderwijsvrijheid

- Uitdaging bij het vormgeven van dit wetsvoorstel was een juiste balans te vinden tussen scholen enerzijds voldoende houvast en duidelijkheid te bieden en hen anderzijds voldoende ruimte en vrijheid te geven.
- Uitgangspunt is: 'duidelijkheid met behoud van vrijheid'.
- Scholen krijgen veel ruimte om invulling te geven aan de burgerschapsopdracht. Een te gedetailleerde bepaling zou immers geen recht doen aan de autonomie en professionaliteit van leraren en schoolbestuurders om het onderwijs in te richten op een wijze die zij wenselijk, effectief en passend vinden.
- Bovendien kan de inrichting van burgerschapsonderwijs nauw samenhangen met de grondslag en identiteit van een school. Burgerschap gaat over normatieve onderwerpen, waarbij waarden, geloofsovertuiging en opvoeding een rol kunnen spelen.
- Onze vrije en pluriforme samenleving biedt ruimte en bescherming aan de diversiteit aan mensen en meningen die Nederland rijk is. Kim Putters verwoordde dit onlangs treffend in het FD:
- "Vrijheid kan zijn dat iemand een mening uit of demonstreert tegen die van een ander. De vrijheid ertegen te demonstreren kan voor anderen leiden tot een gevoel van uitsluiting of discriminatie. Zij kunnen dan weer gebruikmaken van het recht daartegen op te staan."
- Onze Grondwet biedt kaders waarbinnen dergelijke discussies kunnen worden gevoerd en brengt geen hiërarchie aan in grondrechten .
- Het biedt eenieder de ruimte en vrijheid zich te uiten en te organiseren, ook – en misschien wel juist- wanneer dit een politiek of maatschappelijk minderheidsstandpunt betreft. Maar het biedt ook bescherming door deze vrijheid te begrenzen, zodat de veiligheid en gelijkwaardigheid van iedereen wordt gewaarborgd.
- Dit rechtsstatelijk principe is vertaald naar ons onderwijsbestel en ook naar de voorliggende burgerschapsbepaling.
- Want om vrijheid te kunnen bieden, ligt een grote verantwoordelijkheid bij de wetgever om duidelijke kaders te stellen.
- Doen we dit niet, dan bestaat het risico dat de onderwijsvrijheid wordt misbruikt om onvrije, intolerante en antidemocratische elementen in het onderwijs te brengen, om leerlingen ongelijkwaardig te behandelen, of om het na te laten überhaupt iets aan burgerschapsvorming te doen.

- Daarom is het van groot belang dat we met dit wetsvoorstel vaststellen wat onze gedeelde en ononderhandelbare basiswaarden zijn die zo wezenlijk zijn dat ze aan iedere leerling gedoceerd worden en onderdeel zijn van elke schoolcultuur.

Schoolcultuur

- Dit wetsvoorstel schrijft voor dat het bevoegd gezag zorg moet dragen voor een schoolcultuur waarin sprake is van vrijheid, solidariteit en gelijkwaardigheid, en waar leerlingen en personeel zich veilig en geaccepteerd weten.
- Het is noodzakelijk dit wettelijk te verankeren, zodat elke leerling zichzelf kan zijn. Ongeacht de grondslag van de school, en ongeacht de etniciteit, overtuigingen, seksuele gerichtheid of het geslacht van de leerling.
- Ik hecht er waarde aan dit nogmaals onomwonden te benadrukken, ook in het licht van de onduidelijkheid en de discussie die op dit punt zijn ontstaan bij de behandeling van dit wetsvoorstel in de Tweede Kamer.
- Dit wetsvoorstel biedt juist extra waarborgen, vrijheden en bescherming voor leerlingen en leraren. Dit is ontzettend belangrijk, zeker ook voor degenen voor wie een omgeving van vrijheid, veiligheid en acceptatie niet vanzelfsprekend is.
- Uit de verplichting om zorg te dragen voor een schoolcultuur in overeenstemming met de basiswaarden volgt dat geen enkele school leerlingen mag beoordelen, veroordelen of afwijzen op basis van hun godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap of seksuele gerichtheid. Niet in een identiteitsverklaring, niet in een schoolplan, niet in het onderwijs en niet in uitingen richting de leerlingen.
- Het onderwijs dient juist onderling begrip bij leerlingen te bevorderen, ongeacht dergelijke verschillen. Scholen krijgen de opdracht het onderlinge respect te bevorderen en leerlingen te stimuleren te handelen in lijn met de basiswaarden en hen vertrouwd te maken met de verschillen die horen bij een vrije, tolerante en pluriforme samenleving.
- Tevens creëert het wetsvoorstel een norm tot handelen voor het bevoegd gezag als sprake is van ongelijkwaardigheid of intolerantie op school.
- Als het bevoegd gezag dit nalaat, biedt de bepaling meer mogelijkheden voor handhaving en sanctionering. De lat komt dus hoger te liggen.
- Dit volgde al uit de bepalingen met betrekking tot basiswaarden in het initiële wetsvoorstel en is nog eens geëxpliciteerd met het amendement Van den Hul, Kwint en Westerveld.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER VOORBEREIDING
Aan: MBVOM

PO/VO
Van
[redacted]
T [redacted]
[redacted]
T [redacted]

Datum
28 mei 2021
Referentie
[redacted]
Bijlagen
Spreekschets
Q&A's
Factsheets
Lijst met achtergrondstukken
Kopie voor
[redacted] (via ibabs)
Reeds afgestemd met
WJZ, IvhO, DE
Aantal pagina's
5

nota

Nota ter voorbereiding - burgerschap Eerste Kamer

Doel

Op 8 juni aanstaande behandelt de Eerste Kamer het wetsvoorstel ter verduidelijking van de burgerschapsopdracht. Hierbij ontvangt u het voorbereidingsdossier.

Toelichting

Ambtelijke ondersteuning
Tijdens het debat wordt u ambtelijk ondersteund door D.VO, [redacted] en het burgerschapsteam, inclusief WJZ.

Opbouw dossier
Het hoofddossier bevat de volgende documenten:
- Spreekschets
- Q&A's
- Factsheets
- Wetgevingsstukken (heeft u reeds ontvangen op 26/8)
- Achtergrondstukken

Voor de factsheets en Q&A's hebben we een selectie gemaakt waarvan wij denken dat deze het meest relevant zijn voor het aankomende debat. Die leggen we graag aan u voor. Er is een groter aantal Q&A's en factsheets achter de hand, onder andere alle stukken van de behandeling in de Tweede Kamer. Deze zijn opgenomen bij de achtergrondstukken.

Het dossier is opgebouwd in een aantal blokken, die de belangrijkste onderwerpen bevatten waarop we vragen verwachten. Het gaat om de volgende onderdelen:

1. Inleiding: belang en noodzaak burgerschap en wetswijziging
2. Samenhang met curriculum
3. Kernelementen wetsvoorstel
4. Toezicht
5. Ondersteuning scholen
6. Artikel 23
7. Diversen

Inhoudelijke aandachtspunten
Er is een aantal onderwerpen waarover we verwachten dat de Eerste Kamer kritisch zal zijn of veel vragen zal hebben. Die lichten we hieronder toe.

Toezicht (meer info in blok IV van het dossier)
Net als de Tweede Kamer, heeft ook de Eerste Kamer veel vragen over de wijze waarop de inspectie toezicht gaat houden op de nieuwe burgerschapsopdracht.

- Aandachtspunt: bij veel fracties leven zorgen over de onduidelijkheid van de reikwijdte van het inspectietoezicht. Deze onduidelijkheid wordt deels geweten aan het feit dat er nog geen nieuw onderzoekskader gepubliceerd is.
- Onze lijn: de afgelopen maanden zijn we in gesprek geweest met de inspectie over de aanpassing van de onderzoekskaders. Op ons verzoek is in het kader meer informatie toegevoegd over de wijze waarop de inspectie scholen zal beoordelen op het gebied van burgerschap. Om twee redenen hebben we daar zeer op aangedrongen: (1) het toezicht moet van de juiste juridische grondslag worden voorzien, een zeer beperkt onderzoekskader voldoet daar niet aan en (2) het moet voor scholen duidelijk zijn waar ze op beoordeeld worden.
- De nieuwe onderzoekskaders worden begin juni door de inspectie aangeboden aan OCW. Daarna volgt besluitvorming door beide ministers, publicatie in de Staatscourant en aanbieding aan beide Kamers: daarvoor wordt gekoerst op 1 juli.

- Aandachtspunt: bij een deel van de fracties leeft de zorg dat de inspectie in het toezicht op de burgerschapsopdracht te veel ruimte zal nemen waardoor de vrijheid van onderwijs te zeer wordt ingeperkt. Een ander deel van de fracties is juist bezorgd over het omgekeerde: heeft de inspectie wel voldoende in handen om te handhaven als basiswaarden worden overtreden?
- Onze lijn: wij betogen in alle toelichtingen op dit wetsvoorstel dat de wet en het toezicht enerzijds scholen voldoende vrijheid geven om burgerschap in te vullen op een manier die bij hun identiteit of grondslag past. Anderzijds schrijft de wet een gemeenschappelijke kern voor waar alle scholen aan moeten voldoen en biedt de wet een stevige juridische grondslag voor toezicht. Zowel de vrijheid, als het belang om te kunnen ingrijpen als een school in strijd handelt met de basiswaarden, zijn daarmee met dit wetsvoorstel gewaarborgd.

Inwerkingtreding (meer info in blok I van het dossier)
Wanneer de Eerste Kamer op 15 juni vóór het wetsvoorstel stemt, zal zo snel mogelijk de inwerkingtreding geregeld moeten worden. We gaan daarbij uit van inwerkingtreding per 1 augustus 2021.

- Aandachtspunt: de periode tussen de publicatie van de wet in het Staatsblad (begin juli) en de inwerkingtreding is korter dan de minimale invoeringstermijn van twee maanden. Op dit punt kunnen kritische vragen gesteld worden. Scholen lijken weinig tijd te hebben om zich te kunnen voorbereiden op de nieuwe eisen. Daarnaast is het hele onderwijsveld ook

na de zomer naar verwachting nog steeds druk met de gevolgen van de coronacrisis, het inlopen van vertraging en het NPOnderwijs.

- Onze lijn: OCW financiert al een aantal jaar ondersteuning op het gebied van burgerschap. De sectorraden, in samenwerking met Stichting School en Veiligheid, voeren deze ondersteuning uit door middel van verschillende activiteiten, waarbij de implementatie van het wetsvoorstel en belangrijk aandachtspunt is. Zij hebben ook regelmatig over het wetsvoorstel gecommuniceerd richting het veld. Scholen zijn dus voorbereid op de nieuwe wet en veel scholen maken al jaren goed werk van burgerschapsonderwijs. Verder is het van belang dat de wet zo snel mogelijk in werking treedt. Voor de nieuwe toets op aanvragen in het kader van Meer Ruimte voor Nieuwe Scholen is het ook van belang om de wet zo snel mogelijk in werking te laten treden, zodat de aangescherpte burgerschapsopdracht mogelijk een belangrijke rol kan spelen in de advisering over de aanvraag. Ook voor de inspectie is de nieuwe wet van belang om vanaf aankomend schooljaar te kunnen optreden tegen scholen die in strijd handelen met de basiswaarden. De inspectie geeft ten slotte aan dat ze het gebruikelijke regime hanteert voor een eerste jaar waarin nieuwe wetgeving van kracht wordt. Daarmee wordt niet direct streng gehandhaafd bij kleine gebreken, maar heeft zij wel de mogelijkheid bij grove overtredingen van de burgerschapsopdracht direct in te grijpen op basis van de nieuwe wet.

Identiteitsverklaringen (meer info in blok VI van het dossier)

Tijdens de behandeling van het wetsvoorstel in de Tweede Kamer is gesproken over identiteitsverklaringen die door scholen werden gebruikt in het kader van toelatingsbeleid. Daarbij ontstond een discussie over de veiligheid van met name LHBTI-leerlingen en de spanning tussen grondrechten. Het is mogelijk dat deze discussie in de Eerste Kamer opnieuw oplaait. Samen met Directie Emancipatie zijn we tot de volgende lijn gekomen. In uw dossier zit een nog uitgebreidere Q&A over dit onderwerp. MOCW is reeds akkoord met deze lijn.

- Elke jongere moet zich op school vrij en veilig weten zichzelf te zijn, ongeacht overtuigingen of seksuele gerichtheid.
- Scholen moeten zorgdragen voor een sociaal veilig schoolklimaat en een schoolcultuur in overeenstemming met de basiswaarden waarin personeel en leerlingen zich veilig en geaccepteerd weten. Hieruit volgt dat geen enkele school leerlingen mag beoordelen, veroordelen of afwijzen op basis van hun seksuele gerichtheid en basiswaarden actief bevorderd worden.
- Scholen dienen op te treden indien er een schoolcultuur heerst waar sprake is van intolerantie of discriminatie (tegen LHBTI-jongeren). Met de nieuwe burgerschapswet komt de lat voor scholen hoger te liggen op dit gebied en krijgt de inspectie meer in handen om op te treden.
- Scholen mogen (in identiteitsverklaringen) geen eisen stellen aan de seksuele gerichtheid en verklaringen waarin homoseksualiteit wordt afgewezen zijn dan ook niet toegestaan.
- Scholen mogen toelatingsbeleid voeren en voor de deelname aan het onderwijs mag onderscheid gemaakt worden o.b.v. godsdienst, levensovertuiging of geslacht zolang zij zich houden aan de eisen die hiervoor gesteld worden in de Awgb en jurisprudentie. Artikel 7 lid b vormt hierbij de basis en uitgangspunt.

- Signalen, bijvoorbeeld voortvloeiend uit toelatingsbeleid of identiteitsverklaringen, die duiden op risico's kunnen aanleiding vormen voor de inspectie om verdiepend onderzoek te doen, ook wanneer die op zichzelf niet direct in strijd lijken met een wettelijke bepaling.
- Zolang scholen aan deze uitgangspunten en normen voldoen staat het hen vrij om opvattingen te hebben over gevoelige onderwerpen en ethische vraagstukken en dit terug te laten komen in het onderwijs, ook wanneer dit een opvatting betreft die niet gedeeld wordt door de meerderheid van de samenleving of de politiek.
- Het stimuleren van gelijkwaardigheid in het onderwijs en de schoolcultuur, de teksten in identiteitsverklaringen, het naleven van de kerndoelen op het gebied van seksualiteit en diversiteit, uitingen van gezaghebbende personen op de school over deze onderwerpen, het monitoren van sociale veiligheid, de reactie op incidenten waarin de veiligheid of acceptatie onder druk komt te staan: allemaal zaken die de inspectie zal meewegen om tot een gefundeerd oordeel te komen. Dit wetsvoorstel biedt meer duidelijkheid voor scholen én de inspectie over wanneer voldaan wordt aan de wettelijke bepaling.
- Ook de ruimte die scholen toekomt om hun onderwijs vorm te geven vanuit hun grondslag, zal daar onderdeel van zijn.

Uitleg amendement Van den Hul (meer info in blok III van het dossier)
Met het amendement van Van den Hul is een aantal toevoegingen in de wet gekomen. De Eerste Kamer kan vragen hebben over de uitleg van het amendement en wat dat betekent voor wat er van scholen gevraagd wordt. Het gaat om de volgende passages.

1. "Het onderwijs richt zich in ieder geval herkenbaar op het handelen naar de basiswaarden op school."
   - ➔ In het onderwijs dienen leerlingen gestimuleerd te worden te handelen naar de basiswaarden en zij krijgen op concrete en praktische wijze aangereikt hoe dit vorm zou kunnen krijgen. Daarmee is op dit punt een sterke link met de oefenplaats uit de bepaling over schoolcultuur.

2. "Het onderwijs richt zich in ieder geval herkenbaar op het bijbrengen van kennis over en respect voor verschillen in godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap of seksuele gerichtheid alsmede de waarde dat gelijke gevallen gelijk behandeld worden."
   - ➔ Dit deel van het amendement is vooral een specifiekere uitwerking van de basiswaarden. Een groot deel van de opsomming valt al binnen de verankerde basiswaarden en de meer concrete uitwerking hiervan die beschreven is in de Nota naar aanleiding van het verslag. Daar wordt ook op meer specifieke wijze weergegeven welke elementen terug moeten komen om te voldoen aan opdracht m.b.t. de basiswaarden.

3. "Het bevoegd gezag creëert een omgeving waarin leerlingen worden gestimuleerd actief te oefenen met het handelen naar deze waarden."

- ➔ De norm blijft gericht aan het bevoegd gezag. Dat betekent dat niet elk voorval waarin in strijd met de basiswaarde gehandeld wordt, een probleem is. Het betekent wel dat het bestuur moet optreden.
- ➔ De norm stelt dus geen directe eisen aan personen betrokken binnen het onderwijs, dus het eerdere commentaar van de RvS dat de vrijheid van meningsuiting onder druk komt te staan, is afgedekt.

4. "Het bevoegd gezag draagt voorts zorg voor een omgeving waarin leerlingen en personeel zich veilig en geaccepteerd weten, ongeacht de in het derde lid, onder c, genoemde verschillen."
   - ➔ De zorgplicht is gericht op het bevoegd gezag. De 'schoolcultuur' en 'omgeving' waar zij zorg voor dienen te dragen hebben betrekking op het gedrag van alle individuen die bij het onderwijs betrokken zijn, inclusief leerlingen en leraren. Aan hen wordt geen directe verplichting opgelegd tot handelen conform de basiswaarden, maar als er strijdigheid plaatsvindt mag wel van het bevoegd gezag worden verwacht hier op te acteren. Ook mag van het bevoegd gezag verwacht worden hen te stimuleren zich te gedragen in overeenstemming met de basiswaarden. Als het bevoegd gezag dit onvoldoende doet kan een onveilige omgeving ontstaan, waarin personen zich onvoldoende geaccepteerd weten.

Het amendement heeft geen gevolgen voor het toelatingsbeleid van bijzondere scholen dat gebaseerd is op de Awgb en de onderwijsvrijheid. Bijzondere scholen mogen hun toelatingsbeleid nog altijd baseren op hun richting en daarmee onderscheid maken op basis van godsdienst, levensbeschouwing of geslacht en behouden tevens de vrijheid om minderheidsstandpunten in te nemen en uit te dragen. Oftewel zij moeten hun leerlingen en personeel respecteren en voor hen een veilige omgeving creëren waarin zij zich geaccepteerd weten, maar hoeven niet achter hun keuzes of denkbeelden te staan.

Krachtenveld Eerste Kamer (meer info in blok VII van het dossier)
Tijdens de behandeling in de Tweede Kamer hebben 124 Kamerleden voor het wetsvoorstel gestemd. Dat waren de fracties VVD, CDA, D66, CU, PvdA, GroenLinks, SP, 50plus, PvdD, Krol, Van Kooten-Arissen en DENK. Tegen waren FvD, PVV, SGP en Van Haga. Wanneer dezelfde fracties in de Eerste Kamer voor het wetsvoorstel stemmen, komt dat neer op een meerderheid van 55 stemmen voor. De Eerste Kamerleden stelden in de schriftelijke voorbereiding vragen over:

- de verhouding tussen de burgerschapsopdracht en burgerschap in het curriculum;
- de noodzaak tot versterking van het burgerschapsonderwijs;
- de implicaties van de verduidelijking van de burgerschapsopdracht;
- kwaliteitszorg;
- het uitgangspunt van vrijheid van onderwijs.

Bijna alle fracties stelden vragen over het toetsingskader en de rol van de inspectie. Vragen hierover hangen sterk samen met vragen over de betekenis van artikel 23. In het dossier zit een factsheet met meer gedetailleerde informatie per fractie. Na sondering zal deze factsheet worden aangevuld.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER ONDERTEKENING
Aan: MBVOM

Wetgeving en Juridische Zaken

Van
[redacted]

T +[redacted]

Datum
15 juni 2021

Referentie
[redacted]

Bijlagen
Inwerkingtredingskb

Kopie voor

Reeds afgestemd met
PO, VO

Aantal pagina's
2

nota

Inwerkingtredingskb Wetsvoorstel Burgerschap

Aanleiding

Het wetsvoorstel Burgerschap is momenteel aanhangig bij de Eerste Kamer, uw beantwoording in eerste termijn en de tweede termijn van de plenaire behandeling heeft plaatsgevonden op dinsdag 15 juni 2021. Verwachting is dat dit wetsvoorstel op 22 juni a.s. wordt aangenomen. De inwerkingtreding van dit wetsvoorstel wordt bij klein koninklijk besluit geregeld. Om de voortgang van deze inwerkingtreding (voor-)spoedig te laten verlopen treft u bijgaand alvast - voortuitlopend op een positieve stemming in de EK- het inwerkingtredingsbesluit ter ondertekening aan.

Samenvatting van de brief

- De wet verduidelijking burgerschapsopdracht zal door dit besluit op 1 augustus 2021 in werking treden.
- De inwerkingtreding is conform de vaste verandermomenten voor het onderwijs op 1 augustus.
- De invoeringstermijn wijkt af van de gebruikelijk invoeringstermijn van 2 maanden. Hierdoor hebben scholen vrijwel geen tijd om zich voor te bereiden op de aangepaste burgerschapsopdracht.
- In de nota van toelichting bij het besluit geeft u de volgende redenen voor de noodzaak van een spoedige inwerkingtreding: de komst van de wet per 1 augustus 2021 is voldoende bekend bij de scholen, er is al jaren een uitgebreid ondersteuningsprogramma actief dat scholen voorbereidt op de implementatie van de wet, het is geen nieuwe opdracht maar een verduidelijking en aanscherping van de huidige opdracht. Ook in het kader van MRvNS is een spoedige inwerkingtreding noodzakelijk, zodat de inspectie

de nieuwe burgerschapsopdracht kan gebruiken bij het toetsen van nieuwe initiatieven.

Besluiten door ondertekening
Indien u akkoord bent met de nota van toelichting, verzoek ik u te ondertekenen:
1. de nota van toelichting; en
2. de voordracht.

Toelichting

- Na de stemming in de EK zal meteen de drukproef voor dit besluit worden aangevraagd bij J&V en de voordracht worden gedaan bij de Koning.
- Tegelijkertijd zal het proces van de publicatie van de wet in het Staatsblad worden gestart (te beginnen bij de contraseign).

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER VOORBEREIDING
Aan: MBVOM

Voortgezet Onderwijs

Van
[redacted]
T [redacted]

Datum
16 juni 2021

Referentie

Bijlagen
Kamervragen

Kopie voor
[redacted]

Reeds afgestemd met
DE

Aantal pagina's
2

nota

Gesprek voormalig leerlingen Gomarus

Doel

Hierbij ontvangt u de voorbereiding op het gesprek met voormalig leerlingen van het Gomarus op 22 juni. U gaat in gesprek met [redacted], [redacted] en [redacted]. Het primaire doel van het gesprek is om de leerlingen te laten weten dat u met hen meeleeft en geschokt bent door hun verhalen. Daarnaast is het goed om met hen van gedachte te wisselen over hoe dergelijke situaties in de toekomst voorkomen kunnen worden.

Toelichting

- Afgelopen maart kwam Scholengemeenschap Gomarus in het nieuws. De reformatorische school in Gorichem wordt door voormalig leerlingen beschuldigd van het hebben van een onveilig schoolklimaat waar homoseksualiteit niet geaccepteerd werd en de vertrouwelijkheid van de gesprekken hierover met de vertrouwenspersoon van de school werd geschonden. De voormalig leerlingen geven aan te zijn opgesloten in een lokaal waar zij pas uit mochten nadat zij hun ouders hadden verteld over hun geaardheid.

- Er is veel media-aandacht geweest voor de casus. Diverse politici hebben hun afschuw uitgesproken en er zijn Kamervragen gesteld (zie bijlage 1). Twee van de drie leerlingen waarmee u in gesprek gaat ([redacted]) hebben hun verhaal gedeeld bij Op1 (https://www.npostart.nl/op1/29-03-2021/POW_04917716). Het is raadzaam dit fragment terug te kijken ter voorbereiding.
- Het bestuur van de school heeft aangegeven geschokt te zijn door de verhalen van de leerlingen, graag met hen in gesprek te willen en open te staan voor inspectieonderzoek. Ook hebben zij de leermiddelen aangepast (de zin '*je mag wel proberen, met deskundige hulp en in de weg van het gebed, genezen te worden*' is geschrapt).
- De inspectie doet momenteel onderzoek. Het conceptrapport is op 30 april naar het bestuur gestuurd. De inspectie verwacht het rapport in de tweede helft van juni vast te kunnen stellen. Met inachtneming van de wettelijke termijn kan het rapport dan naar verwachting eind juli gepubliceerd worden. De voormalig leerlingen hebben aangegeven ervan te balen dat het inspectieonderzoek zo lang duurt en nog altijd niet openbaar is. We kunnen niet vooruit lopen op de conclusies van het

onderzoek, maar de signalen die er zijn bevestigen het verhaal van de leerlingen.

- Naast empathie overbrengen kunt u vragen:
  - naar de huidige situatie op het Gomarus. Hebben de voormalig leerlingen het gevoel dat de school hun verhaal serieus heeft genomen en bezig is de situatie te verbeteren? Wat horen zij van leerlingen die er nu op school zitten? Heeft het gesprek inmiddels plaatsgevonden met het schoolbestuur (waarvan het bestuur aangaf dit graag te willen voeren)?
  - waar zij toentertijd het meest behoefte aan zouden hebben gehad. Is er iets dat u/OCW had kunnen betekenen?
  - wat leerlingen nodig hebben als zij het gevoel hebben hun verhaal op school niet veilig kwijt te kunnen.
  - naar overige suggesties waarmee homoseksuele leerlingen geholpen kunnen worden die op een school zitten waar weinig begrip is voor hun geaardheid.

- U kunt meegeven dat:
  - OCW in gesprek is met partijen als het COC, Rutgers en Homo in de klas om te kijken hoe we de situatie op scholen kunnen verbeteren voor leerlingen die zich niet veilig voelen op school. Daarbij is specifieke aandacht voor hen die zich niet veilig voelen, omdat de school intolerant tegenover hun seksuele identiteit staat. Zo worden de mogelijkheden verkend om een steunpunt en/of meldpunt in te richten voor leerlingen in een dergelijke situatie. Hier kunnen leerlingen hulp krijgen en het helpt de inspectie om zorgwekkende signalen eerder op te pakken.
  - u de bekendheid van de vertrouwensinspecteur wil vergroten, zodat leerlingen in een vergelijkbare situatie een plek hebben waar zij veilig hun verhaal kunnen doen en wij eerder in beeld hebben wanneer er een onveilig schoolklimaat heerst.
  - met de aanpassing van de burgerschapsopdracht er meer bescherming geboden kan worden aan leerlingen indien hun school leerlingen als ongelijkwaardig beschouwt/behandelt vanwege hun geaardheid.
  - zij van harte welkom zijn om mee te denken in dit traject en aan te schuiven bij vervolggesprekken hierover.
  - u het begrijpt dat het voor de voormalig leerlingen erg vervelend is dat het onderzoek lang op zich laat wachten, maar dat de inspectie nou eenmaal gebonden is aan wettelijke termijnen (bijvoorbeeld voor wederhoor). U kunt aangeven dat u verwacht dat het rapport eind juli openbaar zal zijn en dan bekend is of en welke maatregelen er genomen worden tegen het Gomarus.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

TER VOORBEREIDING
Aan: MBVOM

PO/VO

Van
[redacted]
T [redacted]
[redacted]
T [redacted]

Datum
30 juni 2021

Referentie
28580636

Bijlagen
Brieven VGS, VBS, VOS/ABB en Verus

Kopie voor

Reeds afgestemd met

Aantal pagina's
3

nota

Voorbereiding gesprek profielorganisaties + raden mbt burgerschap

Doel

Donderdag 8 juli spreekt u met de profielorganisaties en de PO-Raad en VO-raad over burgerschap. Meer specifiek zal het gesprek zich richten op de implementatie van de nieuwe wet (die op 1 augustus in werking treedt) en de rol die de verschillende organisaties voor zich zien waar het gaat om ondersteuning van scholen bij die implementatie. Doel is om met name de profielorganisaties aan te zetten hun achterban te ondersteunen bij die implementatie.

Toelichting

Achtergrond

- Naar aanleiding van de ophef over identiteitsverklaringen eind vorig jaar, is met de profielorganisaties en de raden gesproken over de mate waarin die verklaringen nog voorkomen, en in een iets latere fase, over een gezamenlijke aanpak om de veiligheid van LHBTI-leerlingen te vergroten. Met name dat laatste was een lastig gesprek. De organisaties kwamen niet tot een gezamenlijke aanpak, vooral omdat sommige organisaties zich onterecht aangesproken voelden door de commotie. Het lukte de organisaties ook niet om tot een gezamenlijk tekstvoorstel voor de Kamerbrief over deze thematiek te komen. Zodoende is door ons een passage opgenomen waarin met zoveel woorden werd gezegd dat de profielorganisaties met een gezamenlijke aanpak zouden komen om de veiligheid van (LHBTI)leerlingen te verbeteren. Dat heeft enig kwaad bloed gezet.
- In aanloop naar het debat over de nieuwe burgerschapswet in de Eerste Kamer, heeft in april een vervolggesprek plaatsgevonden tussen DGPV en de profielorganisaties. Daarbij is het doel van het gesprek verbreed naar een verkenning of en zo ja hoe, de profielorganisaties gezamenlijk kunnen optrekken in het ondersteunen van scholen bij de implementatie van de nieuwe burgerschapswet. In dat gesprek is over de passage in de Kamerbrief wat kou uit de lucht gehaald, maar we sluiten niet uit dat het wederom benoemd zal worden.
- Vlak voor het debat in de Eerste Kamer hebben de verschillende organisaties afzonderlijk per brief laten weten dat men zeer veel belang hecht aan sociale veiligheid en burgerschap. Tegelijkertijd bleek een gezamenlijke aanpak niet opportuun, aldus de verschillende organisaties.

Datum
30 juni 2021

- Richting Eerste Kamer(leden) hebben de profielorganisaties vooral hun zorgen geuit over het wetsvoorstel en de daarmee gepaard gaande inperking van vrijheid. Dat bleek uit de inbreng van een aantal senatoren tijdens het debat over het wetsvoorstel.
- Momenteel wordt de wet Veiligheid op School geëvalueerd. Vlak na de zomer zal de evaluatie met beleidsreactie naar de Kamer worden gestuurd. In de brieven verbinden de organisaties hun inzet ook aan deze wet. Dat is voorstelbaar, want de nieuwe burgerschapswet is dichter tegen de wet Veiligheid op School komen te liggen door de nieuwe zorgplicht voor een schoolcultuur in overeenstemming met de basiswaarden en dat leerlingen zich veilig en geaccepteerd weten.

Gesprek

- Het gesprek is bedoeld om te bespreken wat de profielorganisaties en de raden zien als hun rol bij de implementatie van de nieuwe wet.
- Insteek zou zijn dat de profielorganisaties hun rol pakken om hun achterban te helpen met het inkleuren van de burgerschapsopdracht in lijn met de betreffende identiteit of grondslag van de school.
- Op dit moment heeft het nog geen zin om in te gaan op de evaluatie van de wet Veiligheid op School, maar het is wel goed om na de zomer te bezien hoe de inzet op burgerschap verbreed kan worden in lijn met wat er dan voor sociale veiligheid nodig is.
- U kunt het gesprek openen met een toelichting over wat OCW van plan is op het gebied van ondersteuning (zie volgend blokje).

Lopende plannen op het gebied van ondersteuning burgerschap

- Sinds een aantal jaar (po sinds 2020 en vo sinds 2019) verzorgen de sectorraden in samenwerking met Stichting School en Veiligheid, ondersteuningsaanbod voor scholen op het gebied van burgerschap. Denk aan informatievoorziening, meetinstrumenten zoals een quickscan, professionaliseringsbijeenkomsten en inspiratiesessies. Deze ondersteuning wordt gefinancierd door een projectsubsidie van OCW.
- Deze projectsubsidie loopt eind 2021 af. We werken voor 2022 en verder, toe naar een duurzame ondersteuningsstructuur. Daarbij zal een partij een centrale rol gaan vervullen, met daaromheen een netwerk van andere betrokken partijen.
- Binnenkort start een door OCW aangestelde kwartiermaker die met vele partijen uit het veld zal spreken over hoe die duurzame ondersteuning er uit moet komen te zien, welke inhoudelijke ondersteuning in voorzien moet worden, en welke partij die rol het best kan vervullen. De profielorganisaties en de raden worden voor een gesprek uitgenodigd.
- We verwachten het advies van de kwartiermaker eind september. De laatste drie maanden van dit jaar worden vervolgens gebruikt voor het opzetten van de duurzame ondersteuningsstructuur en het daarin waarborgen van de opgedane inzichten en ervaringen uit de lopende ondersteuningsprojecten.

Genodigden

Datum
30 juni 2021

- VGS (Vereniging Gereformeerd Schoolonderwijs) – Pieter Moens en/of [redacted]
- VOS/ABB (openbaar onderwijs) – Hans Teegelbeckers
- Verus (vereniging voor katholiek en christelijk onderwijs) – Berend Kamphuis
- VBS (algemeen bijzonder onderwijs) – Edward Moolenburgh
- ISBO (islamitisch onderwijs) – Gökhan Çoban
- VO-raad – Paul Rosenmöller
- PO-Raad – Freddy Weima

Vanuit OCW sluiten DGPV of D.VO en [redacted] of [redacted] aan.

<u>Conceptagenda</u>

1. Opening met mogelijk korte terugblik op wetsbehandeling
2. Toelichting ondersteuning vanuit OCW
3. Toelichting ondersteuning vanuit organisaties
4. Wvttk
5. Sluiting